Олександр
Строкаль

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

З УКРАЇНСЬКОЇ ОРФОГРАФІЇ

УДК 811.161.2’35(075.8)
С86

Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(протокол № 11 від 01 червня 2021 р.)

Рецензенти:
доктор філологічних наук, професор К.Ю. Голобородько
доктор філологічних наук, професор А.К. Мойсієнко

Строкаль О.М.

С86 Навчальний посібник з української орфографії. Харків: Видавництво Іванченка І.С., 2021. 362 с.

ISBN 978-617-7879-93-9

Посібник містить виклад основних теоретичних положень сучасного українського правопису та вказівки на особливі випадки написання слів-винятків. Практичні завдання охоплюють усі правописні правила й систематизовані таким чином, щоб допомогти якомога повніше й глибше засвоїти отриманий теоретичний матеріал. Пропоновані завдання для самоконтролю та зразки модульних контрольних робіт допоможуть студентам ефективно підготуватися до практичних занять.

Посібник буде корисним студентам-філологам, що навчаються за освітніми програмами, які забезпечує кафедра української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка (зокрема, «Українська мова і література та західноєвропейська мова», «Українська і англійська мови: переклад та редагування», «Прикладна лінгвістика (редакторсько-перекладацька та експертна діяльність)», «Українська філологія і західноєвропейська мова» та ін.). Навчальний посібник також рекомендовано викладачам, редакторам, журналістам, усім, хто має намір удосконалювати свої навички з правопису сучасної української мови.

УДК 811.161.2’35(075.8)

На обкладинці використано фото fotografierende із сайту https://unsplash.com

ISBN 978-617-7879-93-9

© Строкаль О.М., 2021

ЗМІСТ

Передмова 4

Правопис основи слова

§ 1. Правопис ненаголошених голосних 6
§ 2. Написання апострофа 11
§ 3. Уживання буквосполучень ЙО, ЬО 15
§ 4. Чергування голосних 20
§ 5. Позначення м'якості приголосних 28
§ 6. Зміни приголосних при збігу їх 33
§ 7. Спрощення груп приголосних 38
§ 8. Написання подвоєних приголосних 43
§ 9. Написання подовжених приголосних 48
§ 10. Правопис префіксів 54
§ 11. Правопис суфіксів 58
§ 12. Правопис складних слів 74
§ 13. Правопис великої літери (букви) 123
§ 14. Правила переносу 138
Завдання для самоконтролю 144

Правопис закінчень відмінюваних слів

§ 15. Правопис іменників 145
§ 16. Відмінювання іменників, що мають тільки форму множини 169
§ 17. Правопис прикметників 175
§ 18. Правопис числівників 185
§ 19. Правопис займенників 192
§ 20. Правопис дієслів 200
Завдання для самоконтролю 232

Правопис слів іншомовного походження

§ 21. Графічне позначення приголосних 233
§ 22. Правопис звука *j* та голосних 239
§ 23. Групи приголосних з голосними на письмі 247
§ 24. Відмінювання слів іншомовного походження. Правопис прізвищ 253
Завдання для самоконтролю 263

Найголовніші правила пунктуації

§ 25. Особливості вживання крапки, знака питання та знака оклику 264
§ 26. Кома в простому реченні 275
§ 27. Кома в складному реченні 288
§ 28. Правопис крапки з комою 300
§ 29. Правопис двокрапки 308
§ 30. Особливості вживання тире 316
§ 31. Особливості вживання крапок, дужок та лапок 336
§ 32. Розділові знаки при прямій мові 346
Завдання для самоконтролю 355
Типові завдання модульних контрольних робіт 356
Література 359

ПЕРЕДМОВА

Людина, яка втратила свою мову, – неповноцінна,
вона другорядна в порівнянні з носієм рідної мови.
Павло Мовчан

Правопис сучасної української мови пройшов тривалий і почасти навіть трагічно-тернистий шлях свого становлення, починаючи від правописних систем О. Павловського, «Русалки Дністрової», П. Куліша та закінчуючи сучасними виданнями «Українського правопису» 1996, 2003, 2008 років. Так, мова – не замкнена й не ізольована система, вона постійно набуває нових якостей і характеристик, розвивається, оптимізуючи свій код, що дозволяє забезпечувати щораз вищий, досконаліший рівень комунікації. І добре, коли щонайменші зміни в мові вчасно помічено і належним чином кодифіковано, гірше, коли розвій її зумисне гальмується і набуває вигляду певної «квазікодифікації», коли зміни в правописній системі зумовлені не власне потребами мови, а певною ідеологією чи доктриною, які є своєрідним прокрустовим ложем для неї. Хочеться вірити, що такі випадки стали історією, проте й сьогодні для української мови також існують доволі небезпечні виклики. Так, у сучасному глобалізованому світі, де спостерігаються потужні міграційні процеси, народи й нації перемішуються, виникає гостра потреба в збереженні національної ідентичності, маркером якої, як відомо, є саме мова. Звичайно, не варто надто захоплюватися пуризмом, адже протягом усієї історії українська мова хоч і зазнавала потужних впливів інших мов, особливо на лексичному рівні, однак не втратила своєї самобутності, окремішності, лінгвістичного колориту. І завдання кожному носієві мови, а надто лінгвісту – використовувати її, строго дотримуючись норм і правил. Однак, дотримання правописних рекомендацій мовцем має бути доведене до автоматизму, думка чи ідея не повинні «чіплятися» за пригадування та спогади правил, а мають рухатися в комунікативному просторі вільно і легко – ось тоді слово не втратить ані своєї сили, ані експресії, не згубить свого смислу поміж численних огріхів і неточностей. Саме з цією метою, з метою вироблення і закріплення навичок володіння словом писаним і було укладено цей посібник.

Навчальний посібник може бути використаним для читання курсів із редагування і перекладу в межах освітніх програм «Українська мова і література та західноєвропейська мова», «Українська і англійська мови: переклад та редагування», «Прикладна лінгвістика (редакторсько-перекладацька та експертна діяльність)», «Українська філологія і західноєвропейська мова» та ін., які забезпечує кафедра української мови та прикладної лінгвістики Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка. Також посібник може бути корисним усім, хто прагне вдосконалити свій рівень володіння сучасною українською мовою.

Мета посібника – підвищити правописну грамотність, виробити і розвинути навички грамотного письма, розширити базу знань з історії і теорії українського правопису, забезпечити як теоретичне засвоєння, так і практичне закріплення основних правописних норм, що дозволить загалом удосконалити рівень культури писемного мовлення. Студентам-філологам посібник допоможе в подальшому опануванні майбутньої професії філолога-українста.

Поставлена мета визначила і відповідну структуру посібника. Зокрема, кожен розділ умовно поділено на дві частини: перша містить основні теоретичні положення, що спираються на норми чинного «Українського правопису» і які підкріплено ілюстративним матеріалом, а в другій пропонується комплекс вправ і завдань для практичного закріплення поданого теоретичного матеріалу. Посібник складається з чотирьох розділів: Правопис основи слова; Правопис закінчень відмінюваних слів; Правопис слів іншомовного походження та Найголовніші правила пунктуації. До кожного розділу окремим пунктом передбачено завдання для самоконтролю, які допоможуть читачу самостійно перевірити свій рівень знань з певної теми. Також у посібнику подано типові завдання для трьох модулів, передбачуваних курсом, що дозволить студентам завчасно підготуватися до модульних контрольних робіт.

Належне опрацювання теоретичного матеріалу та виконання поставлених практичних завдань до кожної з тем дозволить студентам самостійно визначати ті чи інші правописні норми, відповідно до вимог сучасної української літературної мови правильно оформлювати своє висловлювання, користуватися лексикографічними працями для побудови писемного мовлення різного стилю та редагувати слова і висловлювання з різними типами помилок.

ПРАВОПИС ОСНОВИ СЛОВА

ЛІТЕРНІ ПОЗНАЧЕННЯ ЗВУКІВ

ГОЛОСНІ

§ 1. ПРАВОПИС НЕНАГОЛОШЕНИХ ГОЛОСНИХ

В українській мові деякі голосні звуки в ненаголошеній позиції зазнають **асиміляції** – фонетичного явища артикуляційного уподібнення звуків однієї категорії: голосний уподібнюється до голосного, приголосний – до приголосного в межах слова або словосполучення.

Асиміляція голосних (*гармонійна асиміляція*) – особливий вид регресивної дистантної асиміляції голосних звуків у сусідніх складах, внаслідок чого попередній голосний уподібнюється до наступного за ступенем підняття чи лабіалізацією.

Гармонійної асиміляції зазнають ненаголошені голосні перед наступним наголошеним, насамперед **[е]**, **[и]** та **[о]** в позиціях перед складом з наголошеними голосними вищого (нижчого) підняття, більшої лабіалізації чи закритості.

Так, голосний **[е]** не під наголосом звужується й наближається до **[и]** або – в оточенні м'яких приголосних – до **[і]:** *зерни́на, село́, покла́дено*;

2) **[и]** ненаголошений розширюється й наближається у вимові до **[е]:** *кише́ня, схова́тися, кирпа́тий, кисіль*;

3) ненаголошений **[о]** перед складом із наголошеними **[у]** та **[і]** звужується й наближається у вимові до **[у]** – особливо помітно перед складом із наголошеним **[у]:** *розу́мний, косу́ля, кожу́х*.

Тому для правильного написання слів із ненаголошеними **о, и** та **е** варто дотримуватись **рекомендацій українського правопису**:

1. 1) у складах з ненаголошеним **о** пишеться та сама літера, що й під наголосом, напр.: *голу́бка*, бо *го́луб*, *розу́мний*, бо *ро́зум*, *роби́ти*, бо *ро́бить*;

2) у деяких словах сумнівний **о** наголосом не перевіряється: *лопу́х*, *соки́ра*. Правопис цих слів треба запам'ятати.

2. У деяких випадках на місці **о** у словах перед постійно наголошеним **а (я)** у вимові й на письмі маємо **а**, напр.: *б**а**га́тий*, *б**а**га́то*, *б**а**га́ч*, *б**а**га́тство* *г**а**ря́чий*, *г**а**ря́чка*, *г**а**ра́зд*, *к**а**жа́н*, *к**а**ла́ч*, *к**а**ча́н*, *х**а**зя́їн*, *б**а**гати́р* (*бага́ч*), *г**а**ря́че* (але: *солда́т*, *лопа́та*, *гончар*, *коря́вий*, *пога́ний*, *ропа́*, *това́р*, *богати́р* (*ве́летень*), *монасти́р*).

3. У складах із ненаголошеним **е** та **и** слід писати ту саму літеру, яку маємо під наголосом у спільнокореневому відповіднику, пор.: *ве**ли**́кий*, бо *ве́**ли**ч*, *з**е**мля́*, бо *зе́**е**млі*, *кл**е**коті́ти*, бо *кле́**е**кіт*, *д**е**ржу́*, бо *оде́**е**ржати*, *н**е**су́*, бо *не́**е**сений*, *ш**е**потіти*, бо *ше́**е**піт*, *щ**е**мі́ти*, бо *ще́**е**м*; *кр**и**ве́*, бо *кри́**и**во*, *ш**и**ро́кий*, бо *ши́**и**роко*.

Такі слова, як *лева́да*, *леміш*, *кише́ня*, *мину́лий*, що мають постійний наголос, перевіряються за словниками.

4. Е завжди слід писати:

а) у групах **-ере-, -еле-:** *де́**ре**во*, *бе́**ре**г*, *се́**ре**д*; *се́**ле**зень*, *ше́**ле**ст*, *п**ел**ена́*, *зе́**ле**нь*;

б) у суфіксах **-ен-, -еня-, -енк-, -еньк-, -есеньк-, -ечк-, -тель-, -ер-:** *дору́ч**ен**ий*, *гус**еня́*, *Петре́**нк**о*, *ніж**еньк**а*, *гарне́**сеньк**ий*, *со́н**ечк**о*, *учи́**тель***, *во́сьм**ер**о*;

в) якщо **е** під час словозміни випадає: *ві**тер***, бо *ві́тру*, *бе́резень*, бо *бе́резня*, *хло́**пець***, бо *хло́пця*, *тра́**вень***, бо *тра́вня*.

5. И завжди пишеться:

а) у групах **-ри-, -ли-** між приголосними у відкритих складах: *т**ри**во́га*, *д**ри**жа́ти*, *к**ри**ва́вий*, *ст**ри**мі́ти*, *гл**и**та́ти*;

б) у деяких випадках ненаголошений **и** в групах **-ри-, -ли-** перевіряється наголосом: *т**ри**ма́ти* (*стри́мувати*), *к**ри**ши́ти* (*кри́хта*), *бл**и**ща́ти* (*бли́ск*);

в) на початку окремих вигуків (***и**ч!*), часток (***и**ч** *який розумний*), дієслова ***и**кати* та похідного від нього іменника ***и**кання*;

г) на початку слова в деяких загальних і власних назвах, які походять із тюркських та інших мов, відповідно до особливостей їхньої вимови в них: ***и**йбе́н*, ***и**р*, ***И**ч-оба*, *Кім Чен **И**н*.

6. І пишемо на початку слова відповідно до вимови: ***І**ван*, ***і**грашка*, ***і**дол*, ***і**кати*, ***і**менува́ти*, ***і**стина*;

– деякі слова мають варіанти з голосним **и**: ***і**рій* та ***и**рій*, ***і**род* та ***и**род*;

– у низці слів не під наголосом відповідно до вимови пишеться **-рі-, -лі-**: *д**рі**ма́ти*, *д**рі**мли́вий*, *д**рі**мо́та*, *т**рі**ща́ти*, *переб**рі**хувати*, *з**лі**та́ти*.

Вправа 1. Знайти в тексті слова, у яких ненаголошений **о** не перевіряється наголосом.

Такому гостеві усі зраділи в домі, а найбільше господар: Верига був знаний козак, він ходив з гетьманом Сагайдачним у Кафу, воював турків під Хотином і Чорне море перепливав не раз у вутлих човнах. Кожна така баталія залишала на тілі козака яку-небудь позначку, а тому все Верижене обличчя було в шрамах, брова розсічена, одне вухо розірване, а друге й зовсім відчахнуте, а на лівій руці бракувало трохи пальців. А що майже кожен козак мав якісь сліди сутичок як не з турками, то з татарами, а то й з польською

шляхтою, то й Верига між ними не вирізнявся. Низький на зріст, але широкоплечий, мов з дуба витесаний, він і в сорок років ще вистрибував на коня без стремен.

(*Петро Панч*)

Вправа 2. Порівняти вимову та написання слів. Слова із ненаголошеним **о** виписати окремо і пояснити їх правопис.

Аскольд, гілочка, балотуватися, ґонта, висовувати, атомохід, гарячковитий, атож, генератор, бджоляний, географія, афоризм, гастроль, ацетон, горбок, випробувач, голіруч, бавовняр, горнути, глянсовий, балочка, височитися, гегемонія, барон, гелікоптер, гнобителька, висмоктати, говорун, барвінок, годованець, виробник, генеалогічний, барило, гасовий, високовольтний, горянка, баритон, гальмо, виноград, ґеґотати, бездоганний, гордівниця, вимоклий, гарнізон, бездощів'я, гасло, бідон, ґанковий, бідолашний, гора, гармонувати, блокувати, гіпноз, вилога, голка, виновий, голод, випадок, героїка, голова, випорювати, горлиця, випробовуваний, глосарій, висковзати, гальковий, висповідати, гандболіст, гектоват, готика.

Вправа 3. Поставити на місці крапок потрібний голосний, пояснивши орфограму. Там, де це потрібно, поставити велику літеру.

Яр…к, шт…рм…вати, юрій…вич, ч…ж…з…м…ка, шиф…н, щ…духу, ч…рв…н…ти, щ…чка, х…рт…ця, щітк…р, ф…т…п…ртр…т, щедр…та, ф…н…ма, тр…щ…ти, фл…м…ст…р, ут…р…в…ти, шум…виння, т…рб…та, шт…льня, т…п…тня, шт…п…р, ф…рз…ц, ч…л…мк…тися, шт…к…вий, тр…н…г…, шр…т…вий, т…п…л…вий, шп…нка, хв…р…ти, ш…сейний, т…к…рськ…й, шпиг…ваний, фр…з…в…й, ш…ри, ч…д…вий, ш…л…м, ч…рн…слив, шм…ргн…ти, ч…т…ри, шл…ф…вати, х…лв…вий, ф…нд…т…р, шин…к, х…д…жн…ця, ш…хт…вий, цн…тл…в…сть, ш…х…вий, ч…рн…вий, х…т…р…ць, ч…б…т…к, ч…каг…, цьв…хк…ти, ц…кн…ти, ц…фр…в…й, хр…пт…, х…в…ти, хл…п'й…ч…й, х…рс…нка, тр…ст…на.

Вправа 4. Переписати речення, вставити пропущені букви.

1. Сп…вільнення євр…інтеграції на межі 70–80-х р…ків п…яснювал…ся сукупністю з…внішніх (ек…н…мічний спад, заг…стрення «х…л…дн…ї війни») та внутр…шніх (бюджетна суперечка з Велик…британією) чинників. 2. Реалізація внутрішнього ринку сп…нукала реф…рмування механізму ухвалення рішень, вир…блен…го Римською уг…дою 1957 року. 3. З …гляду на це Єдиний євр…пейський акт закріпив практику г…л…сування кваліфік…ваною більшістю в Раді міністрів, запр…вадив пр…цедуру співр…бітництва між Радою та Євр…парламентом,

р…зширив вик…навчі п…вн…важення Єврок…місії. 4. У межах к…дифікованої регі…нальної п...літики Співт…вариство з…б…в'язал…ся зменшити міжрегі…нальні відмінн…сті в с…ціально-ек…н…мічному р…звитку країн-членів Спільн…ти, що значно зр…сли зі вступ…м Греції, Іспанії та Португалії. 5. П…літичний характер н…в…ї фази євр…інтеграції підкреслювало впр…вадження інституту євр…пейського гр…мадянства.

(*Володимир Посельський*)

Вправа 5. Знайти в тексті лексичні одиниці з ненаголошеними **е** та **и,** виписати їх у дві колонки. Спробувати замінити слова, у яких ці голосні не можна перевірити жодним чином, синонімічними чи близькими за значенням конструкціями.

У сатиновій сорочці, у штанях, густо полатаних, він прийшов сюди першим з дружиною й дітьми, бо тут наказано було збиратися. І хто знає, чи від жалю, що ось він уже залишив рідну домівку, а після молебня залишить і свою сім'ю, чи від пекельних думок, що ятрили його душу, викликали страх перед невідомим майбутнім, завдаючи болю й мук, – Кузьма не витримав, затулив обличчя старим картузом, безутішно заридав. Священик так само спокійно й звично правив службу божу, а псаломщик, глянувши на ридаючого рекрута, одвернувся, лишаючись байдужим до всього, що тут відбувалося. Кузьма затих і знову, звернувши заплакані очі до ікони, почав гаряче молитися. Під кінець служби з'явилися соцькі, стражники і навіть сам пан становий пристав.

(*Анатолій Шиян*)

Вправа 6. Переписати речення, пояснивши орфограми у виділених словах.

Поезія приходить завше просто, // як день, як вечір, сонце, як **зоря**… // **Веселкою** підводиться у простір, // Як усміх той, що серце **підкоря**. // Вона подібна до трави і вишень, // До **теплих** рук, що квітами стають. // Поезії не творять і не пишуть – // Поезію, як силу віддають! У мене, друзі, **знаменитий** рід. // Мій батько – тесля. Сіяв жито дід. // Кував мій прадід в кузні **лемеші,** // Та всі були в поетами в душі… Іду. Ступаю, дякуючи долі. // Діла людей **продовжую земні.** // Іду. Несу і **радощі**, і болі // Свої і тих, що будуть по **мені**. Забули думи і діла господні // І думаєм, що прийде все само. // Якщо ми не **прокинемось** сьогодні, // То так у бур'янах і **помремо**. Шалений вітер. **Колючий** вітер. // Аж скрип у серці. Аж тріск у вітах. // Нагне **березу.** Відпустить потім. // Дерева бідні в дощі, як в поті...

(*Олексій Довгий*)

Вправа 7. Перепишіть слова, поставивши на місці крапок пропущений **е** чи **и**, пояснити правопис.

П…р…гук, ощ…ряти, нож…к, ост…гати, м’яч…к, ломл…ний, п…р…грів, лож…чка, очол…ти, муч…н…к, П…нтагон, оч…р…т…на, новопр…булий, мул…ти, освітл…ний, ніж…тися, патр…ціанка, мотоц…кліст, оч…нята, лобз…к, пац…фістський, оч…в…дно, нів…ч…ння, мот…вація, л…тво, пас…нок, ос…лятися, ніч…ч…рк, ор…ндований, н…щівн…й, л…пкий, парт…зан, муз…кознав…ць, пар…жан…н, опт…мум, л…ч…на, н…рков…й, парам…тр, мотов…ло, оточ…ння, л…ст…ти, парал…лізм, опов…вати, неч…ст…в…й, морочл…вий, л…кс…кограф, опл…ск…, н…здійсн…ний, молочн…к, л…ктура, нов…зна, оп…ска, недоброз…чл…вий, молоч…ний, л…гковаж…ти, пал…чний, опал…ний, невс…пущий, моч…ний, ол…нярство, надр…вати, мол…кулярний, Пак…стан, навч…ний, множ…ти, ман…вровий.

Вправа 8. Переписати текст і вставити пропущені букви **е** та **и.**

Пр…котив з с…ла п…р…док од воза, пр…ладнав до нього ж…рстяну трубу від «буржуйки», в…ставив свою «гармату» в кущах на в…дноті, тоді зібрав пастухів з довж…зними пугами і навчив їх ляскати водночас, так щоб зл…валося в одне. Сам же, щойно з’яв…вся ще од…н пароплав з чужоз…мною солдатнею, в…хопив з-за пазухи д…р…в’яне калатайло, поз…ч…не ним у сільського сторожа діда Задорожного, і заторохтів ним, як кул…м…том. Німці, побач…вши в кущах «гармату», почувши «кул…м…т» і постріли пуг-«гв…нтівок», забігали по палубі, зч…н…ли безладну стрілян…ну, пароплав різко зав…рнув до правого б…р…га, сів там на міл…ну, а хлопці заход…лися від р…готу, хвал…ли Петька за в…тівку…

(*Павло Загребельний*)

Вправа 9. Переписати текст, вставити пропущені букви **о** та **е**. Пояснити їх правопис.

В…сною в с…лі встають рано. Ще темрява затоплює хати, ще в світанковому п…вітрі ніщо не ш…р…хне, ще зорі п…моргують у бліднючому небі і брати-к…валі похапцем кл…пають м…л…тами ч…р…сло місяця, а вже по хатах то тут, то там засвічуються каганці і р…звішують по тинах з…л…ту бахрому, вже чути як хтось брязнув відром об цямрину, заскрипів журавлем, і полилася з тихим бульканням в…да в к…рито <…> Пр…гурк…тіла підвода по шляху – то п…везли м…л…ко на с…парат…рний пункт, і візник сип…нув у теплий м…р…к іскрами з цигарки, що не дол…тівши до з…млі, згасли; пр…йшли двоє якихось людей,

г…л…сно розм…вляючи між с…б…ю, і їхні кроки загубилися відлунням у світанковій тиші.

(*Григорій Тютюнник*)

Вправа 10. Виправити допущені помилки в тексті.

Від времін Юстеніана до панування імпираторів Макидонської династії треває поширення грецької культури у арабському світі завдяки проникненню в нього грецької мови. Арабська культура квітне на землях бувшої імперії Александра Макидонського. Ведатні арабські філологи пирикладають давнюгрецьку літературу, котра завдяки їхнім пирикладам зберігається та росповсюджується у бизмежному арабському світі – від Мароко та Іспанії до границь Індії. Серійські та арменські пиреклади Аристотеля (VI–VIII ст.) до сьогоднішнього залешаюцця основними джирелами знання про його творчість. Зпочатку пирекладам пирешкоджав рилігійний фантизм, проте у VIII ст., коли Аббасиди створили Багдацький халефат, Аль-Мансур радекально змінює офіційну політеку диржави та сприяє пирекладу усієї грецької літиратурної спаччени. Філософ-еллініст Аль-Кінді премирив іслам із грецькою філософією та культурою, а Аль-Біруні та Авіценна стали основними веразниками цієї тенденції. Як бачемо, іминно політична воля і рішиння носителів влади дозволяють мові стати средством росповсюччення культури.

§ 2. НАПИСАННЯ АПОСТРОФА

У сучасній українській мові апостроф уживається для позначення роздільної вимови попереднього твердого приголосного з наступним **й** (***йа, йу, йе, йі***).

Апостроф пишеться перед **я**, **ю**, **є**, **ї**:

1. Після губних приголосних (**б**, **п**, **в**, **м**, **ф**): *б**’**ю*, *п**’**ять*, *у здоров**’**ї*, *м**’**ята*, *м**’**ясиво*, *рум**’**яний*, *тім**’**я*, *В**’**ячеслав*, *Стеф**’**юк*, *мереф**’**янський*.

NB! Апостроф не ставиться, якщо перед губним звуком стоїть приголосний (крім **р**), що належить до кореня: *дзв**я**кнути*, *мавп**я**чий*, *св**я**то*, *цв**я**х*, *тьм**я**ний*, проте: *верб’я*, *торф’яний*, *черв’як*.

Якщо такий приголосний належить до префікса, то апостроф пишеться, порівняймо: ***зв’я**зати*, ***зв’я**зок*, ***зв’я**лити*, ***підв’я**зати*, ***розм’я**кшити*.

2. Після **р**: *бур**’**ян*, *матір**’**ю*, *пір**’**я*, *міжгір**’**я*, на *подвір**’**ї*.

NB! Апостроф не ставиться за умови, якщо **ря**, **рю**, **рє** означають сполучення м’якого **р** з наступними **а**, **у**, **е**: ***ря**д*, ***ря**бий*, *к**ря**кати*, *к**рю**к*, ***Рє**пін*.

NB! У словах іншомовного походження та похідних від них після приголосних **б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р** перед **я, ю, є, ї** також ставимо апостроф: *ком**п**’ю́тер, торф**’**я́ний, Фур**’**є.*

3. Після префіксів та першої частини складних слів, які закінчуються на твердий приголосний: *без**’**язикий, від**’**їзд, під**’**їхати, з**’**явитися, з**’**їхати, роз**’**яснити, пан**’**європейський, дит**’**ясла* (але *пів яблука, пів Європи*).

4. Після **к** у словах *Лук**’**ян, Лук**’**яненко, Лук**’**янівка* і в усіх похідних словах: *Лук**’**янів, Лук**’**янівна, Лук**’**янович*.

Вправа 1. Переписати речення та виписатиу фонетичній транскрипції слова з апострофом. Пояснити їхній правопис.

Не за те вовка б’ють, що він сірий, а за те, що вівцю з’їв. Удар забувається, а слово пам’ятається. Без Гриця і вода не освятиться. Подивись на вид та й не питай про здоров’я. Добрий чоловік – надійніше кам’яного мосту. Щастя – як трясця: кого схоче, того й нападе. Що маєш робити, то зроби сьогодні, а що маєш з’їсти, то з’їж завтра. Якби спостерігаючи можна було б навчитись, то собака давно став би м’ясником. Дурний розумного, а п’яний тверезого не люблять. Ніж виряджатись у яскравий одяг, краще одягнись у знання. У дорогу від’їжджай у вівторок або в суботу. Книги – це ріки, що наповнюють світ, це джерела мудрості, адже в них глибина незміряна, пірнаючи в яку, добуваєш дорогі перли. Розумний птах шкодує пір’я, мудра людина шкодує слова. Батьком-матір’ю не хвались, а хвались честю. З паном не дружись, а жінці не звіряйсь. Не терти, не м’явши, калача не їсти.

(*Українські прислів’я і приказки*)

Вправа 2. Із поданих речень виписати слова з орфограмою «**апостроф**», утворити від них іменники в родовому та орудному відмінках однини й записати.

1. Покрив бур’ян минулу нашу славу. // Зостався тлін в історії століть. // Ми знищили самі свою державу, // Лише кістяк із неї ще стоїть... 2. Думки й слова плекаються, як зерна. // І не в гурті, а кожне зокрема. // Лише полова лущиться модерно, // Бо в неї плоду-зав’язі нема. 3. Що іншим все просто було, // Мені діставалося кров’ю. // Та все, що на серце лягло, // Творилося тільки любов’ю. 4. Я не гнусь, коли гнуться сталеві мечі. // Я тремчу, коли плачуть берізки вночі. // Я хилюсь, як повз мене йдуть вгору дуби. // Я сміюсь, коли б’ються об мене лоби! 5. Усе так просто. Так усе непросто. // Дрібніють люди, як душа без росту. // Слабіють м’язи, як нема роботи, // Хиріє мозок, як нема турботи… 6. Повели. Не сказали, за віщо й куди. // О негаснуча пам’яте! Ніч розбуди!..

(*Олексій Довгий*)

Вправа 3. Пояснити правопис виділених слів.

– Усе гаразд, це моя робота. ***Обов'язково*** відповім на всі ваші запитання! – спробувала виправити ситуацію Марія (*М. Лелик*). ***П'єм*** як з корця. Ненатла ніч проминає зачадним щемом, лиш не щезни – благаю (*В. Стус*). Трава ***прив'ялена*** і заніміла осінь… ***Сьогодні*** сталось. Що це? Я жива? (*Р. Трояикер*) Обоє у великих куртках, підперезані шнурками, у теплих шапках і старих чоботях, ***обв'язаних*** різним ***ганчір'ям*** (*З. Зінь*). І хоч, як ***світ***, ця істина стара, доведень не потрібно аксіомам – та справді тут, на березі Дніпра, цю землю я відчула рідним домом (*Т. Коломієць*). Моє кохання, повна тобою – снігом умити ***обличчя гаряче***, – бери мене пристрасно, легко і ***боляче***… (*Н. Богуславська*). Подуєш на воду, обпечений на молоці… Шукаєш любові. Бажаєш її, наче ***свята***…(*Т. П'янкова*). Цю я ***запам'ятала*** – мені ж тоді вирвали зуб, і я була під дією наркозу (*Н. Неждана*). Стискає сенсом серце. Скаженіє світанковим ***солов'їним*** співом. Світиться ***сузір'ям*** сили, ***свіжості***, спокою. Сягає свідомості (*О. Бодасюк*). І відійдуть кити – водограї над водами, і знеможеться Місяць океани над нами тримати: так ***розімкнеться*** коло і витече кров з полюсів (*С. Вишенський*).

Вправа 4. Переписати слова. На місці крапок поставити апостроф (за необхідності) та пояснити.

Ад…єктивація, м…юзикл, П…ємонт, б…єлгородський, ф…ючерс, В…юртемберг, Га…йана, п…ядак, ін…єкція, м…ясиво, дез…інфекція, голуб…ятня, з…єднувач, б…єф, гороб…я, ін…юнктив, в…язнівський, з…економити, дез…організатор, Гур…єв, б…юргер, п…єзоелектрика, деб…ют, м…якість, кам…янка, б…юро, п…яльці, дев…яносто, б…язь, з…юрмитися, б…ючи, кар…єра, в…єтнамець, за…асфальтований, від…їсти, з…їздівський, в…їзний, кап…юшон, у…їдливий, квартир…єрський, в…юн, інтер…єр, в…юрок, об…юрократити, п…єдестал, в…яз, М…юнхен, в…язальний, м…юрид, ф…юзеляж, в…яземський, дев…ятерик, в…язко, м…юль, В…язьма, ін…юрколегія, в…ялений, ф…єрд, в…ялість, гусл…яр, в…янучий, гр…ястиця, в…ятич, м…язга, В…ятка, глин…ястість, інтерв…юер, гр…яда, п…юре, дерев…яччя, з…єднання, п…ясток, з…їдини, об…юшити, з…юйд-вест, в…ючак, з…ятенько, м…ята, п…юпітр, в…ятський, п…явиця, з…явитися.

Вправа 5. Виписати слова з апострофом із поданих речень та пояснити необхідність його вживання.

1. Тут полювало князівство шарлатне, був тут, можливо, гетьманський курінь? Чий барельєф край тепер наш освятить, щоб ушляхетнити рух поколінь? (*О. Страшенко*) 2. Так, це Ви, всюди поруч Канупером, і узгір'ям,

і штормом веселим, і такою тягучою пам'яттю – в пам'яті завжди щось від облуди (*І. Драч*). 3. Хлоп'я у сні гніздечко тепле в'є для слова, що нікому не судилост. І хвостиком у хатні двері б'є світанку цуценя, що приблудилось… (*М. Боровко*) 4. Гвоздика смеркаюча прив'ялена передосіння Журба і туга парували чорно зі склянок (*Ю. Гаврилюк*) 5. Десна – і все. І годі слів. Десна сама за себе скаже, бусинки з клекоту буслів на пам'яті твоїй зав'яже (*Л. Горлач*). 6. Вітер втихне. Сонце скоро з'явиться, клен у шатии вдягнеться свої, і весна рекламою об'явиться, лиш моїх не буде солов'їв (*О. Де*). 7. Стеблом, як зеленим ланцем, прип'ята до тебе, живу, поки ти жива. Це ж сік твій багряний, коріння твоє поганське шепочуть мені на світанку живі слова (*І. Жиленко*). 8. Існову ніч. І знову курс зюд-вест. Високе небо нап'ялось над нами. Цвяхований блискучими зірками, на наші плечі ліг Південний Хрест (*І. Качуровський*). 9. Іду до тебе, нерозумний світе, мов до краси вогню у ніч мотиль, щоб в переплесках полум'яних хвиль обмерзлу душу й крилечка зігріти (*М. Корсюк*) 10. Вертання кам'янить сторони світу Прохання наше закорючується Та друге протинає нас (*Ю. Лех*).

Вправа 6. Скласти твір на довільну тему з такими словами: *мюзикл, свято, п'ять, рум'яний, В'ячеслав, кур'єр, зв'язок, зуміти, зокрема, пів'яблука*.

Вправа 7. Замість крапок поставити у тексті потрібні орфограми та пояснити.

Н…даремно так сталося, адже саме в цей час в…ї…жджав у Ж…томир фактор Іщинського, а з ним прибула й н…видима частина мого єства, з якою я поспішив з…єднатися, і вже таке з…єднання вилікувало м…не від зайвої чутливості, насталивши мою с…стему сприйняття; я знову зд…був …нергію діяти, мисл…ти і стеж…ти за п…ребігом п…дій... Я поч…кав, поки мій уч…нь піде, а тоді вийшов і сам – манило м…не н…п…реборне ві…чуття, був певний, що в час пр…гулянки побачу щось важливе. Я не пом…лився, бо відразу ж уздрів на вул…ці жіночу постать, яка поспішала, і митт…ю став її тінн…ю – була то Охоцька. Вона йшла шв…дкою х…дою, і її ч…р…вички на м…л…дому сніжку дзв…інко р…піли. Інколи вона оз…ралася, але вул…ця була п…рожня і налита густими сутінками; видно було, що Охоцька не хотіла потрапляти на чиїсь очі. Я всм…іхнувся: н…багато треба, щоб здогадатися, куди вона прямує. Зав…рнувши на одну й другу вулиц…ю, вона підійшла до будинку, в якому жив наш д…ректор, і впевн…но шт…вхнула двері, які вияв…лися не…зачин…ні.

(*Валерій Шевчук*)

Вправа 8. Виписати сталі вирази, виправивши за необхідності допущені помилки. Пояснити випадки вживання апострофа.

Агро-промислове об'єднианння; барельефне зображення; звязувати свою судьбу; говяже мясо; давати інтерв'ю; якщо мене не зраджує память; жить в

памяті; зав’язувати знойомство; із вогня та в полум’я; казанська сирота; лизати пятки; мало каші з’їв; набедренна пов’язка; об’єднане засідання; парфяньська стріла; розобратися в ділі; збоку припіка; тягостний обов’язок; піймати облизування; хозяйственне з’єднання; цитувати по пам’яті; людина довга; шуби не зіш’єш; щоки пашть здоров’яем; буть з обов’заним; являтися зору.

Вправа 9. Словниковий диктант.

Анатолійське агентство, абат, абичий, абищиця, Абіджан, абіогенез, аблятивно-ізоляційний, Абу-Дена, абонент-відправник, Абу-Кір, Авачинська Сопка, авгієві стайні, авгур, абсолютистсько-поліцейський, абсолютно абстрактний, Авіаційний науково-технічний комплекс імені О.К.Антонова, Австралійський конгрес тред-юніонів, абсорбціометр, абсорбціо-радіометричний, абхазько-адигейський, Австралійський Союз, аванзал, Австрійське агентство преси, авансодавець, автозаправна станція, Автомобільно-дорожний інститут Донецького національного технічного університету, авантитул, Хакаська автономна область, авіагідролокатор.

Вправа 10. Виправити допущені помилки у тексті.

Надання лицю можливості відмовлятися від початого злочину й тим самим уникнути кримінальної відповідальності спрямовано на попередження злочинів. Добровільна відмова від вчиняння злочина представляє собою добровільне та остаточним припиненням початого злочина при наявності свідомості можливості його завершення. Добровільність від злочину означає, що обличчя, усвідомлюючи можливість доведення злочина до кінця (хоч і з подоланням певних перешкод), відмовляється від цього. Однаково не може бути визнана як добровільна, а отже, як така, що усуває відповідальність відмова, викликана неможливістю подальшого продовження злочинних дій внаслідок причин, виникнувших незалежно від волі винного. (п.12 постанови Пленуму Верховного суду від 25 березня 1999 р. за №2 «Про судову практику в справах зі зґвалтування»).

§ 3. УЖИВАННЯ БУКВОСПОЛУЧЕНЬ ЙО, ЬО

Буквосполучення **ЙО** вживається в сучасній українській мові для позначення звукосполучення **й+о**:

1. На початку слова і після голосного: ***йо****го́*, ***йо****му́*, *ра****йо́****н*, *чи****йо́****го*, *зако****йо****ваний.*

2. Після приголосного, переважно на початку складу: *буль****йо́****н*, *баталь****йо́****н*, *в****йо́****кати*, *кур****йо́****з*, *міль****йо́****н*, *сер****йо́****зний*, *Соловй****о́****в*.

ЬО пишеться для позначення м'якості приголосного перед **о**: *л**ьо**н*, *с**ьо**го́дні*, *с**ьо́**мий*, *тр**ьо**х*, *ц**ьо**го́*.

Вправа 1. Переписати текст, обґрунтувавши необхідність уживання буквосполучень **йо, ьо**.

Життя, вважає Є. Гребінка, щільно затиснуте в причиново-наслідкові параметри, тож не випадає розглядати певний факт у ньому як випадковість – радше як закономірність. Ця закономірність продиктована обставинами й характерами; на перший погляд сторонні, саме вони формують поведінку, керують вчинками героя.

Герой бере із зовнішньої сфери життя настанову і модель вчинку, модель поведінки, однак внутрішня його суть не цілком співвідносна із цим зовнішнім світом. Герой мовби експериментує із тією зовнішньою моделлю, і виявляється, що вона не суголосна із його внутрішнім ладом. Це змушує його постійно внутрішньо, духовно завмирати: від подиву перед вчинками довколишніх і від подиву, що під цим знаком діє він. Героєві нав'язують певний відпрацьований, врегульований певним видом (вовк тощо) стереотип поведінки, слідування за яким накликає на зайця біду.

Таким чином, заєць переконується, що в його долі чужі стереотипи поведінки, вдачі не працюють; його власні якості вдачі, поведінку він, проте, змушений надто часто підпорядковувати або обставинам, або дужчим від себе, або нахабним <…>

Шлях до пізнання світу, на думку Є. Гребінки, – універсальний, при цьому він пов'язаний із перемінами єства, що прагне пізнання; у цьому процесі можуть бути закладені благодатні для світу переміни, – якщо тільки світ піде не шляхом споживацтва, а шляхом пошуку гармонії свого існування.

(*за Людмилою Задорожною*)

Вправа 2. Переписати слова і пояснити вживання буквосполучень **йо, ьо**.

Позасмальцьовувати, батальйон, актинобацильоз, бойовик, багатьох, бальок, бульйонний, самотньо, вермільйон, гайовик, гільйотина, зграйовий, знайомий, йойкати, йолоп, попередньому, куйовдитися, безпосередньо, лушпайок, майорці, мільйон, несерйозний, усього, сольовий, їхнього, схвильований, кольорів, підйомник, привілейований, давнього, прийомний, втьопатися, репатрійований, всесвітньо-історичний, останнього, рудопідйомний, третьої, удев'ятьох, вольовий, синьйор, скуйовджений, вишньослива, сойотський, верхньозубний, студійований, вертольоти, сурильйо, васильок, шампіньйонник, білолицього, шиньйон, броньовий, шлейовий, безосьовий, майбутньому, сльоза, цьому, шпильовий.

Вправа 3. У поданих реченнях знайти слова з можливим уживанням буквосполуки **ьо**. Виправити допущені помилки та пояснити правопис.

1. Нікому не буде рятунку у рабській покорі, // Не буде політу за вітром чужим навздогін. // Засохне навіки розірваний з кроною корінь, // І крона зів'яне під сонцем чужим серед гін. 2. О болю мій! Моя льобове слів! // Я так стомився від твоєї муки, // що впало серце, і потерпли руки, // І крик сльози моєї спопелив. 3. І день, і вік, і всесвіт – // Усе ношу в собі, як думу. // І не живу – ходжу по лезах // У цьому хаосі і шумі. 4. Буди, буди нас, віщий дзвоне, // Наддай могутності сурмі. // Хай наше серце не холоне // В лодами скованій тюрьмі. // Хай стане прапором свободи // Безстрашна дія, а не клич. // Нехай освятяться народи // Слйозами радісті із віч. 5. Чи вже остання віра, чи дія вже остання? // Знесилився, а слова могуного – ніде!..

(*Олексій Довгий*)

Вправа 4. Перепишіть речення, поставивши на місці крапок потрібні букви та поясніть орфограми.

1. У південних степових ра…онах побутували назви «хижа», «халупа», на Лівобережжі – «хатина». 2. Найбільш заможні селяни Лісостепу та інших ра…онів будували багатоподільні житла з тр…ох-чотир…ох кімнат (кругла хата, домок). 3. Так, славнозвісний опішнянський посуд вирізнявся тонкостінністю, дво-трикол…оровим розписом у вигляді кривулин, рисочок, крапочок тощо. 4. Процес кування відбувався так: коваль розігрівав до червоного кол…ору шматок металу в горні, де горіло деревне вугілля <…>, далі брав кліщами залізо, клав …ого на кувадло та бив по н…ому молотом, надаючи предметові потрібної форми. 5. Формування українського народного одягу – ц…ого яскравого й самобутн…ого культурного явища – відбувалося протягом багатьох століть. 6. Характерною рисою традиційного українського одягу та численних доповнень до н…ого є декоративна мал…овничість, яка відображає високий рівень культури виробництва матеріалів для одягу, створення …ого різноманітних форм… 7. Коралі були різними за якістю, розміром, обробкою, кол…оровими відтінками. 8. Свататися було прийнято у вільний від пол….ових робіт час. 9. На Андрія вдавалися до різноманітних при…омів любовно-шлюбної магії: засівання конопель, ворожінь із балабушками, калитою тощо. 10. У селянській сім'ї трудові традиції та обряди були справжн…ою школою для підростаючого покоління.

(*«Українська минувшина»*)

Вправа 5. Переписати слова та поставити замість крапок пропущені буквосполучення.

По вс...му, вантажопід...мність, акантоцефал...з, бо...вище, анул...ваний, відво...вувати, бад...рий, га...вий, барабанно-кул...вий, ді...вий, електропід...мний, сл...та, пол...вий, безтін...вий, еспань...лка, ...рдань, заши...к, ...рж, ки...к, ц...го, кур...зний, ма...ріти, ло...вий, мікрора...н, стил...вий, л...ду, ні на ...ту, озна...млюватися, па...к, син...шийка, зовнішн...політичний, потенці...ваний, вчорашн...го, колишн...го, при...ми, ре...к, по-справжн...му, вс...го, пізн...цвіт, тр...х, с...годні, обідн...го, ма...р, Всевишн...го, при...моздавальниця, рівноді...вий, ціл...вий, нул...вий, від н...го, сер...зний, верхн...дніпровський, видз...баний, стро...вий, верміпсил...з, субсиді...ваний, вальц...вий, ча...ві, бол...вий, чи...гось, шев...товий.

Вправа 6. Пояснити правопис виділених слів у реченнях.

1. Кажуть, що ***льотчики*** та підводники рано лисіють, не від легкого то, певне, життя. 2. Куди він літає, що ***його*** радує і що смутить – нічого про це матері невідомо. 3. І хоч інші, можливо, до ***цього*** й призвичаїлись, вважають це природним, адже поряд полігон, до якого здалеку летять чиїсь сини на свою грізну роботу, а вона, ***льотчицька*** мати, все не може звикнути до цих гуркотань, вибухів, струсів. 4. Видовище вражаюче, ***мальовниче***: безмежжя хлібів, а над ними – безліч білих крил у ***польоті***… 5. Мигтять, віражують, на ***льоту*** хапають, ***здзьобують*** кузьку з колосків. 6. Під час ***їхньої*** екскурсії бакланів на Смаленому вже не було, зате ***чайок*** та крячків не злічити, вони там гніздилися величезними колоніями. 7. А межівнику ***їхньому*** й краю нема, кудись він побіг аж за виднокрай, і тільки колосся хилиться звідти і звідси, вика ***польова*** синіє, березка плутається під ногами, та червоно, росяно палає горошок… 8. За час ***їхнього*** товаришування Віталій вперше ***сьогодні*** помічає в другові оцю ***його*** вроду, вперше майнула думка, що хлопець такої ***синьоокості*** мусить подобатися дівчатам. 9. І хоч з мого ***польоту*** земля не кругла і не в голубому ореолі, але й з такої висоти, запевняю вас, вона чудова! 10. Ставитись до ***всього*** на світі з гумором – у ***цьому*** самозахист і мудрість людини нашого часу. (*Олесь Гончар*)

Вправа 7. Записати поетичний мінідиктант, пояснивши правопис орфограм **е, и, о** та **ьо**.

Що ж ви так ото необачно?
Що ж ви так ото мимохідь?
Легковажите, що аж лячно,
Нахабуєте вочевидь.
Неприховано, що аж звично,
Одноденки павуття тчуть.

І крізь нього могутньо й вічно
Наші дні у віки течуть

(*Олексій Довгий*)

Вправа 8. Словниковий диктант.

Баба-яга, Баб-ель-Мадебська протока, бабець-головач, бавовнозаготівля, бавовняно-люцерновий, Багат-вечір, багатоактний, багато-багато, багатовіковий, ба́герно-елеваторний, багатоярусний, Баден-Баден, Баден-Вюртенберг, бадьоро-веселий, база-завод, базальтопластик, базально-медіальний, базис-наркоз, байдарка-двійка, байкало-амурський, байт-мультиплексний, бак-акумулятор, бакалійно-кондитерський, бактеріально забруднений, бактеріовловлювальний, бактерія-донор, бактометр, баланда-репортаж, балансомір, балансир-коромисло, балансово-нормативний, балансоутримувач, балетоман, балет-ораторія, балістокардіограма, балкано-дунайський, балка-рейка, балто-слов'янський, балкон-лоджія, бал-маскарад, бальнеогрязелікування.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Абсолютно все; бабові казки; в административному порядку; гайморова полож; дати ліща; ємкий посуда; жувать мочалу; зав'язувать судьбу; и справи нема; як вам бажано; лікування внушанням; майстерня по ремонту; на вершину від загибелі; окільна дорога; більше надії; розсудку наперекір; чобітна щітка; тявущий ученик; ущерблене самолюбство; клопітливе діло; цільне молоко; чай і цукор; шальна куля; делікатесне поручення; економний хазяїн; юлити хвостом; яблоку ніде упасти.

Вправа 10. Відредагувати подані речення.

Глобальні процеси, котрі упливають на політичну, економічну, соціальну й культурну сферу діяльності людини і усилюють мішдержавні інтеграційні процесси требують від фахівців нового поколєння буть більш значно активнішими і гнучкішими в соціальному і професійному плані. Активность висловлюється через розширення сотрудничества з зарубіжними партнерами, гнучкість – через вміння общаться з представниками других культур як на комунікативно достатньому, так і на міжкультурному рівні. З погляду на це, проблема форміпрования вторинної культурно-мовної особистості набирає великої значимості в методиці преподавання іншоземних мов із професійною ціллю. Відомо, що при вивченні іноземної мови студенти, по-перше, оволодівають мовою, що є показателем уровня сформованості *мовної особистості*, в структурі якої виділяються троє рівнів: *вербально-семантичний рівень*, который передбачає заволодіння мовою, що

націлене на розв'язок комунікативних задач; *когнітивний рівень*, який включає ідеї, поняття, уявлення тощо, які складають картину світу мовної особистості; *прагматичний рівень*, який охоплює цілі, інтереси, мотиви тощо і реалізується через мовленнєву діяльність або комунікативно-діяльнісні потреби мовної особистості.

§ 4. ЧЕРГУВАННЯ ГОЛОСНИХ

Чергування О – І, Е – І

У сучасній українській мові голосні звуки **о, е** (у відкритих складах) часто чергуються з **і** (у закритих складах):

1. У процесі словозміни: *водоп**і**й – водоп**о**ю, дох**і**д – дох**о**ду, г**і**р – г**о**рá, бáтьк**і**в – бáтьк**о**вого, Васил**і**в – Васил**е**вого, в**і**всá – **о**вéс, в**і**в, в**і**вши – в**е**лá (в**е**сти)*.

2. У процесі словотворення: *буд**і**вни́к (буд**о́**ва), в**і**льний (в**о́**ля), с**і**льськи́й (с**е**ло́)*.

О, Е НЕ переходять в І в закритому складі в таких випадках:

1. Коли ці звуки вставні або випадні: *вікно – вік**о**н, земля́ – зем**е́**ль, ка́зка – каз**о́**к*.

NB! В окремих словах під час їх зміни **о, е** не випадають: *л**о**б – л**о́**ба, м**о**х – м**о́**ху, р**о**т – р**о́**та, л**е**в – л**е́**ва.*

За аналогією до форм *книжо́к, казо́к* маємо **о** між приголосними в родовому множини й від деяких іншомовних слів: *арка – а́р**о**к, марка – ма́р**о**к, папка – па́п**о**к;* але: *парт, форм, сакль*.

2. У групах **-ор-, -ер-, -ов-** між приголосними: *т**ор**г – т**о́р**гу, см**ер**ть – см**е́р**ті, в**ов**к – в**о́в**ка.*Виняток: *пог**і**рдний* (пор. *пого́рда).*

3. У групах із повноголоссям **-оро-, -оло-, -ере-**, а також **-еле-**: *г**оро́**д, в**о́ло**с, б**е́ре**г*. Але: *мор**і**г, обор**і**г, пор**і**г, см**о́р**ід.*

4. У родовому відмінку множини іменників середнього роду на **-ення**: *зна́**е**нь (знач**е**ння), поло́ж**е**нь (поло́ж**е**ння).*

5. В абревіатурах і в похідних утвореннях: *к**о**лг**о́**сп, т**о**ргпр**е́**д* та ін.

6. У словах іншомовного походження: *агрон**о́**м, інжен**е́**р, студ**е́**нт*.

NB! За аналогією з тими словами української мови, де є чергування **о, е** з **і,** таке чергування з'явилося й у деяких давно засвоєних словах іншомовного походження: *Ант**і**н – Ант**о́**на, ґн**і**т — ґн**о**т**а́*** тощо.

Відхилення в чергуванні О – І, Е – І

Відхилення в чергуванні голосних **о, е** з **і** наявне:

1. У відкритому складі в словах з вирівняною за іншими відмінками чи формами основою:

— у формах називного відмінка однини: *гребі́не́ць (гребі́нця́), дзві́но́к (дзві́нка́, дзві́нку́, дзві́нко́м)* та ін.;

— у формах родового відмінка множини: *ві́кон (ві́кно́), ві́чок (ві́чко);*

— у зменшених формах іменників за аналогією до таких форм, як *кі́л – кі́лка́, мі́ст – мі́стка́,* (де **і** в закритому складі): *кі́ло́чок, мі́сто́чок;* але *сло́вце́ – сло́ве́чко.*

2. У групах **-оро-, -оло-, -ере- о, е** переходять в **і**:

— у родовому відмінку множини іменників жіночого роду (здебільшого з рухомим наголосом) і в похідних від них іменниках на **-к(а)** зі значенням зменшеності: *боро́да́ – бері́д – бері́дка;*

— у родовому відмінку множини іменників здебільшого середнього роду й відповідних зменшених іменниках: *боло́то – боло́т – боло́тце;*

— у деяких похідних іменниках середнього роду з подовженим приголосним: *бездорі́ччя, Запорі́ччя, підборі́ддя* (але: *лівобере́жжя),* а також без подовження: *безголі́в'я, поголі́в'я,* хоч *безголо́сся, повноголо́сся.*

3. І в закритому складі виступає у формах чоловічого роду однини дієслів минулого часу й дієприслівників з повноголоссям, якщо відповідні форми жіночого та середнього роду однини й форма множини мають наголос на кінцевому складі: *воло́к, воло́кши (воло́кти́), зберіг, зберігши (зберегти́)* та ін. Але: *боро́в, коло́в, моло́в, поло́в, поро́в, бо: боро́ла, коло́ла, моло́ла, поло́ла, поро́ла* та ін.

4. У віддієслівних іменниках середнього роду на **-ння і** звичайно буває тільки під наголосом, а без наголосу **е**: *носі́ння, ході́ння; вра́ження.* Так само **-ення**, а не **-іння** мають іменники, похідні від слів з основою на **-ен** (*наймéння*).

5. О, е наявні в закритому складі:

— у непрямих відмінках іменників чоловічого роду з вирівняною за називним відмінком основою: *боре́ць – борця́ (борце́ві, борце́м* та ін.);

— у повноголосних формах **-оро-, -оло-** зі сталим наголосом іменників переважно жіночого роду: *коло́д (коло́дка), доло́нь (доло́нька)* (від них немає зменшених форм з **і).** Але: *дорі́г, дорі́жка, корі́в, корі́вка, беріз, беріза* (проте *бере́за* – виткий бур'ян);

— у родовому відмінку множини ряду іменників переважно жіночого роду: *буді́в, во́д, істо́т, осно́в* але: *осіб, підків;*

— у прикметниках, утворених від власних імен на **-ов (-ьов, -йов), -ев (-єв):** *Ма́лише́в – ма́лише́вський, Па́вло́в – па́вло́вський.* Але в прикметниках,

утворених від власних імен на **-ів (-їв),** зберігається **і (ї):** *Гаври́л**і**в – гаври́л**і**вський*;

— у низці префіксальних безсуфіксних іменників типу: *зато́н, зато́р, перео́р, пото́п* (під впливом родового відмінка однини: *зато́ну, зато́ру, перео́ру, пото́пу*); але звичайно *пото́к, розго́н, удо́й.*

Інколи, навпаки, під впливом називного відмінка однини **і** поширюється на решту форм: *о́п**і**к* (родовий однини *о́п**і**ку*);

— під наголосом у словотвірних частинах **-вод, -воз, -нос, -роб** складних слів, що означають людей за родом діяльності та в похідних утвореннях: *діловóд, водовóз, дровонóс, хліборóб*. Проте в словах, що означають предмети, та в похідних утвореннях такий **о,** незалежно від наголосу, переходить в **і:** *водопрові́д, газопрові́д*; у словах же зі складником **-воз о** здебільшого зберігається: *електровóз, лісовóз.* Незалежно від семантики слова в словотвірних частинах **-хід, -ріг** виступає тільки **і:** *всюдихі́д, місяцехі́д, пішохі́д*;

— у словах книжного й церковного походження та в похідних: *Бо**г**, верхо́**в**ний*, а також за традицією в деяких прізвищах: *Артемо́вський, Боровико́вський.*

Чергування Е – О після Ж, Ш, Ч, Щ, ДЖ, Й

1. Після **ж, ч, ш, щ, дж, й** перед м’яким приголосним, а також перед складами з **е** та **и** (яке походить від давньоруського **и**) пишеться **е:** *вече́**р**я, ви́ше**н**ь, джерело́.*

Після **ж, ч, ш, щ, дж, й** перед твердим приголосним, а також перед складами з **а, о, у** та **и** (яке походить від давньоруського **н**) пишеться **о:** *бджо**л**а́, буди́ноч**о**к, вечо**р**и́* (пор. *вече́**р**я*).

NB! У словах *ло́жечка – ло́жечок, кни́жечка — книжечок* і под. зберігається **е (е),** оскільки приголосний **ч** у наступному складі в давні часи був м’яким.

2. О виступає замість сподіваного **е** після шиплячих та й перед м’яким приголосним:

— В іменниках жіночого роду **III** відміни в суфіксі **-ост(і):** *безкра́йо**с**ті, ме́ншо**с**ті,* та ін. (відповідно до *ві́чно**с**ті, ра́до**с**ті* й т. ін., де **о** йде не після шиплячих).

— У давальному й місцевому відмінках однини деяких іменників: *бджо**л**і́, на бджо**л**і́* (відповідно до більшості відмінкових форм із наступним твердим приголосним: *бджо**л**а́, бджо**л**у́, ве́чо**р**а, вечо**р**и́* та ін.).

— У закінченнях родового та орудного відмінків прикметників і займенників та числівників прикметникового типу жіночого роду: *безкра́йо**ї**, безкра́йо**ю**, гарячо**ї**,* та ін. (відповідно до *безкрайо**г**о, безкрайо**м**у* та ін. або до *дру́го**ї**, молодо́**ї*** тощо, де **о** закономірне).

— У похідних утвореннях типу *вечо**р**іти, вечо**р**іє* (відповідно до *ве́чо**р**а, ве́чо**р**ові*).

NB! У прислівниках типу *воро́же, га́ряче* після шиплячих пишеться **е**; але: *тво́рчо, законода́вчо, хи́жо* та ін.

Чергування голосних у дієслівних коренях

1. Означене чергування має місце в коренях низки дієслів, змінюючи їх значення. Так, дієслова з **о** звичайно позначають тривалу, нерозчленовану дію або одноразову, закінчену, дієслова з **а** – повторювану, багаторазову дію, пор.: *г**о**ни́ти – г**а**ня́ти, к**о**тити – к**а**чати* тошо.

Однак більшість дієслів має кореневий **о**, який не чергується з **а**, напр.: *ви́м**о**вити – вим**о**вля́ти, вир**о**стити – вир**о**ста́ти*.

2. Е, І невипадні. Подібне чергування також має місце в коренях дієслів і змінює їхнє значення: **е** виступає в префіксальних морфемах дієслів доконаного виду, **і** – у дієсловах недоконаного виду, порівняймо: *ви́гр**е**бти – вигр**і**бати, викор**е**нити – викор**і**нювати, ви́вол**о**кти – виволі**к**ати* (тут **о** так само чергується з **і**).

Е чергується з **і** також у дієсловах із суфіксом **-ува-** (**-ювa-**), коли наголос падає на кореневий **і**, та в похідних від цих дієслів іменниках на **-ння**: *бр**е**хати – набр**і**хувати, ви́кор**е**нення – викор**і**нювання, виполоскати – виполі**с**кувати* (тут **о** так само чергується з **і**).

3. Випадний **е** чергується з **и** перед **л, р**, наприклад: *б**е**ру́ – бра́ти – виб**и**ра́ти* тощо.

Вправа 1. Переписати текст і з'ясувати, чи у виділених словах можливі чергування звуків **о, е** з **і**.

Вже ген за ***полудень***; сад виповнюють ***вершки*** товариства. Усміхаючись, сяючи, ***шелестячи***, мінячись усіма барвами неба й землі, у хмарках тканин пливуть ***головною*** алеєю цариці світу. ***Перед*** їхнім щебетом мовкнуть пташки й нишкне заблуканий ***серед*** листя ***вітець***.

Бурхливий ***потік перехожих***, затиснутий між живими ***берегами*** глядачів, розбивається на ***струмені***, що безупинно міняють напрям і місце. От усі вони плинуть в один ***бік***, за мить – два ***течуть*** праворуч, три – ліворуч, и потім – один праворуч і один ліворуч. Часом хвилі на мент зникають, щоб одразу ***вернутись***, зійтися і знов змішатись. ***Осліплений*** блискавицями ***поглядів***, одурманений віддихом тисячі людей, оглушений каскадами ***слів,*** приголомшений ураганом незвичайних ***почуттів***, одступаєш назад і бачиш... ***натовп*** балакучих ***двоногих*** істот, які невідомо чого товчуться в густих хмарах пилу...

(*Болеслав Прус*)

Вправа 2. Вставити пропущені літери в поданих словах.

Біл...б...кий, ...лів...ць, пап...к, см...рті, стіл...ць, П...тр...в...г..., в...вк...м, каз...к, ш...вками, к...ня, б...р...датий, р...мін...ць, м...р...з...м, с...тня, п...д...р...ж...й, с...ми, т...ргів...ць, п...р...х...вий, ...с...ба, ст...р...жувати, вит...р, фахів...ць, в...л...сина, в...д...пій, с...л...дити, Фаст...в, Б...р...гиня, віч...к, віт...р, п...р...дувати, устр...й, с...р...дульший, сл...в..., гіл...к, ч...р...з, п...ріж...к, в...г...нь, з...л...навий, д...б...р...м, зір...к, ш...л...стить, н...ччю, д...нь, з...б...в'язання, Ч...рніг...ва, кіл...ць, р...зд...р, п...вн...сті, см...рід, п...б...р...ти, смут...к, ліж...к, р...біт, тв...рдж...ння, рад...стю, тв...р...ння, с...н, ніж...к, студ...нтств..., ...сі, багат...т...мний, б...р...г...вий, к...ль...р...вий, пліт...к, ч...б...ти, Пр...к...п...ві, трав...нь, кур...нний, вис...л...к, пап...р...вий, с...л..., камін...ць, р...та, кіг...ть, брат...в...г..., кіл...к, к...вал...ва, ст...яти, к...нця, зам...ла, м...гти, ніг...ть, н...с, л...ва, пл...ла, р...сти.

Вправа 3. Знайти у тексті слова, у яких звуки **о, е** чергуються з **і**, виписати й підібрати спільнокореневі.

– Мамо!.. Ой мамочко! – кинулась до неї дочка, заговорила гаряче й пристрасно: – Якщо смерть нам судилася, умремо тут.

– Треба жити... Будемо жити! – вимовила мати глухим і якимсь незнайомим голосом. Потім обняла, в очі глянула Галині, налякані, сповнені тривоги, омиті чистою дівочою сльозою. – Підемо, дочко! Пора... нас люди ждуть.

Мати взяла з клумби жменю землі, зав'язала, мов скарб який, собі в хустину і пішла з двору, тиха, строга, ні разу більше не обернувшись, не глянувши на своє подвір'я.

Через кілька хат проти воріт стояли запряжені коні.

На возі горою лежали клунки з речами кількох родин. Рушили коні в дорогу дальню, невідому й небезпечну. І постає зараз перед Галиною осінь, розмиті колії. Січе дощ, холодний, густий. Пронизує людей немилосердний вітер. А спереду, скільки оком сягнеш, поле і поле. Нема змоги ні спинитися, ні просушитись, бо треба поспішати, щоб не відрізали шляху фашисти, щоб не довелося потім жити в неволі.

(*Анатолій Шиян*)

Вправа 4. Переписати речення, з'ясувавши випадки відхилення чергування **о/е** з **і.**

1. Я прийшов звідтіля, // Де ще й досі, як відгуки бою, // Не змовкають легенди // Про славні діла партизан. // Де стояли на смерть, // Щоб не стала Вкраїна рабою, // Зимували в болотах // І кров'ю стікали від ран. 2. Не говори, слова – полова, // Що за вітрами відпливе. // У золотому сяйві слова //

Твоя історія живе. 3. Твоя всеможність тимчасова. // Її відчув ти і забув. // Лиш висота твойого слова // Розкаже світу, ким ти був. 4. Ходімте в край, де ще живуть лелеки, // Де будить сонце півень на зорі, // Де сік землі до глиняного глека // Стікає по березовій корі. 5. Там древні тури ще з часів Бояна // Живуть і воду п'ють із джерела. // Там сходить місяць синьобровий рано // Над віковою думою села.

(*Олексій Довгий*)

Вправа 5. На місці крапок поставити в реченнях потрібні літери. Пояснити, у яких випадках **о** та **е** чергуються з **і.**

1. Чую, як падають сль...зи в...лик...го верблюда. В...ни круглі, як його ...чі, з...л...тисті, як його ш...рсть. Чую, як падають краплі д...щу, і відчуваю, як б...звладно л...жать вони на моїй д...л...ні (*Л. Ярмак*). 2. Ос...нь. Каскади сос...н плачуть і г...л...сять. Вони в плачах, як люди, н...красиві. В н...гах у них л...жать м...гил масиви, р...дів масиви – вилягли-померли, хр...стів масиви на г...рбки зіперлись (*М. Шевченко*). 3. Ввійди, очам моїх д...л...нь відома, – й підлогою п...старілого д...му, де янгол тінь крилато простелив, сипнуть хвилини – мов трясуть г...ріх (*В. Шевченко*). 4. Ст...ю на к...р...нях твоїх, прадревня Русь, на т...р...нах твоїх к...лючих і блакитних. Крізь мн...говіч лунаю непривітну, об грані гранню сь...г...дення б'юсь (*Б. Чіп*). 5. І хоч знайду я ш...сть сух...д...лів і обпливу тридев'ять ще м...рів, ти глянь, ти мов, і все у плин втече (*М. Царинник*). 6. По веч...рах – я на вітрах. С...рце з мене вивітрює п...рший жах, останній птах, тв...я засніжена відп...відь (*Г. Турков*). 7. І, здається, на світі я чесно живу, від базарного кл...п...ту душу зб...р...г, то ч...му ж я пост...йно шукаю траву, що так важко р...сте на узб...ччях д...р...г? (*Л. Талалай*) 8. Тепло і темрява – р...здр...блення мечів. С...рпа оголення при сяйві місяця. К...вток г...ри на остр...ві вн...чі. Т...нка й недосконала дія ця (*М. Рачук*). 9. Рідна м...во, з...л...на діб...во! Чую пісню твою м...л...ду. З...л...тими пелюстками сл...ва ти квітуєш на радість й біду (*П. Перебийніс*). 10. Пр...ст...ре, прибране п...дв...р'я і чиста дзв...нк...ва в...да. Ще мить, і я таки п...вірю, що тут живе Сков...р...да (*О. Лупій*).

Вправа 6. Знайти в тексті слова, у яких голосні **о, е** чергуються з **і** та **а,** підібрати спільнокореневі.

Ніч осідала і влягалась падолом.
А я горою брався до світів.
Минуле в грудях гупало ковадлом,
ще захід сонця з-за плечей бринів,
ще білі руки сновигали з теміні,
ще зболені ламалися уста.
Уже мені! Уже мені! Уже мені!
Скипілись разом падь і висота.

Тут паверх, паниз, пажиття і паскін,
переступай лискуче лезо меж,
і рідні лиця за порожні маски
тобі здадуться з понадгірних веж.

(*Василь Стус*)

Вправа 7. У поданих речення знайти і виписати у дві колонки слова, у яких маємо чергування **о/е** з **і/а**, та ті, у яких наявні відхилення.

1. Зволожена скиба лежить в борозні, // А дух її свіжий – в тобі і мені. // Нуртує, і кличе, і будить думки – // Так вчора, сьогодні, так цілі віки. 2. У мудрості скиби й живого зела // Одвічна робота природи була. // Робота буденна, робота проста: // Людину від зерна вести у жита. 3. Тебе люблю, як матір, як дитя, // Як цвіт росини на листку зеленім… // У цім житті, летючім і шаленім, // До тебе йду на сповідь-каяття. 4. Я звик до чорної роботи, // Яка завжди на мене жде. // Роботи трудної до поту, // Коли все тіло аж гуде. 5. Із неї ролиться на світі // Усе живе й усе земне: // І перший листичок на вітті, // І оленятко чарівне, // Краплина чорного металу, // Хлібина з материних рук…

(*Олексій Довгий*)

Вправа 8. Словниковий диктант.

Бандар-Сері-Бегаван, бальнеотехніка, банк-гарант, безглиноземистий, банківсько-фінансовий, банкомат, Баня-Лука, баня-луцький, безпалубно-плоскодонний, безпомилковий, барабанно-дисковий, баржебудування, баржа-дебаркадер, баритокальцит, барієво-вольфрамовий, баріоморфоз, барометр-анероїд, барометричний, бархатно-чорний, бас-гітара, батиплан, басейн-сховище, батискаф, батьковбивець, батько-мати, бацилоносій, башта-пагода, баштоподібний, бджолосім'я, без відома, бездоказовий, безпорадно-розгублений, безхребетний, бекар-дієз, бензальдегід, бекас-риба, бензиновоз, бензобак, берг-колегія, берегозахисний, берилійкисневий, берилієво-алюмінієвий, бері-бері, бета-розпад, бетоновоз, Бєлгород, бібліотека-читальня. бетоноукладач.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Абсолютна більшість; безкордонні можливості; валтасарів пир; гасити вапно; давати свідкові покази; навряд чи; бажальний успіх; задавати питання; ити до діла; котитися по нахиленій; лежати пластом; материй дуб; набитий дурень; надавана допомога; перепечатка забороняється; розрозилася біда; самі з вусами; так і підмиває; ув'язивати дії; крадення майна; центрострімкий рух; частий ліс; шаховая дошка; щогольнути знаннями; екстренне діло; юркий наче в'юн; яблуко розбрата.

Вправа 10. Усунути помилки в написанні.

С погляду юредичної науки, соціяльні норми виступають правелами, що опріділяють можливу та необхідну поведінку суб'єктів общественних стосунків; мають общий характер, тобто розповсюджуюцця на не визначений круг персон та не визначене число випадків; встановлюються яскраво визначеними суб'єктами; регламентують дану сферу общественних відношень; мають особенну вагу для суспільства, що визначає степінь обов'язковості норм; декотрим чином гарантуються та забезпечуються.

Проблєми норми та відхилень від норми стали одним з головних об'єктів дослідження в соціології, психології, соціальній психології, психіатрії, юреспруденції. Ізученіє поведінки та її комунікативного вимірювання мають між дисциплінарний характер, що стосується наввипередки і питань норми та відхилень від норми, на чому ударяють дослідники цієї проблематики, вказуючи зокрема на необхідність формування девіантології як окремой науки. Так, учений каже, що окремі, давно сформовані науки не здатні повністю вивчити та пояснити девіантну поведінку, адже мають можливість робити це лише в межах собственного предмету і методів, як от науки, які традиційно уважаються батьківськими в отношенії «девіантології» – соціологія, психологія та правознавство.

ПРИГОЛОСНІ

§ 5. ПОЗНАЧЕННЯ М'ЯКОСТІ ПРИГОЛОСНИХ

В українській мові на позначення м'якої вимови приголосних використовують знак **ь**, який уживається:

1. Після м'яких **д, т, з, с, ц, л, н, дз** у кінці слова та складу: *кі**нь**, мі**дь**, паморо**зь**, су**ть**, ґе**дзь**.*

2. Після м'яких приголосних у середині складу перед **о**: ***льо**н, **дзьо**б.*

3. У суфіксах **-ськ-, -зьк-, -цьк-, еньк-, -оньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-**: *рі́вен**ськ**ий, украї́н**ськ**ий, ві́й**ськ**о, мале́н**ьк**ий, дороге́н**ьк**ий, голі́в**оньк**а* тощо.

NB! М'який знак не пишеться у словах *баски́й, боязки́й, в'язки́й*, оскільки в них **з, с**, з **к** не утворюють суфіксів **-зк-**, **-ск-**.

4. Після м'якого **л** перед наступним приголосним: *кі**льц**е́, кова́**льс**ький, па́**льц**і, сі**льс**ьки́й, риба́**льс**тво, спі́**льн**ик.*

NB! М'який знак не пишеться після **л** у групах **-лц-, -лч-**, якщо вони походять із **-лк-**: *бі́лка – бі́лці, гі́лка – гі́лці*, але якщо **-льц-, -льч-** походять від **-льк-**, тоді м'який знак ставиться, пор.: *Га́лька – Га́льці – Га́льчин*.

5. У родовому відмінку множини іменників 1-ї відміни жіночого роду м'якої групи та 2-ї відміни середнього роду на **-нн(я)** і **-ц(е)**: *друка́рень, їдалень, відре́рець*.

6. У дієсловах дійсного та наказового способу: *ро́бить, ро́блять, ро́биться, стань, ста́ньте*.

М'який знак в українській мові не вживається:

1. Після губних (**б, п, в, м, ф**) і задньоязикових (**г, к, х**): *дрі**б**, сте**п**.*

2. Після шиплячих: *ні**ч**, пі**ч**, доро**ж**.*

3. Після **р** в кінці слова або складу: *секрета́**р**, кобза́**р**, ліка**р*** (виняток – прізвище *Го́**рь**кий*).

4. Після **н** перед **ж, ч, ш, щ** та суфіксами **-ств-, -ськ-**: *і**нж**ене́р, кі**нч**ик, Ума**нщ**ина; селя́**нств**о, громадя**нськ**ий*, але *до**ньч**ин, ня**ньч**ин* (маємо **ь** у їхніх твірних основах – *до**нька**, ня**нька***).

5. Після м'яких приголосних, крім **л**, перед м'якими: *кі**нц**я́, ві**нц**я́*, але: *рі**зьб**я́р* і *рі**зьба́**р**, **тьм**я́ний* і похідні від них.

6. Після **л** в іменникових суфіксах **-алн-**, **-илн-**: *дéржалнo*, *пýжалнo*, але в зменшених формах від цих слів м'який знак пишеться: *дéржальце*, *пýжальце*.

7. Між подовженими м'якими приголосними: *жи**ття́**, зна**ння́**, зі**лля***.

8. Після **д**, **т**, **н** перед суфіксами **-ченк-**, **-чук-**, **-чишин-**: *безба́**тченк**о*, *Па́**нченк**о, Ра**дчу́к***, але після **л** пишеться **ь**: *Михаль**чу́**к*, *Миха́**ль**ченко*.

9. Після **ц** у кінці слів – іменників чоловічого роду іншомовного походження: *пала́**ц**, пая́**ц**, квар**ц**, шпри**ц*** тощо.

Вправа 1. Прочитати й переписати українські прислів'я. Знайти слова з м'яким знаком та пояснити правила його вживання.

Як дасть Бог день, то дасть пташкам поживу. Коли злого за доброго мають, то його гріхам віри не діймають. З дужим не борись, а з багатим не судись. Легко казка кажеться, та не легко діло робиться. Хто мовчить, той двох навчить. Кінь на чотирьох ногах і то спотикається. За солодкі ночі гіркі дні приходять. Краще раз побачить, як тричі почуть. Як ідеш, дивись під ноги: хоч грошей не найдеш, так носа не наб'єш. З панським не рівняй свого язика – коли довгий, то прикоротять, коли короткий, то витягнуть. По заячому сліду іноді знаходять ведмедя. Близько лікоть, та не вкусиш. Не тепер по гриби ходить – восени, як будуть родить. Будь сильний духом, а не новим кожухом. Усі хвалять добро, та не всіх хвалить воно. Розумний мовчить, коли дурень бурчить.

(*Українські прислів'я*)

Вправа 2. У поданих словах пояснити особливості вживання / невживання м'якого знака.

Галац, українці, життя, безбатченко, диференціал, лиття, вісь, промінця, верховіття, агростанція, близький, століття, баский, акциденція, без пуття, коханця, рученька, життя, буття, американці, стаття, багатоліття, їдальня, запроданця, багаття, безтенденційність, друкарень, безклопіття, будить, безкнижжя, гребінця, брехунці, клац, безпам'яття, Михальчук, козаченько, у пасмі, гідроелектростанція, ганця, тьмяний, шевченкознавець, няньчин, трать, сердець, вигнанця, Гальчин, спільник, різко, по-німецьки, тьохкати, вашингтонця, Харків, селянство, різьбяр, ціпилно, сіллю, вавилонця, Федчишин, гоц, молотьба, трьох, багацько, блискунця, порский, тонюсінький, сільський, спілчанський, місць, англіканця, тратьте, школяр, громадянство, щастя, сторінці, абіссінця, поняття.

Вправа 3. У поданому тексті розкрити дужки та замість крапок поставити (там, де потрібно) м’який знак.

Н(е, и)діля. Був дощ, і надворі щ(е, и) н(е, и) зовсім виясн(е, и)лос... Над умит(е, и)м сад(у, о)м ст(а, о)їт... т(у, о)ман і сірим пор(а, о)х(а, о)ом сідає на зимну, п(а, о)декуди п(а, о)линялу залізну п(у, о)к...рівлю пан...с...кого б(у, о)динку. С(е, и)ло також у тумані, але з гори видно, як со-н...це прудко біжит... дес... із поля, з(а, о)л(а, о)тит... баню церкви, м(е, и)на ч(у, о)рн(у, о)гуза, що стоїт... на клуні, і, пл(е, и)вучи по хатах, набл(е, и)жает...ся до ек(а, о)номії.

Зем...с...кий начал...ник Михайло Д(е, и)нисович Сам(а, о)ц...віт, вигодований, опец...куватий ч(е, о)лов’яга з підстриж(е, и)ними, мов с...т...ріха, чорн(е, и)ми вусами й р(а, о)зтопір...ченими вухами, що дуже нагадують... ліхтарі біля брич...ки, вийшов із душн(е, и)х покоїв над...вір і поволі ходит... с(у, о)бі біля ґан...ку, балакаючи з гос...тем.

Гіс...т..., м(а, о)л(а, о)дий, високий панок із б...лідим, м...лявим л(е, и)цем і з жов...тяками під очима, приїхав позич(е, и)ти жатку, але Самоц...віт п(а, о)слав пр(е, и)каж...чика на с(е, и)ло, й видати її н(е, и)ма кому. Ходят... і ч(е, и)кают... балакаючи.

(*Володимир Винниченко*)

Вправа 4. У поданих речення знайти і виписати слова, у яких орфограму «**м’який знак**» ужито з порушенням.

1. Моя дорога – твоя вітьчизна, // Вона безмежна – кіньця не буде. // Твоя стежина – то мова й пісьня, // Що їх до тебе донесли люди. 2. Радію птахі у травиці я, // Весьняні повіви ловлю. // Моя уславлена провінціє, // Як ніжно я тебе люблю. 3. Твої дороги не розьніжені, // Твоя робота не проста. // Чому ж сутулишься принижено // У розцяцкованих містах! 4. Гудуть дороги, мов артерії // Залізних рук, залізних ніг. // Цивілізована матерія // З мозолів зіткана твоїх. 5. Охоплений вечірнім сьвятом, // Іду й дивлюсь, як тінь сама. // І світло думаю і свято // Про тих, кого уже нема. 6. У глибину ведут людскі сліди. // На гребені не кожен прогойдався. // Хто не боявся вітру і води, // Той в руки поверховосьті не дався.

(за *Олексієм Довгим*)

Вправа 5. Перепишіть речення, вставляючи на місці крапок потрібний знак (м’який знак / апостроф). Поясніть орфограми.

1. А в небі сварит...ся вже хтос.... Завіса чорно-сиза пів...неба мовч...ки зап...яла. Зем...ля вдягає тін...… Мов з...вір..., ховает...ся людина (*П. Тичина*). 2. Молюс... і вір...ю. Вітер... грає і п...яно віє нав...круги, і голубів трем...тячі зграї черкают... неба береги (*М. Рильський*). 3. Тепер... нам великим – не плакат... пог...ребно: в сер...цях наших теплих – ворота вікам. С...огод...ні ми

вк...риємос... зор...яним небом, а сон...це під голови нам! (*Я. Савченко*) 4. Я б...юся з тою перепоною вже сот...ні літ, – та дум...кою німою, нерухомою не можу вибитис... в потус...торон...ній с...віт (*Д. Загул*). 5. Ви пам...ятаєте: в д...ні трид...цяти тиранів була та сама навісна пора: без...мовний пнікс, без...людна Агора і без...голос...ся суду і пританів (*М. Зеров*). 6. Хай загине і пам...ять ніжних на зем...лі. Нам треба нервів..., наче з д...роту, бажан..., як залізобетон, нам т...реба б...ур...яного л...оту, – грими, фан...фар мідяний тон (*В. Еллан*) 7. Не сховаєш тепер лиця, кріз... пал...ці горит... і р...дит...ся. Я тебе почитав до кін...ця і до себе несу на полицю (*М. Йогансен*). 8. Хтос... застромив у сер...це шило, в чекан...ні мар...ному весни… В саду роз...кішному лишилис... од...ні пен...ки та бур...яни (*В. Сосюра*). 9. Їду-поїду на бист...рім коні к...різ... попіл ночі, к...різ... полум...я д...нів, тіл...ки піс...ня бринит... за сід...лом, а с...лідом – одинад...цят... друзів моїх, одинад...цят... місяців молодих (*В. Свідзінський*). 10. Віки летят..., а в неозорім морі єдине сон...це д...ля зем...лі горит..., і в...сі колис... з...єднают...ся в прос...торі – людина, звір, і к...вітка, і блакит... (*П. Филипович*).

Вправа 6. Переписати слова. Замість крапок, де потрібно, поставити **ь.** Пояснити орфограму.

Позначает...ся, алон...ж, сумісниц...кий, аран...жований, бряз..., аболіціоніст...с...кий, виднітис..., правоухил...ниц...кий, абхаз...ко-адигейс...кий, витяз..., ад'ютант...с...кий, вос...ми, азойс...кий, бортін...женер, лон...жеронний, тряс...кий, пияц...кий, дохристиян...с...кий, галуз..., імпер...с...кий, сміятис..., інгул...с...кий, перекупниц...кий, курган...с...кий, безлус...кий, нос...кий, ґедз..., мандарин...с...кий, адзус..., праматерин...с...кий, ман...жетовий, закін...чення, жрец...кий, прем'єр...с...кий, зав'яз..., балон...чик, антивіс..., жіноц...кий, замороз..., безступін...часто, лосос..., гірниц...кий, ган...чіркоріз, наскріз..., сковз...кий, двоступін...частий, вис..., гіляц...кий, немазкий, підв'яз..., навіщос..., вурдалац...кий, небояз...кий, слиз..., скіл...кис..., маз...кий, бідняц...кий, ферз..., бояз...кий, спершис..., авантюрниц...кий, безмоз...кий, хтос....

Вправа 7. Перепишіть речення, ставлячи, де потрібно, м'який знак. Поясніть його правопис.

Стомившис..., читец... витирає піт і озирает...ся. Тоді з за колон, дес... з мороку виходит... до н...ого ін...ший, переступає с...віт...ляне чоло і, прокашлявшис..., нес...міливо продовжує читати, а перший з полегкіс...тю виходит... гет..., туди, де шепіт, вес...няна млост... і поцілунки... Чотири мален...ких брати, побрав...шис... міцно за руки, стоят... нерухомо й дивлят...ся на ворухливі язич...ки с...вічок там, над Ісусом. Їхні сер...ця б'ют...ся схвил...овано й єдиним ритмом. Вони стоят..., мов заворожені, бо ще перебувают... під чаром ін...шої ночі, минулої ночі, коли вони разом із

с...воїм бат...ком приходили до «Плащаниці», до ос... ц...ого гробу прикладатися. Невис...пані, побрав...шис... за руки і спотикаючис... на пішоходах, під мерехт...ливими зорями вони прибігли опів...ночі до гробу, дивилися на тяж...кі рани пробитих рук і ніг, і, глибоко зворушені виглядом замученої й покладеної в г...ріб людини, мерех...тіли с...л...озами на неї й один на одного, і стиналися дитячими сер...цями. Вони не говорили с...лів, вони не давали обітниц..., але в той же час вони присягалися в...сім с...воїм єством любити добро й ненавидіти зло, бути вір...ними, бути друж...ними, щоб ніхто нікого з них не міг отак роз...п'ясти... І вони були вірними, вони були друж...ними.

(*Іван Багряний*).

Вправа 8. Словниковий диктант.

Біг-борд, бікарбід, бізонозубр, Білгород-Дністровський, білінгвістичний, білка-летяга, білковмісний, білково-висівковий, білобокий, Біловезька Пуща, біловолокнистий, білок-рецептор, біло-рожевий, білорукий. біметал, біогеосфера, біографо-бібліографічний, біозахист, біо- і вітроенергетика, біолого-агротехнічний, біомаса, біт-заповнювач, блискуче-чорний, блідолиций, блідо-рожевий, бліцтурнір, блок-апарат, блок-кран, блокпост, бобово-злаковий, боєзапас, бозна-де, бойскаут, боксер-важковаговик, болгаро-грецький, болотно-трав'яний, болт-шпонка, бомбовоз, бондарно-тарний, бореоатлантичний, бор-ментол, бортмеханік, босоніжка, ботанік-еколог, ботвинозбиральний, бракороб, брам-стеньга, брат-і-сестра (*рослина*), брахікардія, брейд-вимпел, бризковловлювач, бромбензол.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Анютині о́чки; без довгих зборів; вводити до втрат; де не на є; дай термін; природничі багатства; шкодливе видовище; запитувати дорого; тікати питання; як не бувало; особиста властість; дрібниці життя; нав'язнути в зубах; твірна линия; зміна до кращому; само собою; томлива спека; кутовий дім; хльосткий дощ; квітковий мед; черешчатий дуб; шаром котитися; лускати зубами; це міняє діло; гумор повішаного; явне протиріччя.

Вправа 10. Відредагувати речення.

За рішеням самого правління в Індії довгий час проводились складні роботи, зв'язані з обробітком вузько-фахової та спеціальної термінології мови гінді. Досьлідники займалися упорядкуванням гіндімовного понятієвого апарата юриспруденції для наступного дослідженя питань юридичьної термінології. Ця робота мала на цілі створити та закріпити для наступного розвитку лексику мови гінді в сфері права, яка досить тривалий час монополньо обслоговувалася англійською мовою, з-за чого в мові гінді були відсутні десятьки тисячь необхідних термінів. До складу комісій

входили авторитетні мовознавці, мовознавці, досліджувальники та репрезентанти цієї сфери науки. Були підготовані та опубліковані списки термінів, які обговорювались, уточнювались, іноді вдосконалювались та знову публікувались.

Через переклад офіційних текстів мовою гінді, що охаплюють широке коло питань, таких як правові, юридичні, технічні, культурні, проізводящиє тощо, виникають проблєми загалного розуміння й загалної доступньості мови, стандартизації оборотів, уніфікації термінології.

§ 6. ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПЕРЕД НАСТУПНИМ ПРИГОЛОСНИМ ПІД ЧАС СЛОВОТВОРЕННЯ

В українській мові у процесі словотворення приголосні звуки часто змінюються.

Зміни груп приголосних -ЦЬК-, -СЬК-, -ЗЬК-, -СК-, -ШК-, -ЗК-, -СТ-

1. Група приголосних **-цьк-** змінюється в **-чч-** під час творення іменників із суфіксом **-ин-**: *воя́**цьк**ий – воя**чч**ина, коза́**цьк**ий – коза**чч**ина*.

2. Групи приголосних **-ськ-, -ск-** переходять у **-щ-** під час творення іменників із суфіксом **-ин-**: *ві**ск** – во**щ**и́на, лі**ск**а – лі**щ**и́на*.

3. Групи приголосних **-ск-, -шк-** змінюються в **-щ-** під час творення прикметників та іменників із суфіксом **-ан-**: *ві**ск** – во**щ**а́ний – во**щ**анка, до́**шк**а – до**щ**ани́й.*

4. Групи приголосних **-ск-, -ст-** преходять у **-щ-**, група **-зк-** у **-жч-** під час творення багатьох форм дієслів II дієвідміни: *ве́ре**ск** – вере**щ**а́ти, вере**щ**у́, вере**щ**и́ш* та ін.

5. Групи приголосних **-ськ-, -зьк-** відповідно змінюються в **-щ-, -жч-** під час творення прізвищ на **-енко, -ук**: *Ва**ськ**о́ – Ва́**щ**енко – Ва**щ**у́к,* тощо.

NB! У присвійних прикметниках від власних імен із групами **-ск-, -ськ-** приголосний **с** на письмі зберігається, а **к** переходить у **ч**, пор.: *Пара́**ск**а – Пара́**сч**ин, Они́**ськ**а – Они́**сьч**ин*; **-шк-** дає **щ**: *Мела́**шк**а – Мела́**щ**ин*.

Зміни груп приголосних перед -СЬК-, -СТВ-

Перед суфіксами **-ськ-** та **-ств-** деякі приголосні у процесі словотворення зазнають змін, зумовлюючи також і зміну суфіксів.

1. Приголосні **к, ць, ч** + **-ськ-, -ств-** утворюють суфікси **-цьк-, -цтв-,** порівняймо: *гірни́**к** – гірни́**цьк**ий, тка**ч** – тка**цьк**ий – тка**цтв**о, молоде**ць** – молоде**цьк**ий*.

2. Приголосні **г, ж, з** + **-ськ-**, **-ств-** утворюють суфікси **-зьк-**, **-зтв-**, порівняймо: *боягуз – боягу**зьк**ий – боягу́**зтво***.

3. Приголосні **х, ш, с** + **-ськ-**, **-ств-** утворюють суфікси **-ськ-**, **-ств-**, порівняймо: *залі**сся** – залі**ськ**ий, пта́**х** – пта́**ств**о*.

Інші приголосні перед суфіксами **-ськ-**, **-ств-** на письмі зберігаються: *бага́**т**ий – бага́**тств**о, бра**т** – бра́**тськ**ий – бра**тств**о* тощо.

Зміни груп приголосних перед -Ш- у вищому ступені прикметників (прислівників) та сполуки ЧН, ШН

1. У вищому ступені порівняння прикметників і прислівників приголосні **г, ж, з** перед суфіксом **-ш-** переходять у сполуки **-жч-**, а приголосні **с** + **-ш-** – у **-щ-**, наприклад: *дорогі́й – доро́**жч**ий (доро́**жче**), ду́**ж**ий – ду́**жч**ий (ду́**жче**), вузьки́й – ву́**жч**ий (ву́**жче**),*

Означене правило стосується й дієслів, утворених від прикметників вищого ступеня: *бли́**жч**ати, ву́**жч**ати* та ін. і похідних від них іменників: *підви́**щ**ення* (від *підви́**щ**ити*).

2. Приголосні **к, ц(ь)** у препозиції до суфікса **-н-** чергуються із **ч** (*безпе**к**а – безпе**чн**ість – безпе**чн**о*; *кіне**ць** – кіне́**чн**ий*), тоді як приголосний **ч** зберігається, порівняймо – *по́мі**ч** – помі**чн**ий, помі**чн**ик*.

Виняток становлять слова: *дворý**шн**ик, мірó**шн**ик, ру**шн**и́к, ру**шн**и́ця, сердé**шн**ий* (у значенні «бідолашний»), *сóня**шн**ик, торі́**шн**ій*.

NB! Приголосні **ж, ч, ш, щ, т(ь)** у давальному та місцевому відмінках іменників (жін. р.) та в дієсловах перед постфіксом **-ся** па письмі зберігаються: *ді́**ж**ці, до**ч**ці; не врі́**ж**ся, не моро**ч**ся* тощо.

NB! Глухі приголосні основи перед дзвінкими на письмі зберігаються: *боро**т**ьба́* (бо *боро́**т**и*), *моло**т**ьба́* (бо *моло**т**и́ти*). Так само й дзвінкі перед глухими на письмі зберігаються: *ба́**б**ка, боро́**д**ка, во́**г**кий, дігтя́р, кі**г**ті, кни́**ж**ка, легки́й, ні**г**ті*. Але: *за́**т**хлий, зі**т**хну́ти* (хоч *ди́хати*), *на**т**хну́ти, тхір*.

Вправа 1. Від поданих слів (якщо це можливо) утворити іменники із суфіксом **-ин(а)**.

Австріяцький, юнацький, турецький, правоухильницький, німецький, стрілецький, Переяслав-Хмельницький, басмацький, простацький, есерівський, сумісницький, босяцький, споживацький, бурлацький, собацький, бурсацький, середняцький, вінницький, дрогобицький, відьмацький, донецький, вояцький, денікінський, сельджуцький, вурдалацький, гайдамацький, пристосовницький, гайдуцький, пияцький, галицький, денщицький, перм’яцький, дивацький, половецький, єсентуцький, прислужницький, західницький, прилуцький, калмицький,

православницький, каракалпацький, правобіцький, козацький, підлабузницький, кріпацький, гетьманський, кріпосницький, одноосібницький, маніяцький, марганецький, мертвецький, Хмельницький, мужицький.

Вправа 2. Занйти у поданих реченнях та виписати слова, у яких має місце зміна груп приголосних, проаналізувати.

1. Все починається з першої букви. // Все починається з першої літери. // З дрібного зернечка дибляться буки, // А із лакуз – небезпечні пресвітери. 2. У тиші цих снігів, у диві цього січня // Живе якась глибінь душі непересічна. // Щось є тривке і майже потойбічне // У тиші цих снігів, у диві цього січня. 3. Ну що, ну що? Ну що ти там надибав // У світі книг і тайнах божества? // Вже все найвище підняте на дибу, // А все найнижче увійшло в слова. 4. Я не вірю у штучні екстази // Електронної людиномаси. // Не сприймаю обчухрану мову, // Довіряюсь пшеничному слову. 5. Одцуралися землі й каміння // Віком випещена орда. // Від немудрого рук уміння // Не зосталося і сліда.

(*Олексій Довгий*)

Вправа 3. Знайти в реченнях слова, від яких можна утворити похідні іменники з суфіксом **-ин(а)**, виписати і пояснити правопис останніх.

Леле, це була Дося Апілат, грушківська молода козачка, яка воювала в холодноярському гайдамацькому полку ще з Василем Чучупакою, і Ворон бачив її, може, разів зо три, але так, не в бою. У бою, казали хлопці, це була сатана, вона рубала з обох рук, ординські голови сипалися, як кавуни, і в найгустішій ворожій лаві за нею залишалася кривава просіка. Ворон мало йняв тому віри, бо яка могла бути диявольська сила в тендітному тілі дівчини, хай і гінкому та пружному, але все-таки дівочому тілі, ліпленому не для того. Що було насправді могутнім у Досі, то це її довга розкішна коса, яку непросто було сховати навіть у глибокій папасі, – Дося заправляла під шапку свій скарб по-факірському якимось особливим фасоном, із таким викрутасом, що Ворон аж рота розкрив, коли це побачив за першої їхньої зустрічі на подвір'ї Мотриного монастиря. «Прив'язати?» – грайливо примружила ясні оченята, в яких гарцювало два скупаних у смолі чортиська. Він подумав тоді, що такою косою не одному можна світ зав'язати, але сказав: «Не треба. Я вже прив'язаний». Чорти в її очах застигли від подиву, Дося так крутнулася на підборах новеньких хромових чобіт, що з острогів посипались іскри.

Після того вони бачилися ще двічі, й щоразу вона глузливо перепитувала у нього: «То як, Вороне? Ти ще на припоні?» Якщо зараз вона знов це спитає, він не подивиться на холод, стягне її з коня й отут, прямо на білій скатертині, покаже, чия шабля замашніша (*Василь Шкляр*).

Вправа 4. Переписати речення, вставивши пропущені літери. Від виділених слів утворити іменники із суфіксом **-ин(а)** там, де це можливо.

1. Не прагнули хвали і слави, // Не збоч…ли на модний слід. // Єдине мали повне право // На наш **с…лян…ський** родовід. 2. Все нар…дилось вже потім: // **Х…жацтво** й зло межи людей, // І нице ледарство в р…б…ті, // Й дурман облеливих ідей. 3. Ніхто тоді і не гадав, // Що рід той стіл для світу дав. // Що від того ж таки ст…ла // **Д…ржава** рід свій почала. 4. Світа мій **Ч…рнігів**, світає, // З прадавн…ої думи встає! // За княз…вим **Валом** витає, // Л…тить **Зад…сення** моє. 5. Примостивсь на дубі в…р…н, // Примостивсь на дубі **крук**. // Тільки грім над ним говорить, // Тільки **видолками** гук. 6. Моє с…ло ж…ве віки. // Сади, лани, га…очок вище… // Колись назвали козаки // його так просто: **Городище.**

(*Олексій Довгий*)

Вправа 5. Поставити замість крапок потрібні літери та розкрити дужки. Пояснити написання.

1. На його чисто поголеному довгастому обличчі цвів яскравий червінь-рум...янець, а бистрі світло-сірі очі під виразними розл...отистими бровами бл...щали від молодець(ськ)ого захоплення. 2. Біля бочки та привабливих для козак(ськ)ого, часто напівголодного ж...вота наїдків походжав рудий, з жаб...ячими очима корчмар Омелько. 3. І тоді паша зібрав до своєї печери старшин і викл...кав охочих пробитися ч...р...з гайдук(ськ)і заслони і доставити секретний пакет бейлер-бею з просьбою про допомогу. 4. – Ти вже багато років відр...бляєш позичку, яку взяв на будівник(ств)о хати, Бекіре, а борг не зменшується, бо, крім того, треба ще їсти й пити... 5. Потім опустився на коліна, скинув кудлату овечу шапку і сх...лив поп...лясто-сиву гол...ву в низ(ськ)ому поклоні. 6. Спагія байдуже х...тнув г...л...вою і простягнув м...яку х...л...дну руку, яку гість потис із відразою, мов слиз(ськ)у жабу. 7. Ось вони – всі, хто ч...р...з своє боягуз(ств)о й невміння призвів до небаченої поразки! 8. –О мій найясніший пов...лителю, я несказанно радий, що моя гірка, невольник(ськ)а дорога п...р...хр...стилася з твоєю світлою д...р...гою і я можу сподіватися на твою ласку і твоє заступник(ств)о! 9. А на що ти сподіваєш...ся тут? Невже думаєш, що я дам тобі нове полковник(ств)о? 10. Прин...се в Січ кошовому здання про свою мандрівку в чужі краї та вип…є з товариш(ств)ом ківш палючої г...рілки чи пінистого меду?

(*Із творів Володимира Малика*)

Вправа 6. Замість крапок поставити потрібні літери (**жч, чч, ч, щ, гш**). Пояснити правопис.

Іноземна, економі...ний, щоміся...ний, патети...ний, воя...ина, спазмати...ний, щі...ний, специфі...ний, інтелігент...ина, гімнасти...ний, гайдама...ина, сем...нти...ний, широсерде...ний, субтропі...ний, австрія...ина, сукрови...ний, казен...ина, ле...ий, ни...ий, сунду...ний, басма...ина, компаній...ина, трагікомі...ний, кріпа...ина, трансаркти...ний, керен...ина, тридцятирі...ний, бли...ий, Коліїв...ина, техні...ний, кустар...ина, акусти...ний, лі...ина, ду...ий, кінети...ний, махнов...ина, доро...ий, хроба...ний, ва...ий, обиватель...ина, худосо...ний, побутов...ина, циркумтропі...ний, Подніпрян...ина, бли...ий, цьогорі...ний, толстов...ина, шлюборозлу...ний, хуторян...ина, ви...ий.

Вправа 7. Пояснити правопис виділених слів у тексті.

Хлющить вода. І сутінь за вікном.
Прищухлі айстри вгорнуто у ***морок,***
здається, відучора ще – вівторок,
а нині – гострий ***вічності*** пролом.
Пливе земля. І спокій сподіванний –
як тиша тиші. Як ***кінець*** кінця.
Хлющить вода. О прикладись до рани,
наблизь мене до свого реченця!
Від спогадів – самі чорніють вирви.
Дорогу розміновано – рушай!
Благословенні сходження і прірви
і славен гнівний і нищівний край!

(*Василь Стус*)

Вправа 8. Словниковий диктант.

Ва-банк, вавилоно-ассирійський, вагоновимірювальний, ваговоз, вагон-бункер, вагонобудівний, вагоно-година, вагономийний, вагонообіг, вагон-самоскид, ва́жільно-гальмовúй, важкоатлет, важковаговик, важкопоранений (*ім*), вазодепресія, вакуум-апарат, вакуум-ежектор, вакуумметр, вакуум-насос, вакуум-холодильний, вакцинодіагностика, валентно-зв'язаний, валеологія, валикоподібний, валунно-гальковий, валуноподібний, валь-бостон, вальценарізний, вальцеріз, валютно-економічний, ванадій-молібденовий, вантажовідправник, ванно-душовий, вапнисто-гіпсовий, варено-копчений, варивода, варикозно розширений, варіоморфний, ват-година, ватметр, ватно-марлевий, ввічливо-офіційний, вегетативно-судинний, вегетоастенічний, вегетоневроз.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

А віншому; без запинки; вакурат; дієслівна рифма; дати тяги; природний рубіж; жорстоке разчарування; загорілось побачити; іти до добра; як б'є його зовуть; лягти свинцем на душу; матірний інтриган; не видно і сліду; обихідні прикмети; бункет горою; разнімати деречунів; чобітний крем; третього дня; узнати чужиною; клопотатися про посібник; ціни нема; приватний протест; шалена голова; лугоземельні метали; це вже через щур; явним чином.

Вправа 10. Відредагувати речення.

Як каже О.В. Змановська, границі норми достатньо умовні, а людини абсолютно нормальної за усіма показниками просто не існує. При цьому під нормальною поведінкою, зазвичай, понімають нормативно-схвалювану поведінку, неповязану з хвороблівим росладом, до того ж характерну для переважної більшосьті людей, а анормальну поведінку можна розділити на нормативно-несхвалювану, патологічну, нестандартну. Вчені завважують, що спрямованісьть відступів віт встановлених норм може бути різной. Вони можуть охоплювати боки як конструктивного, радикально-позитивного характеру, так і дистуктивного, нигативного, антисоціального характиру. Отже, девіацію можна розглядати як вчинки, діяльнісьть людей, соціальних групп, котрі не вітповідають встановленим в деякому суспільстві нормам або визнаним шаблонам і стандартам поведінки, як стійку поведінку особи, котора відхиляється від самих найважливіших соціальних норм, створює реальну шкоду суспільсьтву чи самій особі та супроводжуєцця її соціальною дез адаптацією. Основними типами дивіантної поведінки у психології вважають делінквентну, адитивну, патохарактерологічну, психопатологічну та поведінку на базі гіперздібностей. Крім того, дослідники використовують дані поняття, як дезадаптивна, асоціальна, неадекватна, деструктивна, акцентуйована, агресивна, конфліктна поведінка.

§ 7. СПРОЩЕННЯ ГРУП ПРИГОЛОСНИХ

Одним із механізмів, що забезпечує милозвучність української мови є спрощення, застосування якого чітко регламентовано Українським правописом.

1. У групах приголосних **-ждн-, -здн-, -стл-, -стн-** випадають приголосні **д** і **т**, порівняймо: *ти́**жд**ень – ти́**ж**ня – ти**ж**не**в**ий; ви**їзд**и́ти – ви**їзн**и́й; ле́**ст**ощі – уле́**сл**ивий; че**ст**ь – че**сн**ий.*

NB! У словах: *зап'я**стн**ий, кі**стл**я́вий, пе**стл**и́вий, хва**стл**и́вий, хва**стн**у́ти, хворо**стн**я́к, ші**стн**а́дцять* літера **т** зберігається.

У прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження з кінцевим **-ст** не відбувається спрощення у групі приголосних **-стн-**, у яких **т** зберігається: *аванпо́**ст** – аванпо́**стн**ий, бала́**ст** – бала́**стн**ий, компо́**ст** – компо́**стн**ий, контра́**ст** – контра́**стн**ий, форпо́**ст** – форпо**стн**ий.*

2. У групах приголосних **-зкн-, -скн-** випадає **к** у процесі утворення дієслів із суфіксом **-ну-**: *бря**зк** – бря́**зн**ути, бли**ск** – бли́**сн**ути, пи**ск** – пи́**сн**ути, плю**ск** – плю́**сн**ути, три**ск** – три́**сн**ути.*

NB! Винятком є слова *ви́пу**ск** – випу**скн**и́й, ви**ск** – ви́**скн**ути, ри**ск** – ри**скн**ути.*

3. У групі приголосних **-слн-** приголосний **л** випадає: *ма́**сло** – мас**н**и́й, ми**сль** – уми́**сн**ий, реме**сло́** – реміс**н**и́к.*

Вправа 1. У поданих речення знайти й записати у фонетичній транскрипції слова зі спрощенням у групах приголосних.

1. На обрії блима – гінці без віку, від швидкості великої, носять новину скибкою кавуна від уст до уст (тут-бо устрій на все усне) (*Е. Андієвська*). 2. …і яблуко, що падає з її жаріння-лона, – то душогубства плід, війни і смерті плід, погибелі для приспаного всесвіту: рожевий встид і страм несвітський, дикий – для владик, що потакають кату, бо зловісний молодик, як зброя злодія… (*В. Барка*). 3. Скільки там зібрано різних колекцій: і корисних рослин, і рослин-бур'янів, і шкідливих комах, і насіння (*О. Донченко*). 4. Тут, на чужині, серед цих австрійських яруг, вона [пісня] якось особливо глибоко хвилювала бійців своєю болісною тугою, пристрасним закликом неподіленого почуття (*О. Гончар*). 5. Скільки наїзників серед храму німіло перед твоєю красою, а яничари билися в груди перед тобою (*В. Вовк*). 6. Навіть корисно для очей прогулюватися. Шкідливо впливає на зір звичка читати лежачи; це швидко втомлює очі (*Із посібника*). 7. Дві сили на землі: Одна – це гніт і кров, це визиск і неволя, продажа й купля це... А друга – чесний труд у дружбі світлочолій (*М. Рильський*). 8. Сонце, сонце утікає, зизооке і зловісне, в безпуть ринула залізна колія (*В. Стус*). 9. Тіна дала йому проїзний папірець, він подивився й сказав, що потяг стоятиме дві хвилини, і я, знетямлений, не відаючи, що роблю, подав йому дитину… (*В. Шкляр*). 10. Правда, є золото, – він непомітно мацав шкіряний пояс і дивувався, що, попри всі пригоди і злигодні останніх тижнів, ніхто не обшукав його і не відібрав грошей. – Але чи допоможе воно тут? (*В. Малик*)

Вправа 2. Поставити замість крапок, де потрібно, пропущені літери та пояснити правопис слів.

Тиж...невий, наїз...ник, аванпос...ний, небезкорис...ливий, автовлас...ник, пес...ливий, анапес...ний, безжаліс...ливий, благовіс...ник, буревіс...ний, ненавис...ливий, водоочис...ний, довгож...аний, дволис...ник, армрес...лінговий, корис...ливий, кіс...лявий, жінконенавис...ник,

безвиїз...ний, улес...ливий, заздріс...ний, блокпос...ний, автоперевіз...ник, бронепоїз...ний, зерноочис...ник, компос...ний, жаліс...ливий, заїз...ний, каверз...ний, запас...ливий, с...лілий, кляуз...ник, напас...ливий, наміс...ний, нещас...ливий, облес...ливий, контекс...ний, пакос...ний, с...лумачений, ощас...ливити, газоочис...ний, провіс...ний, підлес...ливий, хвас...ливий, шелес...ливий, спокус...ливий, заміс...ник, балас...ний, ущас...ливлений.

Вправа 3. Переписати речення, поставивши за необхідності замість крапок пропущені літери.

1. Переболить. Засвітит…ся і згас..не. // Перецвіте на попіл і росу. // І все на с...віті щас..не і нещас…не // Обернет…ся із усмішки в сльозу. 2. Л…тять роки, мов тіні, м…р…хтливо. // Л…тять, я сам не відаю куди… // А пер…д мене аж по обрій нива: // дай Боже, сили ч…с…но п…р…йти! 3. Покажи м…ні твої руки, // і я скажу, чи ти щас…ливий. // П…г…в…ри зі мною, // і я скажу, чи ти щас…ливий. 4. Тіл…ки мати вміє пожаліти так, що затихає // найгос…т…ріший біл…, тіл…ки мати може // найчес…ніше порадити, тіл…ки коло матері // людина почуває себе дитиною, тіл…ки мати // дарує талант і розум… 5. Люди, які втрат…ли мат…рів – сир…ти, // навіть якщо вони вже стали д…р…с…лими. // Пам’ятайте це і б…р…жіт… мат…рів, // щоб не накликати на себе тяжкого б…лю // після в…ликої втрати…

(*Олексій Довгий*)

Вправа 4. Від поданих слів утворити прикметники.

Аванпост, швидкість, жалість, зап’ясток, вартість, особистість, блокпост, захист, випуск, бурлеск, щастя, в’їзд, анапест, відпустка, баласт, благовіст, градусник, вість, допуск, заздрість, гротеск, цілість, шерсть, (той, хто) замість когось, хрест, капость, злість, сиропуст, капуста, квасити, кістка, компост, контраст, користь, лестощі, масло, масть, містити, млость, натиск, ненависть, нещастя, якість, розтиск, об’їзд, область, очистка, перст, пестощі, пристрасть, проїзд, пропуск, пуск, радість, рідкість, роз’їзд, совість, страсті, форпост, хвастощі, цінність, честь, шелест, явність.

Вправа 5. Від поданих слів утворити похідні іменники із суфіксом **-ств(о).** Пояснити особливості вимови та написання.

Абат, бджільник, автор, безбожник, агент, бешкетник, ад’ютант, бідага, адмірал, благодійник, актор, боговідступник, акушер, бортник, багатий, баламут, безпам’яття, безпутно, брат, господар, декадент, депутат, дилетант, дисидент, Дон Кіхот, емігрант, естет, єзуїт, запанібрата, злопам’ятний, ідіот, інтендант, кокетка, комедіант, контрагент, лауреат, магнат, марнотратний, меценат, наймит, недоліток, некрутчина, паразит, педант, підприємець, пірат,

практикант, президент, прелат, протестант, пустомолот, регент, рекрут, ренегат, розпутний, святотатець, візник, сектант, виробник, сибарит, видавник, сикофант, вигнання, сирота, бурлака, солдат, старосвітній, будівник, стипендіат, батрак, студент, тезоіменитий, басмач, товариш, уніат, бавовниковий, шалапут, бродяжка, шляхетний, авіабудівник, юрисконсульт.

Вправа 6. Переписати речення. Від виділених слів утворити прикметники (за можливості) і пояснити правопис.

1. Не все ще так, як уявляю. // Не все ще так, як уявлю. // Я просто так не **полюбляю**, // Я по **відвертості** люблю. 2. Коли наступає **зрілість** – // **ваги** прибува у слові. // Коли наступає зрілість – // відвертішає **душа**. // Коли наступає зрілість – // вогонь **пригаса** у крові. // Між злом і добром в людині // окреслюється **межа**. 3. Витав мій дух! Уже нема **відради**! // Ні слів **погорди**, ні добра поради. // Ні **радості** від звершеного діла, // **Снага** дерзань навіки відлетіла… 4. Мов святе **причастя** – // **Райдуга** на луг. // Засміявсь од **щастя** // Плуг. 5. Але своє **історія** знов брала, // Із попелу і диму уставала, // А **нечисть** вся на гнойовищах **тліла**. // Історія ж і наша **гордість** зріла, // І жінка ця про неї говорила.

(*Олексій Довгий*)

Вправа 7. Розкрити дужки в наведеному нижче тексті.

У Січі був такий звичай, що кож(и, е)н мус(и, і)в коритися волі старшóго, жити в братер(сьть)ві один з одним, і поводитися доброче(стн)о, забор(а, о)нялася сварка, будь(-)яке насиль(сьтв)о і розбій у мирних хр(е, и)ст(е, и)янських селах. До січового товариства вступали і жонаті, і (не)жонаті, але доступ жінкам на Січ гостро заборонявся, так само заборонялося козакам баламутити замі(жьн)іх жінок, що й звалося – скакати в гречку. За поруше(нн)я цих звичаїв накладалася та чи інша кара, але (най)гостріша – за крадіжку. У Січі вішали навіть за украд(е, и)не путо.

У кожному кур(е, и)ні містилися козаки, п(е, и)р(е, и)важно з одної місцевості, по якій він і називався, – разом ч(е, о)ловік сто п(‘)ятдесят. Вони ділилися на д(е, и)сятки, які обирали собі отамана, а над усіма був курі(нн)ий отаман. За стіл сідали по старшинству, хто раніше вписався до куреня. Правував отаман, а коли його не було, – заступав кухар, але йому до столу сідати не д(а, о)зволялось, хоч би й було віл(ь)не місце. Саламаха й тетеря були постійною їж(е, о)ю козаків, тільки по неділях та на св(‘)ята кухар варив щербу зі свіжої риби. За свою роботу він отримував із курі(нн)их прибутків два карбованці та ще по 5 копійок з кожного козака.

Вправа 8. Словниковий диктант.

Великдень, вектор-функція, велелюддя, великий-превеликий, Великобританія, великогабаритний, великодержавний, великодержавно-шовіністичний, великодній, великокняжий, великоокий, великопанельний, велобол, велоспорт, велоперегони, вельміповажний, вендор-ліз, венеціано-турецький, венозно-судинний, вентиляційно-витяжний, вербозілля, верболіз, веретеноподібний, вертиголовка, вертикально-поперечний, вертихвіст, вертоліт-кран, вертольотобудівний, вертольотоносець, Верхньодніпровськ, верховіття, верхогір'я, верхолаз, вершковіддільний, вершково-шоколадний, весноорання, весняно-посівний, весняно-літній, вестготи, Вест-Індія, вест-індійський, вест-норд-вест, ветамбулаторія, ветеринарно-біологічний, ветлікар, ветсанекспертиза.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

А мені що справа?; болючотворні бактерії; важний вигляд; де б то не було; рухатися по службі; природні науки; бажати добра; живий інтерес; и смикнула важка; як прийдеться; легкий на підйом; мілкі придирання; не в собі; область вічных снігів; плакати наврид; раніше всього; сильна радість; сокирна робота; применшувати значення; холод пробирає; ціпкова реакція; приватний випадок; шальні гроші; економія засобів.

Вправа 10. Відредагувати речення.

Правління союзу індії офіційно удвердило программу розвиття мови хінді. Завдяки кріпкому становленні Індії на між національному та державному рівні виникла необходность забеспечити піттримку мови хінді як міцного соціального фактору, як мотивацію розвитку культурних, правових, юридичних, економічних та політичних відношень в індійській державі та поза її кордонами. Основна ціль програми – це духовне відродження та оновлен'я, розвиток і піттримка мови хінді як національної мові общества та офіційної мови, пітвишеня статусу у сучасному індійському та між народному освітному просторі.

Проводицця вилика робота з створення й уніфікації спеціальної научної, технічної, адміністративної термінологій. Спеціальні директиви зобоввязують хінді-мовні штати уводження листування між собою і центральними правовими урядами тільки мовою хінді. Для полегшення цього процессу создано англо-гінді словники, серед яких «Словник офіційних термінів» Г. Шрівастава, що вмикає ряд синонімів офіційних термінів хінді, санскрита та арабо-персидської лексики.

§ 8. НАПИСАННЯ ПОДВОЄНИХ ПРИГОЛОСНИХ

В українській мові розрізняють явища, супроводжувані вживанням поруч двох однакових приголосних. Це морфологічне подвоєння й фонетичне подовження.

Морфологічне подвоєння відбувається в таких випадках:

1. Префікс закінчується тим самим приголосним, яким починається корінь: ***вв***і*ч, ві****дд***і*л, ві****дд***а́*ти, о****бб***и́*ти, за****вв***и́*шки, з****зз***а*ду, роз****зз***я́*ва*.

2. Перша частина складноскороченого слова закінчується на той самий приголосний, яким починається друга частина: *ю****нн***а́*т (юний натураліст), страй****кк***о́*м (страйковий комітет), військ****кк***ома́*т (військовий комісаріат)*.

3. Корінь або твірна основа слова закінчується на **-н-** (**-нь-**) і суфікс починається на **-н-**, що спостерігається переважно у процесі словотворення: *вина́ – безви́****нн***и*й, день – де́****нн***и*й, кінь – кі****нн***и*й, ра́нок – ра́****нн***і*й, о́сінь – осі****нн***і*й, годи́на – годи́****нн***и*к, стіна́ – сті****нн***и́*й, вікно́ – віко́****нн***и*ця*.

Подвоєння **н** зберігається й перед суфіксом **-ість** в іменниках і прислівниках, утворених від прикметників з подвоєним **н**: *безви́нний – безви́****нн***і*сть – безви́нно, зако́нний – зако́****нн***і*сть – зако́нно, тума́нний – тума́****нн***і*сть – тума́нно*.

4. Основа дієслова минулого часу закінчується на **с** і до нього додається постфікс **-ся**: *розрі́****сс***я*, на́****сс***я*, тря́****сс***я*, ви́ні****сс***я*.

Буквосполучення -ЕНН-, -АНН-

Буквосполучення **нн** традиційно вживають:

1. У збільшувально-підсилювальному суфіксі **-енн(ий)**, на який падає наголос: *сил****е́нн***и*й, здоров****е́нн***и*й, страш****е́нн***и*й*.

2. У прикметниках на **-енн(ий)**, **-анн(ий)** зі значенням можливості чи неможливості дії і з наголошеним суфіксом: *здійсн****е́нн***и*й, недозвол****е́нн***и*й, непримир****е́нн***и*й, нескінч****е́нн***и*й, недоторк****а́нн***и*й, несказ****а́нн***и*й* і в прикметнику *стар****а́нн***и*й* із відтінком підсилення.

3. У прикметниках з наголошеним суфіксом **-енн(ий)** старослов'янського походження: *благослов****е́нн***и*й, блаж****е́нн***и*й, огн****е́нн***и*й, свящ****е́нн***и*й*.

Подвоєння **-нн-** зберігається в іменниках та прислівниках, утворених від таких прикметників: *стара́нний, числе́нний; стара́нність, стара́нно, числе́нність, числе́нно*.

NB! Н не подвоюється в дієприкметниках, у яких наголос падає переважно на корінь: *ви́верше****н***и*й, ви́несе****н***и*й, ви́хова****н***и*й, зро́бле****н***и*й, ска́за****н***и*й, поо́ра****н***и*й, спе́че****н***и*й*, а також у прикметниках на **-ен(ий)**, утворених з відповідних дієприкметників (з іншим

наголосом): *варе́**н**ий* (пор. *ва́рений*), *пече́**н**ий* (пор. *пе́чений*) та ін., а також у прикметниках: *довгожд**а́**н**ий, жад**а́**н**ий, шал**е́**н**ий, навіж**е́**н**ий, скаж**е́**н**ий*.

Маємо розрізняти такі слова, як *здійсне́**нн**ий* (який може здійснюватися – прикметник) і *здійсне**н**ий* (який здійснився – дієприкметник), *нездола́**нн**ий* (неперемо́жний – прикметник) і *нездо́ла**н**ий* (якого не подолали — дієприкметник), *незліче́**нн**ий* (поданий у дуже великій кількості – прикметник), *незліче**н**ий* (не порахований – дієприкметник). Значення таких слів необхідно розрізняти за контекстом.

4. Подвоюються приголосні у словах: *бо**вв**а́н, Га́**нн**а, бо**вв**аніти, Га́**нн**ин, **сс**а́ти, **сс**авці́, ви́**сс**ати* та ін.

Вправа 1. Знайти у реченнях слова з подвоєними приголосними. Записати їх фонетичною транскрипцією, пояснивши особливості орфографічного відтворення алофонів.

1. Він поселився в домі їхньому, під зорепадом жолудів. Колись я ввечері приїхала і чула, як він шарудів (*Л. Костенко*). 2. Розмова перервалася, бо саме ввійшов в челядну Ібрагім потурнак і велів Павлусеві збиратися в степ до табунів (*А. Чайковський*). 3. Оддає він богу дяку, що досяг цього вінця, що не знав ніколи ляку за Вкраїну до кінця (*Г. Чупринка*). 4. – Води! води! – прохрипіла конаюча, але Герман не міг рушитися з місця, його пам’ять щезла на тот час. Як довго він так стояв, два кроки віддалений від матері, того й сам не знає (*І Франко*). 5. У тихому гаю Лисичка щастя мала, як у своїм добрі, жила, гуляла; Ніхто її там не лякав, і вдень, і ввечері там соловей співав, і пташки пурхали, зозуленька кувала (*Л. Глібов*). 6. І ніхто не довідавсь, про що гадала та турбувалась велика людина, які думки та мрії віддавались на жертву полум’я (*П. Грабовський*). 7. Ох, тяжко, ох, важко з ним річ розмовляти! Хай лучче я буду ввесь вік дівовати! (*Є. Гребінка*) 8. Хочу бути осінньою сливою – стиглою, сріблясто-блакитною. Зі сталевою серцевиною, ззовні м’якою на дотик (*О. Бодасюк*). 9. Він згадував усіх своїх родичів, силкуючись угадати, хто з їх був би ласкавіший до Марусі, щоб туди віддати її, у сестри забравши (*Б. Грінченко*). 10. Отже, він вважає за потрібне якомога скоріш затушувати свою непоінформованість і, підсунувши своєму несподіваному й химерному гостеві брудненького стільця, запропонувати йому плушку фіалки власного виробництва (*М. Хвильовий*).

Вправа 2. Поставити у словах замість крапок пропущені літери. Пояснити, де це можливо, на межі яких частин слова відбувається подвоєння.

...важатися, ві...аний, о...ивалка, многобо...я, ві...авлений, за...ажити, нео...авки, ві...алеки, ...ажливий, о...ирати, за...иробництвом, ві...алина, неспро...ований, ві...аність, ...алитися, ...арений, о...ілити, о...голодь, за...иш, ...аритися, адмінві...іл, на...имашки, о...плювати, ...едення, на...ипинки, ...езений, ві...атися, напі...аговик, ві...звонити, о...ривати, ...ергання, напі...ажкоатлет, ві...зьобувати, о...ібрати, ...ертітися, ві...ирати, о...рити,

напі...альмовий, ві...ієприкметниковий, ві...раїти, ...ерху, напі...атний, ...ести, напі...ибірка, ві...убасити, о...удовування, ...есь, поо...ігати, су...лок, вологові...ача, напі...изначеність, ...ечері, напі...ідкрити, сет...ол, ві...ушений, ...ись, напі...іконце, ...итися, напі...одний, ...ібратися, зб...овтан...ість, ...із, любов...ість, багатово...я, неві...ільно, ...ійти.

Вправа 3. Пояснити правопис виділених слів у тексті.

Мала собі удова ***дев'ять*** синів і десяту дочку Галю. І вродилися ті дев'ять синів, як дев'ять соколів, один у одного: ***голос*** у голос, волос у волос, тільки ***найменший*** син був трошечки ***біліший***, трошечки благіш від других, а усі вони такі ***свіжі***, смілі, ***чорняві*** хлопці, аж глянути мило! І усі вони любили дуже, пестили і жалували ***сестричку*** свою малую, Галю, а найбільш усіх ***менший***. І усіх братів любила дуже й жалувала Галя малая, а над усіма меншого брата. Було, що підуть брати у бір по ягоду або по гриби й ***візьмуть*** малую сестричку з собою, то вже нікому не попустить менший брат нести втомлену Галю, ані до кого Галя не піде на руки від меншого брата. А як братії самі ходять часом ***гулять*** та ***забаряться***, та повернуться додому пізно, усім Галя ***раденька*** страх, а до першого до меншого кинеться і ***ввіп'ється***, як ***п'явочка, устоньками*** і ***обів'ється***, наче хмелинонька, ручечками. А знов як не вгодять Галі брати, то Галя поплаче й погорює, плачучи й ***горюючи,*** пожалиться та й годі, а вже як менший брат чим її ***скривдить***, так Галя й словечечка не зможе вимовити, і втече од усіх, і сховається од усіх, і знайдуть її по тому, що вже ***сильненько*** ридатиме, – а ніхто тих сліз не утолить, ручечок не одтулить від личка, тільки той менший братик.

(*Марко Вовчок*)

Вправа 4. Переписати речення, поставивши за необхідності замість крапок пропущені приголосні.

1. І котимо вперед, вперед, // І нам солодкий рух, як мед. // А мажі, сповне…ні ущерть, // Невпин..о котяться у смерть. 2. Колючий промінь протинає ніч. // Чухрають грози мідні постаменти. // І рокітно летять роки і менти // Над пагін…ю. І випотами пліч. 3. Отой листок, що з дерева упав, // Можливо, зовсім не листок осін…ій, // А посланець землі, що відкопав // У небі безліч промен…ів і тін…ей. 4. Час дослуха. Глибин…і круговерті. // Під гул століт…ь слова йому несуть. // Слова, слова! Ви живите по смерті. // Сивіє час. Нетлін…а ваша суть. 5. Я, мов сад, перебрунен…ий соками, // Проростаю пагін…ям ув…есь // І лечу за думками високими, // Не спиняючись, нощн…о і днесь.

(*Олексій Довгий*)

Вправа 5. Розкрити дужки у поданих реченнях.

1. Од височе(н)их поб(е, и)р(е, и)жних скель Богун пов(е, и)рнув до Кодак(ськ)их окопів, що починалися зразу над кручею Дніпра і, розмовляючи з товар(е, и)шами, навмисне голосно по пол(ь)ському, одверто пішов до північної брами замку, де поблизу л(е, и)жав у залозі Нечай з козаками (*А. Кащенко*). 2. Матвієць на все це див(е, и)ться косо, об(е, и)режно, а сміх його – тонен(ь)кий, їдкий і сковзається на обли(ч)і учителя Черевички, і радо ловлять у дверях його очі обпале(н)ий вітром вид Одарки Костянтинівни...(*Г. Косинка*) 3. Правда, ти – сторо(н)ій чоловік, то, заставши м(е, и)не одну з пан(е, и)чем і (в)ечері, вільно тобі помислити всяково; а якби знав мене лучче, то б лучче обо мні й думав (*І. Котляревський*). 4. Спіймавсь,здеруть із тебе шкуру, о(б)ілують дочиста, а те, що їм неп(о, у)трібне, вик(е, и)нуть в гній (*М. Коцюбинський*). 5. А мало моїх грошей пропада на людях; мало я їх роздав на вічне о(д)ання?.. (*М. Кропивницький*) 6. О братику! який важе(н)ий перст(е, и)нь надів мені той патріарх на пал(е, и)ць! 7. На самого Наума, – каже бабуся, – що дітей люде до дяка о(д)ають, ідуть наші селяне чер(е, и)з греблю до церкви, аж дивляться: на стрижні Осаул(е, и)нкова шапка плавле. 8. Князь із молодою княгинею сидять високо на тому возі, а навкруги свахи, дружки, світилка з м(е, и)чем і музики; козак(ств)о верхи, і спереду і (з)аду. 9. Зас(о, у)мував же тяжко наш Осауленко піс(ь)ля сього, занудив с(ь)вітом несказа(н)о. 10. А як до вінця їхали, то – господе мій! – вісьмерик волів з Піжмурок пригнали, таких, що кожна пара незчисле(н)і гроші коштує (*П. Куліш*).

Вправа 6. Записати подані слова, поставивши пропущені в них букви. Пояснити написання подвоєних приголосних.

В...ік, від...алений, зв...іробій, від...алік, об...рость, непод...оба, від...арити, зав...ишки, від...ерти, нав...ипередки, від...зеркалений, в...імкнутися, від...имати, зав...ід...ілом, в...іпхнутий, нав...ишки, від...их, в...ірватися, об...ивальниця, від...ієслівний, напів...ажкий, в...ірити, напів...альма, від...ілений, об...іг, в...ісьмох, напів...атман, об...ілувати, в...іткнути, об...реханий, від...оєний, напів...ектор, від...рукований, в...іходити, озд...облювати, від...увати, напів...изначений, від...яка, сверб...ота, об...ризканий, в...ічливий, напів...изначено, об...рьоханий, в...ічнити, енерговід...ача, об...урювання, напів...ідірваний, об...еру, в...одитися, суб...ербоут-чартер, злоб...ствування, від...авання, звід...алеки, злаково-б...обовий, від...авна, напів...ідкритість, в...озитися, напів...ільний, в...олити, в...олікати, в...осьме, найхороб...ріший, в...язати.

Вправа 7. Поставити замість крапок, де потрібно, пропущені букви, знаки (апостроф). Пояснити написання.

П...ята була Домаха Карлючківна. Як ще змолоду дівувала, так така була х...роша, що й розказати не можна. Зростом собі нев...личка: хоч у яку хату в...ійде, то г...л...вою стелі достане; суха та цибата; на голові волосся, як на кужелі вовна, а коли роз...явить рот, так і л...пата улізе; нісочок, як у рябця; а як дивиться з Конотопа очицями, так одним у Київ, а другим у Білагород, та й ті мов сметаною заліплені; а личком білен...ка, як чума...ка с...рочка, та ще к тому мов граблями уся твар її подр...япана. От з такою-то красою дівувала вона, дівувала; перш жадала поповичів, далі спустила на писарів з ратуші, забажала опісля вже і хлібороба, так ба! і личман не дивиться. Нічого робить! пов...язала сіду голову, перейшла жити у пустку, що на леваді, над б...л...том, та й стала чаклувати та людям капості робити. Вже і не думай її ніхто заняти! Ось тіл...ки не поклонись їй звичайнен...ко, або пхни не бачачи, або що-небудь, то зараз і залящить: «Будеш мені, песький сину, тямити; тривай лишень!» То так і є: або, ходячи, спіткнеш...ся, або за обідом подавиш...ся, або п...яний що-небудь загубиш, а вже не минеться! так тобі: хоч – як там кажуть – не тепер, а в четвер, хоч чер...з год, тільки вже не пройде тобі даром.

(*Григорій Квітка-Основ'яненко*)

Вправа 8. Словниковий диктант.

Ветсанітар, взаємно-зворотний, взаємно однозначний, взаємовигідний, взаємно-інвестиційний, взаємно-перпендикулярний, взаємовплив, взаємодоповнювальний, взаємоіндукція, вибірково-вимірювальний, вибухозахист, видимо-невидимо, виднокіл, видовжено-загострений, видовищно-спортивний, видозміна, видошукач, викидонебезпечний, викладач-предметник, вико-вівсяний, виконавчий, винаймати, виннокислий, винно-коньячний, виноградарсько-виноробний, виноградозбиральний, винороб-дегустатор, виноторгівля, виокремлювати, виправдати, вправно-трудовий, випукло-плоский, випромінювальний, виробничо-професійний, висівкоподібний, висково-щелепний, високобортний, високогір'я, високоідейний.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Абсолютний спокій; брати змором; у множинності; де не візьмись; давати справі хід; щорічна відпустка; жалісне існування; займатися господарством; іти на поп'ятний; який потрапило; особисте майно; масляний живопис; наочний посібник; звертатися в утікання; першить у горлі; різнобій у показах; сказати з серцем; таїти в себе; зменшуючася луна; фонд

заохочення; схопити багато горя; цільосообразне решення; честь і хвала; шорохуватий папер; лоскітливе доручення; це перевершує мої сили; ядерне яблуко.

Вправа 10. Відредагувати речення.

В IX ст. грецькі монахи Кирило та Мефодій проповідують хрестеянство серед славяньських народів і розроблюють кереличний алфабіт, в основу которого покладена грецьський. Цим алфавітом славянські мови користуються до тепер. Якщо говорить про приймання Київською Русю хрестиянства, то і в цьому випадку рішаючу роль відіграли політичні рішеня кн'язя Володимира Великого та візантійського імператора Василія II. Проте релігія та алфабет були не єдинними аспектами грецької культури, которі Київ, немов естафету, перейняв в Константинополя. Грамматика та синтаксична будова мови, література, мистецтво і ремесла, матиматика та інші науки – виликий пошарок культури слідом за принцессою Анною «вирушив» до Києва. На цьому прикладі ми можемо засвідчитися, що навіть якщо спостерігається суттєвий культурницький вплив одного народу на інший, він не обавязково супровожується даним мовним впливом. Політичний вимір стусунків між диржавами також відіграє значительну роль.

§ 9. НАПИСАННЯ ПОДОВЖЕНИХ ПРИГОЛОСНИХ

У сучасній українській мові подовження приголосних зумовлене фонетичними процесами. На письмі це явище позначається двома однаковими літерами.

Так, подовжуватися можуть приголосні **д, т, з, с, ц, л, н, ж, ч, ш** у таких випадках:

1. Перед **я, ю, є, і** в усіх відмінках іменників середнього роду II відміни (окрім родового множини): *зна**нн**я́*, *зі**лл**я*, *бади́**лл**я*, *моту́**зз**я*, а також у похідних словах: *гі**лл**я́* – *гі**лл**я́стий*, *гі**лл**я́чка*, *жи**тт**я́* – *жи**тт**є́вий* (і *жи**тт**ьови́й*), *жи**тт**є́пис* та ін. (але: *знань*, *знаря́дь*, *піддаш*, *сторі́ч*, *угі́дь*).

Якщо в родовому відмінку множини іменники середнього роду закінчуються на **-ів**, то подовження зберігаться, пор.: *відкри**тт**я́* – *відкри**тт**ів*.

2. Перед **я, ю, є, е, і** в деяких іменниках чоловічого і жіночого роду I відміни (за винятком родового множини з флексією **-ей**): *рі**лл**я́*, *І**лл**я́*, *су**дд**я́*, *су**дд**е́ю*, *ста**тт**я́* (але в родовому множини – *ста**т**е́й*) та ін.

3. Перед **ю** в орудному відмінку іменників жіночого роду однини III відміни, якщо в називному відмінку їхня основа закінчується на один приголосний: *мо́лодь – мо́лод**дд**ю*, *мить – ми́**тт**ю*, *сіль – сі́**лл**ю* тощо.

Але якщо в називному відмінку однини слова закінчуються на дві приголосні, (у тому числі **щ**), губний або **р**, то подовження немає: *мо́лодіс**т**ь – мо́лодіс**т**ю, по́віс**т**ь – по́віс**т**ю, ра́діс**т**ь – ра́діс**т**ю*.

4. Перед **я** та **ю** в прислівниках типу *зра́**нн**я, навма**нн**я́, спросо́**нн**я, попідти́**нн**ю, попідвіко́**нн**ю*.

5. У формах теперішнього часу дієслова *ли́ти* (*ли́тися*): ***лл**ю, **лл**єш, **лл**є́мо́, **лл**ю́ть, **лл**є́ться, лл**ю́**ться*, а також у похідних словах: *ви́**лл**ю, нал**лю́*** та ін.

NB! У словах *ку**тя́**, попа**дя́**, свиня́* і в числівниках *тре́**т**я, тре́**т**є* приголосні не подовжуються.

Вправа 1. Розкрити дужки і записати слова у три колонки: 1) із подвоєнням **д**; 2) із подовженням **д**; 3) немає подвоєння/подовження.

Багатові(д)я, пі(д)акнути, міжвла(д)я, пі(д)анський, (д)якування, багатовла(д)я, пові(д)авати, в(д)ягатися, жолу(д)я, багатолю(д)я, малоплі(д)я, в(д)ячливість, (д)ятел, ба(д)я, знегі(д)я, безвихі(д)я, ведме(д)я, малолю(д)я, безві(д)я, розві(д)ані, грома(д)янка, канцприла(д)я, (д)я(д)ечко, безвла(д)я, самові(д)аність, коло(д)я, на(д)ерти, верблю(д)ячий, ва(д)ячи, відпові(д)ять, безла(д)я, малово(д)я, во(д)яник, гвоз(д)я́, безлю(д)я, знаря(д)я, пі(д)ержати, добросер(д)я, безплі(д)я, знадобі(д)я, безсу(д)я, бу(д)як, пі(д)аваний, двовла(д)я, нафтові(д)ача, беске(д)я, на(д)алекий, велелю(д)я, жер(д)я, гру(д)я, бро(д)яжий, виногра(д)я, вірнопі(д)аний, гор(д)ячись, грома(д)я, оза(д)я, ві(д)алеки, гнилово(д)я, боро(д)янський, ві(д)авлений, ві(д)лю(д)я, дора(д)янський, ві(д)аний, бо(д)ян, га(д)я, пі(д)яганка, ві(д)рі(д)я, ві(д)яка, бер(д)янський, всевла(д)я.

Вправа 2. Замість крапок поставити у словах необхідні приголосні. Записати слова із пропущеними літерами фонетично, пояснивши особливості графічного відтворення звучання.

1. Може, то відьма-гар...ячка спогади й мрії зібрала, з них на вогні мого палу дивний зварила напій і прой...яла мені душу непереможним безумством тим, що ...юдину заводить на бездорі...я страшні? (*Л. Українка*) 2. За стражда...я щас...я та мить перед сяйвом блискавки. За прохолоду тепла й обли...я місяця в зеніті (*О. Бодасюк*). 3. Але ти ще собі тото май у т...ямці, що ти най...іпша ґаздиня в селі: ми доробилися з нічого, а все з-за твого стара...я (*Л. Мартович*). 4. Я тіл...ки тоді згадав за пожежу, як стовпище неначе покотилось по тротуарі й по вули...і й недоброхіть посунуло й мене й понесло, неначе бистра течія води з гори в велику заливу, коли часом наглий тучний дощ ...є ливцем, мов з відра (*І. Нечуй-Левицький*). 5. Хто б не г...янув на його – зразу одгадав, що то рідний брат стоїть перед Івасем: однакове чорне воло...я, однаковий з горбочком ніс, чорні, як терен, очі, загоріле

довгобразе ли...е (*П. Мирний*). 6. Якії ж то, мої бра...я, дорогії рани! Він забув жи...я і шани, Чернігів коханий (*С. Руданський*). 7. Слава ж нам! бо коли б дух народу погас, не стерпівши свого лихолі...я, то по йому хоч зо два примірники з нас дочекаю...ь нового столі...я (*В. Самійленко*). 8. Діти бігали з палі...ям удень за вдовою по ули...ях та, сміючись... Дражнили Совою (*Т. Шевченко*). 9. Навіть у такому ідеальному випадкові, як оцей, все ж є відмі...а поміж любовниками чи молодожонами і старим подру...ям (*Л. Скрипник*). 10. За містом уже посувавсь пригород аж до узбі...я; з двох боків його огортало прова...я, з тре...ього – вали, а з четвертого – великий ставок, який набрав...ь з річки Бушки і тримавсь кам...яною загатою (*М. Старицький*).

Вправа 3. На місці крапок поставити пропущені літери. Виписати слова у три колонки: 1) із подовженим **д**; 2) із подовженим **т**; 3) без подовження.

Міжря...я, багатолі...я, ва...яний, без...яма, живовúд...ячки, мілково...я, бага...я, многолю...я, жолу...яний, безклопі...я, надобі...я, безпам'я...я, народовла...я, завго...я, наря...я, безпу...я, невгі...я, о...ягнений, безробі...я, неплі...я, вере...яний, безтурбо...я, зав...ячити, безха...я, неправосу...я, Бор...янине, авто...ягач, ви...ягти, без чу...я, огру...я, беске...я, осере...я, ба...я, передобі...я, без...яглий, жахі...я, берес...яна, захо...ячий, дожи...я, пересу...я, безчес...я, ви...ягати, брос...я, дволі...я, з'ї...ять, підборі...я, підгоря...я, підгру...я, пові...я, верхові...я, зо...ягнутий, повново...я, араві...янин, повновла...я, пово...я, пого...я, їз...ячи, погру...я, полю...я, благочес...я, лебе...я, пообі...я, боло...яний, правосу...я, вере...я, приви...я, бу...я, коло...язний, бра...я, прила...я, білоцві...я, простолю...я, безсмер...я, би...я, простонаро...я.

Вправа 4. Розкрити дужки і фонематично записати слова у дві колонки: 1) із подовженим **л**; 2) без подовження.

Поді(л)я, безві(л)я, погорі(л)я, безді(л)я, авторегу(л)ятор, підсті(л)я, бездо(л)я, автош(л)ях, безземе(л)я, буйво(л)ячий, підпі(л)я, безси(л)я, підкри(л)я, богомі(л)я, підземе(л)я, вакуо(л)я, вербозі(л)я, підва(л)я, весі(л)я, васку(л)ярний, перева(л)я, верхог(л)яд, уг(л)ядатися, віді(л)яти, пакі(л)я, вітри(л)я, пагі(л)я, венти(л)яторний, барабо(л)я, вугі(л)я, акуму(л)ятивний, однопі(л)я, верш(л)яг, гадай-зі(л)я, ро(л)я, новосі(л)я, гі(л)я, наси(л)я, ґедзи(л)я, напівбожеві(л)я, далекоземе(л)я, алкого(л)ят, до(л)я, на(л)яти, довкі(л)я, везику(л)ярний, надкри(л)я, дозві(л)я, аку(л)ячий, малоси(л)я, до(л)яти, загребе(л)я, ваф(л)я, малоземе(л)я, запі(л)я, (л)яний, заси(л)я, новорі(л)я, ве(л)яризація, кі(л)я, засті(л)я, бади(л)я, зати(л)я, ви(л)яти, Бо(л)як, Заура(л)я, пере(л)ятий, знеси(л)я, гни(л)я, зуси(л)я, агроді(л)янка, вбав(л)яння.

Вправа 5. Розкрити дужки і пояснити правопис слів у реченнях.

1. І вони виходили з хати зі спе(ч)еними обли(ч)ями, які сонце довгі роки пражило; воно й тепер зараз уві(с)алося в них, та й вони його несли до своїх домів (*В.Стефаник*). 2. А все поле в смугах: та зелена, та ще зеле(н)іша; та вже сіра, та половіє – збі(ж)я видно; а проміж пашень зеленими смугами горохи йшли та кукурудзи (*А. Свидницький*). 3. О(д)ав я шість копійок, сів, п'ю. А в животі тільки гур-гур: вола б і(з)їв (*А. Тесленко*). 4. Ой пряла чи не пряла, прости, боже, що збрехала. І кло(ч)я курить... (*С. Васильченко*) 5. Люди рота ро(з)явили, й кавалер їх повів до підні(ж)я Кордільер (*О. Влизько*). 6. Тріска мотав усе на вус і підсміхався, бо вже мав у голові готовий план, що йому робити: треба до татар зблизитися, а ні(ч)ю на їх кіш напасти (*А. Чайковський*). 7. До в(е, и)ликої покари, на розпу(т)і при дорозі судять Байду ян(е, и)чари в Золотім Галатськім Розі (*Г. Чупринка*). 8. Де козак(ськ)і зимівники тихі вирували дітьми і бджолою, та окі(л)я, натерпівшись лиха, окропилося кровію злою (*В. Бровченко*). 9. Експромт грози, її палке натхне(н)я – це блискавка раптового (р)ядка, що світлом ярим вибухає з мене, що з підсвідомості аж витіка (*Є. Гуцало*). 10. Щодень г(о, у)стріші лінії руки, т(е, и)мніше – восковіюче обли(ч)я. І голос твій уже такий слабкий, н(е, и)наче він доходить з потойбі(ч)я (*І. Качуровський*).

Вправа 6. Замість крапок поставити у словах приголосні **д, т, з, л** та виписати слова у дві колонки: 1) із подовженням; 2) без подовження.

Радіоприла...я, по...яти, взу...я, ягі...я, виби...я, розво...я, вибу...я, швидкові...я, видобу...я, визна...я, розла...я, вийня...я, чуговла...я, викри...я, рукоблу...я, ви...я, чистово...я, породі...я, відби...я, залі...я, самовла...я, відбу...я, ма...ярський, відкри...я, дран...я, середгру...я, відчу...я, ме...яник, вісімдесятилі...я, словоблу...я, водосвя...я, навки...я, ворі...я, снігопа...я, воро...я, на...ягнений, похмі...я, вши...я, снови...я, газоду...я, діг...яр, нев...ячний, гальванопокри...я, Закавка...я, спові...я, гуль...яйство, гни...я, споря...я, гну...я, передгро...я, нелю...яний, градоби...я, страхови...я, гра...я, предозві...я, непідхо...ящий, ґно...я, су...я, жи...я, непоси...ячий, заби...я, суплі...я, завзя...я, нетру...ящий, Закарпа...я, тихово...я, нама...юканий, закля...я, попа...янка, закри...я, угі...я.

Вправа 7. Виписати слова, замість крапок поставити приголосні **т, з, л.** Пояснити правопис слів.

Заку...я, приві...я, бе...аконниця, Приура...я, різноцві...я, рі...я, дьог...яр, зали...я, розгі...я, ко...ячий, роздо...я, перепу...я, заня...я, ог...ядальник, рукоді...я, єгип...янка, поворо...я, во...єднатися, перепли...я, поло...я, заповзя...я, переку...я, пони...я, зача...я, самові...я, на...якано, перекри...я, поро...уваний, наму...яння, зби...я, хабу...я, наці...яння, перейня...я,

звукосприйня...я, заміс...я, первопу...я, сваві...я, здобу...я, жерс...яночка, розкри...я, парапоня...я, зду...я, в'я...ю, обе...аражування, п'ятипі...я, ошма...я, напівмо...яльний, зли...я, рівноси...я, бе...емельник, бя...ю, і...аду, оку...я, ро...броєний, зми...я, зап'яс...я, семипі...я, халу...я, обши...я, ска...я, ...ирнутися, лата...я, слабові...я, обду...я, кровопроли...я, настрі...яти, за...яг, обби...я, ли...я, жов...янка, наплав...яти, зви...яга, розгу...я, чере...ерниця, старопі...я, прова...я, стодо...я, напівзабу...я, за...ятий, сухогі...я, лихолі...я, зне...яма, накри...я, могу...я, наби...я, знехо...я, надужи...я, бе...оряний, найня...я, травопі...я, бе...битково, трійзі...я, причанда...я, ро...найомитися, призві...я, кос...яничний, цеге...я, оздоров...яння.

Вправа 8. Словниковий диктант.

Високоморальний, висотомір, виставка-продаж, виставково-демонстраційний, висхідно-низхідний, виховально-оздоровчий, вишнево-малиновий, вищевикладений, вібраційно-трамбувальний, вібріоносій, вібробур, віддієслівний, відеоапаратура, відеотелефон, відеофільм-концерт, відеошукач, відкрито-замкнений, відновляти, відновно-окисний, відносно-питальний, відносно правильний, відокремлений, відособлений, відреставрувати, відтоді, відусюди, відхреститися, відцентрово-вакуумний, відцентрово-пульсаційний, відчислений, візантинознавство, візуально-інструментальний, візуально-окомірний, військкомат, військово-авіаційний, військово-будівельний, військовозобов'язаний, військово-медичний, військовополонений, військово-річковий.

Вправа 9. Знайти у наведених реченнях і фонетично записати слова із подовженням.

1. Отож, якщо разюча зблисне грань, // Її ти досконалістю не грань. // Бо згасне спалах справжнього життя, // Як іскорка від сильного дуття. 2. Налився по вінця день весінній // і в теплім променеві стих. // Над садом щебіт ластів'їний // летить, немов дитячий сміх. 3. Рядки беріз і зграйка тополин // На тлі небес як генія творіння. // співучих літ веселе повесіння, // Де на обніжку чебрик і полин. 4. О юносте! Невинносте свята! // Далека ти – уже не долетіти. // Лиш цей пейзаж – дерева, наче діти, – // Живе в мені, як в озері вода. 5. Він теж засне, коли осядуть роси // І задзвенить над видолком мушва, // Й затихне степу хор мільйонголосий, // І ввійде в ріст нескошена трава. 6. Залишились тільки крапки й знаки, // Де суттєве вписане усе. // І щоденні битви і атаки // Час, як попіл з вогнища, знесе. 7. Бомби в сто мегатонн. // І чорнобилі в мега… // Тільки ж рушить бетон // Слів навальна бентега. 8. Б'ється люттю у світ, // Палить, рушить і сіє. // А над мороком літ // Образ Діві-Месії. 9. То все неправда, що герой в бою // Отой, хто більше винищив народу. // Йому прокляття будуть, а не оди // В чужому й навіть

рідному краю. 10. Ти не марнуйся в каятті даремно // І на життя не накладай образ, // Над створеним вже не чатуй недремно, // Бо не втече оте, що є у нас.
(*Олексій Довгий*)

Вправа 10. Відредагувати речення.

Дослідженя організіровано в такий спосіб, щоб увиразнить співідношеня виражателів темпоральності в самому фразеологізму с часовими признаками складових пояснюваних частин до нього у словниках. Завдяки тому, що в поясненнях фразиологічних одиниць (далі ФО) засвіччено їх синоніми та антоніми, можна більш повніше представити їх симантичний простір, тобто поля фразеологізмів.

Симантичні складові обох частин статтів ФО допомогають конкритизувати і додати списки лексичних часових оріїнтирів, предложені О.В.Бондарком для виміра часового дейксиса та векторного характеру категорії темпоральності. До них додаємо більш найчастотніші симантичні множувачі, которі трапляються у поясненях значеннів фразеологізмів: початок–кінець часових відрізків, короткий–тривалий проміжок часу, тепер–інколи–завжди; колись–зараз; постійно–рідко; рано–пізно. В даній статі очерчимо лише протиставлення «початок–кінець часових відтинків» в вимірах фразеологізмів однієї мови – сучасної української.

§ 10. ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ

1. Префікс **з-** перед глухими приголосними **к**, **п**, **т**, **ф**, **х** переходить у **с**: ***с**каза́ти*, ***с**палахну́ти*, ***с**кameні́ти*, ***с**фотографува́ти*, ***с**хил* та ін.

Префікс **з-(с-)** пишеться переважно у словах, корінь яких починається голосним звуком або сполученням приголосного й голосного: ***з**еконо́мити*, ***з**умо́вити*, ***з**орієнтува́тися*, ***з**'є́днувати*, ***з**'їхати*, ***з**га́слий*, ***з**надли́вий* та ін.

За умови початку кореня на приголосний пишеться префікс **зі-**, пор.: ***зі**бга́ти*, ***зі**гну́ти*, ***зі**дра́ти*, ***зі**мкну́ти*, ***зі**псува́тися*, ***зі**ста́вити*, ***зі**щу́литися*.

Префікс **зі-** вживається також у словах із коренем, перший склад якого є сполученням губного та йотованого: ***зі**в'я́лий*, ***зі**м'я́тий*, ***зі**п'я́стися* та ін.

У деяких словах префікс **зі-** чергується із **зо-**: ***зі**гріва́ти* і ***зо**гріва́ти*, ***зі**мліва́ти* і ***зо**мліва́ти*, ***зі**прівати* і ***зо**прівати*, ***зі**тлі́ти* і ***зо**тлі́ти*.

2. У всіх префіксах **без-, роз-, через-, об-, під-, над-, перед-, пред-, понад-, від-(од-), між-** – кінцевий дзвінкий приголосний перед глухими на письмі не змінюється, хоча у вимові може оглушуватися, напр.: ***без**кори́сливий*, ***роз**тягну́ти*, ***через**пліч**н**ик*, ***об**пали́ти*, ***під**три́мка*, ***над**потужний*, ***перед**плати́ти*, ***понад**пла́новий*, ***від**криття́*, ***од**кри́ти*, ***між**планетний* та ін.

3. Необхідно розрізняти префікси **пре-**, **при-** та **прі-**.

Так, префікс **пре-** пишеться переважно в якісних прикметниках і прислівниках для вираження найвищого ступеня ознаки, пор.: ***пре**красний* – ***пре**кра́сно*, ***пре**му́дрий* – ***пре**мудро*. Окрім того, префікс **пре-** вживають у словах ***прези́рливий*** і ***пре**зирство* та словах старослов'янського походження: ***пре**освяще́нний*, ***пре**подо́бний* і ***пре**сто́л*.

Префікс **при-** пишеться переважно в дієсловах, які означають наближення, приєднання, частковість чи результат дії напр.: ***при**бі́гти*, ***при**будува́ти*, ***при**бо́ркати*; в іменниках та прикметниках, утворених від поєднання іменників з прийменниками: ***при**гі́рок*, ***при**я́рок*, ***при**бере́жний*, ***при**кордо́нний*.

Префікс **прі-** вживається лише в словах ***прі**звисько*, ***прі**звище* і ***прі**рва*.

Вправа 1. Записати слова фонетичною транскрипцією та з'ясувати, якого значення надає слову префікс.

Розбавити, дисоціювання, розбагатіти, підвищувач, розбагнений, інтерфлексний, розбазарений, понаддніпровий, підверстка, розбазікувати, підбіччя, розбаланс, безабераційний, підбільшати, безавансовий, підбирання, безаварійний, безадресний, підберезник, безакцентність, підбадьорення, відбавити, інтервокальний, відбалакуватися, безпідставність, відбалансований, скаліченість, відбиваний, пребагатий, скаламучений, відбираний, сказаний, дисгармонуючий, понадгризати, відбитий, сказитися,

міжальвеолярний, інтервенція, міжатомний, приведення, міжбівалентний, понадводний, дисонансність, міжбрівний, інтеркореляція, міжвидовий, надазотний, приварений, надантимонат, привалений, надасоціація, приваблювання, надацетатний, превелебний, інтерфазовий, надбавка, превалювання, надбережний, пребідний, надбити, понадвисати, привезений.

Вправа 2. Із поданого тексту виписати слова, утворені за допомогою префіксації. З'ясувати значення слова і значення префікса.

На другий день опівдні козаки побачили ліс Лебедин. Густою синьою хмарою він тягся до самого обрію. Вимучені спекою коні, зачувши лісну прохолоду, чвалом пішли під його тінь. Ледь примітна тропа, вибита звіром, в'юнилась під крислатими дубами, між дикими грушами, густою ліщиною, колючим глодом і папороттю, яка діставала до колін вершника. Повалені вітроломами дерева захаращували путь, як трупи на бойовищі.
Хоч ще світило сонце, але під зеленим шатром і вдень стояв вогкий присмерк. Важкої тиші не порушував навіть невгамовний шелест листу чи тріск галузок, по яких, мов язики полум'я, стрибали руді вивірки, або шамотіння їжаків, які часто переповзали стежку. Степові коні на кожен шерех нервово стригли вухами, а коли в ліщині почувся тріск, вони злякано захропіли й шарахнулись убік.

(*Петро Панч*)

Вправа 3. Від кожного зі слів утворити максимальну кількість похідних за допомогою префіксів.

Алькогольний, расовий, альтернативний, ключичний, апелювати, афіксний, реберний, барвити, відсотково-виграшний, рамний, бідний, вітряний, білетний, районний, болісний, предметний, дощовий, боязний, голосно, колгоспний, вічний, готівковий, документний, виїзний, клітинний, державний, винний, кістковий, виразний, кімнатний, вихідний, зубний, відати, відкатний, зоряний, відкличний, жахнутися, відлучність, жати, відмовний, орати, відносність, платний, відповідальний, балувати, групування, бентежити, мести, братання, в'язаний, гребти, мстити, бинтований, возити, волога, битий, драти, бігання, голос, дзьобати, годувати, грабування, блиск, дубасити, блокований, бомблять, друкований, боронити, ділений, бракований, верстати, вертіти, національний, обласний, окружний, палубний.

Вправа 4. До поданих слів додати префікс **пре-** або **при-**, перевірити написання за словником та пояснити семантику похідних.

Вереда, добре, віз, смаглий, адаптація, віконний, досить, вчити, гарний, довгий, вісний, селекція, хитро, вернений, смак, дорогий, чистий,

детермінізм, чудний, верстати, чудовий, вести, мара, гірко, глушити, чуття, дисоціація, мило, всякий, мудрість, натальний, гнати, кінчити, смажити, вітальний, густий, відкритий, гірклий, власник, глухуватий, внесення, жовкнути, горілий, лаштувати, дністрянський, гнобити, лити, жорстокий, гнітити, слугувати, добрий, глушити, водити, життєвий, гнутися, забавний, ганяти, вокзальний, гасати, квітковий, волікти, гвинтити, великий, гальмувати, кликати, дивний, гадати, жени, в'язаний, горнутися, давити, готувати, тиснути, граничний, сісти, гріти, єднати, грозити, західний, кувати, ладнати, межувати, океанський, сліпуватий.

Вправа 5. Переписати речення, поставивши замість крапок пропущені літери. Зробити фонетичний запис лів із префіксами.

1. І коли я с...лкуюсь поставити себе над нею, // Пр...рода-мати безжально вбиває мене. // А я навіть і не знаю про це. 2. Виспівують віти кленів. // П...р...моргуються а місяц...м зірки... // Я іду і відчуваю, як шал...ніє моє серце // від б...змежжя звуків, запахів, кольорів. 3. Морська б...зодня ж...ве таємницями. // Хвилі накочуються на бер...г і розбиваються. // З бризок знову народжуються хвилі. // Море ніколи не спить. 4. На людину без кор...ня // дивляться, як па щось огидне, // здатне на найганебніші вчинки, // зрадн...цтво, підлість, граничну жорстокість, // звірячий садизм... 5. Все в б...зкомпромісній покорі п...р...д // н...підкупним законом, ім'я якому – Правда. // В лабіринтах храму історії все розташовано так, // як йому належить бути. 6. Вожді – підставки для полиць, // окрасою яких є б...зсмертні смертні. // Порожні п...лиці – білі плями історії. // На них багато сліз і крові. 7. Більше не спускався // у той сад місяць, // срібні зірочки // потонули у б...зодні неба, // а сизий туманець // п...р...втілився // у темну хмару // та й розвіявся по світу // мор...ком...

(*Олексій Довгий*)

Вправа 6. До поданих слів додати потрібний префікс (**з-(зі-), с-, роз-, без-, від-, над-, об-**). Пояснити правопис слів.

Бгатися, мілітаризація, даль, гонорарний, дихати, калькувати, ділений, гнаний, економити, господарник, в'янути, грамотний, каменіти, гріховний, гнилий, єднати, міхуровий, гучність, гнутися, жати, ґрунтовий, грітися, денний, кипіти, дефектний, жерти, киснути, драний, кінчати, жований, класти, звати, клеєний, жувати, обіддя, морський, кликати, лляти, журитися, годувати, кований, голос, мліти, горнути, думати, ковзанка, палубний, гострений, лавірувати, гнуздати, гранити, колоти, графити, м'ятий, гребти, лагідний, прілий, лагодити, псувати, лада, рваний, оперативно, говорити, леденіти, скоблений, ледащіти, сковзнути, лежаний, білування, скочити, лет, валитися, лизати, в'язка, лізти, літати, мазати, мальований, дряпаний, манити, кидальний, гніватися, марніти, керувати, глядіти, мелений, гілля, квитатися,

герметизація, мерзлий, гвинтити, квасити, вередити, милуватися, гартування, дарований, гасати, качати, ганяння, плановий, старітися, дефіцитний, гальмування, катапультувати, говіти, писати, битий, нищити, гадати, паразитизм, димний.

Вправа 7. Пояснити правопис префіксів у поданих словах.

Безгласно, прекумедний, відбуксирувати, скатапультуватися, розборсаний, відбуркнути, безглуздий, наддержавний, розборонений, безгніздий, прижени, розбовканий, відбути, скачувати, преосвященний, відговоритися, безголів'я, скалькувати, розбовтування, безголовий, привикання, сквапність, розболітися, безгомінний, наддзюбати, розбіжний, безгонорарний, препаршивий, сквасити, розбій, безгосподарник, розбірливий, відваджувати, розбірний, привідний, безграмотний, розбишака, відвалений, скаменіло, безгранний, наддіафрагмальний, приглушати, розбирання, безгривий, пригинатися, відбракування, розбивальний, відбрикатися, наддіагоналізація, розбещення, відбриніти, пригнічувати, розбрестися, препаскудний, розбризканий, відбудований, розбрідатися, відважитися, преподобний.

Вправа 8. Словниковий диктант.

Військтехнік, віковічний, вікодавній, вікторія-регія, вікопомний, вільновідпущений, вільнодумність, вінілацетат, вінілацетилен, вінілпіридиновий, віолончеліст-соліст, віночкоподібний, віраж-фіксаж, вірмено-григоріанський, вірнопідданий, віровизнання, віровідступницький, віровчення, віртуально-асимптоматичний, віртуоз-гармоніст, віртуозно виконаний, вірусовмісний, вірусогенетичний, вірус-супутник, віршознавство, вісімдесятилітній, віскозиметр, віскозно-лавсановий, вісмут-молібденовий, вісмутомідний, вісмутоподібний, віспощепильний, вісцерокортикальний, вітамін-антиоксидант, вітамінно-білковий, вітаміноактивний, вітамінно-трав'яний, вітелогенез, вітрифікація, вітровал, вітроенергетичний, вітромір, віце-адмірал.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Аварійний становище; без двигання; зовнішнє сходство; грецький горіх; для відвода очей; іще бы; жостке волосся; зоряна ніч; грать пісні; йотована голосна; як можна краще; ловко влаштовувати свої діла; дрібний товар; знаходитись в услужінні; обличувати зловживання; піга кобила; райдужні мрії; са́ме більше; третьої руки; удільні витрати; характером в батька; цельові відрахування; через число; широкий образ життя; лоскотати самолюбство; цьому не бути; ящик письмового стола.

Вправа 10. Відредагувати речення.

Аналізуя механізми функціонірування клішових та постійних виразів в газетно-публічному тексті, необхідно ураховувати як базові лінгвістичесні, так і екстралінгвітичні параметри текста цего типа і йово жанротворюючі ознаки. Як ми усі знаємо, модель створеня газетного текста пиридбачає співвіднесення стандартизованих і експресівних сегменьтов мовної цепочки, орієнтацію на експресію і стандарт, которі складають єдиний конструктивний принцип. Задача автора публіцистичного текста – не тільки інформувати читача (адресанта), але і обов'язкове провести одцінку повідомлення, в чому помагають стилістично маркувані засіби. В цьому процессі кліше й сталі вираження виступають в качестве амбівалентний одиниців, бо вони в різних обставинах можуть бути й стандартним мовним средством для пиридачі його інформаційно-факталогічних елементов, і в один час засобом іх експресивной цінки.
В той самий період комунікативні парамитри газетно-публічного текста і комунікативні вмови його створення коригують декотрі властивості кліше та стійких виразів: по-перше, іменно в публіцистичному дискурсі може проісходіть нєкоторе перетворення кліше на штаммп через занадто часте їх вживання, втрату образності, по-друге, відбуваються руйнування і трансформації кліше та штампів з ціллю ефективної реалізації функції впливу.

§ 11. ПРАВОПИС СУФІКСІВ

11.1. Правопис іменникових суфіксів

1. Іменникові суфікси **-ик-**, **-ник-**, **-івник-**, **-льник-**, **-чик-**, **-щик-**, завжди пишуться з літерою **и**: *вýзл**и**к*, *брáт**и**к*, *кóн**и**к*, *гірн**и́**к*, *газівн**и́**к*, *працівн**и́**к*, *хлóпч**и**к*, *прáпорщ**и**к*.

NB! Слід відрізняти український суфікс **-ик-** від іншомовних **-ик-**, **-ік-** (**-їк-**), у яких **и** та **і** пиш.ться згідно з правилами правопису слів іншомовного походження, пор., *істóр**ик*, *мéд**ик*, *фíз**ик***, але і *хім**ік*, *механ**ік*, *прозáї**к***.

2. Суфікс **-ив(о)**, що вживається для вираження збірних понять, які означають матеріал або продукт праці, пишеться лише з літерою **и**, напр.: *вáр**ив**о*, *дóбр**ив**о*, *плéт**ив**о*, але: *мáр**ев**о* (не матеріал і не продукт праці).

3. У суфіксах **-альник-**, **-ильник-**, **-ільник-** та ін., після **л** перед **н** завжди пишеться **ь**: *постачáл**ь**ник*, *уболівáл**ь**ник*, *мастúл**ь**ник* та ін.

4. У суфіксах **-аль-**, **-ень-**, **-ець-**, **-ість-**, **-тель-** кінцевий приголосний завжди м'який, пор.: *скрипáл**ь**, ковáл**ь**, вéлетен**ь**, в'я́зен**ь**, бельгієц**ь***.

5. Суфікси **-инн(я)**, **-інн(я)**, **-анн(я)**, **-янн(я)** пишуться завжди з двома **н**: *гарбузи́**нн**я*, *кам**і**нн**я*, *гуля́**нн**я*, *удоскона́л**е**нн**я*, *зве́рне**нн**я*, *напру́же**нн**я* тощо.

6. Суфікси **-ен(я)**, **-єн(я)** пишуться з однією **н** і вживаються в іменниках середнього роду, що означають живі істоти: *вовче**ня́***, *гусе**ня́***, *чає**ня́***.

7. Суфікси слів із демінутивним забарвленням **-ечок**, **-єчок**, **-ечк(а)** (**-єчк(а)**) пишуться лише з літерою **е**: *верше́**е**чок*, *міше́**е**чок*, *краєчок*, *діж**е**чка*, *копі**є**чка*, *рі**е**чка* та ін.

8. Суфікси **-ичок-**, **-ичк(а)** вживаються лише в словах, які походять від слів із суфіксами **-ик-**, **-иц(я)** і пишуться лише з літерою **и**: *во́гн**и**чок* (бо *во́гн**и**к*), *ву́л**и**чка* (бо *ву́л**и**ця*).

9. Суфікси **-енк(о)**, **-єнк(о)** вживаються здебільшого в іменниках, які означають прізвища: *Шевче́**нк**о*, *Корніє́**нк**о*, *Горбаче́**нк**о*, зрідка – у загальних назвах: *безба́тч**енк**о*, *бондаре́**нк**о*.

10. Суфікси **-еньк(о)**, **-єньк(о)** вживаються для творення пестливих назв і пишуться з м'яким знаком: *ба́т**еньк**о*, *се́рд**еньк**о*, *ні́ж**еньк**а*, *топо́л**еньк**а*.

11. Суфікси **-иськ(о)**, **-їськ(о)**, **-ищ(е)**, **-їщ(е)**, за допомогою яких утворюються слова переважно з емоційно-негативною конотацією від іменників усіх родів, причому після приголосного пишеться **и**, після голосного маємо **ї**: *дівч**и́ськ**о***, *хлопч**и́ськ**о***, *гно**ї́ськ**о***; *поб**о́їщ**е***, *стан**о́вищ**е***, *дід**и́щ**е***, *во́гн**ищ**е*.

12. Суфікс **-ович-** уживається тільки для творення чоловічих імен по батькові: *Бори́с**ович***, *Григо́р**ович***, *Ігор**ович***, *Юрій**ович***, *Олексі́й**ович***.

13. Суфікси **-івн(а)**, **-ївн(а)** використовуються для творення жіночих імен по батькові, від імен на **й** – суфікс **-ївн(а)**, пор.: *Юрі**ївн**а*, *Сергі**ївн**а*, *Горді**ївн**а*, *Олексі**ївн**а*, від інших – суфікс **-івн(а)**: *Тарас**івн**а*, *Васи́л**івн**а*, *Петр**івн**а*.

Від таких імен, як *Григо́рій*, *Ілля́*, *Кузьма́*, *Лука́*, *Мико́ла*, *Са́ва*, *Хома́*, *Яків*, імена по батькові такі: *Григо́рович*, *Григо́рівна*; *Іллі́ч*, *Іллі́вна*; *Кузьми́ч* (і *Ку́зьмович*), *Кузьмі́вна*; *Луки́ч*, *Луки́вна*; *Миколайович* (і *Мико́лович*), *Миколаївна* (і *Мико́лівна*); *Са́вич* (і *Са́вович*), *Са́вівна*; *Хоми́ч* (і *Хо́мович*), *Хомі́вна*; *Я́кович*, *Я́ківна*.

NB! Під час творення імен по батькові в основах імен відбувається чергування **і** (в закритому складі) – **о** (у відкритому складі): *Анті́н – Анто́нович, Анто́нівна, Фе́д**і**р – Фе́д**о**рович, Фе́д**о**рівна*.

14. Суфікси **-ир-**, **-ист-**, **-изм-**, які вживаються після **д**, **т**, **з**, **с**, **ц**, **ж**, **ч**, **ш**, **р** тільки в словах іншомовного походження, завжди пишуться з **и**: *дант**и́ст***,

*пейзаж**и́ст**, класиц**и́зм**, педант**изм***; після інших приголосних пишеться **-ір-**, **-іст-**, **-ізм-**: *гарн**ір**, пломб**ір**, спеціал**і́ст**, піан**і́ст**, модерн**і́зм**, плюрал**і́зм***, але в утвореннях від власне українських коренів пишеться **-ист-**, **-изм-**: *боротьб**и́ст**, побутов**и́зм**, речов**и́зм*** та ін.

Після голосних у цих суфіксах виступає **ї**: *акме**ї**ст, герої**з**м, конвої**р***.

Вправа 1. Утворіть похідні номінації назв осіб (чол./жін.) за професією, використавши необхідні суфікси.

Аварія, гранування, вербувати, гребінь, дзеркало, ґуральня, верстати, бандура, ґудзик, авіабудівництво, двір, вертолітний, демонтаж, баня, десант, викладати, десять, автобудування, виконувати, барабан, висотний, автозварювання, вишивати,башмак, відбудова, автозаправка, відкупний, бейсбол, відповідь, авторегулювання, відрядник, бетонування, возити, воднолижний, агрофізика, в'язальний, білування, аеронавтика, градоначальний, брошурувальний, гравірування, акробатика, гонка, бублик, годинник, акустика, гирьовий, будівельний, гарпун, аналітика, будівний, гармонія (*інстр.*),валютний, гармата, будка, гардеробний, вантажний, ганчірний, буксирувальний, галерний, вартівня, газорятівник, булка, газозварення, велогонка, газівний, бурильний.

Вправа 2. Записати подані слова у чотири колонки: 1) назви осіб; 2) назви рослин; 3) назви тварин/істот; 4) назви предметів.

Абака, хлопавка, шубка, кабака, абака, губка, скандинавка, собака, рубака, кульбака, карнавка, задавака, позивака, канавка, невмивака, зівака, блимавка, співака, ножака, мавка, вужака, булавка, служака, югославка, пробка, залізяка, макака, безрукавка, салака, клака, пукавка, млака, бурлака, блискавка, вовкулака, гайдамака, радіорубка, удавка, ломака, нашармака, бородавка, розумака, відзнака, плюгавка, зіпака, моргавка, рака, неборака, вавка, сака, писака, коцюбка, атака, розбишака, пішака, грошолюбка, верещака, бабка, швабка, жабка, юбка, любка, скабка, арабка, голодрабка, кашубка, штабка, служебка, гребка, садибка, скибка, глибка, рибка, шибка, бібка, жадібка, застібка, скобка, підробка, коробка, підсобка, шилодзьобка, сербка, білозубка, дрібнозубка, скубка, зарубка, грубка, м'ясорубка, трубка.

Вправа 3. Виписати із тексту іменники, утворені за допомогою суфіксації. Визначити словотвірний формант.

Мов розуміючи душевний стан султанші, художник накреслив на полотні обрис її обличчя. Кілька ледь помітних доторків вуглиною до туго напнутого полотна – і вже прозирнуло з білого поля примхливе личко, наставляючи на всіх зухвале підборіддя, обдаровуючи світ загадковим химерним усміхом, в якому обіцянка й загроза, хвала й прокляття, і не знаєш:

радіти йому чи боятися його. Цей малюнок став ніби свідченням якоїсь спільноти між ними. Він з'єднував, хоч і не знати чим. Ще не усвідомлювали вони цього, але відчували, що поєднує цей малюнок назавжди молоду всевладну жінку і літнього художника, з очима, повними уважливості й прихованого смутку. Султан висловив волю, щоб Роксолана зодяглася в подароване ним після Родосу плаття і мала на собі всі коштовності. Може, несвідомо відчув, що венеціанець змалював його не у відблисках вогнів слави й перемог, а в тяжкому паланні крові, і тепер хотів відомстити художникові, примусивши його зображувати не живу султаншу, а її коштовності, сяйво діамантів, кривавість рубінів, зелений смуток смарагдів і рожеву білість перлів?

(*Павло Загребельний*)

Вправа 4. Утворити від наведених нижче імен чоловічі й жіночі імена по батькові, визначити словотвірні суфікси.

Гераклій, Лавр, Калина, Зенон, Лаврентій, Каліст, Лазар, Євграф, Лев, Калістрат, Леонард, Данило, Леонід, Євдоким, Капітон, Леонтій, Зот, Карл, Дарій, Карп, Абакум, Касян, Валентин, Квінтиліан, Мануїл, Євмен, Зигмунд, Валерій, Герасим, Овсій, Август, Бернард, Євстахій, Ізмаїл, Маврикій, Валер'ян, Ієронім, Леопольд, Євстигній, Оверкій, Євстрат, Богдан, Зотик, Макар, Вольдемар, Авер'ян, Македон, Зиновій, Дементій, Богуслав, Варлаам, Демид, Ігор, Варлампій, Генріх, Георгій, Авксентій, Болеслав, Макровій, Дем'ян, Іларій, Борислав, Зосим, Варфоломій, Геннадій, Лонгин, Агафій, Максиміан, Лука, Боян, Максиміліан, Гедеон, Адріан, Броніслав, Казимир, Денис, Галактіон, Димитріан, Азар, Будимир, Гавриїл, Ігнатій, Давид, Аникей, Євгеній, Добромисл, Зорян.

Вправа 5. Перепишіть слова, розкривши дужки. Позначте суфікси в іменниках і поясніть правопис.

Вбо(і, и, ї)ще, силаб(і, и, ї)зм, боров(і, и)к, зуб(і, и)ще, іуда(і, и, ї)зм, техн(і, и, ї)цизм, сіме(і, и, ї)ще, жиров(і, и)к, сто(і, и, ї)ще, англ(і, и, ї)цизм, скиб(і, и)ще, тропов(і, и)к, турн(і, и, ї)р, крутихв(і, и, ї)ст, штангензубом(і, и, ї)р, проза(і, и, ї)зм, фаланг(і, и, ї)ст, скандинав(і, и, ї)зм, побо(і, и, ї)ще, розм(і, и, ї)р, паров(і, и)к, канон(і, и, ї)р, суво(і, и, ї)ще, галл(і, и, ї)цизм, баб(і, и)ще, араб(і, и, ї)зм, механ(і, и, ї)цизм, злов(і, и, ї)ще, кадров(і, и)к, гно(і, и, ї)ще, лама(і, и, ї)зм, штанг(і, и, ї)ст, ров(і, и)к, арха(і, и, ї)зм, паруб(і, и)ще, паливом(і, и, ї)р, акваланг(і, и, ї)ст, сноб(і, и, ї)зм, стійб(і, и)ще, сабе(і, и, ї)зм, бо(і, и, ї)ще, цимбал(і, и, ї)ст, страб(і, и, ї)зм, де(і, и, ї)зм, типорозм(і, и, ї)р, сто(і, и, ї)цизм, спінінг(і, и, ї)ст, епікуре(і, и, ї)зм, вим(і, и, ї)р, моноте(і, и, ї)зм, атав(і, и, ї)зм, лежб(і, и)ще, цукров(і, и)к, куб(і, и, ї)зм, руссо(і, и, ї)зм, ком(і, и, ї)р, споров(і, и)к, жовн(і, и, ї)р, хоров(і, и)к, панслав(і, и, ї)зм, сувен(і, и, ї)р, центров(і, и)к, блюзн(і, и, ї)р, гарн(і, и, ї)р, психолог(і, и, ї)ст,

шарн(і, и, ї)р, убо(і, и, ї)ще, чек(і, и, ї)ст, кушн(і, и, ї)р, танк(і, и, ї)ст, нап(і, и, ї)р, троцьк(і, и, ї)ст, лоб(і, и)ще, догов(і, и, ї)р, юрб(і, и)ще, отв(і, и, ї)р, губ(і, и)ще, словотв(і, и, ї)р, дуб(і, и)ще, новотв(і, и, ї)р.

Вправа 6. Від поданих слів утворити за допомогою префіксів і/або суфіксів іменники.

Батько, відзначений, берег, душити, екзаменувати, жарити, бити, Бог, борода, надігнутий, п'ятий, прати, брати, громити, воля, брови, ворса, варити, грішити, вартість, гроші, верещати, гріти, верстати, гребти, верх, гризти, мстити, веселий, дихати, вигідний, дефіцит, витрати, диплом, вишка, давати, відповідальний, день, відрив, дефект, відхід, двір, вік, гучний, вікно, звучний, наддомінантний, віра, доїти, класти, достаток, клеїти, жим, вість, дмухати, наддніпрянський, вішати, догляд, влада, слати, друк, частота, живити, спати, вода, розвозити, кликати, розводити, клювати, розвінчувати, колоти, розвідка, возити, розвивати, волога, рвати, вуса, галактичний, лазити, глибокий, косити, голос, копати, гострий, клепати, графити, квітнути, ґрунт, качати, гуляти, катати, ділити, калатати, діти, золити, діяльний, жити.

Вправа 7. Випишіть із тексту іменники із префіксами та суфіксами, позначивши афікси.

А навколо була така дивна первозданна тиша, такий спокій, така ніжна м'якість звуків, що, підійшовши до корівника, він зупинився, щоб іще трішечки помилуватися Беєвою горою, яка туманіла у світанковім присмерку, зеленими приташанськими левадами, які диміли туманом, першими липкими листочками високих тополь, що зеленими фонтанами били з теплої землі. Він стояв під деревом у тіні, так що його ніхто не міг помітити, і бачив, як мимо пройшла жінка з оберемком соломи, і чув, як його обвіяло холоднуватим пахучим душком тієї соломи. Потім відхилив двері. Задуха коров'ячого стійла війнула йому в лице. В корівнику було напівтемно. Ліхтар «летюча миша» висів на стовпі посеред приміщення і тихо погойдувався: оранжеве кружальце світла шарахкалося по долівці, кидаючи на неї довжелезну тінь від стовпа.

(*Григорій Тютюнник*)

Вправа 8. Перепишіть речення, поставивши замість крапок у суфіксах іменників потрібні літери – **е**, **и** та **і(ї)**.

1. Павлусь підніс вгору свого противн...ка та, як лише цей відстав від землі, розмахнув ним і кинув на землю (*А. Чайковський*). 2. Усміх пославши в останнім промінні, згинуло радісне літо; Дощ...к уїдливий, дощ...к осінній сіється, наче крізь сито (*Г. Чупринка*). 3. Перший, на котрого навинула його зла доля, був якийсь маленький, слабенький і дуже заляканий школяр...к.

4. Сам на річку скочив живо та й знай шепче: «Маєш п...во! Маєш! Все мені одно!» 5. Поетична так само, як і сонна фантазія не любить абстрактів і загальн...ків і залюбки транспонує їх на мову конкретних образів. 6. Тоді Леон, прошептавши ще якісь слова, зняв перше з пальця золотий перст...нь і кинув його до прочого скарбу в камінній дучці, а відтак положив наверх щигля. 7. Я надбіг, став, – тілько глухо задудніло, як вона всередині, розбиваючись о цямр...ння, вкінці бовтнула в воду. 8. Що зразу, бачиться, тобі було лиш оп'ян...ння, забавка, ошука, те в необнятий розмір уросло, всю душу, мрії всі твої ввіссало, всі сили забира і ще говорить: «Мало!» 9. В своїм розборі на мою книж...чку д. Кримський порушив пит...ння про те, відки я взяв отсе оповідання? 10. Поміркувала й сама Ворона, що крик і плач ні до чого не доведуть, і пішла до куми. Лис...чки, що недалеко в крутому березі мала свою дом...вку, просити поради (*І. Франко*).

Вправа 9. Розбити слова за такими семантичними підгрупами: *номінації за фізичними параметрами, за якою-небудь частиною тіла, за віковими ознаками, за суб'єктивно-оцінною ознакою, за колірною ознакою, за дією, за професією, за місцем проживання;* виділити словотвірні форманти.

Білявка, обірванець, біловус, красень, молодець, бородань, здоров'як, жерстяник, австрієць, товстун, вусань, молодка, симпатяга, чорнобривець, русявка, задрипанка, бетонник, словенець, гарнюк, сивоголовець, невмивака, коротай, губань, стариган, білодеревник, волиняк, круглявка, пузань, юнка, красуля, сивобородько, корабел, степовик, худина, лисун, сезонник, східняк.

Вправа 10. Відредагувати речення.

В противіс цьому, в другій половині XVII с.т. стається зміна уявлень, важливим стає світський фактор. Це можна помітити в Інокентія Гізеля, його «Мир з богом чоловіку» (1669 р.) – це фактично первий тео логічний трактат, в якому дитально проаналізовано всі різновідності гріхов. Основні одцінки добре/погано даються більшою мірою кожноденним вчинкам людей і поткріплюються прикладами з церкового життя. Одна із причин данного – зміна соціальної ієрархії: кромі духовників, значеннєвими персонами в обществі ставають міщани, вчинкам которих Інокентій Гізель дає оцінку, що проектується на модель «добре/погано». В. Перетц зазначає, що «Мир з богом чоловіку» по существу являється кодексом моралі міщанства XVII ст.

Оцінку у цьому тексті уже не можьна назвати індивідуалізованною, Інокентій Гізель подає узагальнений підхід до можливих подій чи явищ в духовному та світському життях. В своєму трактаті Інокентій Гізель наводить визначення багатьом важливим категоріям, таким як покаяння, спокута, гріх, сповідь та ін. та називає різні їх види. Наприклад, гріх, за його потрактуванням, – *«добровільне порушення заповідей Божих, або висловлювання, дія чи бажання, всупереч заповіді Божій»* (Гіз, 92).

Гріхи Інокентій Гізель розділяє на: первородні, учинкові, смертні та простимі. Крім того, в тексті присутнює окрема глава, присвячена гріхам против десятьох заповідей Божих.

11.2. Правопис прикметникових та дієприкметникових суфіксів

У сучасній українській мові в прикметниках та дієприкметниках уживаються суфікси:

1. -н(ий) – функціонує переважно в якісних і відносних прикметниках: *дру́ж**н**ий* (*спів*), *рі́д**н**ий*, *мільйо́н**н**ий*, *прина́д**н**ий*, *природ**н**ий*; **-н(ій)** – уживається в небагатьох, переважно відносних, прикметниках на кшталт: *бра́т**н**ій*, *жи́т**н**ій*, *да́ль**н**ій*, *за́д**н**ій*, *кра́й**н**ій*, *лі́т**н**ій*, *майбу́т**н**ій*, *незабу́т**н**ій*, *майстер**н**ій*, *освіт**н**ій*, *пі́з**н**ій*, *ра́н**н**ій*, *самобу́т**н**ій*, *субо́т**н**ій*, *ха́т**н**ій* та ін.

Суфікс **-н(ій)** пишеться в усіх прикметниках прислівникового та іменникового походження, які мають перед цим суфіксом **ж** і **ш**, пор.: *бли́ж**н**ій*, *вчора́ш**н**ій*, *да́вніш**н**ій*, *доро́ж**н**ій*, *дру́ж**н**ій* (потиск руки), *зо́внішн**н**ій*, *коли́ш**н**ій*, *му́ж**н**ій*, *поздо́вж**н**ій*, *поро́ж**н**ій*, *прийде́ш**н**ій*, *ра́ніш**н**ій*, *сіне́ш**н**ій*, *спра́вж**н**ій*, *сьогодніш**н**ій*, *туте́ш**н**ій*, *худо́ж**н**ій*, але – *поту́ж**н**ий*.

NB! У прикметниках, твірна основа яких закінчується на **н**, приєднання суфіксів **-н(ий)**, **-н(ій)** зумовлює подвоєння: *ра́**нн**ій*, *осі́**нн**ій*, *де́**нн**ий*, *тума́**нн**ий*, *знаме́**нн**ий*.

2. Суфікси **-анн(ий)**, **-енн(ий)**, які вживаються виключно в прикметниках для підкреслення найвищої міри ознаки, пишуться завжди з двома **н** і є постійно наголошеними: *невблаг**а́нн**ий*, *нездол**а́нн**ий*, *неоціне́нн**ий*, *несказ**а́нн**ий*, *нескінче́нн**ий*, *страше́нн**ий*, (але *жад**а́н**ий*)

Суфікси **-ан(ий)**, **-ен(ий)**, які вживаються лише в дієприкметниках і пишуться з однією **н**, причому наголос у дієприкметниках падає переважно на основу: *ба́ж**ан**ий*, *неоці́н**ен**ий*, *неподо́л**ан**ий*, *несказ**ан**ий*, *нескі́нч**ен**ий* тощо.

3. Суфікси **-ичн(ий)**, **-ічн(ий)** (**-їчн(ий)**) виступають, зазвичай, у прикметниках, утворених від слів іншомовного походження, якщо їхня основа закінчується на приголосні **д**, **т**, **з**, **с**, **ц**, **ж**, **ч**, **ш**, **р** (суфікс **-ичн(ий)**: *істор**и́чн**ий*, *математ**и́чн**ий*, *клас**и́чн**ий*, після решти приголосних – суфікс **-ічн(ий)**: *академ**і́чн**ий*, *техн**і́чн**ий*, *хім**і́чн**ий*, а після голосних – **-їчн(ий)**: *геро**їчн**ий*, *проза**їчн**ий*, *арха**їчн**ий*.

4. Суфікси **-ин-**, **-їн-** пишуться у присвійних прикметниках, утворених від іменників 1-ї відміни, причому після приголосних (крім **й**) пишеться суфікс **-ин-**: *ба́ба – ба́б**ин**, Га́ля – Га́л**ин**, Ко́ля – Ко́л**ин**, Мару́ся – Мару́с**ин**, свекру́ха – свекру́ш**ин**,* а після голосних – **-їн**: *Марі́я – Марі́**їн**, Софі́я – Софі́**їн**.*

NB! Приголосні **г**, **к**(**шк**), **х** перед суфіксом **-ин-** чергуються з **ж**, **ч**(**щ**), **ш**: *Ольга – Оль**жин**, дочка́ – доч**чи́н**, Мела́**шка** – Мела́**щин**, сва́**х**а – сва́**шин**.*

5. Суфікси **-ин**(**ий**), **-їн**(**ий**) використовуються в прикметниках зі значенням присвійності, утворених від назв тварин, після приголосних (крім **й**) пишеться суфікс **-ин**(**ий**): *бджол**и́н**ий, горобе́**н**ий, кач**и́н**ий, орл**и́н**ий*, а після голосних і апострофа – **-їн**(**ий**): *змі**ї́н**ий, солов'**ї́н**ий*.

6. Суфікс **-ов**(**ий**) уживається в прикметниках (незалежно від наголосу), після твердого приголосного: *вітр**ови́**й, казк**о́в**ий, ква́рц**ов**ий, святк**о́в**ий, службо́**в**ий*; після шиплячих **ж**, **ч**, **ш**, **щ** і м'якого приголосного або **й** (наголос падає на закінчення): *дій**ови́**й, грош**ови́**й, дощ**ови́**й, життьо**ви́**й, край**ови́**й, нуль**ови́**й, стиль**ови́**й*.

7. Суфікс **-ев**(**ий**) вживається в прикметниках після м'якого або шиплячого приголосного (наголос переважно падає на основу): *березне́вий, грушéвий, овочéвий, си́тцевий*.

NB! Ці правила поширюються на правопис суфіксів **-ов-, -ев-(-єв-)** у присвійних прикметниках жіночого і середнього роду: **-ов-** пишеться у присвійних прикметниках, утворених від іменників твердої групи: *ма́йстер – ма́йстр**ова** – ма́йстр**ове**; Петро́ – Петро́**ва** – Петро́**ве**; Шевче́нко – Шевче́нк**ова** – Шевче́нк**ове***; суфікс **--ев-** (після голосного – **-єв-**) пишеться у присвійних прикметниках, утворених від прикметників м'якої та мішаної груп: *Ігор – Ігор**ева**, Олексій – Олексі**єва**, кобза́р – кобзаре́**ва**, скрипа́ль – скрипале́**ва**, това́риш – това́риш**ева***.

8. Суфікс **-уват**(**ий**), а після м'яких приголосних – **-юват**(**ий**) уживається у прикметниках на позначення певного вияву ознаки: *кругл**ува́т**ий, червон**ува́т**ий, син**юва́т**ий*, а також на виявлення невеликої міри властивості, схильності до чогось, позначуваної іменниковою основою: *дупл**ува́т**ий, остюк**ува́т**ий, піск**ува́т**ий*.

9. Суфікс **-овит**(**ий**) вживається на означення високого ступеня вияву ознаки: *грош**ови́т**ий, горд**ови́т**ий, талан**ови́т**ий*.

Вправа 1. Від поданих слів утворити відносні прикметники. Виділити суфікс.

Богослужба, шуба, отава, вабити, штиб, особа, верба, штаб, виправляти, шлюб, випробувати, чадолюб, виробити, худоба, вирубувати, хлібороб, витравити, хліб, відрубати, хиба, відправляти, хвала, владолюб, оправа, утроба, вощина, усобиці, ганьба, управа, гардероб, тулуб, гідрофобія, труба, гриби, суглоб, гріб, страва, груба, срібло, губи, держава, спроба, дошка, справити, єдваб, спосіб, жалоба, сплав, забавка, слава, загарбати, скорбота, себелюб, заглибина, заграва, свободолюб, зазубень, садиба, заплава, рукав, заправляти, розстібати, згуба, розрубувати, здоба, роздробити, злий норов, рівні права, злоба, риба, зуби, рахуба, катакомби, проба, клуб, придоба,

лісоруб, працелюб, лоб, право, масштаб, правдолюб, мікроб, подоба, молебень, пісок, набавка, підробка, небо, перетравити, не вгавати, переробка, облава, переправа, обробка, переплавити, обрубок, палуба, оздоба, пагуба, октава.

Вправа 2. Розкрити дужки і записати правильно слова. Пояснити правопис.

А) Б(а, е, і, о)нний, сліпорожд(а, е, і, о)нний, міжв(а, е, і, о)нний, бараб(а, е, і, о)нний, семигрив(а, е, і, о)нний, в(а, е, і, о)нний, благослов(а, е, і, о)нний, пізнав(а, е, і, о)нний, дерзнов(а, е, і, о)нний, ендог(а, е, і, о)нний, сокров(а, е, і, о)нний, біог(а, е, і, о)нний, карав(а, е, і, о)нний, здоров(а, е, і, о)нний, сав(а, е, і, о)нний, завжд(а, е, і, о)нний, невблаг(а, е, і, о)нний, жад(а, е, і, о)нний, ураг(а, е, і, о)нний, бездог(а, е, і, о)нний, орг(а, е, і, о)нний, фата-морг(а, е, і, о)нний, кург(а, е, і, о)нний, лад(а, е, і, о)нний, екзог(а, е, і, о)нний, божеств(а, е, і, о)нний, тружд(а, е, і, о)нний, колчед(а, е, і, о)нний, стег(а, е, і, о)нний, первозд(а, е, і, о)нний, передд(а, е, і, о)нний.

Б) Майд(а, е, і, о)нний, абориг(а, е, і, о)нний, чемод(а, е, і, о)нний, стражд(а, е, і, о)нний, кард(а, е, і, о)нний, оке(а, е, і, о)нний, баклаж(а, е, і, о)нний, мертв(а, е, і, о)нний, териг(а, е, і, о)нний, несказ(а, е, і, о)нний, нарз(а, е, і, о)нний, меді(а, е, і, о)нний, кількад(а, е, і, о)нний, півд(а, е, і, о)нний, мериді(а, е, і, о)нний, прирожд(а, е, і, о)нний, мертворожд(а, е, і, о)нний, фортепі(а, е, і, о)нний, чек(а, е, і, о)нний, капк(а, е, і, о)нний, недоторк(а, е, і, о)нний, ск(а, е, і, о)нний, безтал(а, е, і, о)нний, жертв(а, е, і, о)нний, внутрішньов(а, е, і, о)нний, нездол(а, е, і, о)нний, прездоров(а, е, і, о)нний, неподол(а, е, і, о)нний, нужд(а, е, і, о)нний, аеропл(а, е, і, о)нний.

Вправа 3. Від поданих слів утворити дієприкметникові форми. Визначити словотвірний суфікс.

Довбати, загребти, надбати, розгрібати, наводити, занедбати, наскребти, придбати, закласти, стібати, уподобати, розкладати, вкладати, перекладати, підводити, видзьобати, обводити, під'їдати, стьобати, зводити, порозкладати, відкладати, вводити, викладати, простьобати, прикладати, розводити, обкладати, загарбати, виводити, покладати, нагарбати, скубати, рубати, подзюбати, розхлябати, призвати, обікрасти, нашкрябати, з'їдати, назвати, вишкрябати, відводити, вдавати, не передавати, здавати, видавати, вести, подавати, викрадати, продавати, призводити, розкрадати, удавати, красти, пізнавати, укладати, звати, зазвати, відізвати, поскладати, прозвати, заводити, позабивати, складати, набивати, понабивати, прокладати, пооббивати, переводити, повбивати, об'їдати.

Вправа 4. Замість крапок поставити в реченнях потрібні голосні.

1. Т...пер поглянув на зорі і завернув коня на півд...нний захід. 2. Дехто був так наляк...ний, що давався без опору в'язати. Інші оборонялися, хто чим міг. 3. – Воно б гаразд було, – обз...вається хтось із гурту. – Т...пер татар...н, як спут...ний кінь або св...ня, що добре наїсться. 4. Такий лад завів у с...лі старий досвідч...ний козак, що пр...йшов сюди з першими пос...ленцями. 5. Одягн...ний у ш...роч...зні ч...рвоні штани, які підперізував ш...роким шовковим поясом. 6. Непорадний, зверн...ний г...л...вою в сторону Спасівки, завважив н...задовго, як захвилювала трава, а далі побачив татар...на на к...ні. 7. Сонце вже заходило та оз...рило своїми ч...рвоними промінням закр...вавл...ний степ... 8. Коли перша трудність з арканом у тому, щоб потрапити п...тлею як слід, то ще більша тягнути аркан так, щоб п...тля засилилася, а пійм...ний, не мав часу розм...татися. 9. Татарин втратив пам'ять, а тоді заки отямився, вже був зв'яз...ний. 10. Він вийшов на с...редину і став н...вільникам пояснювати, за що Павлусь буде покар...ний, що Мустафа-ефенді засудив його зразу на сто др...тянок, та відтак у пр...в...ликій своїй ласкавості зменшив йому на двадцять.

(*Із творів Андрія Чайковського*)

Вправа 5. Замість крапок поставити у словах суфікси (**-анн-, -енн-, -ан-, -ен-**). Пояснити правопис.

Відбив...ий, семид...ий, захл...ий, полуд...ий, враж...ий, важ...ий, урівноваж...ий, тяж...ий, м...ий, блаж...ий, вповноваж...ий, зауваж...ий, сам...ий, каз...ий, притам...ий, виснаж...ий, прокаж...ий, обм...ий, зображ...ий, позавив...ий, скаж...ий, лим...ий, отакелаж...ий, бороз...ий, вираж...ий, прим...ий, пообвив...ий, недрім...ий, ом...ий, поперевив...ий, саж...ий, потиж...ий, ром...ий, лихом...ий, сповив...ий, мерз...ий, праж...ий, дурм...ий, відображ...ий, талісм...ий, повсякд...ий, зараж...ий, буд...ий, гум...ий, посаж...ий, тум...ий, наснаж...ий, рахм...ий, невпізн...ий, непізн...ий, клап...ий, марцип...ий, тюльп...ий, тар...ий, меж...ий, стар...ий, вжив...ий, бр...ий, просмаж...ий, мембр...ий, обеззараж...ий, смаж...ий, злид...ий, семигр...ий, безд...ий, восьмид...ий, порозбив...ий, тружд...ий, образ...ий, довж...ий.

Вправа 6. Розкрити дужки у поданих словах і пояснити правопис.

Блискав(и, і)чний, пелаг(и, і)чний, дифтонг(и, і)чний, б(и, і)чний, узб(и, і)чний, силаб(и, і)чний, рукав(и, і)чний, ідил(и, і)чний, дихав(и, і)чний, гідравл(и, і)чний, черев(и, і)чний, публ(и, і)чний, маг(и, і)чний, сочев(и, і)чний, траг(и, і)чний, зв(и, і)чний, стратег(и, і)чний, жив(и, і)чний, невралг(и, і)чний, ямб(и, і)чний, прив(и, і)чний, шовков(и, і)чний, правоб(и, і)чний, луков(и, і)чний, паров(и, і)чний, всеб(и, і)чний, сукров(и, і)чний, влад(и, і)чний, поліфтонг(и, і)чний, спорад(и, і)чний, педагог(и, і)чний,

мед(и, і)чний, демагог(и, і)чний, логопед(и, і)чний, лог(и, і)чний, енциклопед(и, і)чний, летарг(и, і)чний, ортопед(и, і)чний, куб(и, і)чний, алерг(и, і)чний, гвозд(и, і)чний, теург(и, і)чний, юрид(и, і)чний, драматург(и, і)чний, хірург(и, і)чний, епізод(и, і)чний, ромб(и, і)чний, період(и, і)чний, літург(и, і)чний, мелод(и, і)чний, синод(и, і)чний, кал(и, і)чний, парод(и, і)чний, парал(и, і)чний, просод(и, і)чний, метал(и, і)чний, метод(и, і)чний, стенокард(и, і)чний, кристал(и, і)чний, талмуд(и, і)чний, чотириб(и, і)чний.

Вправа 7. Від поданих слів утворити присвійні прикметники із суфіксами **-ин-(-їн-)**.

Баба, Ольга, ластівка, Агата, мачуха, полівка, Мелашка, сусідка, прабаба, лелека, Сільвія, чайка, Беатриса, хазяйка, кульбаба, Августа, рибалка, ґава, русалка, Азалія, перепілка, пава, Наталка, жінка, генеральша, Берта, матінка, мордва, куріпка, Галина, куховарка, свекруха, вдова, Валерія, шинкарка, швед, писарша, Палажка, паламарка, Гафія, матірка, сусід, ящірка, Вілена, курка, воєвода, теща, Солоха, солдатка, Іуда, тітка, Дарина, невістка, челядь, Соломія, швачка, зозуля, Єва, мама, Ксенія, відьма, Лілія, князівна, Ілона, неня, Каліста, рабиня, синичка, Левантина, сестричка, княгиня, лисичка, Марія, дочка, дядина, панночка, Людмила, внучка, дружина, батюшка, няня, гадюка, Неля, вчителька, гусар, ненька, Пульхерія, бабуся, Оксана, ткачиха, нянька, матуся, Роза, донька, тітуся.

Вправа 8. Словниковий диктант.

Віце-адміральський, віце-канцлер, віч-на-віч, вічнозелений, віяловусий, віялоподібно розміщений, віялоподібно-складчастий, владно-політичний, власне-безособовий, власне-зворотний, власноруч, властолюбний, вліворуч, вмилосердити, внаслідок, внуки-правнуки, внутрішньоатомний, внутрішньо властивий, внутрішньоклітинний, вовкодав, вовк-самітник, вовнозаготівельний, вогнегасник, вогнемет, вогненебезпечний, вогненно-червоний, вогнепальний, вогнепоклонник, вогнестійкий, вогнецвіт, вогняно-золотистий, водій-аматор, водно-балансовий, водноенергетичний, воднолижний, воднораз, водно-моторній, водноспортивний, водобій, водобоязнь, водовимірювальний, водовідвід, водовоз, водогазовмісний, водогін, водогосподарський, водогрійний, водогрязелікарня.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Абсолютна вартість; біда струснулася; в безпам’ятстві; гуляти по руках; дати драла; їдкий натр; палюче питання; запалювальна мова; іти на користь; казначейский білет; улеслива пропозиція; дрібний характер; нез’ясоване хвилювання; обпертися на руку; живити упевненість; розквасити ніс; самовільна забудова; торкнутися в ріст; укладати спірне питання;

хвататися за соломинку; високопарний склад; чим чорт не жартує; кроком марш!; це багато значить; явка обов'язкова.

Вправа 10. Відредагувати речення.

Грекська мова не була монолітичним утвореням. Вона складалась з діалектів, виникнення яких сприяло подрібненість географічного ландшафта, котора визивала труднісьть в комунікації та перешкожала створеню єдиной держави. І действительно, політична модель, которая домінує Грецією до еліністичного періода, – це модель полісса, тобто города-держави, яка унеможливлює проведеня одної мовної політики зі сторони державної власті. Через це на протязі більше десятьох столітті чотири основні діалекта грекської мови гармонійно сосуществуют та створюють спільну базу для розбудування грецької культури. Гомерський епос написано староіонійським діялектом, який вживають у своїх творах також Геродот, Гіпократ, Демокрит. Алкей та Сапфо творять свою поезію на еолійському діалекті, Піндар та усі хорові частини давньогреських трагедій уживають дорійський діалект, а Платон, Аристотель, апхінські оратори та історик Ксено-фонт володарюють аттичним діалектом.

11.3. Правопис дієслівних суфіксів

Низка дієслівних суфіксів у сучасній українській мові має такі особливості уживання:

1. Суфікс **-ува(-юва-)** вживається лише в дієсловах: *керува́ти, оці́нювати, розсі́нювати, руйнува́ти*. У похідних формах і лексемах (девербативних іменників і прикметників) суфікс **-ува(-юва-)** пишеться в тому випадку, якщо на перший голосний цього суфікса не падає наголос, порівняймо: *вивершувати – вивершування, вивершуваний*; якщо на перший голосний суфікса падає наголос, то пишеться **-ова-**: *друкува́ти – друкування,* але *друкований*; *малювати – малюва́ння,* але *мальо́ваний* тощо.

2. Суівкс **-овува-** завжди характеризується наголошеним першим голосним, напр.: *завойо́вувати, відбудо́вувати, скупо́вувати*.

3. Дієслова іншомовного походження, що мають у мові-джерелі суфікс **-ір-**, в українській мові цей суфікс втрачають у всіх формах: *загітува́ти – загіто́ваний* (пор. рос. *агитировать*), *зареєструва́ти* (рос. *зарегистрировать*) – *зареєстро́ваний*, *інформува́ти* (рос. *информировать*) – *інформо́ваний*.

Зауважимо, що в окремих словах для усунення небажаних омонімів суфікс **-ір-** (а після літер **д, т, з, с, ц, ж, ч, ш, р** – **-ир-**) зберігається: *буксирувати* (бо є *буксува́ти*), *репетирувати* (бо є *репетува́ти*) та ін.

Суфікс **-ір(-ир-)** також є в словах: *кот**и́р**увати*, *лав**і́р**ува́ти*, *марш**ир**ува́ти*, *пік**і́р**увати*, *трет**и́р**увати*.

Вправа 1. Від поданих дієслів утворіть похідні іменники, визначивши словотвірний суфікс.

Бувати, грабувати, побувати, піддовбувати, бабувати, обрабувати, позбувати, злобувати, додибувати, забувати, переобувати, призабувати, подобувати, позабувати, відстібувати, видобувати, поперестрибувати, слабувати, роздобувати, підстрибувати, відслабувати, трамбувати, видибувати, набувати, понабувати, здибувати, рабувати, заграбувати, відстрибувати, розграбувати, зрабувати, вбувати, надовбувати, перестрибувати, вдовбувати, занедбувати, відбувати, гребувати, перебувати, затребувати, збувати, вибувати, пришкандибувати, подибувати, транскрибувати, прибувати, зстрибувати, хибувати, доскрібувати, підшкрябувати, обстібувати, защібувати, затрамбувати, бомбувати, пломбувати, обувати, добувати, встрибувати, здобувати, надибувати, наддовбувати, награбувати.

Вправа 2. Переписати речення, поставити замість крапок потрібну орфограму та пояснити правопис.

1. У школі пр...вітав його отець Атанасій відповідною промовою, а школярі відспівали кант, скомпон...ваний на те свято одним учителем. 2. То був дужий, добре вигод...ваний парень з огол...ним лицем. 3. Город, що мав пр...вілей на такий склад, обставляв околицю своїми митниками, які полювали на тих купців, що манівцями хотіли вим...нути г...р...д упривілей...ваний. 4. Він був одягн...ний у довгий халат, рам...ваний соболевим хутром. 5. – От зараз пізнати птицю по пір...ю, та з якого гнізда вона вийшла, – говорив урад...ваний Сагайдачний, бо йому зараз видалась редута «пса варта». 6. Петро Конашевич дістав від князя гарної роботи сріблом к...ваний лук і тридц...ять київс...ких стріл. 7. Не забувай, ваша милість, що ми тут народ завой...ваний. 8. Петро взяв трохи білля, взяв гаманець із грішми, взяв лук, подар...ваний князем, і стріли з сагайдаком. 9. Попри зруйн...ваний П...р...коп перекрались ніч...ю. 10. – Та яка шкода? – питає здив...ваний Гр...цько. – Хіба ж вони які гільтяї?

(*Андрій Чайковський*)

Вправа 3. У поданих словах розкрити дужки, записати правильно і пояснити правопис.

Занедб(о, у)ваний, розталаб(о, у)ваний, затреб(о, у)ваний, раб(о, у)ваний, незатреб(о, у)ваний, позастіб(о, у)ваний, об'єктив(о, у)ваний, проб(о, у)ваний, граб(о, у)ваний, пломб(о, у)ваний, перепроб(о, у)ваний,

випроб(о, у)ваний, апроб(о, у)ваний, фарб(о, у)ваний, спроб(о, у)ваний, викарб(о, у)ваний, транскриб(о, у)ваний, заверб(о, у)ваний, пообскуб(о, у)ваний, резерв(о, у)ваний, затурб(о, у)ваний, позруб(о, у)ваний, карб(о, у)ваний, задив(о, у)ваний, верб(о, у)ваний, проінкуб(о, у)ваний, виспів(о, у)ваний, облюб(о, у)ваний, випробов(о, у)ваний, мотив(о, у)ваний, субстантив(о, у)ваний, обслугов(о, у)ваний, позлиг(о, у)ваний, виторг(о, у)ваний, позатяг(о, у)ваний, трамб(о, у)ваний, здив(о, у)ваний, культив(о, у)ваний, порозтяг(о, у)ваний, знерв(о, у)ваний, консерв(о, у)ваний, повитяг(о, у)ваний, редаг(о, у)ваний, постяг(о, у)ваний, згад(о, у)ваний, обрад(о, у)ваний, врад(о, у)ваний, розрад(о, у)ваний, роздосад(о, у)ваний, актив(о, у)ваний, позагнузд(о, у)ваний, награб(о, у)ваний, відвід(о, у)ваний.

Вправа 4. Переписати слова, поставити замість крапок голосні **и** або **і,** з'ясувати їх значення за словником та пояснити правопис.

Назб...рувати, проб...рувати, лав...рувати, зав...рувати, грав...рувати, г...рувати, рад...рувати, серв...рувати, сан...рувати, град...рувати, заокул...рувати, драг...рувати, експед...рувати, консп...рувати, пік...рувати, лід...рувати, філ...рувати, гарн...рувати, кушн...рувати, манк...рувати, пол...рувати, задрап...рувати, переокул...рувати, команд...рувати, суфл...рувати, рок...рувати, демпф...рувати, інсп...рувати, обмунд...рувати, флан...рувати, переобмунд...рувати, пан...рувати, фунд...рувати, шок...рувати, ж...рувати, фураж...рувати, пож...рувати, пар...рувати, утр...рувати, розкас...рувати, плас...рувати, грас...рувати, дрес...рувати, марк...рувати, режис...рувати, біс...рувати, окул...рувати, пліс...рувати, букс...рувати, пробукс...рувати, кват...рувати, декат...рувати, трансп...рувати, екіп...рувати, репет...рувати, злав...рувати, трет...рувати, драп...рувати.

Вправа 5. Від поданих слів утворити віддієслівні іменники та дієприкметники, пояснити правопис похідних.

Проповідувати, торпедувати, субсидувати, наслідувати, обслідувати, переслідувати, дріжджувати, розслідувати, розгойдувати, погордувати, вигодувати, обнародувати, мордувати, вимордувати, мережувати, вибудувати, розглядувати, еродувати, зневажувати, знезаражувати, кодувати, відображувати, годувати, обмежувати, зображувати, зачудувати, фондувати, продовжувати, оклюдувати, ерудувати, орендувати, відшкодувати, проваджувати, будувати, переналаджувати, пережувати, суспендувати, нагромаджувати, рекомендувати, скандувати, знаджувати, зафалдувати, позасаджувати, консолідувати, насаджувати, ліквідувати, окривджувати, жувати, збідувати, поз'їжджувати, забідувати, досліджувати, оксидувати, розріджувати.

Вправа 6. Із поданого тексту виписати слова з похідними основами, розібрати за схемою та пояснити правопис.

Слово	Основа			Закінчення
	Префікс	Корінь	Суфікс	

Ранком зі сходом сонця рушив татарський табор разом, з полоном у східнім напрямі. Полонені мужчини йшли пов'язані, а женщини тільки під сильною сторожею. Хорих з переляку жінок, які не могли йти, повкидали в чорні, обозні мажі і везли. Хорих мужчин убивали на місці. Для того кождий навіть останками сил старався йти, поки міг. Настуня йшла, пішки в гурті молодих дівчат. Йшла у своїм слюбнім одязі. Тільки віночок загубила десь. Ранна молитва до Бога успокоїла її. Якби не голод і сумні личка товаришок, була б навіть весела. За плечима чула форкання коней татарської сторожі, котра час до часу заїздила і з боків та придивлялася дівчатам. Притім робила майже про кожду з них ріжні голосні уваги, яких Настуня не розуміла. Особливо докладно оглядала сторожа дівочий полон, коли наближався до неї якийсь Турок.

Настуня мала між усіма товаришками недолі найспокійніше обличче. Додумалася, що се надавало їй поваги навіть в очах дикої сторожи, яка показуючи на неї ремінними нагаями, повторяла часто слово: – «Хуррем!»

(*Осип Назарук*)

Вправа 7. У поданих словах розкрити дужки та пояснити правопис.

Габ(е, є, о)вий, беж(е, є, о)вий, нага(е, є, о)вий, ма(е, є, о)вий, граб(е, є, о)вий, бареж(е, є, о)вий, зграе, є, о)вий, жолуд(е, є, о)вий, краб(е, є, о)вий, кура(е, є, о)вий, штаб(е, є, о)вий, кита(е, є, о)вий, сарж(е, є, о)вий, погреб(е, є, о)вий, морж(е, є, о)вий, горноста(е, є, о)вий, служб(е, є, о)вий, ферз(е, є, о)вий, богослужб(е, є, о)вий, звича(е, є, о)вий, галуз(е, є, о)вий, молоча(е, є, о)вий, штамб(е, є, о)вий, руча(е, є, о)вий, бяз(е, є, о)вий, привіле(е, є, о)вий, бомб(е, є, о)вий, в'яз(е, є, о)вий, катакомб(е, є, о)вий, пломб(е, є, о)вий, рогож(е, є, о)вий, мигдал(е, є, о)вий, перкал(е, є, о)вий, румб(е, є, о)вий, ніобі(е, є, о)вий, рож(е, є, о)вий, двотумб(е, є, о)вий, міткал(е, є, о)вий, ванаді(е, є, о)вий, боб(е, є, о)вий, доб(е, є, о)вий, феровнаді(е, є, о)вий, скоб(е, є, о)вий, лоб(е, є, о)вий, раді(е, є, о)вий, суглоб(е, є, о)вий, іриді(е, є, о)вий, емал(е, є, о)вий, рубіді(е, є, о)вий, гроб(е, є, о)вий, сканді(е, є, о)вий, дроб(е, є, о)вий, рижі(е, є, о)вий, особ(е, є, о)вий, цезі(е, є, о)вий, гарб(е, є, о)вий, конвалі(е, є, о)вий, скарб(е, є, о)вий, калі(е, є, о)вий, фарб(е, є, о)вий, верб(е, є, о)вий, спарж(е, є, о)вий, аралі(е, є, о)вий, герб(е, є, о)вий, барж(е, є, о)вий, корб(е, є, о)вий, дуб(е, є, о)вий, хорунж(е, є, о)вий, зуб(е, є, о)вий, оранж(е, є, о)вий, куб(е, є, о)вий, меланж(е, є, о)вий, тулуб(е, є, о)вий, спиж(е, є, о)вий, вруб(е, є, о)вий, діагонал(е, є, о)вий.

Вправа 8. Словниковий диктант.

Водогрязелікування, вододіл, водоемульсійний, водоємний, водозабезпеченість, водозабір, водозатримувальний, водолаз-зварювальник, водолікарня, водолаз-рятувальник, водолюб, водомагістраль, водомастилозаправник, водомеліоративний, водомет, водомісткий, водонагрівач, водонепроникність, водообмін, водопіднімальник, водопій, водоповітряний, водопостачальний, водопровід, водопровідно-каналізаційний, водопроникний, водозбір, водоспад, водорозподільник, водоспуск, водостійкий, водосховищевий, водотоннажність, водяно-зелений, водочерпальник, воєнно-економічний, вокально-інструментальний, волевиявлення, вокально-хоровий, волею-неволею, вологовідбирач, волого-тепловий, волого-тропічний, володимир-волинський, волосоголовець.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Академічний час; без турбот; віки вічні; голова ялинкова; діючі правила; природний вивід; залізовуглецеві сплави; закладинка фундамента; іти по лінії найменшого спротиву; як годинник; стрічкові черв’яки; дріб’язкова торгівля; на карачках; обложний дщ; живильна їжа; роздільний рахунок; садова ділянка; стирчати перед очима; спіймати у лжі; факт на обличчя; кульгати на обидві ноги; квітнуча країна; чим ни попадя; шишка на рівнім місті; це ще нічего; з’являться с повинною.

Вправа 10. Відредагувати речення.

По аналізі лексичних та синтаксичних одениць тексьтів романів Ч. Діккенсса англійською мовою та в українських перекладах, можимо утверджувати, що в аналізових текстах творах зустрічаються неологізми та діалектизми. Загалом значеня англійських діалектизмів було віттворено нейтральною лексикою в перекладі на українську мову.
Косівно синтаксичних трансформацій при перекладі текстів аналізованих романів з англійської українською мовой, то було обнаруженно, що інвертований порядок слів та подвійне запереченя практично не було відтворено перекладі на українську мову. Хоч слідує теж враховувати, що граматичні засоби англійської та української мови сутнісно розрізняються.
Наступні перспективи дослідженя у цій сфері бачаться у комплектному лінгво-стилістичному аналізі, класифікацій та систематизацій, а також аналізі способів перекладу інших творів Ч. Діккенсса на українській мові.

§ 12. ПРАВОПИС СКЛАДНИХ СЛІВ

12.1. Правопис складних іменників

У сучасній українській мові складні іменники можуть писатися разом та через дефіс.

<u>І. Разом пишуться</u>:

1. Складні іменники, утворені поєднанням двох або більше основ (одна з них – дієслівного походження) за допомогою сполучного голосного, напр.: *паропла́в*, *місцехі́д*, *вагоновóз*.

2. Складні іменники, утворені поєднанням прикметникової та іменникової основ: *білокрі́вці*, *чорногу́з*, *чорнозе́м*.

3. Складні іменники, утворені від двох іменникових основ: *верболі́з*, *лісосте́п*, *трудоде́нь* (але: *люди́но-де́нь*), до них також належать іменники, першою частиною яких є незмінний іменник іншомовного походження, у яких роль сполучного голосного виконує останній голосний першого іменника, пор.: *автостра́да*, *велотре́к*, *радіокомі́те́т*.

4. Складні іменники, утворені з дієслова в наказовій формі та іменника: *гори́цвіт*, *зірви́голова*, *пройди́світ*, *Перебу́йніс*, *Убийвóвк*.

5. Складні іменники, утворені з кількісного числівника у формі родового відмінка (для числівника *сто* – називного) та іменника: *дванадцятито́нка*, *шестиде́нка*, *п'ятирі́ччя, сторі́ччя*.

NB! У складних словах із числівником, який означає двозначне (тризначне, інше) число, числівник пишеться цифрами та приєднується за допомогою дефіса, напр.: *250-річчя, 9-поверховий.*

6. Складні іменники з першою частиною **напів-**, **полу-**: *напівавтома́т*, *напівсо́*, *полу́кіпок*, *полумисок*.

NB! Невідмінюваний числівник **пів** зі значенням ʻполовинаʼ з наступним іменником – загальною або власною назвою у формі родового відмінка однини пишемо окремо: *пів а́ркуша, пів відра́, пів я́блука; пів Києва, пів Європи, пів України*.

Якщо **пів** із наступним іменником у формі називного відмінка становить єдине поняття і не виражає значення половини, то їх пишемо разом: *пів'а́ркуш, пі́вдень, півза́хист, півку́ля*.

7. Складні іменники, утворені з трьох і більше основ: *автомотогурто́к*, *світловодоліка́рня*.

8. Слова з першиміншомовним компонентом, що визначає кількісний (вищий від звичайного, дуже високий, або слабкий, швидкий т. ін.) вияв чого-небудь: **архі-, архи-, бліц-, гіпер-, екстра-, макро-, максі-, міді-,**

мікро-, міні-, мульти-, нано-, полі-, преміум-, супер-, топ-, ультра-, флеш-: *архісема, бліцопитування, гіпертекст, максіспідниця, сікрохвиля, ультрамодниця* та ін.

9. Складні іменники з першою частиною **анти-, контр-, віце-**, **екс-**, **лейб-**, **обер-**, **штабс-, унтер**, напр.: *антивірус*, *контрадмірал, віцеконсул*, *лейбме́дик*, *обермайстер*, *штабскапіта́н*, *у́нтерофіце́р*.

II. Через дефіс пишуться:

1. Складні іменники, утворені з двох іменників без допомоги сполучного звука, у яких відмінюються обидві частини, що означають:

а) протилежні за змістом поняття (*купі́вля-про́даж*, *ро́зтяг-сти́ск*);

б) спеціальність, професію (*лі́кар-еко́лог*, *астроно́м-магніто́лог*);

в) назви казкових персонажів (*Лиси́чка-Сестри́чка*, *За́йчик-Побіга́йчик*).

2. Складні іменники, утворені з двох іменників, у яких відмінюється лише друга частина, що означають:

а) державні посади, військові, наукові звання (*генера́л-губерна́тор*, *прем'є́р-мініс́тр*);

б) складні одиниці виміру (*кіловá́т-годи́на*, *люди́но-день*, *то́нно-кіломе́тр*);

в) складні іменники, у яких перше слово підкреслює певну прикмету чи особливість предмета, явища, названого другим словом: *блок-систе́ма*, *ди́зель-мото́р*, *жар-пти́ця*, *стоп-кран*.

3. Іншомовні назви проміжних частин світу: *норд-вест*, *норд-ост*.

4. Субстантивовані словосполучення, що означають переважно назви рослин: *брат-і-сестра́*, *люби́-мене́*, *розри́в-трава́*, *чар-зі́лля*.

5. Скорочені іменники, у яких подається початок і кінець слова: *б-ка – бібліоте́ка*, *д-р – дире́ктор*, *л-ра – літерату́ра*, *т-во – товари́ство.*

6. Перша частина складного слова, коли далі йде слово з такою самою другою частиною: *ра́діо-* й *телеапарату́ра*, *те́пло-* й *гідроелектроста́нції*.

Вправа 1. Переписати слова та пояснити їх правопис.

Авторегулювання, країна-боржник, нейрохірургія, зірвиголова, керамзитобетон, балансоутримувач, іскрогасник, санвузол, офтальмоскопія, одноактівка, наймач-фермер, дружелюбність, канатоходець, душ-гасильник, небожитель, грязелікування, ізоглоса, абсорбціометр, каменеріз, аванпост, авіааматор, інородець, автобаза, автомат-пакувальник, зюйд-вест,

автомобілевоз, кавомолка, наукознавець, буквоїд, буротримач, календар-довідник, вальцеріз, вантажообіг, велокамера, генерал-директор, гептахлор, кабелепровід, надприбуток, геронтопсихологія, контрреволюція, дит'ясла, імпульсомір, дошкільник, йодоброміт, екземпліфікація, негний-дерево, екосфера, екскаватор-канавокопач, еліпсограф, зимостійкість, ембріогенез, жовчовиділення, завод-автомат, заввідділом.

Вправа 2. Замість крапок поставити у словах потрібну літеру/дефіс/записати слова разом.

Ящик...уловлювач, фот...фобія, яхт...сменка, франко...умова, яхт...клуб, фото...студія, ятро...фізика, французо...ман, яструб...перепелятник, фрукто...сховище, ясно...видіння, цистерна...заправник, чорно...ліс, хабаро...давець, цикло...бутан, ясно...вельможність, фундаменто...будування, ямо...копач, функція...аргумент, юн...нат, фут...зал, юрис...консультство, хім...оборона, юдо...фобство, хліб...сіль, щуро...лов, хлібо...роб, цикло...барбітал, щітко...тримач, хлор...бензол, шунт...машина, хмеле...граб, штурм...трос, холод...агент, штабс...капітан, храм...будівник, шприц...бетон, хром...сфера, шприц-прес, хрон...логія, шпал...різка, худо...родство, шлак...блок, чужо...племінник, чудо...кінь, художник...фазівник, чужо...владдя, цибуля...батун, чудо...богатир, чуд...дій, чорт...полох, чай...дробарка, чавуно...воз, ціле...спрямованість, цуг...машина.

Вправа 3. Записати складні іменники разом і через дефіс. Пояснити правопис.

Абонент(відправник), (залізо)бетон, (зар)плата, (авансо)тримач, (зап)частина, (авто)каталіз, (авто)(цистерна)(борошно)воз, (агіт)плакат, (желатино)графія, (барометр)анероїд, (баро)чутливість, (жаро)стійкість, (баржа)рефрижератор, (електро)лампа, (бекар)бемоль, (діа)фільм, (вальс)фантазія, (електро)(газо)зварник, (вазо)мотор, (вело)гонщик, (екстра)струм, (довго)буд, (елемент)індикатор, (жабо)їд, (вибухо)захист, (ґрунто)розпушення, (дрібно)каліберка, (видно)коло, (жовтець)пшінка, (вино)(роб)дегустатор, (життє)дайність, (високо)гір'я, (жовто)зілля, (газо)добувач, (димоз)бірник, (газ)відновник, (динамо)кардіографія, (генератор)двигун, (динамо)машина, (гео)центризм, (дівич)вечір, (генерал)лейтенант, (гідро)монітор, (дизель)(електро)хід, (звіро)подібність, (далеко)зорість, (зав)кадрами, (загально)зрозумілість, (автомат)маніпулятор.

Вправа 4. Із наведених нижче речень виписати складні іменники та з'ясувати, від яких частин мови їх утворено.

1. Чебрецями й материнкою // Дні осінні відцвіли. // Над притихлою Долинкою // Дикі бджоли одгули. // Золотими сонцезводами // Змите поле

молоде, // птах веселий над городами // Літо бабине пряде. // Покотився серпень грозами // Десь в заобрійну блакить. // І весь світ запах чорноземом, // Аж душа моя щемить. 2. Священнодійствуєм. // Саджаємо город. // Побіля нас – курчата, діти, бджоли… // Вмостився кіт в повітці на // гринджоли, // Впівока зирка на оцей народ. 3. Як ствердження, утвердження краси мого народу, // Як його Мудрість в сивині століть, // На тлі пречистого, ясного небозводу // Софія Ярославова стоїть. 4. На промені-волосині // Меча мого лютий гнів. // А серце тремтить в росині // Між двох неземних вогнів.

(*Олексій Довгий*)

Вправа 5. Записати правильно слова, пояснити особливості правопису слів із компонентами **напів-, пів-, полу-.**

Напів/автомат, пів/оберт, напів/безробіття, полу/вал, напів/білість, пів/овал, напів/божевілля, пів/крок, напів/дрімота, пів/куля, напів/кокс, пів/фінал, напів/морок, пів/кільце, пів/захисник, напів/підвал, пів/століття, напів/причіп, пів/сотня, напів/провідник, пів/річчя, напів/пустеля, пів/пальто, напів/розпад, пів/острів, полу/день, пів/літра, напів/темрява, пів/коло, напів/тінь, полу/мисок, напів/тон, пів/імперіал, напів/фабрикат, пів/баркас, пів/вагон, пів/ват, пів/вірш, пів/ескадрон, полу/кіпок.

Вправа 6. Записати правильно слова іншомовного походження. За словником з’ясувати їх значення.

Абіо/генез, ізо/люкс, аван/зал, бері/бері, авто/грейдер, гамма/метод, агро/біо/ценоз, де/фібрилятор, адено/вірус, аеро/біо/сфера, азото/ген, азото/бактер, альфа/фаза, амі/лацетат, ампер/секунда, екві/лібристика, атеро/склероз, ікс/промені, балансо/мір, диктіо/спора, балет/ораторія, генерал/аншеф, баро/циклоно/метр, газ/гольдер, бензил/целюльоза, ізо/тропія, біг/борд, електро/схема, бізань/щогла, де/сольватація, бі/метал, гоф/маршал, вакуум/апарат, дерма/тоген, гекза/метр, вакуум/метр, гекто/літр, вакцино/терапія, ди/хлор/бензол, варіо/літ, дизель/генератор, ватер/лінія, джоуль/секунда, вебер/метр, дельта/ефект, вендор/ліз, дез/одоратор, вест/норд/вест, відео/тека, дез/інтеграція, віце/канцлер, габро/діорит, газо/балон, еклі/метр, гала/вистава, дендро/флора, гео/локатор, гетеро/гамія, екстра/ординарність, дека/грам.

Вправа 7. Від поданих слів утворити складні похідні з компонентами **термо-** / **тепло-** там, де це можливо. Написання перевірити за словником.

Аналіз, установка, анемометр, хід, антрацит, фільтр, барокамера, фізика, барометр, удар, батарея, творення, батиграф, стійкість, бігуді, стабільність, вимикач, споживач, вкладиш, сифон, вологопровідність, сила, втрата, сигналізатор, гальванометр, реле, генератор, регулювання, гідрограф,

прозорість, глибиномір, провід, грама, приймач, деструкція, постачання, джерело, поляризація, електрика, покажчик, електровоз, плівка, електростанція, перехід, елемент, перетворювач, енергетик, передача, енергія, пара, ємкість, обробка, захист, пеленгатор, збереженість, обмін, збірник, носій, зміцнення, місткість, ізоляція, індикатор, каротаж, кінетика, компресор, конденсатор, контроль, лампа, лікування, люмінесценція, магістраль, мережа, метаморфізм, метр, передавання, мікрофон, перетворення.

Вправа 8. Словниковий диктант.

В’язниця-лікарня, габро-анортозит, газволюметр, газгольдер, газетно-книжний, газ-носій, газоаналіз, газовбирач, газо-газовий, газовідділ, газогідроакумулятор, газодвигун, газодимозахисник, газодинаміка, газоелектрозварник, газозапальник, газозлив, газоконденсат, газометр, газомотор, газопаропровід, газорізальник, гала-концерт, галактика-карлик, галактометр, гала-спектакль, галенофармацевтичний, галер-машина, галієорганічний, галогенно-карбонатний, галотрихіт, гальванометр, гамма-активність, гамма-апарат, гаптоморфоз, гарбузоподібний, гардинно-тюлевий, гармонійно розвинений, гасопровід, гастероміцети, гастроентерит, гауч-прес, гауптвахта, гвинторіз, геклінг-машина, гексагідробензол, гексагон, гектоват, геліобіологія.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Адміністративна відповідність; безбідне існування; поворотна пошта; гибле діло; далековидна політика; природний порядок; тваринне масло; закупна ціна; ігровий автомат; як ізваяння; лабіодентальні згідні; крейдяний період; на утриманні; обман почуттів; плавний ліс; робота сперечається; сахарний пісок; трьохдільный розмір; повідомлення о врученні; фігура замовчування; хльосткі слова; кольорове населення; через силу; шахтовий колодязь; електрична ємність; ясне викладення.

Вправа 10. Відредагувати речення.

Як ми знаємо, структура одцінки відзначається як модальна рамка, котора накладаєцця на вислювання та не співпадає ні з його лексико-семантичною структурой, ні с синтаксичною. Обовязковими елементами оцінночної модальної рамки є експліцитний чи імпліцитний обьєкт оцінки, котрий означає особу чи соціум, з сторони якого видається оцінка; об’єкт оцінки і оцінний елемент, а також «точка відліку», включая шкалу одзцінок та оцінночні стєрєотипи. Суб’єкт і об’єкт поєднуються спеціальними аксиологічними предікатами, предікатами чуств, отношенія та іншими,

які не завжди присутні у висловеннях. Семантичний св'язок оцінюючих слів та означень об'єкта оцінки проісходить на основі аспекта оцінки, що вказує на ознаки об'єкта, за якими він оцінюється. До структури оцінки також входять оціночні кретерії та мотивації, класифікатори, що указують на аспект оцінки, різноманітні інтенсифікатори та деінтенсифікатори. У зрівняльній оцінці до модальної структури включаються додаткові елементи, собственно те, і з чим порівнюється, ознака, у відповідності до якої відбувається порівняння**.**

Особливу вагу слідує звернути на оціночні стереотипи. На нашу думку, таке поняття достатньо тєсно зв'язане із картиною світу та в значній мірі впливає на вибір суб'єкта порівняння зі сторони автора. Подібно до відмінностей у світо сприйняті носіїв різних мов, відмінності в вживанні оціночних стереотипів можуть становити певну сложність для точного відтвореня текста оригіналу в переводі.

12.2. Правопис прикладок

Прикладка, апозиція – різновид означення, виражений іменником і узгоджений з опорним словом у формі відмінка. Термін започаткували С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер у «Рускій граматиці» (1893). Граматична своєрідність прикладки виявляється у словозміні, де залежний іменник-прикладка набуває однотипних з опорним словом-іменником відмінкових форм, пор.: *дівчина-красуня, дівчини-красуні, дівчині-красуні, дівчину-красуню*[1].

У сучасній українській мові прикладки можуть писатися окремо й через дефіс, що залежить від семантики поєднуваних складників.

1. Якщо прикладкою виступає видова назва, то дефіс між означуваним іменником і прикладкою не ставиться, пор.: *мі́сто Ки́їв, трава́ звіробій.*

Якщо в ролі прикладки виступає родова назва, то дефіс слід ставити, напр.: *Дністе́р-рікá*, *Сапу́н-горá*, *звіробі́й-травá*.

2. Якщо узгоджуваний іменник, який має атрибутивне значення, виступає в ролі прикладки в постпозиції, він має поєднуватися із пояснюваним іменником дефісом, напр.: *брат-громи́ло, дівчина-красу́ня*, *хло́пець-богати́р* .

Якщо такий іменник виступає в препозиції до означуваного іменника, він пишеться окремо: *громило брат, красу́ня дівчина*, *богати́р хло́пець*).

[1] Українська мова: Енциклопедія/ Редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С.524.

3. Якщо пояснюваний іменник і прикладка можуть мінятися місцями за умови, що атрибутивну роль виконує іменник у постпозиції, то між ними завжди ставиться дефіс: *жінка-китаянка, китаянка-жінка, викладач-філолог, філолог-викладач*.

4. Якщо прикладка входить до складу терміна, перетворюючись у складний іменник без сполучного звука, то такі утворення слід писати через дефіс, наприклад: *льон-довгунець, жук-короїд, гриб-паразит, заєць-русак*.

Вправа 1. Записати складні слова разом, окремо, через дефіс.

Абонент...одержувач, спеціаліст...бухгалтер, аван...сцена, авіа...бомба, австралієць...абориген, ріка...Дніпро, автомашина...самоскид, жінка...лікар, трава...звіробій, зеніт...телескоп, зірка...велетень, книга...Біблія, гідро...апарат, бас...гітара, богатир...хлопець, граблі...волокуша, наряд...замовлення, негний...дерево, комедія...жарт, жаднюга...клоун, гранд...готель, клієнт...акціонер, зірка...карлик, клуб...читальня, еквілібрист...жонглер, дюр...алюміній, довідка...акт, гриб...паразит, далекомір...висотомір, дансинг...хол, велетень...друзяка, джаз...фестиваль, інтернет...газета, інженер...лейтенант, скупець...вовк, капіталіст...фермер, парад...пролог, плане...дром, трава...плакун, капсуль...детонатор, бухгалтер...оператор, дранка...спідниця, ніж...сікач, крадій...чиновник, педагог...словесник.

Вправа 2. Знайти у поданих реченнях прикладкові сполуки. Пояснити їхній правопис.

1. Та вже всміхається, сестриці-голубоньки, і рученята до мене простягає; вже знає мене; ні до кого не йде, тільки до мене (*Марко Вовчок*). 2. Квітне сонце, – грає вітер і Дніпро ріка…(*П. Тичина*) 3. А Перун-вогневик оглядає чоти і чати свої, хоч вони і порожні (*М. Василенко*). 4. Сон-трава каже: «Я – щоб дитині добре спалося». Ранник каже: «Я – щоб рани скоро гоїлися». Розрив-трава каже: «Я – відкриваю таємниці» (*В. Голобородько*). 5. Відомо, що Львів названий на честь сина князя Данила Галицького Лева. 6. Чуб-оселедець був не лише прикметою справжнього козака, а й предметом його гордості, символом честі. 7. До таких культурних компонентів належать етнографи, історизми, діалектні утворення, слова-символи, стимули асоціацій, оцінні назви тощо. 8. Пряма паралель із Січчю-матір'ю і Великим Лугом-батьком із козацького прислів'я. 9. Символізоване слово-образ *зоря* у його повторах об'єднало, зцементувало ці значущі у змістовому плані компоненти, не втрачаючи, однак, свого провідного місця текстотворенні. 10. Західноукраїнський письменник І. Чендей оспівує *трембіту* як виразника самої душі гуцулів; це свого роду міфологема, вмістилище багатьох понять образного світосприймання… (*В. Кононенко*).

Вправа 3. У наведених реченнях заміть крапок поставити відповідні літери чи знаки та знайти прикладкові сполуки.

1. Н…доторканно білим стало б…лото. // Сонце аж сміється над ним. // Нависає: синє…синє небо. // Здається, все радіє. Радію і я. 2. Ластівочко моя маленька, защ…б…чи мені своїм // г…л…сочком, ро…кажи, як тобі жилося // за морями…океанами, і чого ти так скучасш // за своїм гніздечком у моїй хатині? 3. Стояв і довго м…лувався гостренькими, // з ж…втуватими прожилочками на листочках, // сизо…голубими підсніжничками. 4. Коли ж раптово вдарить буря…злива, // він бій пр…йме, як рід його в…лить… // І так буває: виляже вся нива, // а соняшник н…скорений стоїть! 5. В х…лоднім полум'ї згоря б…гряна осінь. // К…пить в замшілих вибалках полин. // І журавлі кл…пають крила…коси // У луках поміж дальніх т…п…лин. 6. Там, де за річкою…Сожем // Синь над лісами густими, // Є в мене друзі х…роші, // Є в мене там п…братими.

(*Олексій Довгий*)

Вправа 4. Знайти в реченнях прикладкові сполуки, пояснити правопис та з'ясувати синтаксичну функцію.

1. Збезважся, виструнчись і ти, візьми трой-зілля в пучки, услідно і собі лети над лугом однозвучним. 2. Чому це не спиться під небом відкритим і мулько лежиться на повсті трави, і хто це шепоче за мене молитву з єдиного слова-двозвука: «Живи…» 3. І полетів, бо геть знемігся, маленький коник-тріскунець далеко від свого узлісся, де ще яскравів бур'янець. 4. Оце ж бо твій дім, самото-удовице: побілені стіни, долівка німа, крок ступиш – і зяє безодня-криниця, вода невтоленна, шалена зима. 5. Мабуть, тут оленяча тропа, на ній камінь-світлочолець міцно спав… 6. Суниці я збирав на дні окопу, там наскрізь глину стелюх-мох прошив, липневий вітер тихо, одно стопо ходив ізбоку й глицю порошив. 7. А ген там, попід гай, де з тонких соломинок дітлахи видихають блакитниць синиць, річка нижеться густо з росинок і сміється вода горілиць. 8. Не згадаю де, коли, як, чому, навіщо, хто до серця присмолив лихо-кам'янище, чом розслабла тятива, обважніли й руки, крик чому не перейнять, не збагнуть сполуки? 9. Ставиш гілку-вербілку у склянку з водою, переводиш у слово незвіданий зміст – бачиш, ніби стіна поміж словом й тобою, сніг стоїть у твій зріст. 10. З рук випускаю кий-патерицю, стану на камінь світ обдивиться: сонечко сяє, хмарка синіє, квітка-сирітка в полі марніє.

(*Павло Мовчан*)

Вправа 5. Записати правильно слова, змінити (де це потрібно) їхню послідовність та замінити сполучник **і** дефісом.

Автоклав (і) прес, оленяр (і) кочівник, замовлення (і) лист, журнал (і) ордер, евакуатор (і) автомобіль, вчений (і) радіолог, автотрансформатор (і) стабілізатор, корабель (і) рятувальник, кореспондент (і) агент, головач (і) бабець, монолог (і) елегія, економіст (і) аграрник, емблема (і) картина, практик (і) агроном, риба (і) бекас, літератор (і) академік, посередник (і) компанія, знахарка (і) бабка, інженер (і) нафтовик, база (і) завод, розв'язка (і) естакада, фантазія (і) балет, балон (і) поплавок, закусочна (і) автомат, банк (і) гарант, колонія (і) поселення, пагода (і) башта, розчинник (і) бензин, предметник (і) викладач, продаж (і) виставка, відеофільм (і) концерт, статистик (і) економіст, гармоніст (і) віртуоз, водолаз (і) зварювальник, всюдихід (і) тягач, газ (і) наповнювач, надгігант (і) галактика, герой (і) патріот, елеватор (і) грейдер, зв'язка (і) дієслово, запарник (і) капсуль, розчин (і) клей.

Вправа 6. Записати складні слова у дві колонки: 1) прикладки; 2) складні іменники.

Авіадвигунобудування, компаунд-машина, генерал-адмірал, комісіонер-посередник, гель-фільтрація, колі-інфекція, ген-регулятор, книга-меморіал, гігрограф-геодезист, клапан-барабан, гідразино-комплекс, кімната-музей, гід-перекладач, кілограм-маса, гідролітак-амфібія, кафе-бар, диско-програма, капітан-лейтенант, диск-гігант, капіталіст-орендар, діаграма-функція, кантата-симфонія, діод-тріод, камер-колегія, доберман-пінчер, історик-археограф, договір-зобов'язання, інтернет-користувач, домна-гігант, інжектор-змішувач, допінг-контроль, ікс-хромосома, драп-велюр, іван-чай, драматург-комедіограф, зірка-субкарлик, дуплекс-машина, жниварка-снопов'язалка, замок-блискавка, зигзаг-машина, екс-голова, експерт-криміналіст, ерг-секунда, етноси-меншини, жен-прем'єр, желатин-динаміт.

Вправа 7. Із поданих речень виписати прикладкові сполуки, пояснити їхній правопис та провідміняти.

1. Квіти були і біля пам'ятників героям-танкістам, генералу армії М. Ватутіну, стели Перемоги. 2. Як і закликали організатори святкувань, люди приходили з фотографіями предків-героїв. 3. Для автобусів тут створено додаткову дорогу-дублер, де зручно облаштовані кінцеві зупинки, а для автомобілістів передбачено два перехоплю вальні паркінги на 50 машино-місць кожен. 4. А поки що метробудівці готуються освоювати геть нові майданчики на Подолі, де невдовзі має розпочатися спорудження четвертої гілки столичного метрополітену в напрямку житлового масиву Вигурівщина-Троєщина. 5. «Усередині кожної з них є форсунки, котрі

потрібно дістати та старанно прочистити внутрішню частину труби», – розповідає слюсар-ремонтник «Київводоканалу» Ілля Лахно. 6. Відомий режисер-казкар Олександр Роу запрошував Георгія Мілляра у всі свої картини, і актор жив у цих казках… 7. Аби утримувати оселю у досконалій чистоті, їм необхідні спеціальні мийні засоби – зокрема, органічний кисневий засіб для відбілювання, органічний порошок-концентрат, мильна стружка, антибактеріальний мийний засіб. 8. Шістдесятники не були професійними барикадниками, мітингувальниками або ж терористами-підпільниками. 9. Загалом на стоянці автобусів-нелегалів практично стільки ж, як і звичайних легковиків, – 10-15. 10. Першим міським головою зі складу станової думи став Парфентій Дехтерєв, купець походженням з Калуги, котрий обійняв посаду мера навесні 1835 року.

(*З газети*)

Вправа 8. Словниковий диктант.

Абіотичний, ексудат, абітурієнт, екскурс, аболіціоніст, діапазон, екаунтинг, абразиви, дифузор, абсентеїзм, диякон, аб'юрація, гекатомба, авангардизм, вундеркінд, гардемарин, волюнтаризм, гарпія, адвербіалізація, дхарма, екіпіровка, акрофонія, еквілібристика, бандерилья, ежектор, баобаб, едельвейс, баптистерій, евристика, баркарола, дублон, Бастилія, дратхаар, батерфляй, драйвер, беладонна, додекаедр, бельведер, дифірамб, бенефіції, гафній, венчурний, гаптика, верлібр, гангстери, вестибюль, гамбургер, ветеринарія, гамадрил, вівіпарія, екзарх, вігільність, галюцинації, вікарій, галургія, віндикація, галантерея, віремент, гайдук, вірулентний, газойль, віталізм, Гадес, вішнуїзм, габітус, вокабула, волапюк, вольтаметр, вольтижер.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Акції на пред'явника; без повернення; чистогеть зносити чоботи; голос дригнув; давальний падіж; їсти поїдом; жалка подоба; займомні гроші; утікати знайомих; як на духу; ліліяти надію; дрібні інтереси; накладання взискання; довкільним путьом; письмова бумага; дужий голос; сильно допікати; крапка в крапку; потайне містечко; факти волають; схопив стовбняк; центр тяготіння; годинникових справ майстер; шкідливе цуценя; електронно-вычислювальна машина; являти собою.

Вправа 10. Відредагувати речення.

Обнаружина сістема индикаторів текстової сємантики являє собою до волі складне мовно семіотичне утвореня, которе аккомулює в собі інформацію різних типпов, організовану в вигляді розгалудженого каркасу, який долає лінійність мовленнєвого повідомлення. Назви парфюмерно-

косметичних товарів виконують сутніснєве навантаження у соціальній комунікації та мають безпосередній связок з забезпеченням якості життя людини. Дослідження назв данних засобів як окремой різновиду текстового твору важне і виходячи з проблеми опису й аналізу тих текстових типів, які, не будучи центральними для данного дискурсивного простору, грають значну роль в забезпеченні загальної ефективності комунікативних процесів. До них належать майже усі тексти уто-ринного похоженя.

Навігація, котора здійснюється за індикаторами текстовоц сімантікі, помагаєт зануриться у його семантико-структурний простор. А та дискретна розмежованнісьть підкласів індикаторів на багаточисленні субкласи-відгалуження, дозволяє здійснити рецепцію репрезентованої у назвах парфюмерно-косметичних товарів інформації самим найкращим образом. Здійснюючи текстову навігацію за реперами-індикаторами, реципієнт має можливість не тільки змоделювати ситуацію, коли він стає споживачем відповідального засобу, але і здійснити вибір для інших споживачів (засоби для дітей, подарунки).

12.3. Правопис складних числівників та займенників

I. Разом пишуться:

1. Складні кількісні числівники: *одина́дцять*, *три́ста*, *п'ятдеся́т*.

2. Складні порядкові числівники і схожі з ними прикметники, останнім компонентом яких є **-дцятий**, **-сотий**, **-тисячний**, **-мільйонний**, порівняймо: *шестисо́тий*, *двадцятити́сячний*, *п'ятна́дцятий, кількамільйо́нний*.

NB! Складені кількісні та порядкові числівники пишуться окремо: *дві тисячі сімсо́т п'ятдеся́т, тисяча чотириста сімдеся́т один*.

Порядкові числівники, до складу яких входять слова **з половиною**, теж пишуться окремо: *сім з полови́ною тисячне замо́влення*.

3. Складні заперечні займенники: *нія́кий*, *ніщо́*, *ніхто́*.

II. Через дефіс пишуться:

1. Порядкові числівники, написані цифрами і літерами: *11-й*, *30-й*, *2-мільйо́нний*, *7-ти́сячний*, *9½-ти́сячний*.

2. Складні займенники з компонентами **будь-**, **-будь**, **небудь-**, **казна-**, **хтозна-**, наприклад: *будь-хто*, *будь-котрий, хто-не́будь*, *ка́зна-хто*, *хто́зна-яки́й*, *чий-будь*. Але: *будь у кого*, *будь на чому*, *казна з ким* (оскільки в середині таких слів з'являється прийменник).

Вправа 1. Записати числівники словами та пояснити їх правопис.

Перечитати 131 журнал. Їхати 39 кілометрів. Під 1 кімнатою. Побігти 100-метрівку. З'їсти 2 кг печива. Привітати 7 учителів. Забрати 27 га лісу. Перевозити 185 галонів розчину. Прикриватися 723 солдатами. Захопити 349 одиниць техніки. Воювати у XIV столітті. Відвідати 79 виставок. Транспортувати 328 автобусами. Порозвішувати на 8563 ліхтарях. Витерти 12574 непристойні написи. Узяти 53 зошити. Узяти 5931 полоненого. Друкувати 46 годин. Заснути після 12-годинної служби. Поставити 231 програму. Відповісти 121-ою. Сісти за 30 парту. Прослужити 46 років. Отримати 15 нагород. Бути 3-чі героєм. Стрибнути з 32-метрової висоти. Витратити 27 л пального. Роздрукувати ½ своєї роботи. Вичитати 557 сторінок. Обвінчати 734 пари.

Вправа 2. Виправити помилки в перекладі тексту українською мовою та записати числівники словами.

Найбільшою операцією іранських збройних сил з'явилася операція «Мохаррам». Основними її цілями були захоплення міста Басра і відторгнення південних районів країни. В ніч з 13 на 14 липня 1982 року біля 100 тис. «Вартових ісламської революції» і ополченців з району куші, Ахваз, і Хорремшехр почали наступ в напрямку на Басру. Використовуючи чисельну перевагу в живій силі, іранські війська спочатку на деяких ділянках прорвали оборону противника і вклинилися на 15-20 км вглиб території Іраку. Хоча Басра була в межах досяжності іранської артилерії, духовенство використовувало в нападі тактику «людської хвилі» з бійців Pasdaran і Basij. Ця битва була одним з найбільших на землі після 1945 року. Іракське командування контратаками бронетанкових частин зупинило наступ іранських військ в 9 км східне р Басра, відрізало передові частини від головних сил і знищило їх. Іранські війська відійшли на вихідні позиції, втративши, за оцінкою західних фахівців, більше 15 000 чоловік убитими. Однак деяким іранським підрозділам вдалося закріпитися на іракській території на глибині 3-5 км від лінії державного кордону.

Вправа 3. Переписати речення, записати числівники словами. Пояснити їхній правопис.

1. Новий 16 (поверховий) будинок відомий своєю комфортабельністю та затишними 256 (квартирами). 2. Наше видавництво отримало в 2014 році ювілейне 3000 (замовлення). 3. Цей 50 (кілометровий) тунель будували 1,5 (року), задіявши близько 7365 (одиниць) техніки та 16890 (спеціалістів). 4. Його новий роман, це масштабне 854 (сторінкове) звершення генія, вражає глибиною розкриття характерів головних героїв. 5. На це невелике містечко вирушило 32 (тисячне) військо. 6. Після того, як проїдете останній блокпост,

що за 10 км звідси, буде і потрібна вам 30 (кілометрова) демілітаризована зона. 7. Для виконання термінового держзамовлення у 12 (денний) термін було задіяно до 456 (спеціалістів). 8. Біля будівництва крутилось 8 (хлопців), які зацікавлено позирали за паркан. 9. Із флангу раптово вдарила кіннота – 30 верхівців зламали стрій, і 125 (тисячна) орда перейшла у наступ. 10. Надійшло замовлення на виготовлення 6437 (коліс) до військової техніки протягом 2,5 (місяців).

Вправа 4. Виправити допущені помилки у словосполученнях та пояснити особливості вживання прийменників та числівників.

О третій годині по полудні, без десяти хвилин вісім, пол на дванадцяту, шість з половиною годин, півтори години по тому, в четвертій годині, п'ятигодинний пробіг, близько другої години дня, рівно в п'ятнадцять нуль-нуль, без п'ятої сімнацять, в половині на четверту, через двадцять чотири години, рівно сорок вісім годин, бути на п'ять годин, через кілька секунд, семнадцатічасову працю, близько вісімнадцять годин, в три години і сорок вісім хвилин, одинадцять годин і двадцять дві хвилини, тригодинної відпочинок, в половині на десяту, без трьох хвилин година, близько чотирнадцяти годин, о шістнадцятій годині рівно, бути рівно в вісім і не хвилини пізніше, сім годин, п'ять хвилин і тридцять дев'ять секунд, зайти на годинку, поруч третьої години ночі, двоггодинна перезмінка, зайняти трохи часів.

Вправа 5. Записати відмінкові парадигми числівників, поснивши написання їхніх закінчень та вживання наголосу.

П'ятдесят вісім, семеро, тринадцять, сорок чотири, сімдесят два, тринадцять тисяч чотириста шістдесят шість, п'ятсот шість, півтораста, тисяча з половиною, сімсот сорок дев'ять, сорок два, чотири тисячі сімсот п'ять, вісімсот тринадцять, один мільйон триста двадцять дев'ять тисяч вісімсот п'ятдесят один, двадцять сім, тринадцятеро, шістдесят тисяч триста, п'ять мільйонів сімсот двадцять, одинадцять мільярдів чотириста сімдесят вісім мільйонів триста двадцять дев'ять тисяч сімсот вісімнадцять, вісімдесят один, сім мільйонів, два мільярди шістсот п'ять, чотири мільйони сто сімдесят тисяч триста дев'яносто дев'ять, двісті тисяч вісімсот дванадцять, мільйон триста п'ятнадцять, сімдесят сім мільярдів триста дев'яносто п'ять мільйонів вісімсот три тисячі шістсот двадцять сім.

Вправа 6. Виправити допущені помилки в тексті. Записати числівники словами, поставивши їх у родовому відмінку та визначивши закінчення.

15 днів по тому, у 2000 льє від вищезгаданого місця, пароплави «Гельвеція», національної пароплавної компанії, і «Шанон», пароплавної

компанії «Роял-Мейл», які йшли контргласом, зустрівшись в Атлантичному океані на шляху між Америкою і Європою, виявили морське чудовисько під 42º15 ‘північної широти і 60º35 довготи на захід від Гринвічського меридіана. При обопільному спостереженні установили на око, що в довжину ссавець сягає щонайменше 350 англійських футів. Вони виходили з того розрахунку, що «Шанон» і «Гельвеція» були менше тваринного, хоча обидва мали по 100 метрів від форштевня до ахтерштевня. Але найбільші кити, що водяться в районі Алеутських островів, і ті не перевищували 56 метрів в довжину, – якщо взагалі досягали подібних розмірів! <...> 5 березня 1867 пароплав «Моравія», що належав Монреальської океанічній компанії, під 27º30 широти і 72º15 довготи вдарився на повному ходу об підводні скелі, не позначені ні на яких штурманських картах.

(*Жуль Верн*)

Вправа 7. Записати займенники разом, окремо, через дефіс.

Будь/котрий, чиїх/не/будь, котрий/будь, чий/сь, будь/котрого, котрий/не/будь, будь/котрому, котра/не/будь, що/будь, на/будь/котрому, на/чиїйсь, хто/не/будь, чийого/сь, будь/хто, будь/кого, на/чиїй/не/будь, чому/будь, будь/на/якім, будь/кому, кому/будь, чого/не/будь, чиї/не/будь, ким/будь, на/чиїх/сь, будь/ким, чий/не/будь, на/чому/будь, чим/будь, на/будь/кому, чиїмо/сь, будь/на/кому, кому/не/будь, будь/чий, будь/чий/ого, на/будь/чий/ому, чиїй/сь, будь/чиєї, на/будь/чиєму, будь/на/чийому, будь/чия, на/кому/не/будь, будь/який, на/кому/будь, чийого/не/будь, на/чому/не/будь, чому/не/будь, що/не/будь, на/чийому/не/будь, чого/будь, на/будь/якому, будь/що, на/будь/чому, кого/будь, чиєї/не/будь, будь/на/чому, хто/будь, на/чийому/сь.

Вправа 8. Переписати речення, розкриваючи дужки.

1. Ось ти що (небудь) збреши та душу розведи, а ми усі подбаємо, щоб тобі каша лишилася... 2. Ви чоловік бувалий, поможіть мені, (будь) ласка, сестру віднайти і визволити. 3. Та я не надіялась тебе або кого (небудь) побачити... 4. Плескач приказав кому (небудь) повторити нинішнє казання в церкві, яке було Євангеліє. 5. Хлопці так спішилися, що забули взяти з собою яких (небудь) харчів у цю далеку небезпечну дорогу, якої зовсім не знали. 6. Їм здавалося все, що увесь світ знає про їхню втечу, що вони втікають перед карою, що хто (небудь) їх переловить і відставить для нагороди до Острога. 7. Будь (ласка), споживайте здорові та напийтеся, лише за горівку вибачайте, бо її не маю. 8. Але ти ніколи не кажи, що ти на що (небудь) цікавий. 9. – Та розкажіть нам, дядечку, будь (ласка), – говорили молоді козаки, цілуючи старого по руках. 10. Дотепний ти, небоже, та, (будь) ласка, розкажи (що) небудь, коли ми всі так розвеселились.

(*Із творів А. Чайковського*)

Вправа 9. Записати правильно займенники та скласти з ними речення. Пояснити правопис.

Аби/хто, будь/котрим, казна/кому, бозна/на/кому, де/ким, аби/кого, бозна/на/чиїй, будь/котрого, аби/до/кого, аби/кому, будь/котрому, бозна/на/чому, аби/кого, бозна/ким, аби/ким, хтозна/хто, аби/з/ким, бозна/кого, де/кого, аби/на/кому, бозна/кому, аби/чий, бозна/хто, хтозна/на/кому, аби/чийого, бозна/чиєї, з/аби/чиїм, бозна/чиєю, аби/з/чиїм, будь/хто, казна/що, з/де/ким, бозна/чиїй, на/аби/чийому, бозна/чиїм, аби/на/чийому, де/кому, бозна/чий, аби/чия, бозна/чийого, з/аби/чиєю, бозна/чийого, аби/з/чиєю, казна/хто, бозна/чийому, на/аби/чиїй, бозна/чим, аби/на/чиїй, хто/зна/чим, бозна/чия, ані/хто, бозна/чого, бозна/чому, ані/кого, хтозна/на/чиїй, де/хто, ані/до/кого, ані/кому, ані/ким, ані/з/ким, ані/на/кому, бозна/на/чийому, де/на/кому, казна/кого, будь/котрий, де/з/ким, казна/ким, бозна/що, казна/на/кому.

Вправа 10. Переписати речення, розкриваючи дужки.

1. Безграничне лінивство, фізичне і духове, виродило у неї також упертість, властиву ідіотам, котрим годі подумати очім (небудь), значить, годі і рішитися на яку (небудь) зміну, на який (небудь) живіший крок. 2. Вона виявлялася тепер рідше, ніж вперед, але все (таки) виявлялася, скоро що (небудь) збоку дало до сього досить сильний товчок. 3. Волю з голоду гинути межи добрими людьми, косити, молотити, на жорнах молоти, що (будь) робити за кусник хліба, ніж маю ту день бути, в тій западні! 4. Ану, нехай котрий (будь) із твоїх ласемців спробує зо мною порівнятися, – побачимо, хто дужчий! 5. Він змішався при боярських похвалах і не знав, чи відповідати що (небудь), чи ні, а вкінці сказав коротко: – Нема за що дякувати, боярине! 6. А може, йому удасться (як) небудь потішити її, злагодити хоть своєю щирістю острий засуд громади! (*І. Франко*) 7. То ж книжка написана зовсім не для того; по їй треба вчитися арихметики, а ви казна (що) витіваєте (*С. Васильченко*). 8. Ми себе забули, а шляхтичі не забули, що ми були; то мовби на знак, що поконали козацьку волю, що по їх сталося, – двірських служак звуть козаками й зодягають їх начеб (по) козацьки, тільки все на сміх: шлик козацький з червоним верхом й китицею, а шаровари аж білі, і сірого сукна куртка – не куртка, а не(мов)би фрак, та й не фрак; а (казна)що: спереду поли зовсім обрізані, а ззаду хвостик, і блискучими гудзами обтикано (*А. Свидницький*). 9. – А до залицяння то близько з(від)сіля, – додала мати. – Тільки хто(зна), що вийде з того залицяння. 10. А що (де)які мотиви у нас держалися в поезії виключно з традиції, це річ безперечна (*П. Грабовський*).

Вправа 11. Вправити допущені у тексті помилки. Знайти займенники та пояснити їхній правопис.

1. З політики не можна нікому було проводжати її, та до того ж все поспішали на площу дізнатися, що там робиться. 2. – Дивна річ для мене баби, – говорив Микита, виїжджаючи з балки, – ніхто їх не зрозуміє. 3. Яка б не була змія, від усякої допоможе, хіба вкусить змеіха, у якій вбили дітей, від цієї ніщо не допоможе, ніщо не врятує, – говорила циганка, дивно посміхаючись. 4. Цілий день учора все відведе мене в сторону та й каже: «Боюся я, Герцик, цього запорожця; хто знає, може, він підісланий кримцями, так їм і ворота відімкне ». 5. Я не серджуся. А як можна доброму козакові прямо допитуватися чогось? 6. Завтра в цей час весела ластівка стане співати і літати, як і сьогодні, і спокійно засне ввечері в своєму гніздечку, так і ця квола травичка завтра буде ще коливатися на божому світі, і який-небудь залітний жучок відвідає її, самотню, а мене вже не буде! 7. «Але всякому веселощів буває кінець», – сказав, він покладе, який-небудь великий філософ: так і бенкетів Чайковського прийшов кінець. 8. А Марина завжди була така ласкава, завжди мене відпрошуватися, як, бувало, небіжчик – щоб над ним земля пером лежала – захоче мене, бувало, потузить за що-небудь... 9. Касян підійшов до вікна; за вікном вузький дворик, обгороджений високим муром; на дворику нікого не було, тільки горобець, сидячи на гілці якогось сухого кущика, надувалася, куйовдив своє пір'я і струшують. 10. Деякі вважають злочином навіть погляд, кинутий на жінку, сповнений тихого, побожного почуття подиву красі її!

(*Євген Гребінка*)

Вправа 12. Розкрити дужки й записати числівники словами.

1. Та будь (хто) міг зайти в цю хатину із дивними 3-ма вікнами і бляшаним дахом. 2. Хто(зна)коли те було, може зим 15-17 тому… 3. Уже 17 година і 45 хвилин, а її ще нема – казна(з)ким вештається! 4. 524 окремій бригаді і море було по-коліна і сам чорт не брат – будь(якого) ворога воїни подолають. 5. Ось замовлення на 341 одиницю техніки надійшло – треба що(не)будь вирішувати. 6. Хто в читальні сидить, а хто й додому подався – пора пізня вже, 21.30 вечора, – хто(зна), чим оце все скінчиться, і чи який(не)будь харциз не вдереться сюди. 7. Казна(що) говорите, начальнику, ось 7 хлопців дужих привів, може, варто спробувати? 8. 10-й полк особливого призначення вирушив на завдання не будь(на)чому, а на новеньких БМП зі 100-мм гарматою. 9. Хто(не)будь відає, де подівся наш спеціаліст? Там 3489 модель не працює, а його понесло кудись! 10. – Це казна(що), а не трактор! – сварився старий. – Мені до 18.35 це поле треба зорати, а він стоїть!

Вправа 13. Словниковий диктант.

Волосоподібний, вольтаметр, вольт-ампер, вольтамперметр, вольт-секунда, вольфрамокобальтовий, волюмінометр, восково-жовтий, воскоподібний, восьмивірш, восьмисотліття, вохристо-жовтий, вочевидь, уперебіжку, впівоберта, упритиск, впроваджувати, врешті-решт, урізноманітнення, врозбрід, врукопашну, вряди-годи, усебічний, всевладдя, всезнайко, всенародно обраний, всеозброєння, всесвітньо відомий, всесвітньо-історичний, все-таки, все чисто, всухом'ятку, всього-навсього, всякчас, втихомирити, вторинно-безкрилі, втридорога, вугільно-графітовий, вуглебетон, вужоподібний, вузьколистий, вулично-дорожній, вулканно-осадовий, вульгарно-економічний, вчений-гідрометеоролог, в'язально-прошивний.

Вправа 14. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Акти громадянського стану; бро́сові землі; умішатися в розмову; грішным ділом; діло звички; природні кордони; жагучий сором; задаватися питанням; идейне різноголосся; як сніг на голову; коняча сила; магистральна сіть; знаходитися під враженням; сильний дощ; лист до вимоги; різні різності; самобранна скатер; то́рна дорога; уколоти в саме серце; схопив удар; ціни ростуть; часовий пояс; крок в крок; цим усе сказано; ядерна реакція.

Вправа 15. Відредагувати речення.

Досліженя соціальних сітей та мови спілкування в середині їх, проведене різноманітними соціо-логічними группами, показало, що на україномовних версіях відомих соціальних сітей (Twitter, Facebook та ВКонтакте) тільки 7% пользувачів залишають сообщення (новини, статусі) українською мовою. Фахівці київського міжнародного Інституту соціології погоджують, що суржиком спілкуюццся й пишать від 11% до 18% українців, або ж від пяти до вісьми міліонів особин. Таким образом, переважна більшість інформації (85%), котора подаєцця у соціальних сітях, російськомовна. Частка україномовної інформації складає всього 14%. Україномовними саме найчастіше є спільності українських кампаній, ЗМІ, політичних чи громацьких організацій, блогі та сайти міст (которі мають сваю сторінку у соц-мережах) та ін. Більшість інформації в них подана українською літературною мовою.

Другим вагомим сектарам іспользования української мови є частні повідомлення, об'яви, надписи на малюнках, вислови (статуси) і под. Однака у цьому середовищі літературна мова зустрічається рідко, що викликано індивідуальними мовними уподобаннями автора. У частному мовленні

іспользуються різноманітні форми суржика зі значною кількістю русизмів, а також російськомовних вставок, транс-літерованих українською, нецензурної лексики та інших елементів ігор з мовою та орфографією.

12.4. Правопис складних прикметників

I. Разом пишуться:

1. Складні прикметники, утворені від складних іменників, що пишуться разом: *електросилови́й (електроси́ла), радіофізи́чний (радіофі́зика), самохі́дний (самохі́д), теплообмі́нний (теплооб'мін)*.

2. Складні прикметники, утворені від сполучення іменника та узгоджуваного з ним прикметника, напр.: *правобере́жний (пра́вий бе́рег), легкоатлети́чний (легка́ атле́тика), народногосподá рський (наро́дне господа́рство), східнослов'я́нський (схі́дні слов'я́ни)*.

3. Складні прикметники з другою дієслівною *основою: карколо́мний, волелю́бний, деревообро́бний*.

NB! Прикметники з другою префіксальною частиною пишуться через дефіс: *вантáжно-розвантáжувальний, контро́льно-вимі́рювальний*.

4. Складні прикметники, у яких першим компонентом є прислівник: *важкохво́рий, внутрішньозаводськи́й*, так само й похідні із другим складником – дієприкметником: *вищезга́даний, нижчепідпи́саний, свіжозру́баний*, але: *тро́хи ви́ще зазна́чений*, оскільки в цьому випадку маємо пояснювальне слово.

NB! Прислівники, утворені від більшості відносних прикметників, зазвичай, зберігають на собі логічний наголос і з наступними прикметниками і дієприкметниками їх пишуть окремо: *абсолю́тно сухи́й, діаметра́льно протиле́жний, послідо́вно миролю́бний, ри́зко окре́слений, суспі́льно кори́сний, суспі́льно необхі́дний, хімі́чно зв'я́заний.*

У складних термінах прислівник – складник, який уточнює значення складного прикметника, пишеться разом із цим прикметником, напр.: *видовженотупоконічний, округлояйцеподібний* тощо.

5. Складні прикметники, у яких основне смислове навантаження передається останнім прикметником, а попередні лише уточнюють, звужують його зміст. Такі прикметники мають термінологічне значення: *вузькодіале́ктне (мовне явище), грудочеревна́ (перепона), лінгвостилісти́чні (особливості)*; також – *глухонімы́й, сліпоглухонімы́й*.

6. Складні прикметники, першою частиною яких є числівник, написаний літерами: *триповерхо́вий, п'ятира́зовий, стодвадцятип'ятири́чний*, але *125-річний*.

7. Складні прикметники, утворені з двох неоднорідних прикметників (зокрема, ті, які виражають відношення родової ознаки до видової), пор.: *поперечношліфува́льний (пристрій)*.

II. Через дефіс пишуться:

1. Складні прикметники, утворені від складних іменників, які пишуться через дефіс: *ві́це-президе́нтський (ві́це-президе́нт), генера́л-губерна́торський (генера́л-губерна́тор), дизель-моторний (дизель-мото́р)*.

NB! У деяких випадках, якщо складний прикметник утворюється від сполучення іменника з прикладкою, дефіс не ставиться: *Москва́-рі́ка – москворі́цький*.

2. Складні прикметники, утворені з двох чи більше прикметникових основ, за умови, що названі цими основами поняття не підпорядковані одне одному, напр.: *електро́нно-обчи́слювальний, культу́рно-техні́чний, лісопи́льно-струга́льний, навча́льно-виховни́й, науко́во-техні́чний* тощо.

3. Складні прикметники з першою частиною на **-ико(-іко)**: *буколіко-романти́чний, меха́ніко-математи́чний*.

4. Складні прикметники з першою частиною **військово-**, **воєнно-**: *військо́во-морськи́й, військо́во-спорти́вний, воє́нно-стратегі́чний*.

NB! Складні субстантивовані прикметники *військовополоне́ний* і *військовозобов'я́заний* пишуться разом.

5. Складні прикметники, у яких перший складник не має прикметникового суфікса, але який за змістом є однорідним із другим складником: *м'я́со-вовняни́й, м'я́со-моло́чний, крохма́ле-па́токовий*.

NB! Складні прикметники цього типу, що виступають як наукові терміни, пишуться разом: *головоно́гі, грудочеревна́* (перепона).

6. Складні прикметники, утворені з двох або кількох основ, які означають якість із додатковим відтінком, поєднання кількох кольорів, відтінки кольорів: *блаки́тно-си́ній*, *те́мно-черво́ний*, *блі́до-рожево́вий*, *гіркува́то-соло́дкий*, *черво́но-зелено́-жо́втий*, але: *жовтогаря́чий*, *червоногаря́чий* (це назви окремих кольорів).

7. Складні назви проміжних частин світу: *півні́чно-за́хідний, півде́нно-за́хідний*.

8. Складні прикметники, першим складником яких є числівник, написаний цифрами: *18-річна*, *10-кілометрова*.

Вправа 1. Записати складні прикметники разом, окремо, через дефіс.

Абіо/генетичний, вавилоно/ассирійський, гірчично/олійний, аблятивно/ ізоляційний, гідролізно/дріжджовий, абразивно/хімічний, гірко/солоний, біполярно/заряджений, абсорбціо/метричний, гірчично/жовтий, абстрактно/ алегоричний, гербіцидно/аміаковий, абстрактно/висловлений, гіперболічно/ легендарний, валентно/зв'язаний, аварійно/небезпечний, аварійно/ профілактичний, важко/зрозумілий, гідратно/зв'язаний, авіа/аматорський, гіркувато/солоний, авіаційно/аварійно/рятувальний, вакуум/холодильний, героїко/романтичний, важільно/гальмовий, багряно/чорний, генетично/ споріднений, балето/манський, генетично/популярний, важко/поранений, балкано/середземноморський, генетико/автоматичний, баня/луцький, вантажно/ розвантажувальний, бежево/коричневий.

Вправа 2. Переписати речення, визначити складні прикметники.

1. Сьогодні наш директор прийшов у яскраво-синій сорочці, що, усі це знали, мало свідчити про його чудесний настрій і бадьорий дух. 2. Самобутній талант Кобзаря проглядається у кожнім його слові, у кожнім рядку його поезії, наповненої національно-духовною ідеєю. 3. Під час цієї кризи ми вдалися до дещо непопулярних кроків – так, ми змушені були скоротити і деяких працівників нашого комерційно-фінансового відділу. 4. Їхня розвідка змогла тепер читати всі повідомлення ворога після введення в експлуатацію нових кодувально-декодувальних пристроїв. 5. У буремні роки його творчість називали класово ворожою, а самого поета постійно викликали на допити. 6. Цей коньячно-горілчаний завод давно уже в розробці наших податківців, але й досі його діяльність не призупинено. 7. Новий препарат має порошкоподібний вигляд, продається у непрозорій упаковці за доступною ціною. 8. Ці будинки послідовно розташовані один за одним на невеличкому масиві, а між ними і набережною знаходиться м'ясо-рибний супермаркет. 9. Після того, як нашим спеціалістам було надано можливість користуватися новими контрольно-вимірювальними пристроями, на виробництві стало менше нещасних випадків. 10. Я знаю, він придбав собі цей німецько-французький розмовник.

Вправа 3. Переписати речення, виправивши допущені під час перекладу помилки, підкреслити складні прикметники та пояснити їхній правопис.

А) 1. Опускаючи в криницю своє відро, чорнобородий Кирюха ліг животом на зруб і сунув в темну діру свою волохату голову, плечі і частина грудей, так що Єгорушку було видно його короткі ноги, ледь що стосувалися землі ... 2. Зір у нього, як потім переконався Юрась, було вражаюче гостре. 3. Спочатку сліпучі іскри, потім веселки і темні плями заходили в його очах; він поспішив знову пірнути, відкрив у воді очі і побачив щось мутно-зелене,

схоже на небо в місячну ніч. 4. Пан був одягнений в свежевиглаженную чечунчовую пару, стояв нерухомо, як солдат, віддає честь, і високо тримав свій синій, голене підборіддя. 5. Починаєш відчувати себе непоправно самотнім, і все те, що вважав раніше близьким і рідним, ставати нескінченно далеким і не мають ціни.

Б) 1. Світло від багаття лежав на землі великим миготливим плямою; хоча і світив місяць, але за червоною плямою все здавалося непроникно чорним. 2. Очі його ненавмисно відкрилися, і він побачив, як на його пальцях, мокрих рукавах і струмках, які втекли з рогожі, на пакунку і внизу на землі спалахнув і раз п'ять моргнув сліпуче-їдкий світло. 3. Їдеш, їдеш, простий господи, поглянеш вперед, а степ все така ж протяжно-служіння, як і була: кінця-краю не видно! 4. – Ось, йшов повз живорибна лавки і купив, – сказав о. Христофор. 5. Йому раптом стали огидні жилетка, довгополий сюртук, сережка в м'ясистому вусі, але він стримав своє зле почуття і сказав м'яко і ввічливо, як завжди: – Давали Герасиму молока?

(*Із творів Антона Чехова*)

Вправа 4. Утворити складні прикметники від поданих сполучень слів та пояснити правопис.

Тихий+ходити, фрезер+відрізати, ясний+золотий, шістнадцять+літа, частотний+фазовий, психічний+неповноцінний, консервативний+ реакційний, йод+оцет, номінативний+вивідний, сало+топити, спільний+ корінь, функціональний+інваріантний, хімічний+стійкий, азіатський+ тихоокеанський, баласт+очищати, дезінфекція+промивати, не+далеко+бити, світло+заломити, тонкі+брови, унтер+офіцер, ботаніка+географія, вагон+ремонтувати, вата+марля, вуглеводний+жировий, груди+черево, грецький+католицький, далеко+глядіти, данський+шведський, естетичний+ художній, золотистий+рожевий, кілька+місяць, нежданий+несподіваний, радіо+транслювати, тариф+кваліфікація, промисловий+фінансовий, камер+юнкер, темний+ хвойний, темний+цеглистий.

Вправа 5. Від поданих слів утворити складні прикметники. Пояснити правопис утворених одиниць.

Абхазія і Грузія, табір і пасовище, фінансовий інспектор, над хмарами, моральний і стійкий, контекстуально залежати, на злобу дня, темна шкіра, ізолювати тепло, татари і монголи, добувати сіль, забивати худобу, навігаційний і геофізичний, лівий радикал, лексичний і граматичний, будувати місто, укладати асфальт, підводний і вулканічний, синтаксис і морфологія, середнє століття, платина і кобальт, оперативно виробляти, нарізати муфти, мускульний і еластичний, погані вісті, мідна руда, мідний і червоний, лікувальна фізкультура, тактика і техніка, кріпосне самодержавство, сухо пресувати, календарна хронологія, вогнестійкий

графіт, стелаж і холодильник, засипати цеглою, спортивне видовище, наносити пісок.

Вправа 6. Переписати текст, виділити складні прикметники та пояснити їхній правопис.

Підрядним прислівно-кореляційним зв'язком, за визначенням І.Р. Вихованця, поєднана підрядна частина із співвідносним займенниковим словом у головній частині займенниково-співвідносного складнопідрядного речення. У доборі засобів вираження цього різновиду підрядного прислівного зв'язку основну роль відіграє співвідносне займенникове слово, тому що воно через свою лексичну неповнозначність уживається «як певною мірою службове слово щодо підрядної і головної частини», що об'єднує зміст підрядної і головної частини в одне ціле та виступає показником формальної і змістової незавершеності головної частини, її семантико-граматичної визначеності як частини складнопідрядного речення. Воно поєднується здебільшого із сполучними словами в складнопідрядних реченнях займенниково-співвідносного типу симетричної структури. Сполучникова реалізація підрядного прислівно-кореляційного зв'язку в таких складнопідрядних реченнях обмеженіша. Сполучники пов'язують підрядні частини із співвідносними займенниковими словами означальної (кількісно- та якісно- означальиої) семантики, найуживанішими з-поміж яких є займенникові прикметники *такий (така, таке, такі),* займенниковий прислівник *так,* займенниковий числівник *стільки (настільки),* а також із семантично знівельованим вказівним займенниковим словом *те.*

(Катерина Городенська)

Вправа 7. Записати подані слова правильно, прибрати крапки.

Автобусо...будівельний, кровно...споріднений, органо...неорганічний, мовно...стилістичний, акустично...однорідний, автогенно...зварювальний, науково...освітній, максимально...адаптивний, агро...лісо...меліоративний, нервово...трофічний, лучно...болотний, азово... чорноморський, науково... обґрунтований, білувато...голубий, наївно...сентиментальний, м'ясо... рослинний, мобільно...зв'язковий, біо...гідро... акустика, молодо...турецький, комплексно...аналітичний, біолого... агротехнічний, гематит...магнетитовий, колоїдально...дисперсний, логічно... послідовний, комето...подібний, лірико... драматичний, копіювально...токарний, кримінально...караний, людино... любний, напів...непритомний, магнезито...доломітовий, магнезіально... калієвий, максимально...збільшений, монументально...декоративний, м'яльно... тіпальний.

Вправа 8. Записати за таким зразком: *Інтервал* ***між рядками*** *–* ***міжрядковий*** *інтервал;* пояснити правопис складних прикметників.

Торгівля між банками; країна, яка залежить від колоній; прут, який за формою подібний до дуги; чоботи з гуми; населення Галичини та Волині; президент, якого обрав весь народ; солдат, придатний до бою; станція, на якій заправляють бензином; з'їзд усіх слов'ян; ковдра із густої вовни; текст із двох рядків; зливок, який має форму краплі; одночасне парламентське та урядове засідання; ріка, що повна води; матеріал, який не піддається іржі; пункт, який займається контролем та пропуском; співробітництво болгар і німців; традиції, які сповідують усі християни; отвір, що за формою нагадує лійку; комплекс, у якому можна оздоровитися та зайнятися спортом; покрив із полину та трави; тканина блакитного кольору зі світлуватим відтінком; об'єднання патріотів, що сповідують демократичні цінності.

Вправа 9. У поданому тексті прибрати крапки та записати правильно слова, пояснити їх правопис.

Окрему під...групу власне...обставинних пр...слівників становлять прислівники з порівняльно…уподібнювальною функцією, яку здебіл...шого зараховують до атрибутивних прислівників способу дії. Складніс...ть у визначен...і їх місця зумовлена тим, що, подібно до обставин...их, вони передають семантико…синтаксичні порівняльні відношення складно…підрядного речення, але виступають у позиції не детермінантного, а прислівного другорядного члена і поєднуються відповідно прислівним під…рядним зв'язком.<…> У складі прислівника, крім аналітичних і синтетичних від…іменникових, морфологізованих від…прикметникових та від…дієслівних, велику групу становлять прислівники займенникового походження. Їх співвідносність із займенниками простежується лише історично, з точки зору морфемної структури сучасної української мови вони не…похідні, не…членовані на морфеми. Із власне прислівниками їх об'єднує спільна функціонально…синтаксична роль, оскільки в реченні вони виконують типову прислівникову формально…синтаксичну функцію при…дієслівного не…керованого другорядного члена або детермінантного другорядного члена речення. <…>

(*Із підручника*)

Вправа 10. Словниковий диктант.

Геліолеофізика, гематитофарбовий, гематогенно-токсичний, гемоглобін, гемометр, гемопермоторакс, ген-ген, генерал-лейтенант-інженер, генкольсунство, генно-інженерний, генотип, ген-підсилювач, генпрокурор, геоакустика, геобіологічний, геолого-географічний, геологорозвідка, геолог-палеонтолог, геомагнетизм, гербознавство, гермоцентричний, героїко-

демократичний, геронтологія, гетерогенно-електротехнічний, гетероморфний, гетеротрансплантація, геть-чисто, гичкоріз, гіаліново-крапельний, гіалохромія, гігантозавр, гідразобензол, гідроагрегат, гідросульфат, гідротехнік-меліоратор, гідроторф, гіллястоколосий, гіперболо-параболічний, гіпергеометричний, гіперінфляція, гіпоталамо-гіпосульфітний, гіпотермія, гіпотетико-дедуктивний, гіпофільтрація, гіпсовипалювання, гіпсово-глинистий, гіпсозмішувач, гіркувато-солодкий.

Вправа 11. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Галлібалова клятва; безхмарне щастя; валити ліс; геологіческіе вишукування; далека перспектива; одиниця прискорення; шкода дивитися; укласти мир; йти по второваною стежкою; як вказано вище; позбавляти волі; запобіжний захід; національний гніт; оманлива надія; живити слабкість; розвідувальне буріння; самострельное зброю; трёхгодовалий дитина; пригнічений погляд; вистачить духу; ланцюг подій; частий дощ; швейна майстерня; отака дивина; мова прилип до гортані.

Вправа 12. Відредагувати речення.

Метою цикла статтей, часткою котрого є данна стаття, являється отримання максимальної кількості інформації з текста шляхом здійснення повного лінгвістичного аналізу. Данна процедура багато разово використалася відносно сучасних та класичних літературних творів, а також текстів научного, публіцистичного та офіційно ділового стилю. Цікаво зробити обстеження текста мертвою мовою, котра була бесписьмовою на годину укладання тексту. Стилістична приналежність данного тексту не може бути до кінця визначеною. Інформація, отримана в результаті аналіза, крім більш повнішого розуміння логічної й мовленнєвої будови текста, може бути корисна для рішення багатьох актуальних питань сучасної авесто-логії: визначення того, чи являється текст гімна повністью авторським, чи сполученням декількох, чи взагалі центоном. Крім цього, можна приблизитися до визначення часових рамок укладування текста (проблема, ще не вирішена в світовій науці).

Метою данной статті є определіння основних особливостей текста на лексичном рівні, і, відповідно, підтверження або опроверженя цією частиною повного лінгвістичного аналіза виводів попередніх етапів досліження.

Матеріалом циклу статтей є оригінальний текст Гімна № 46 мовою Авести. Гімн приналежить Гатам другої Гаси (Уштавайті). Гати, на переконання переважної більшості дослідників, є найдавнішою з частин Авести. Багато науковців вважають їхнім автором Зороастра, укладальника релігії, назва котрої іде від його імені. Гімн складаєцця з девятнадц’яти стріф, кожна з яких вміщує по п’ять рядків силабічного віршового текста по

одінадцять складов (якщо рахувати дифтонги як один склад) з цезурою (паузою) після четвертого.

12.5. Правопис прислівників

У сучасній українській мові складні прислівники можуть писатися разом, окремо і через дефіс.

I. Разом пишуться:

1. Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з прислівником, наприклад: *віднині, відтепер, занадто, навічно, підтюпцем, насправді, повсюди, потроху, утричі*.

NB! Від цих прислівників необхідно відрізняти сполучення прийменників із незамінюваними словами, уживаними в значенні іменників.

Такі сполучення пишуться окремо: *від сьогодні*, *до завтра*, *на завтра*, *на потім* (не відкладайте цього *на потім*, *на завтра*, *до завтра*); *за багато*, *на багато* (пор.: *забагато* говориш і *за багато* років, стало *набагато* легше, *на багато* місяців), *на добраніч*, *на ура*.

2. Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з іменником: *безвісти, зроду, вбік, ввечері, наїздом, ззаду, зіподу, нагору* (але на-гора), *надвечір, насторожі, опліч, улад, унаслід, спочатку, услід* і под.

3. Складні прислівники, утворені словосполученням прийменника з коротким прикметником: *віддавна, востаннє, вручну, допізна, зліва, зрідка, напевне, нарівні, повна* та ін.

4. Складні прислівники, утворені сполученням прийменника з числівником: *вдвоє, втроє, вчетверо* й под.; *вперше*, *вдруге* й под.; *надвоє*, *натроє*, *начетверо* й под.; *удвох, утрьох, вчотирьох* і та ін.; *воднораз, заодно*, *поодинці, спершу*.

5. Складні прислівники, утворені сполученням прийменника із займенником: *вночию, втім, навіщо, нащо, передусім, почім, почому,* але: *до чого, за віщо, за що* та ін. у ролі додатків.

6. Складні прислівники, утворені сполученням кількох прийменників з будь-якою частиною мови, наприклад: *удосвіта, уподовж, завбільшки, навздогін, навколо, навкруги, навмисне, навпаки, навстіж, навскіс, навскоси*.

7. Складні прислівники, утворені з кількох основ з прийменником або без нього: *босоніж, воднозсталь, ліворуч, мимоволі, мимохідь, мимохіть, насамперед, повсякчас, праворуч, привселюдно, самохіть, тимчасово*.

8. Складні прислівники, утворені сполученням часток **аби-**, **ані-**, **де-**, **чи-**, **що-**, **як-** із будь-якою частиною мови, порівняймо: *абикуди, абияк,*

аніскі́льки, анітро́хи, дедá́лі, деі́нде, чимá́ло, щовéчора, але: *дармá що, пóки що, тíльки що, хібá що, чи щó*; *якомóга, я́кось* і *якóсь* (із різними значеннями), *якрáз, якнайбíльше* та ін.

NB! Необхідно відрізняти складні прислівники, утворені з прийменників або часток у поєднанні з різними частинами мови, від прийменників або часток та іменників, прикметників, числівників тощо, коли останні не втрачають свого лексичного значення і зберігають у реченні свої функції як окремі частини мови і, отже, пишуться окремо. Пор.: *Він подивився* ***убік*** і *Його ударили* ***у бік***. ***Спочатку*** *лекція була цікавою* і ***З початку*** *розмови вони зрозуміли один одного*. ***Всередині*** *щось заболіло* і ***В середині*** *кола стояла маленька дівчинка. Я говорю про це* ***востаннє*** і ***В останнє*** *вікно постукали.* ***Втім****, я про це знаю* і ***В тім*** *спектаклі брав участь і я.* ***Нащо*** *було починати справу* і ***На що*** *ви звертаєте свою увагу*?

II. Окремо пишуться:

1. Прислівникові сполуки, що складаються з прийменника та іменника, який зберігає своє конкретне лексичне значення і граматичну форму, особливо коли між прийменником і керованим ним іменником можливе означення до цього іменника (прикметника, займенника, числівника), порівняймо: *без вíдома* (без мого відома), *без жáлю́* (без ніякого жалю); *до дíла, до загúну, на жáль, на гáмýз, на прощáння, як слíд, у стокрáт, уві снí, через сúлу* та ін.

2. Словосполучення, які мають значення прислівника і складаються з двох іменників / числівників та одного або двох прийменників: *від рáнку, рік у рíк, раз у рáз, один в одúн, з дня на дéнь, з боку на бік*.

3. Словосполучення, які виконують у реченні функції прислівника і складаються з узгоджуваного прикметника (числівника, займенника) й дальшого іменника: *такúм чúном, тéмної ночі, тим рáзом, тим чáсом, дрýгого дня* та ін.

4. Прислівники, утворені сполученням прийменника з повним прикметником чоловічого або середнього роду: *в цілóму, в основнóму.*

5. Прислівники, утворені сполученням прийменника **по** зі збірним числівником: *по п'я́теро, по трóє* та ін.

III. Через дефіс пишуться:

1. Складні прислівники, утворені від прикметників і займенників за допомогою прийменника **по** та закінчення **-ому** або **-к(и)**: *по-брáтньомуу, по-сусíдському, по-íншому, по-украíнськи* та ін.

2. Складні прислівники, утворені за допомогою прийменника **по** від порядкових числівників: *по-пéрше, по-дрýге, по-трéтє* та ін.

3. Неозначені складні прислівники з частками **будь-, -будь, -небудь, казна-, хтозна-, -то**: *абú-то, бýдь-куди, де-нéбудь, кáзна-як, хтóзна-колú, як-нéбудь, отóж-то*.

4. Складні прислівники, утворені з двох прислівників: *врядú-годú, десь-íнде, десь-íнколи, сяк-тáк* і та ін.

5. Складні прислівники, утворені повторенням слова або основи без службових слів або зі службовими словами поміж ними: *ледве-лéдве, ось-óсь, колú-не-колú, пліч-ó-пліч* та ін.

Вправа 1. Записати прислівники разом, окремо, через дефіс.

Аби/аби, без/диханно, будь/де, без/перестанку, в/волю, десь/інколи, без/кінця/краю, десь/не/десь, без/гомінно, аби/де, без/грішно, гидко/бридко, без/господарно, від/тів, де/факто, без/ґрунтовно, бозна/де, без/сумніву, в/гору, без/ліку, ін/де, аби/коли, без/голосно, де/сь, в/голос, аби/куди, без/доганно, аби/як, без/дарно, без/кінця, куди/інде, без/відома, де/не/де, багато/багато, в/віч, без/відповідально, без/дефіцитно, багато/барвно, будь/де, без/вісти, чортзна/де, без/голосо, в/вечері, без/готівково, де/де, без/грамотно, ка/зна/де, без/гріховно, без/гучно, без/дефектно, без/димно, без/діяльно, хто/зна/де, ні/де, де/ін/де, десь/ін/де, без/жалю, он/де, без/краю, в/бік, без/ладу, в/день, без/мети, в/зимку, без/наміру, від/разу, без/пуття, в/знаки, без/сліду, в/горі, без/смаку, ось/де, без/угаву.

Вправа 2. Переписати речення, визначити прислівники та пояснити їхній правопис.

1. Сьогодні Артем почувався вкрай утомленим – очі злипалися, а ноги ледь тримали. 2. Новесенький будинок згорів дотла через недбалість його господарів – тепер доведеться будуватися наново. 3. Уже кілька днів не було чого їсти, а той дзбан із зерном, що Макар не висіяв навесні, давно був вилизаний до крихти. 4. Вона добре пам’ятала той вечір, коли здуру відмовила Владові. 5. Назустріч ішов подорожній – він був іще далеко і його постать ледь виднілася на шляху, але Тиміш знав, то був батьків посланець. 6. Усе скоро закінчиться і ми обов’язково знайдемо вихід, нехай тимчасово і доведеться пожертвувати своїм добробутом, але воно варте того. 7. Малого розбійника вирішили дуже не карати – протримали дві доби у холодній, та й віддали дядькові на поруки. 8. Усі розуміли, хто де-факто керує підприємством, але довести того не могли. 9. Щоб устигнути на посів, Василь за світла піднявся, зібрав торбину й подався городами в поле. 10. Аркадій знав, що Тимур навряд зважиться повторити свою спробу найближчим часом.

Вправа 3. Утворити прислівники від поданих словосполучень та пояснити їхній правопис.

У багато разів, неодноразово; зовсім, аж ніяк; кожної п’ятниці; зовсім недавно; (говорити) низьким голосом; не підлягаючи оскарженню; підскакуючи, підстрибуючи; сповнено зарозумілості; даючи велику кількість продукції; дрібно ступаючи; з давніх пір; з далекої відстані; починаючи із завтрашнього дня; з дитинства; наодинці з ким-небудь; дуже, надзвичайно; своїми руками; дотла, вщент, зовсім; обома руками; запряжений одним конем; в одну нитку, в одне пасмо; проти волі, вимушено; відкрито, явно; перевертаючись; наполовину сили; по довжині чого-небудь; відкушуючи шматочок від грудки цукру та смокчучи його під час пиття; у ранковий час; на одному рівні; нарізно; іноді; від природи/від народження; із внутрішньої частини; надто убого.

Вправа 4. Записати правильно прислівники, прибрати крапки. Обґрунтувати правопис.

На...від...різ, до...біса, рано...по...раненьку, на...вік, скільки...не...будь, на...віч, стільки...то, на...гору, таки...так, на...гора, так...то, над...вечір, там...сям, на...дворі, над...голодь, там...то, темно...пре...темно, до...в...подоби, над...зелень, тет...а...тет, над...мір, на...зад, тихо...тихо, на...за...хват, до...діла, тишком...нишком, на...з...догад, тільки...тільки, на...зу...стріч, на...їздом, того...таки, на...низ, на...останок, на...пам’ять, тоді...то, на...пере...бій, в...ногу, трохи...трохи, на...пере...ваги, до...загину, туди...сюди, на...перед, умовно...достроково, на...перекір, врешті...решт, на...пере...різ, хіть...не...хіть, на...пів...дорозі, як...таки, в...обмін, на...під...питку, хто...зна...відкіля, на...показ, чого...не...будь, на...половину, чорт...зна...звідки, на...по...хваті, якось...то, на...початку, на...приклад, в...нагороду, на...про...весні, на...про...лом, тихо...мирно, на...раз, на...решті, на...рівні, на...роз...хват.

Вправа 5. Виписати із тексту прислівники у дві колонки: 1) прості та 2) складні. Пояснити особливості написання.

Сам він у підвал не пішов, а лишився на свіжому повітрі. Андрій помацав по стінах біля дверей і, знайшовши вимикач, засвітив світло. Маленька, забруднена, запорохнявіла лампочка осяяла довге, як і барак, низьке приміщення з дощаною стелею і сірими кам’яними стінами. Андрій присів навшпиньки і, накладаючи в корзину чорні плитки брикету, задивився на дошки. Вони глухо здригалися в нього над головою: там, нагорі, ходили люди. Цікаво, де він зараз сидить: якраз під тими кімнатами, де живуть вони, полонені, чи, може, під солдатськими? Тиждень ось так само, як і ті, що там над головою, він ходив по цих дошках і якось не задумувався, що під ногами – порожнеча. А що, коли з барака потихеньку пробратися сюди? Прорізати

підлогу – і... Андрій озирнувся навкруги і знову побачив ті самі сірі кам'яні стіни, які бачив хвилину тому. Крізь такі не проберешся. Двері? Вони виходять на волю, але ж вони замикаються. Хіба підкопатися під стіну? Але хто знає, як глибоко сягає кам'яний фундамент. Думки застрибали в Андрієвій голові, рясні й швидкі, мов краплистий дощ. Вони з'являлися й зникали майже миттю, як бульбашки на воді.

(*Павло Загребельний*)

Вправа 6. Розкрити дужки і записати правильно слова в поданих реченнях.

1. Щоб мішечок не ро(з, с)плутався д(а, о)рогою, Михайло зав'язав його (як)(най)дужче і хвацько закинув на пл(е, и)че. 2. Зіна нічого останнім часом не вст(е, и)гала – усю її забирала улюблена робота, і вона не те що їла, навіть спала іноді (на)ходу. 3. Пан(ь)ський економ мав важку руку, та ще його кляті пахолки так віддухопелили старого, що він (на)силу волочив ноги. 4. Зрадівши отриманому від брата листу, малий (на)вскач пові(с)ся додому, розмахуючи списаною дрібним поч(е, и)рком вісточкою із фронту. 5. На її очі нав(е, и)рнулися сльози – було боляче і прикро за його слова і хотілося піти геть, піти (куди)небудь, подалі від цього подвір(')я. 6. (Із)під дивана загарчав Зигзаг – старого собацюру важко було обвести (до)(в)кола пальця. 7. Хлопці не встигали на автобус, тому змушені були трюхикати г(а, о)родами (на)(в)простець, п(е, и)р(е, и)стрибуючи тини та перелази. 8. То була надзвичайно кмітлива дівчина, справж(ь)ня розумашка – усе л(а, о)вила (на)льоту і засвоювала матеріал перша від усіх. 9. Макс пр(е, и)їздив у Київ (що)місяця, постійно консультувався з Гостем і г(а, о)тував хлопців до запланованої акції на жовтень. 10. Хотів, щоби ця година тр(е, и)вала (як)(най)довше – жадав запам(')ятати кожен порух її вій, вигин вуст, кож(е, и)н (пів)тон її голосу.

Вправа 7. Із поданих речень виписати прислівники, з'ясувавши їхню структуру.

1. Ступаю твердо на свою дорогу. // Важкий і сильний. В поті, як росі. // Уже нема попереду нікого. // Передній я. А там за мною – всі. 2. Углиб і углиб – до найдальших артерій. // Увись і увись – до найтоншого звуку. // Сьогодні не догма – найвищий критерій, // А розум людини, і очі, і руки… 3. Безглуздя людське – то лихо. // Марнуєм і вік, і час. // Природа всевладно й тихо // сміється потроху з нас. 4. Корови йшли. Гойдалися корогви // Легкого пилу в сяєві зорі. // Перехилялись в потойбіч дороги, // І осиались промені з доріг. 5. Біліє сніжна чистота крила. // І голубіє на плечі хустина. // Білоголово дичка зацвіла, // Немов на сонці літньому дитина. 6. Кричить в дуплі півсонно сич, // Аж хилитаються осоки. // Ген із боліт нечутним кроком // Надходить на Полісся ніч.

(Олексій Довгий)

Вправа 8. Виправити (там, де це потрібно) помилки в написанні прислівників. Із виділеними одиницями скласти речення.

Джерелоподібно, низьконизько, дивоглядно, казнакуди, довгодовго, ізсередини, навіквіки, довгостроково, неабияк, колисьто, довкруги, ***несподіванонегаданно***, завбачливо, ледвеледве, ***донесхочу***, навосьмеро, інтернаціонально, здідапрадіда, доокіл, легкохворий, навдокола, достовірно, згодомперегодом, морочливо, негаразд, невідьде, маломало, дотерміново, заміж, легкопоранений, дужедуже, ***лицемірно***, волеюневолею, когомологічно, живовидячки, зродувіку, живодайно, набагато, заангажовано, зновтаки, звідкинебудь, зазвичай, звікуправіку, зазнаки, здавньогодавна, запанібрата, звіроподібно, кидькома, задовго, колинеколи, завтрапіслязавтра, загальновідомо, ***ледьнеледь***, малоактивно, многогранно, навікивіків, набурмосено, начетверо, невзаклад, незважаючи, заохотки, ***навкулачки***.

Вправа 9. Виправити допущені під час перекладу помилки, знайти прислівники та пояснити їхній правопис.

Вийшовши від неї, він відправився не в докторський клуб, де чекала його компанія, а додому. Всю дорогу він запитував себе з докором, чому він влаштував собі сім'ю не з цією жінкою, котра його так любить і була вже на самому ділі його дружиною і подругою? Це була єдина людина, яка був до нього прив'язана, і хіба, крім того, не було б вдячною, достойною завданням дати щастя, притулок і спокій цього розумному, гордому і замученному працею створінню? Чи до лиця йому, – запитував він себе, – ці претензії на красу, молодість, на те саме щастя, якого не може бути і яке, точно в покарання або насмішку, ось уже три місяці тримає його в похмурому, пригніченому стані? Медовий місяць давно пройшов, а він, смішно сказати, ще не знає, що за людина його дружина. Своїм університетським подругам і батькові вона пише довгі листи па п'яти аркушах, і знаходить саме, про що писати, а з ним говорить тільки про погоду і про те, що пора обідати або вечеряти. Коли вона перед сном довго молиться богу і потім цілує свої хрестики і образки, він, дивлячись на неї, думає з ненавистю: «Ось вона молиться, але про що молиться? Про що?»

(*Антон Чехов*)

Вправа 10. Словниковий диктант.

Гіркувато-солоний, гірничобудівний, гірничо-буровий, гірничо-геологічний, гірничозаводський, гірничо-металургійний, гірничопідготовчий, гіровоз, гірогоризонт, гіроперетворення, гірськолижниця, гірсько-лісистий, гірськострілецький, гістерезометр, гістогенетичний, гладкостовбурний, глейкометр, глибинно-насосний, глибиномір, глибоководний, глибинно-поверхневий, глибоковіруючий, глибокозадньоязиковий, глиновалькований,

глиноземистий, глиноземно-алюмінієвий, глинолікування, глиноцемент, глікозид, гліколево-метиловий, глінтвейн, гліцерино-желатиновий, гліцерометр, глотково-піднебінний, глотохронологія, глюкозогалактозний, глюкозооксидаза, глюкозо-інсуліновий, глянцкартон, гнейсово-гранітний, гнейсограніт.

Вправа 11. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Автодорожній інститут; дотримуватися порядок; низка думок; гучна історія; дати по загривку; якщо маєш охоту; жвавий розум; Замкова щілина; йти нанівець; кожна хвилина на рахунку; лицьова сторона тканини; мерзота запустіння; на переляк брати; віконний палітурка; поживні соки; ріжки та ніжки; з жиру біситися; тріскуча фраза; викривати в крадіжці; хронологія подій; цілий та неушкоджений; людина виняткової доброти; кулькова ручка; ці розмови недоречні; ядерна енергія.

Вправа 12. Відредагувати речення.

Вилике росповсюдження грекської мови та її використаня в якості мови міжнародного спілкування приводить і до не гативних змін, до її своєобразного «псування». Подобні процесси можна спостерігати сьогодні у англійській мові, що є нинішньою планетарною «койне». Отож, александрійські філологі роспочинають клопітку работу по спрощенню елініcтичного койне, в основі якого знаходився атичний діалект. Дані зміни доторкнулися системи письма (віднайдення малих літер), морфології (відміна двоїни) тощо. Історики вважають, що дані іновації створили можливості для наступного поширення грекської мови, укріпили її функціональность в якості носія грецької культури не дивлячись на невідворотний процес асиміляцій та трансформацій, которихмова зазнавала в кожній спільності, полісі, регіоні.

Замість того у регіонах, які не втрапили до составу елліністичних монархій, наприклад у Італії, грекська мова функціонувала в качестві носія культури, но так і не стала загальновживаною. Грекська культура била частотно перебрана народами, котрі мешкали біля грецьких полісів, але симбіозу не відбулося, як це сталося на Сході. Зокрема, причинною цьому може бути те, що згадані народи, на відміну від східних, не мали довгої традиції та відповідного рівня розвитку. С цього виходить, що збігання політичних та економічних обставин є так само необхідним для того, щоб мова перетворилася на засіб розповсюдження культури.

12.6. Правопис прийменників.

У сучасній українській мові прийменники поділяють на первинні та вторинні, а за будовою – на прості, складні та складені. Так, під час написання простих прийменників труднощів практично не виникає, вони з'являються під час написання складних та складених одиниць. Український правопис пропонує такі положення, якими слід керуватися:

I. Разом пишуться:

1. Складні прийменники, утворені сполученням одного або кількох прийменників з будь-якою частиною мови: *вподо́вж, за́мість, навко́ло, напри́кінці, вна́слідок, що́до* тощо.

2. Складні прийменники, утворені з двох простих прийменників: *про́між, окрі́м, за́для, навпро́ти, по́між, по́над, зара́ди, по́перед, по́за, по́середа*.

II. Окремо пишуться:

Прийменникові сполуки ***у(в) ра́зі, під кіне́ць, під ча́с, що́ ж до, в умо́вах, починаючи від*** тощо.

III. Через дефіс пишуться:

Складні прийменники, першою частиною яких є прийменник **з-(із-)**: *з-за, із-за, з-над, з-пе́ред, з-під, із-під, з-по́за, з-по́між, з-по́над, з-по́під, з-по́середа, з-про́між*.

Вправа 1. Записати прийменники разом, окремо, через дефіс.

На/противагу, на/пере/різ, з/по/серед, ме/жи, пі/ді, у/спів/дружності/з, з/по/зад, на/чолі, ці/ною, о/крім, через/посередництво, в/ід, на/зразок, з/межи, су/проти, по/біля, у/результаті, по/нижче, на/пере/кір, ко/ло, по/зад, далеко/від, на/за/садах, по/близу, с/тосов/но, з/по/межи, відповідно/до, обі/руч /від, в/супереч, на/при/кінці, се/ред, з/пе/ред, по/руч, у/відповідь/на, близько/від, про/між, на/в/з/догін, на/знак, по/за/межами, з/по/перед, ра/ніш, д/ля, по/довж, на/честь, пере/ді, з/боку, на/основі, під/час, від/далік, на/серед, у/випадку, о/сто/ронь, к/рай, що/до, у/процесі, з/між, не/по/далік, з/по/під, з/боку/від, у/напрямку, з/важаючи/на, по/перед, по/одаль, в/межах, не/по/далік/від, на/зустріч, з/над, за/ради, в/здовж, в/розрізі, стосовно/до, по/біч, з/за, по/ряд, право/руч/від, про/сто, не/далеко/від, з/поза, шлях/ом.

Вправа 2. Переписати речення, правильно записавши в них прийменники. Пояснити правопис.

1. Ахмед не знав, куди йому рухатися – він остаточно заблукав і був абсолютно безпорадним, але знав одне – десь має бути ця клята вулиця, що право/руч/від магазина з/і/взуттям. 2. Недалеко стояли міцні хлопці, які, здавалося, ладні були йти с/у/проти самого чорта, але з/поміж них були й менш рішучі. 3. Чоловік добре тямив, що, починаючи/з цього моменту, йому вже не варто допускатися таких помилок. 4. Литовцю не довелося довго припрошувати – з/по/серед гурту виокремилось кілька осіб і відійшло вбік. 5. Машина зупинилася на/в/проти покинутого дворища, з неї вийшов лейтенант, з/за спини якого визирало перелякане дівчисько. 6. Інформація з/і штабу була достовірна – у/напрямку руху дивізії супротивник зосередив значні сили. 7. Тепер усі розуміли, що залежно/від того, яку позицію займе опонент, захист може і не відбутися. 8. Михайло почув гуркіт моторів, а за мить з/за гори виповзла колона важкої техніки. 9. Дід радив по/верх ряднини класти на лаву щось тепліше, щоб не застудитися. 10. Такі заходи були необхідними й нагальними в/ інтересах усієї держави.

Вправа 3. Скласти з поданими словами речення та пояснити правопис прийменників.

Стосовно, поблизу, відповідно до, протягом, від, позад, обіруч від, на засадах, окрім, понижче, напереріз, праворуч, у результаті, з-посеред, далеко від, межи, у сфері, піді, через посередництво, у співдружності з, з-позад, на чолі, у відповідь на, ціною, на кшталт, з-перед, незалежно від, з-межи, супроти, побіля, наперекір, коло, з-помежи, всупереч, наприкінці, серед, поруч.

Вправа 4. У наведеному нижче тексті знайти прийменники, виписати та пояснити їхній правопис.

Через садок козаки вийшли до горішньої Лаври. Над головною брамою ніби висіла церква із високою гранчастою банею і багатьма округлими віконцями. Двоє дверників охороняли залізні ворота, які зараз були відчинені, і в них вільно проходили прочани. Просто перед ними тяглась широка дорога до великої церкви, що зокола була схожа на білий іконостас, а обабіч дороги стояли чепурні келії ченців з палісадами під вікнами.

На майдані перед великою церквою здіймалась у небо дерев'яна дзвіниця, рублена на чотири кути. Мартин мусив притримати на голові шапку, щоб побачити на ній хрест. По кручених сходах усередині дзвіниці можна було зійти нагору, де висіло п'ять малих і великих дзвонів, але найбільший дзвін – «Балик», на двісті пудів вагою, висів на другій дзвіниці, нижчій за першу. Вона теж стояла на майдані, через дорогу.

Коли козаки зайшли до середини подвір’я, над головами їм пролунав втішний дзвін дзиґарів. Дзиґарі містилися на високій дзвіниці і відбивали кожну чверть години одним ударом у малий дзвін, а коли минала повна година, дзиґарі били чотири рази, потім відбивали кількість годин у великий дзвін, і його чути було далеко навколо монастиря.

(*Петро Панч*)

Вправа 5. Виправити допущені під час перекладу українською мовою помилки у словосполученнях та пояснити особливості написання прийменників.

Зустріч близько полудня; виглянути з-за рогу; рухатися позаду автобуса; гуляти навколо будинку; в скасування попереднього розпорядження; в галузі ракетобудування; стояти при своєму батькові; в напрямку моря; починаючи від Адама; на противагу доповідачу; посеред річки; серед мітингувальників; з приводу пільг; поруч з будинком; крім інженера; перед очима; стосовно питання, що розглядається; в процесі аналізу; поза межами дослідження; прогнати з очей; біля турнікету; залежно від ситуації; всупереч поширеній думці; йде в розріз з доктриною; одночасно з будівництвом; слідом за собакою; незважаючи на негаразди; у відповідь на загрозу; на відміну від противника; по лінії суднобудування; після подання.

Вправа 6. Виправити допущені помилки в тексті, виписати прийменники та пояснити їхній правопис.

Крім обіду, що складається з щей, порося, гуски з яблуками та ін., На кухні в великі свята готували ще так званий французький або кухарський обід, на випадок, якщо хтось із гостей в верхньому поверсі забажає скуштувати. Коли в їдальні застучалі посудом, Лисевіч став проявляти помітне збудження; він потирав руки, поводив плечима, мружився і з почуттям розповідав про те, які обіди колись задавали люди похилого віку і який чудовий матлот з мині вміє готувати тутешній кухар – не матлот, а одкровення! Він передчував обід, вже їв його подумки і насолоджувався. Коли ж Анна Якимівна повела його під руку в їдальню і він нарешті випив чарку горілки і поклав собі в рот шматочок сьомги, то навіть замугикав від задоволення. Жував він голосно, противно, видаючи носом якісь звуки, і очі його при цьому ставали масними і жадібними.

Закуска була розкішна. Були, між іншим, свіжі білі гриби в сметані і соус провансаль з смажених устриць і ракових шийок, сильно присмачений гіркими пікулями. Самий обід складався з святкових, вишуканих страв, і вина були прекрасні. Мишко прислужував за столом із захватом. Коли він ставив на стіл якесь нове страву і знімав з блискучою каструлі кришку або наливав вино, то робив це з важливістю професора чорної магії, і, дивлячись на його

обличчя і на ходу, похожую на першу фігуру кадрилі, адвокат кілька разів подумал: «Який дурень!»

(*Антон Чехов*)

Вправа 7. Визначити відмінкову форму іменника в поданих словосполученнях.

На шляху до успіху; в унісон із адвокатом; попри негаразди; навздогін за долею; без вороття; зверху стола; в рамках дискусії; ік лихій його матері; побіч з кухнею; по руці; на предмет вакансій; за рахунок депозитів; навздогін коханій; поруч хазяїна; у відповідь на образу; між дверей; навпроти вікна; навперейми ворогу; поза сферою впливу; на противагу обставинам; проміж людей; над гобеленом; крізь сито; подібно до собаки; насупроти вікна; порівняно з іншими; повз гостей; задля розваги; поверх куртки; понад озером; нарівні з професором; навкруги лісу; щодо запитання; наперекір наказу; на відміну від людей; понад золото; спереду автівки; у ході засідання; вслід потягу; з огляду на ситуацію; поза роботою; круг вівса; з-понад валу; навстріч весні; напередодні шлюбу.

Вправа 8. Знайти у поданому текстовому фрагменті прийменники і виписати у дві колонки: 1) первинні (непохідні); 2) вторинні (похідні).

Аби ж то Євпраксія знала, про що питати. Зате знав Журило. Раз княжна, то й треба їй про князів. Про братів її та отця, та дядьків, та матір, та пресвітерів, та... Ну, то ось... Тоді, як вона поїхала сюди, з греків прибіг у Тмуторокань Олег Святославович, кинув у поруб братів Ростиславовичів – Давида й Володаря, посік козарів, які запроторили його до ромеїв, Ростиславовичів випустив, засів у Тмуторокані. Ростиславовичі ж кинулися на Русь, вигнали з Володимира Ярополка Ізяславовича, той прибіг до князя Всеволода просити помочі, великий князь послав сина свого Володимира Мономаха з дружиною, вигнали Ростиславовичів й посадовили знов Ярополка у Володимирі. Тоді й він, Журило, ходив з дружиною. А через рік Ярополк, піддавшись злим намовам, пішов супроти самого великого князя Всеволода, і знов послано до Лучеська молодого князя Мономаха, і знов Журило ходив туди з дружиною, Ярополк утік до ляхів, а вони взяли Лучеськ, і матір Ярополкову Гертруду, і жону його Ірину, і дружину привели до Києва в полон, чи що. Ще рік минув, Ярополк прийшов і став миритися з Всеволодом. Знов дано йому Лучеськ, а Мономах повернувся до Чернігова. Та не вгамувався Ярополк, пішов на Звенигород, а в путі, коли спав він на возі, набіг на нього якийсь Нерадець, увігнав йому в серце меч і втік, що ніхто й не стямився. Скочив Ярополк, вирвав із рани меч, закричав розпачливо: «Ох, ти ж мене, вороже, доконав!» І вмер. Ну, привезли його до Києва, поклали в раку мармурову в церкві святого Петра, яку сам воздвиг по

намові своєї матері Гертруди, що молилася римській церкві святого Петра. Ото й усе.

(*Павло Загребельний*)

Вправа 9. Словниковий диктант.

Гніздобудування, гніздово-норовий, гноєвідділення, гнотобіологія, година-дві, годограф, голарктичний, голінковостопний, голка-риба, голковколювання, голкорефлексотерапія, голландсько-французький, голошкірі, головоногі, головпоштамт, голоедричний, голубувато-бузковий, гомеоморфізм, гомеопатія, гомілковопідколінний, гомогенно-електрохімічний, гончарно-гіпсовий, горбоконик, горидуб, горизонтально-вертикальний, горизонтально-фрезерний, горизонтально шаруватий, горілиць, горіхоплідний, гормонально-активний, гормонотерапія, горобинно-червоний, горобцеподібні, городньо-баштанний, горорізьба, горотвірний, гороходробарка, гортанно-глотковий, горюдуб, господарство-пайовик, господарсько-адміністративний.

Вправа 10. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

А по цему; безпритульний дитина; вірчі лист; гірка пігулка; справа за обвинуваченням; якби; тиснути руку; за непридатністю; йти на дно; яким вітром?; ліпні прикраси; місце знаходження; належить з'явитися; оливкова олія; харчуватися овочами; обробляти грядки; Будь же ласкавий; тридцять срібняків; зміцнюючий засіб; фігуральний вислів; клопотання про прийняття до громадянства; цінні папери; частота пульсу; широкомовні декларації; це не суттєво; бути на світло.

Вправа 11. Відредагувати речення.

Наше дослідження конфлікта в мовленнях персонажів сучасної американьської драми має ціллю виявити, яким образом ініціюється та розгортається конфлікт. В загальному, конфлікт є над-звичайно цікавим психо-фізичним явленням, котро характеризуєцця деякими лінгвістичними та екстра лінгвістичними проявами. Конфлікт має місце тоді, коли між людьми виникають суперечкості, которі базируються на стиковці інтересів, потреб, бажань, дій, інтенцій. В час конфлікта опоненти обіймають радикально протилежні позиції, кожна з яких взаємовиключує іншу, тим самим требуючи, щоб одна із сторін уступила, поскільки можливим є тільки один позитивний результат, що задовольнить одну з сторін. Конфлікт являється основою сюжету, що динамічно розвивається. Саме конфлікт, розгортаюсь у сюжеті, визначає дані вчинки дійових осіб, хід і характер подій.

В сучасних лінгвістичних дослідженнях конфлікт розглядається в якості насамперед виникнення дисгармонії у мовних діях комунікантів, що у свою чергу забороняє адекватному сприйняттю та викликає негативні емотивні реакції та переживання. Відсутність мотивації до взаємної кооперації, не дотримання принципу ввічливості, наявність в комунікантів різних, несумісних один з одним цілей, способів та засобів їх досягнення приводить до створення конфліктної ситуації, де принципи кооперації поступаються конфронтації. Необхідно замітити, що конфлікт зароджується та розвивається у процессі діалогу.

12.7. Правопис сполучників

Сполучник (лат. conjunctio) – це несамостійна (службова) незмінна частина мови, до якої належать слова семантичної категорії ‘відношення між явищами дійсності або фрагментами думки’. Граматично ці відношення регламентуються синтаксичними зв’язка́ми – сурядним і підрядним[2].

У сучасній українські мові існують прості та складні сполучники, останні пишуться разом, окремо і через дефіс.

I. Разом пишуться:

Складні сполучники, які становлять тісне поєднання повнозначних слів з частками або прийменниками: *аджé, анíж, втім, затé, мóвби, нáчеб, нáчебто, немóв, немóвби, немóвбито, ненáче, ненáчебто, нíби, нíбито, ніж* та ін.

NB! Складні сполучники *затé, протé, щоб, якбú, якщó*, які пишуться разом, слід відрізняти від однозвучних самостійних слів, що пишуться з прийменниками **за**, **про** та частками **би**, **як** окремо. Пор.: ***Щоб*** *добре вчитися, треба багато працювати.* ***Що б*** *мені подарувати другу на день народження? Я знаю,* ***проте*** *не скажу.* ***Про те*** *оповідання ми не говорили.* ***Якби*** *тут був мій товариш.* ***Як би*** *краще виконати цю роботу?* Тож можемо зробити висновок про важливість синтаксичного критерію для з’ясування особливостей написання сполучників.

II. Окремо пишуться:

1. Сполучники з частками **б**, **би**, **ж**, **же**: *аджé ж, алé ж, а я́к же, бо ж, колúб, колú б то, óтже ж, хочá б, хóч би*.

2. Складені сполучники: *дармá що, для тóго щоб, зáмість тóго щоб, з тúм щоб, з тóго часу як, незважáючи на те що, пíсля тó>го як, при цьóму, та й, тáк що, тимчáсом як, томý що, у міру тóго як, чéрез те що* й под.

[2] Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л.А. Алексієнко, О.М. Зубань, І.В. Козленко; за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – С. 491.

III. Через дефіс пишуться:

Сполучники *отóж-то, тúм-то, тíльки-но, томý-то*.

Вправа 1. Записати сполучники разом, окремо, через дефіс.

А/би, а/би/но, як/от, а/би/то, бу/цім, аби/лиш, до/поки, а/бо, з/того/часу/як, ад/же, ко/ли, а/до/того/ж, ні/ж, а/ж, поза/як, а/ле, ра/з, а/на/віть, все/таки, а/ні, як/би/то, а/ніж, що/би, цеб/то, а/що/то, чи/м, б/а, то/ж, ба/йка щ/о, до/пі/ру, ба/на/віть, о/стільки, бо/дай, при/тім, бу/цім/то, при/чому, від/коли, тоб/то, усе/таки, ні/же, в/тім, гей/би, о/скільки, до/ки, тільки/но, до/кіль, хо/ч, за/киль, після/того/як, за/ким, по/з/довж, ли/ше, за/кіль, тим/то, ч/и, за/мість/того/щоб, я/к, за/те, про/те, з/най, си/річ, з/тим/щоб, с/коро, ле/д/ве, та/же, ле/дь, тіль/ки, ли/ш, не/мов/би, ли/шень, по/ки, мо/в, по/мість, при/чім, а/саме, мо/в/би, як/що, мо/в/би/то, як/би, хі/ба, на/коли, на/че, д/ак, на/чеб, по/мість, на/чеб/то, при/тому, не/мов, та/ж, не/мов/би/то, у/тім, не/на/че, от/же, не/на/че/б/то, о/то/ж, ні/би, о/то/ж/то, ніби/то, себ/то, ти/м, то/й, хо/ча

Вправа 2. Переписати текст, знайти в ньому сполучники та пояснити їхній правопис.

Доки я все те писав, люб’язний читальнику, насунулися на небо хмари, заповнили його, а за годину мене оббризкало ріденьким дощем. Я забрався до куреня і ось уже кілька годин дивлюся, як сукаються водяні нитки. Вогке повітря ллється до куреня, сіно починає пахнути сильніше, довкола стоїть тиша, чутно лише однотонний швергіт – видно скошені струмені й залитий водою світ.

Висить сіре марево, і я в ньому відчуваюся єдиною живою істотою на сотню гін. Дощ затягувався, а мені й хотілося того – затяжного й тихого плескоту, коли все покривається серпанком і вода стає володарем світу, а земля спрагло підкоряється їй, як жінка, котра довго не знала любові. Я відчуваю отаке щільне з’єднання двох потужних начал – це заспокоює мене й умиротворює.

Маю описувати зараз свій побут у Шклові. Так, думаю я, нині зібралося в одне все: вода, земля, думки мої, марення, люди, з якими зустрічався. Скільки тих облич – блукаю поміж них і не гублюся; в безмежній просторіні ми хоч і комахи, але намагаємося створити на піднебесній щось особливе, зігріте розумом нашим. Без такого зігріву земля б мертва була. Тепло ж у світі творить тільки одне – життя, тож воно – корінь усього сущого, джерело, з якого п’є людський розум.

(*Валерій Шевчук*)

Вправа 3. Переписати речення, розкрити дужки та записати правильно сполучники, пояснити їхній правопис.

1. Марко зайшов до магазину, про(те) хліба не було й досі, а господар ліниво походжав між полицями, у(той)(час)як його малий спав у кутку. 2. У цьому кіоску продавали (не)лише газети, (а)й журнали і календарі. 3. Небо на сході спалахнуло і так запалало, гей(би) там горіло ціле місто. 4. Він згоден був позичити Іванові зерна, (до)піру його мали привезти ввечері. 5. Клим показав йому комбайн, невиразний і сіренький, (за)те надзвичайно надійний і потужний. 6. (В)міру(того)як потяг заходив у тунель, мобільний зв'язок слабшав, голос батька переривали завади і Таня майже його не чула. 7. Він ішов сміливо туди, у ту вогненну лавину, (з)відкіль мало хто повертався живим і неушкодженим. 8. Сторож розповідав, що якихось надзвичайних випадків давно не було, не було і жодних порушень, (як)от незачинені двері, забутий ключ від кабінету… 9. Так хлопці бездумно розважалися, (аж)поки Андрій ледь не зірвався з будівлі. 10. Заводський корпус, (до)якого наближалося авто, був чистесенький, білесенький, словом, вилизаний, (ні)би скельце.

Вправа 4. Переписати сполуки слів і розкрити дужки. Пояснити правопис сполучників.

Слід хутчій прибрати, (за)ким сонце не сіло; не розчув, (за)ким послали його; не забути (про)те, що говорили; часу вдосталь, (про)те слід вирушати; як(що) вовка не хочеш бити, (то)хоч на сторожі постій; кричи голосно, як(що) станеться; (як)би нам ото докумекати машину зробити; (як)би зробили машину, то дали б премію; так швидко зник, (не)мов корова язиком злизала; такий гордий став – і слова (не)мов без дозволу; він сказав голосно, (що)б те почули всі; (що)б таке вигадати цікаве на свято; довелося сьогодні погарувати, (за)те завтра відпочине; потягли до економії (за)те жито, що вкрав; усі першоджерела, (на)приклад літописи; вирішив нанести різьблення (на)приклад; він збирав розсипані фантики, (при)тому дурнувато хихотів; бойлер стоїть (при)тому будинку.

Вправа 5. Поставити замість крапок пропущені сполучники (***а, і(й), тобто, як…так, який(а, е, і)***) та обґрунтувати їх уживання.

Граматика як наука абстрагується ... від конкретного в лексичному значенні слів, ... і від конкретного змісту речень. Для неї в слові важливим є насамперед граматичне значення, ... виражається в структурі слова (а тому ... сама структура, її компоненти – морфеми, типи структур). Так само в реченні: для неї важливим є граматичні властивості речення – його граматичні риси, ... виражаються в структурі речення (а тому ... сама структура, її компоненти – члени речення, типи речень і т.ін.), ... ті

граматичні ознаки речення, ... разом із засобами свого вираження становлять основу граматичних категорій синтаксису.

Щоб усвідомити суть граматичних категорій синтаксису, необхідно спочатку зрозуміти їх основи, ... граматичні значення речення і їхні формальні показники.

Основними й визначальними (істотними) для речення ми вважаємо такі його ознаки, ..., по-перше, належать йому тільки в цілому, тобто як реченню, ... не окремим його складовим частинам; по-друге, визначають речення як особливу одиницю думки, комунікативну, без якої речення неможливе; по-третє, не випливають із смислового змісту самого речення (чи змісту складових частин його), ... мають свою основу.

(*Ілля Кучеренко*)

Вправа 6. Відредагувати перекладений українською уривок із тексту, підкреслити сполучники й пояснити їхній правопис.

Відомо, як в колишні часи закінчувалися подібні положення: відмінна дівчина в гидке сімействі; насильно нав’язується наречений, ница людина, який їй не подобається, що сам по собі був дрянноватим людиною і ставав би чим далі, тим погань, але, насильно тримаючись біля неї, підпорядковується їй і потроху стає схожий па людини так собі, не хорошого, але і не поганого. Дівчина починала тим, що не піде за нього; але поступово звикала мати його під своєю командою і, переконуючись, що з двох зол – такого чоловіка і такого сімейства, як її рідне, – чоловік зло менше, ощасливлює свого шанувальника; спочатку було їй гидко, коли вона дізнавалася, що таке значить ощасливлювати без любові; але чоловік був слухняний; стерпиться – злюбиться, і вона зверталася в звичайну хорошу даму, тобто жінку, яка сама-то по собі і хороша, але примирилася з вульгарністю і, живучи на землі, тільки коптить небо. Так бувало раніше з відмінними дівчатами, так бувало раніше і з відмінними юнаками, які все зверталися в хороших людей, що живуть на землі теж тільки потім, щоб коптити небо.

(*Микола Чернишевський*)

Вправа 7. Переписати текст, правильно записавши сполучники та пояснити їхній правопис.

Хоч на здоровий розум ніби й не було нічого смішного в тім, що/в камері з’явилася гола людина, а/ле/в дійсності це таки великий привід для сміху. Його взяли за людину, щойно приведену з волі. Серед сірої, як земля, саламахи Андрій кидався в очі своєю свіжою, бронзовою шкірою, ні/би його щойно забрали з пляжу, від вигод вільного життя. Ось в цім і була причина сміху... Людям взагалі властиво: хорим – заздрити здоровим, сліпим – заздрити видющим, в’язням – заздрити вільним... А/ко/ли об’єкт заздрощів урівнюється бідою до однакового становища – це весело.

А/ле в’язні потішались, мабуть, не/так над ним, як/над ким іншим, а/може, й над самими собою. По камері літали ядерні фрази, уїдливі дотепи, саркастичні словечка – люди ними перекидалися, не/мов м’ячами, з кутка в куток і перекочували з кутка в куток хвилі сміху, що/то притихав, то знову спалахував. <…> Приведеного просто пхали в камеру, та й уже, а/щоб вивести людину, треба було відбути досить довгу мороку – спершу в «кормушку» встромлялася голова оперативніша й шипіла «на Бе», «на Ме», а/тоді йшла по камері хвиля відгуків – всі, хто був «на Бе» чи «на Ме», говорили свої прізвища, так поки хвиля не натрапляла на потрібне прізвище, не/мов на каменюку, й зупинялася від голосу оперативника…

Вправа 8. Словниковий диктант.

Госпрозрахунковий, граматико-семантичний, гостелюбний, гостроверхий, граматично правильний, гострогубці, гостродефіцитний, гостроінфекційний, грам-атом, гострослів, гранично-мінімальний, грамзапис, гофмаршальський, граблеподібний, граблі-волокуша, гравієвловлювач, грам-іон, гравійно-щебеневий, гравіметр, грам-молекула, гравіорозвідування, гравітаційно-магнітний, грам-моль, градієнтометр, градобиття, гравітаційно-шаруватий, градозахисний, градієнт-зонд, градовідвід, градонебезпечний, градієнтно-інваріантний, градопад, гранітогнейс, градуйовано-комутативний, грамосантиметр, грамплатівка, грам-сила, гранатово-червоний, гранатомет, гранд-диск, гранецентричний, гранично допустимий, гранітоїд, графітоподібний.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Активоване вугілля; невтішна печаль; порушувати гнів; гессенськая муха; дисциплінарне стягнення; якщо завгодно; жах як; турботлива рука; грати в піжмурки; як сорока на колу; особисту поруку; дрібна сошка; не знати, почім фунт лиха; закінчення слід; живити пристрасть; важіль Архімеда; сісти за стіл; сторчма стояти; зміцнювати дружбу; вистачити через край; цикл лекцій; приватногосподарський сектор; шовковичне дерево; затятий гнів.

Вправа 10. Відредагувати речення.

Об’єктом данного дослідження являється та часть лексико-семантичної группи чехських назв кольорів, одиниці которой утворені від ботанних номенів.

Ми знаємо, що кольори по-діляються на а хроматичні та хроматичні. До а хроматичних відносяться: білий колір – чеськ. *bílý*, сірий – чеськ. *šedý* та чорний – чеськ. *černý*. До хроматичних (основних) рахують кольори, которі

виділяються у сонячному спектрі Ньютона, а-саме: червоний – чеськ. *rudý (červený)*, оранжевий – чеськ. *oranžový*, жовтий – чеськ. *žlutý*, зелений – чеськ. *zelený*, блакитний – чеськ. *bleděmodrý*, синій – чеськ. *modrý*, фіолетовий – чеськ. *fialový*. Остаток налічних кольорів являєцця відтінками сіми основних і составляє вражаючу кількість – за даними учених, близько десяти міліонів. Без перечно, ні в одній мові світу нема стільких назв, а би позначити усі існуючі відтінки кольорової гамми.

Ядро лексико семантичної групи кольоративів вчені розглядають по різному; большую їх частину становлять назви, спільні для переважної більшості слов'янських мов. Як зазначає О.М. Дзівак, ті лексеми, которі були унаслідувані від епохи спільно слов'янської мовної єдності, тепер уже утратили внутрішню форму, тобто на погляд сучасних носіїв мови є невмотивованими. До таких відносяцця чеські назви *bílý, šedý, černý, rudý, žlutý, zelený, modrý*.

12.8. Правопис часток

Частка (лат. particula) – це несамостійна (службова) незмінна частина мови, до якої належать слова функціонально-семантичної категорії 'модальність'[3].

Розрізняють словотворчі частки, які, уточнюючи зміст окремих слів, є їхніми складниками, та формотворчі, які вживаються лише в деяких формах слова для вираження граматичних значень.

СЛОВОТВОРЧІ частки пишуться разом, окремо або через дефіс.

I. Разом пишуться:

1. Частки **аби-**, **ані-**, **де-**, **чи-**, **що-**, **як-** у складі будь-якої частини мови (крім сполучників прислівникового типу): *абúщо*, *анітрóхи*, *дедáлі*, *дéколи*, *чимáло*, *щосúли*, *якомóга*, *якщó* та ін.

2. Частки **би(б)**, **то**, **що** в складі сполучників: *щоб*, *якбú*, *немóвбито*, *нíбито*, *абóщо*, і частка **же(ж)** у складі стверджувальних часток *авжéж*, *атóж*.

3. Частка **-ся** зворотних дієсловах: *навчáється*, *будується*.

4. Частка **сь** у складі займенників і прислівників: *хтóсь*, *якúйсь*, *десь*, *колúсь*.

[3] Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л.А. Алексієнко, О.М. Зубань, І.В. Козленко; за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – С. 499.

5. Частка **не**, якщо вона виступає у складі будь-якої частини мови у ролі префікса і, отже, слово без **не** не вживається: *невíльник*, *негóда*, *недýга*, *нéжить*, *немовля́*, *ненáвисть*, *невгасúмий*, *непохúтний*, *несказáнно* та ін.

Із дієсловами **не** пишеться завжди окремо, крім тих, які без **не** не вживаються: *невóлити* (змушувати), *незчýтися*, *ненáвидіти*, *нестя́митися*, і тих, яким частка **не** надає нового значення: *нездýжати* (хворіти), але *не здýжати* (не змогти), *непокóїтися* (хвилюватися), *неслáвити* (ганьбити), але *не слáвити* (не прославляти).

6. Частка **не** в складі префікса **недо-**, який означає дію, стан або якість, які виявляються неповною мірою: *недовикóнувати*, *недодéржати*, *недопúсаний*; *недобиток* та ін. Якщо частка **не** виступає для заперечення дії, вираженої дієсловом із префіксом **до**, вона пишеться з ним окремо: *він недочував* але: *він не дочýв моїх слів*.

7. Частка **не** з іменниками, прикметниками, займенниками і прислівниками, якщо вони разом із **не** становлять одне поняття: *непрáвда* (брехня); *небалакýчий* (мовчазний), *немалúй* (великий); *недалéко* (близько), *недармá*, *нéхотя*, а також: *незважáючи на…*, *немóв*, *ненáче*.

NB! Частка **не** пишеться окремо від прикметника, що має при собі як пояснювальне слово займенник або прислівник із часткою **ні**, а також окремо від прикметника, перед яким стоять: **далеко**, **зовсім**, **аж ніяк**, порівняймо: *Ні до чого не здатна людина. Далеко не досконалий твір* тощо.

8. Частка **не** з дієприкметником у ролі означення іменника (а не присудка) і не має при собі пояснювальних слів: *незакíнчена робóта*, *нез'ясóване питáння*, *неспростóвані фáкти*.

9. Частка **ні** із заперечними займенниками і прислівниками: *ніхтó*, *ніщó*, *ніякий*, *нічúй*; *нікóли*, *нінáщо*, *ніскíльки*, *ніяк*.

II. Окремо пишуться:

1. Частка **що** в сполуках: *дармá що*, *тíльки що*, *хібá що*, *щó ж до*.

2. Частка **то** в експресивних сполученнях *що то за*, *що то*, *чи то*, які виконують функції підсилювальних часток.

3. Частка **не** зі словом, з яким вона не становить одного поняття, а є лише запереченням: *Не доля вирішує – людина творить свою долю*.

4. Частка **не** з дієсловами і дієприкметниками, які виступають у функції присудків, з дієслівними формами на **-но**, **-то** й дієприслівниками: *не мóже не бáчити*, *не підходячи блúжче*; *прáці не закінчено* тощо.

5. Частка **не** з прикметниками у функції присудка, якщо часткою **не** заперечується ознака, виражена ад'єктивом: *Ця річка не широка* (заперечення), але: *Ця нешироκа річка впадає в Дніпро*.

NB! Якщо між **не** й відповідним прикметником-присудком за змістом речення можливе **є** (**був, була**), частку слід писати окремо, якщо зв'язка порушує смисл, то разом.

6. Частка **не** з дієприкметниками, якщо вони мають при собі пояснювальні слова: *Будинок був не зведений до кінця*.

7. Частка **не** з числівниками, займенниками і прислівниками займенникового походження, а також із прийменниками і сполучниками: *не два*, *не сьо́мий*; *не ти*, *не цей*, *не то…не то*.

8. Частка **не** з підсилювальними прислівниками, з незмінюваними присудковими словами та зі словами, що пишуться через дефіс: *не ду́же*, *не зо́всім*; *не від то́го*; *розмовля́ли не по-на́шому*.

9. Частка **ні**, уживана для заперечення наявності ознаки чи предмета, зокрема в деяких стійких словосполученнях без дієслова-присудка, що мають характер заперечного звороту, напр.: *ні живи́й ні ме́ртвий*, *ні ри́ба ні м'я́со*.

10. Частка **ні**, уживана як повторювальний єднальний сполучник або підсилювальна частка: *Він не мо́же ні писа́ти, ні працюва́ти*.

11. Частка **ні** з займенниками, якщо під час відмінювання вона відділяється від займенника прийменником, наприклад: *ні з ки́м*, *ні до чо́го*, *ні за́ що*.

ФОРМОТВОРЧІ частки **хай**, **нехай**, **би** (**б**), та **МОДАЛЬНІ же**(**ж**), **то**, **це** (зі значенням вказівності або визначальності), завжди пишуться окремо від інших слів: *хай пи́ше*, *нехай ска́же*, *зроби́ла б*, *опрацюва́ла б*, *сказа́в би*; *ходи́ ж зі мно́ю*, *На що то одній людині стільки грошей?*

<u>ІІІ. Через дефіс пишуться:</u>

1. Частки **бо**, **но**, **то**, **от**, **таки**, якщо вони виділяють значення окремого слова і між словом та часткою немає іншої частки: *іди́-бо*, *дава́й-но*, *як-о́т*, *та́к-таки*. Але частка **таки** пишеться окремо, якщо вона стоїть у препозиції до слова, якого стосується.

2. Компоненти **будь-**, **-будь**, **-небудь**, **казна-**, **хтозна-** й под. у складі займенників і прислівників: *хто́-небудь*, *бу́дь-хто*, *ка́зна-що*, *хто́зна-який*.

3. Частка **не**, вживана як префікс в іменниках – власних назвах: *не-Євро́па*, але в загальних назвах – разом: *неісто́та*, *нелюди́на*.

Вправа 1. Записати слова разом, окремо, через дефіс. Пояснити написання часток з іншими частинами мови.

Аби/де, не/квадрат, аби/коли, ні/на/що, чиїмо/сь, аби/з/ким, бозна/кому, аби/куди, не/керувальний, аби/но, не/дуже, аби/то, не/зовсім, аби/ж/то, не/три, ані/де, ні/що, ані/ж, не/квапливо, ані/за/що, не/кваліфікованість, де/таки, бозна/що, чому/будь, будь/кому, кому/будь, чого/не/будь, на/скількох/не/будь, чиї/не/будь, ким/будь, на/чиїх/сь, будь/ким, чий/не/будь, на/чому/будь, чим/будь, на/будь/кому, будь/на/кому, кому/не/будь, не/в/догад, казна/кому, бозна/на/кому, де/ким, аби/кого, бозна/на/чиїй, будь/котрого, аби/до/кого, аби/кому, будь/котрому, на/чиїй/не/будь, бозна/на/чому, аби/кого, бозна/ким, аби/ким, хтозна/хто, бозна/кого, де/кого, аби/на/кому, аби/чий, ані/до/кого, ані/кому, ані/ким, ані/з/ким, ані/на/кому, бозна/на/чийому, де/на/кому, казна/кого, будь/котрий, де/з/ким, казна/ким, казна/на/кому.

Вправа 2. Переписати речення, виписати частки та слова, компонентами яких вони є.

1. Щоб хоч не вони, хоч діти їх могли вирости дужими й вільними, щасливими людьми (*Б. Грінченко*). 2. Ось ти що-небудь збреши та душу розведи, а ми усі подбаємо, щоб тобі каша лишилася... (*А. Чайковський*). 3. Батьку, постій! Головою понурою ти ще тепер не кивай, знай – лихолітньою грізною бурею я ще не стомлений вкрай (*Г. Чупринка*). 4. Ні слова про втому! Ні слова про спокій! Хай марші лунають бадьорі й гучні... Хоч ніч облягає, – та в пітьмі глибокій вже грають-палають досвітні вогні... (*В. Еллан-Блакитний*) 5. І ми в цім квітні. Вже й заквінювали… І з нами наша пісня на порі. Й ні пагона на Болдиній горі ці птиці-блискавиці не склювали (*А. Мойсієнко*). 6. – Слухай, Рифко, – почав Герман, видячи, що вона немов утихомирилась трохи (*І. Франко*). 7. Бодай тобі добра не було, як ти водив мене цілий рік, а тепер насміявся надо мною! (*І. Карпенко-Карий*). 8. Я простяг руку, але не знав, з чого почати розмову, і якось по-дурному спитав її: – Тебе, Уляно, тепер і не впізнать… (*Г. Косинка*) 9. І скортіло твоїй дочці йти за молодого, от тепер і цяцькайся та бідкайся! (*М. Кропивницький*) 10. Збуди лишень братика швидше, нехай іде до свого діла, мені треба швидш поспішати (*Г. Квітка-Основ'яненко*).

Вправа 3. Переписати речення, розкривши дужки та записавши правильно частки. Пояснити їхній правопис.

1. Чутка така ходила містом, що (ні)(би)то увечері на старому дворищі відбуваються дивовижні речі. 2. Після обіду розпогодилось – (як)раз нагода сходити до парку, та х(оч) і гарно світило сонце, проте хмари ще бігали небом і хто(зна)що могло до вечора статись. 3. – Ти на(віть) і не дивись у той

бік, – застеріг Андрій. – Заміжня вона! 4. А(в)(же)ж, Микита добре пам'ятав, як минулого разу Тимко і с(правді) забув документи на столі. 5. І (все)таки слід (було)б перевірити цю інформацію. 6. Спросоння не второпав, що то за люди, та й (не)пам'ятав гаразд (ні)хазяйки, (ні)її сина. 7. Знав добре, що в цій ситуації (ні)хто йому (не)зможе допомогти (бо)дай порадою. 8. Вана заплакала(б), але боялася виявити слабкодухість, тому (все)таки стрималась, лише міцно стисла кулаки. 9. (Не)вже він зможе це подолати, стати сильнішим і сміливішим? 10. Сумнівався, чи варто все(таки) було повідомити начальника про цю прикру подію, але на(вряд)чи він серйозно поставився(б) до неї.

Вправа 4. Виправити допущені помилки в тексті та пояснити правопис часток.

1. Він більш не хотів її бачити, навіть коли йому потрібно було звернутися за юридичною консультацією, він вважав за краще будь-якої іншої юриста, але не тільки не її. 2. Нехай вони не зупиняються, скажіть їм, нехай працюють в поті чола, а їх праця буде прекрасно віддячити. 3. Невже було необхідно розглядати дане питання, якщо ми ще навіть не бачили результатів експерименту? 4. Так, він явно заслуговує на покарання, але я вважаю, що потрібно було б врахувати його молодий вік. 5. Навряд чи варто звертати на це увагу, якщо навіть вище керівництво заводу закриває на це очі. 6. Нам необхідно не відкладати в довгий ящик цю проблему, а вирішувати її негайно, не допускаючи будь-яких зволікань! 7. Ця людина була вкрай неговіркий, він на всі питання головлікаря тільки хмикав і бурмотів щось невиразне. 8. Ось тепер особи родичів сяяли радістю, ніби й не було ніякої сварки. 9. Неможливо було зрозуміти, звідки з'явилися ці танки – вони, здавалося, виринули з нізвідки і намагалися прорвати оборону. – От уже немає! – вигукнув комбриг. – Чи не пройдуть вони тут! 10. Напевно, все-таки потрібно було врахувати розстановку сил перед атакою ...

Вправа 5. Переписати речення та вставити пропущені букви. Пояснити правопис часток.

1. Я знав, я пив її мучення і взяв на душу гріх чужий; Тому гріху нема наймення, (н...)заборони, (н...)межі (*Г. Чупринка*). 2. Ніхто в світі жалю її (н...)чув і (н...)знав, тільки тая тополенька, де голуб сідав (*Л. Глібов*). 3. А тенденція творів Шевченкових, повторяємо, зовсім (н...)та, яку часом добачаємо у поетів нинішніх, у котрих (н...)змісту, (н...)форми, а якась порожнеча і думок, і вислову (*П. Грабовський*). 4. «(Н...), мамо, (н...)можи» (н...)люба любить! (н...)щасная доля із (н...)любом жить (*Є. Гребінка*). 5. Прострелені впали емблеми покірності, впали, щоб (н...)піднятися (н...)коли... (Н...)коли (н...) піднятися (н...) в душах їх, (н...) в душах дітей їх, (н...)внуків (*Б. Грінченко*). 6. Він приїхав, як завжди, розхристаний та

(н...)уважний і, (н...)довго гадаючи, забіг по дорозі до «буфету найкращих фіалок І. Л. Карасика»… (*М. Хвольовий*) 7. – Зроби, Астарочко, так, щоб мого Івана (н...)брала (н...)куля, (н...)шабля, (н...)інша зброя, – говорила дівчина, припадаючи до циганки (*А. Кащенко*). 8. Конюшина (н...)поспішав відповідати, він звів стомлені очі на згорбленого Клєнцова, на всіх і (н...)сподівано запитав офіцера з ноткою злоби: «Хіба тобі (н...)однаково?» (*Г. Косинка*) 9. Еней був тяжко (н...)по серцю Юноні, – все її гнівив: здавався гірчийший їй від перцю, (н...)в чим Юнони не просив; Но гірш за те їй (н...)любився, що, бачиш, в Трої народився і мамою Венеру звав…(*І. Котляревський*) 10. Я ще (н...)бачила (Н...)ічого, але (Н...)що скоро побачить мене (*О. Бодасюк*).

Вправа 6. Переписати речення пояснити правопис виділених слів із частками.

1. – Як часом заманеться вам, чесні отці, печених єгипетських м’ясів та «говяд» або чого питного, то я вам носитиму в келії; прикрию *чим-небудь* та й принесу в хустці, – сказав Копронідос. 2. А на цьому червоному, ніби мідному, поспеченому в огні полотнищі, саме посеред його, була *ніби* намальована Андріївська церква з п’ятьма банями, стуленими з тонких колонок. 3. Собор *неначе* злипався докупи з високими чавунними сходами й поренчатами по їх, що піднімались вгору до плацу – цвинтаря… 4. Я поспішаю по вулиці, що *спускається* до Андріївського собору. 5. Вона *ніякої* школи не скінчила, хоч усе починала; завжди починала та на тому й скінчила. 6. Признаюсь тобі, що й я в *дечому* буддист, тільки без тих латок, без того буддійського чернецтва, без тієї буддійської блекоти. 7. Три *чималі* давні портрети якихсь козацьких полковників, Павлусевих предків, у стародавніх темних рамах *ніби* заснувались чорним павутинням. 8. Я тебе сподівавсь до себе *щогодини, щохвилини*, бо ще на минувшому тижні довідався духом і серцем, що ти навіки моя, а я навіки твій. 9. В його тата і в його самого кишені були *неначе* якісь безодні, кудою провалились дві селі, ще й сахарня з костопальнею та з двома височезними трубами-димарями, навіть *не зачепившись* у їх штанях та холошах. 10. *Невиразне* передчування *чогось недоброго* стиха бентежило його душу.

(Із творів *Івана Нечуя-Левицького*)

Вправа 7. Відредагувати фрагмент тексту, виписати з нього частки, сполучники і прийменники, пояснивши правописні особливості.

Довго тлумачили між собою пан-отець Нил з Якимом, вчити чи Марка писати або так і закінчити на псалтирі. З домашніми Яким не входив в міркування з приводу цього предмета. Він знав напевно, що в березні першою він зустрів би опозицію, а тому і мовчав розсудливо. А по зрілому міркуванні з батьком Нілом вирішив, щоб Марка вчити писати.

Хитрість кпіжная, можна сказати, далася нашому Марку. Та й хитрість скорописця не відвернулася від нього. У півроку з невеликим він опанував всі таємниці каліграфії і так, бувало, виведе букву ферт, що сам учитель тільки плечима рушить, і більше нічого. Але кого він більше всіх захоплював своєю тростію скорописця, так це старого Якима. Він йому при кожній нагоді писав послання, надписуючи на конверті, що такий-то і такий губернії, такого-то і такого повіту, на благополучний хутір такий-то, жителю Якимові Миронову синові такому-то. Старий був в захваті, получа такий лист від свого сина зі школи.

Ось воно що значить освічена людина, – говорив він бувало Марті і Лукії, тримаючи лист в руках, якого він, звичайно, не розумів, тому що чітал тільки друковане. – Я ось і не був в селі, а знаю, що там діється. А ви, баби, ну, скажімо, що ви знаєте? Ото ж бо й є! А я так знаю. Вчора пан-отець Ніл на гуслах грав «Ісусе мій прелюбезнейшій», а матушка Якилина з іншими міроносицямі йому підтягували. Ось що.

(Із творів *Тараса Шевченка*)

Вправа 8. Словниковий диктант.

Граніт-порфір, гранодіорит, грант-еквівалент, грантодавець, гранулометричний, графітно-вугільний, графітовмісний, графоаналітичний, графоман, гребенезубі, гребенеподібний, гребенерозрівнювач, гребінчасто-ямковий, грейпфрут, грейферно-конвеєрний, греко-візантійський, грекомовний, греко-римський, греко-романський, гречкосій, грибник-заготівельник, грибоварний, грибостійкість, гриль-бар, гримучортутний, грипоподібний, гріховода, гріхопадіння, гробокоп, грозовідвідник, громадсько-політичний, громовержець, гротескно-водевільний, грот-щогла, грошолюб, грошолюбивий, грубововний, грузино-абхазький, грузинознавство, грушоподібний, грязевіддільник, грязелікарня, грязеглиноторфолікування.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Авторський екземпляр; безпека руху; забивати в голову; грудьми стояти; дати пам’ятку; одностайна думка; шлунок варить; заводське обладнання; грати наосліп; як раптом; лакофарбовий завод; макове зерно; на шкоду бути; обкладання податком; пе́рістие хмари; рамкова антена; мимовільне ділення ядер; туга гризе; покращити час; хімічний склад; цитварна полин; приватний сектор; штучна оплата; ефектне видовище; ядерна фізика.

Вправа 10. Відредагувати речення.

У іспанському речені каузативні відносини були відтворені ім-пліцитно за рахунок оцінки мовцем предмета. Замість того, у українському перекладі каузативність виражена експліцитно класичною трихчленною структурою із каузативним дієсловом *дратувати*. Вибір данного перекладу частично вказує на деякий перерозподіл в тексті експліцитної та імпліцитної інформації. Розглянемо наступний приклад: *Don Jaime cambia de postura,* ***se le estaba durmierndo*** *una pierna – Дон Хайме змінює позу;* ***він відсидів ногу***.

У оригіналі каузативні відносини виражені мпліцитно, поскільки дієслово *dormir (спати)* вираженого каузативного значення немає. Подібний опис ситуації є усталеним для іспанської мови. В цьому прикладі каузативні відносини імплікуються де нотативною ситуацією (він сидів невдало і в нього заніміла нога). Нато мість в українському перекладі каузативність виражена експліцитно каузативним дієсловом *відсидіти (ногу)*.

Таким образом, крім тенденції, на котру вказував В.О. Іовенко в іспансько-російській частковій теорії перекладу, і наліччя якої подтверджується в іспансько-українській парі мов, існує ще й з воротна тенденція, коли імпліцитні каузативні відносини в іспанському тексті відтворюються експліцитно в перекладі.

Відібраний емпіричний матеріял показав ще одну тенденцію, яку гіпотично ми не про гнозували: коли у оригіналі каузативних відносин немає, а в перекладі вони з’являється, при чому виражені експліцитно.

§ 13. ПРАВОПИС ВЕЛИКОЇ ЛІТЕРИ (БУКВИ)

З великої літери пишуться:

1. Перше слово речення/тексту після крапок/крапки, знака оклику й знака питання, коли ними закінчується попереднє речення.

2. Перше слово кожного рядка у віршах незалежно від наявності розділового знака в кінці попереднього рядка.

NB! Після крапок/питальних/окличних знаків, які не закінчують речення, а стоять у середині його для позначення переривчастості мови та інтонаційних відтінків (або вигуків), перше слово пишеться з малої, пор.: *– Дивіться… он там… лежить… щось…*

Коли знак оклику/питання/крапки стоять у кінці прямої мови, то слова автора пишуться з малої: *– Стій! Кому кажу! – заверещав Семен.*

3. Перше слово ремарки-фрази/посилання (поданих у дужках), що вказують на ставлення слухачів до слів (промови) якоїсь особи та на джерело повідомлення: *Слава борцям за незалежну Україну (Тривалі бурхливі оплески)*.

4. Перше слово рубрик тексту, якщо кожна рубрика граматично самостійна та закінчується крапкою, але якщо крапкою з комою – то з малої:

А. *Сьогодні відбудеться слухання з таким порядком денним:*

1. Про запобігання терористичній загрозі.

2. Про нові зразки озброєння для армії.

5. Перше слово після двокрапки, на початку цитати, що подається як пряма мова після слів автора, пор.: *Микола спитав: «Тобі холодно?»* Коли ж цитата входить до складу речення у формі підрядного речення, пов'язуючись із головним сполучником, тоді цитату пишемо з малої, пор.: *Микола спитав, чи йому холодно*.

6. Початкове слово виступу, постанови, протоколу, ухвали тощо після вступної (загальної) частини:

Дозвольте мені назвати основні причини наших невдач:

1. Погана організація праці та виробництво.

2. Низька матеріально-технічна база.

Велика літера у власних назвах:

1. З великої літери пишуться індивідуальні імена людей, по батькові, прізвища, псевдоніми, конспіративні клички, прізвиська: *Іва́н Петро́вич Котляре́вський, Ле́ся Украї́нка, Дани́ло Га́лицький*.

У складних прізвищах, іменах та псевдонімах, які пишуться через дефіс, з великої літери пишуться обидві частини: *Квітка-Основ'я́ненко, Нечу́й-Левиць́кий, Марія-Тере́за*.

Прізвища людей, уживані в загальному значенні, але які не втратили свого індивідуального значення: *Це наші нові Мічуріни та Ціолковські.* Якщо

ж прізвища (імена) вживаються зневажливо, вони пишуться з малої: *ерзац-дантеси.*

2. Індивідуальні назви міфологічних істот, божеств та казкових героїв: *Антéй*, *Бýдда*, *Ахіллéс*, *Зáєць*, *Лисúця*.

3. Назви найвищих державних посад України та міжнародних посад: *Генерáльний секретáр ООН*, *Президéнт Украї́ни*, *Головá Верхóвної Рáди Украї́ни* та ін.

NB! Назви посад, звань, учених ступенів тощо пишуться з малої літери: *мініс́тр*, *рéктор*, *президéнт НАН Украї́ни*, *дóктор наýк* та ін.

Назви титулів, рангів, чинів: *барóн*, *граф*, *імперáтор*, *корóль*, *цар.*

Назви посад міністрів, послів, президентів академій тощо в офіційних документах, а для підкреслення урочистості можуть писатися з великої літери: *Мініс́тр освіти Украї́ни*, *Посóл Респýбліки Пóльща*.

Умовні власні назви в актах, договорах та інших офіційних документах пишуться з великої літери: *Висóкі Договірні Стóрони*, *Áвтор* і *Видавни́цтво* тощо.

4. Назви сортів рослин та клички свійських тварин (окрім номінацій на позначення груп тварин чи порід та назв від географічних найменувань): *Бíлий налúв, Лúска* (корова); але: *З випасу повертáлися мої лиски*; *У нас є токай*.

5. Астрономічні назви: *Велúка Ведмéдиця*, *Сатýрн*, *Юпíтер*, *Велúкий Віз*, але:

– родові назми при астронімах пишуться з малої літери: *туманність Андромéди, комéта Галлéя*;

– слова *земля́*, *мíсяць*, *сóнце* пишуться з великої літери, якщо їх уживають як астрономічні назви: навколо *Сóнця* обертається *Земля́* зі своїм супутником *Мíсяцем*, але: *обробíток землí*, *схід сóнця*.

6. Назви сторін світу, якщо їх уживають на позначення країв і народів: *Далéкий Схід*, *Зáхідна Украї́на*, *курóрти Півдня*, *нарóди Півночі*.

7. Географічні й топографічні власні назви (крім службових слів й родових назв – *затóка*, *мис*, *мóре*, *óстрів*, *пік*, *хребéт* тощо): *Áзія*, *Антаркти́да*, *Балкáнський півóстрів* та ін.

NB! Коли означуване слово, що входить до географічної назви, не виражає родового поняття, воно пишеться з великої літери: *Бíла Цéрква*, *Біловéзька Пýща* тощо.

Якщо складник такої назви увійшов в українську мову як загальна родова назва, то він пишеться з малої літери: *Варáнгер-фіóрд*, а також родові позначення в іншомовних назвах вулиць, майданів, бульварів: *Лíбкнехт-штрáсе* (вулиця), *Уóлл-стрит* (стрит – вулиця).

Якщо географічні назви вживаються в переносному значенні, вони пишуться з великої літери: *Версáль* (у значенні «Версальський мир») та ін.

8. Назви вулиць (бульварів, провулків, проспектів), шляхів (залізничних, морських та ін.), каналів, течій, майданів, площ, парків тощо,

причому родові позначення – з малої: *Андрі́ївський узві́з, бульва́р Тара́са Шевче́нка* тощо.

Якщо в назвах вулиць, проспектів, населених пунктів тощо слова *брід, вал, ворота, міст, шлях, яр* та ін. не є родовими назвами, вони пишуться з великої літери: *Кра́сні Воро́та, Кози́ний Брід* та ін.

9. У назвах груп або союзів держав і найвищих міжнародних організацій усі слова, крім родових позначень, пишуться з великої літери: *Європе́йське Економі́чне Співтовари́ство, Троїстий союз.*

10. Назви держав та автономних адміністративно-територіальних одиниць, причому, якщо назва складається з кількох слів, то всі слова пишуться з великої літери: *Респу́бліка Білору́сь, Каре́льська Автоно́мна Респу́бліка*.

У назвах автономних областей, округів, а також країв, областей, районів, сільрад, колгоспів, радгоспів, назв старого адміністративно-територіального поділу з великої літери пишеться тільки перше слово: *Воли́нська о́бласть, Краснода́рський край* та ін.

NB! Неофіційні назви держав, одиниць територіального поділу та образні назви географічних об’єктів пишуться з великої літери: *Буковина́, Ві́нниччина, Закарпа́ття* та ін.

11. Назви державних, партійних, громадських, профспілкових установ, установ місцевого значення, міністерств та їхніх головних управлінь, міжнародних і закордонних професійних організацій, партій України та інших держав, причому з великої літери пишеться тільки перше слово: *Збройні си́ли Украї́ни, Націона́льна гва́рдія, Міністе́рство осві́ти і науки Украї́ни, Львівський обласни́й ві́дділ охоро́ни здоров’я́, Центра́льна упра́ва Всеукраї́нського товари́ства «Просві́та» ім. Тара́са Шевченка* тощо.

NB! Назви частин відділів, відділень, секторів та інших підрозділів установ, організацій, а також слова *актив, збори, з’їзд, конференція, президія, сесія, симпозіум, рада* (Інституту) пишуться з малої літери: *відді́лення літерату́ри*.

NB! У назвах найвищих державних установ України усі слова пишуться з великої літери: *Верхо́вна Ра́да Украї́ни, Конституці́йний Суд Украї́ни, Кабіне́т Міні́стрів Украї́ни*.

12. Написання назв заводів, фабрик, комбінатів, шахт, виробничих об’єднань, підприємств, установ, наукових і навчальних закладів, кінотеатрів, театрів, парків культури та відпочинку тощо підпорядковано таким правилам:

а) Якщо підприємство, установа, заклад і та ін. мають символічну назву, то початкове слово і перше слово взятої в лапки символічної назви пишуться з великої літери: *Київський завод «Арсенал», Республіканське виробниче об’єднання «Поліграфкнига»*. У скорочених назвах (якщо вони не вживаються замість повних – зокрема, на вивісках, етикетках) перше слово

пишеться з малої літери, а символічна назва (у лапках) – з великої, напр.: *житлови́й кооператив «Нау́ка»*.

б) Перше слово, незважаючи на те що воно є родовим позначенням, у назвах інститутів, академій, університетів, науково-дослідних установ, кінотеатрів, музеїв і та ін. пишеться з великої літери: *Акаде́мія нау́к Украї́ни*, *Ки́ївський націона́льний економі́чний університе́т*.

в) З великої літери пишеться перше слово складних назв типу: *Ки́ївський буди́нок мод*, *Клуб письме́нників* і под.

13. У складених назвах іноземних телеграфних агентств усі слова, крім родового імені, пишуться з великої літери й без лапок: *агентство Франц Пресс*. Назви іноземних фірм, банків беруться в лапки й з великої літери пишеться тільки перше слово чи власне ім'я, що входить до складу цієї назви: *компанія «Дженерал моторс»*.

14. У назвах художніх і музичних творів, наукових праць, газет, журналів, історичних пам'яток тощо з великої літери пишеться тільки перше слово, а назва береться в лапки: *пое́ма «Гайдама́ки»*, *о́пера «Ната́лка Полта́вка»* та ін.

NB! У подвійних складених назвах творів, газет та ін. з великої літери пишеться також перше слово другої назви: *«Глита́й, або ж Пау́к»*.

З великої літери, але без лапок пишуться назви культових книг, напр.: *Апо́стол*, *Бі́блія*.

15. Велика літера також пишеться у назвах вокзалів, станцій, портів, пристаней, будинків відпочинку, пансіонатів, кемпінгів, ресторанів, дитячих таборів, кав'ярень і под., які пишуться у лапках: *Ки́ївський вокза́л* (у Москві), *ке́мпінг «Оре́л»* тощо.

16. У назвах пам'яток архітектури, замків, храмів: *Андрії́вська це́рква*, *Софі́йський собо́р*, *Хоти́нський за́мок*.

17. У назвах історичних подій, епох, війн, революцій, народно-визвольних рухів, повстань, знаменних дат, назвах релігійних свят і постів: *епо́ха Відро́дження*, *Крива́ва неді́ля*, *Благові́щення*.

NB! Назви історичних подій, епох, війн, геологічних періодів, які стали загальними, пишуться з малої літери: *хресто́ві похо́ди, доба́ феодалі́зму*.

Якщо першим компонентом у складеній назві свята є числівник, написаний цифрою, наступне слово пишеться з великої літери: *8 Бе́резня*, *1 Тра́вня*.

18. У назвах конгресів, конференцій, договорів, найважливіших документів тощо: *Верса́льський мир*, *Деклара́ція прав люди́ни*, *Конгре́с за́хисту культу́ри*.

19. У назвах орденів, відзнак, які складаються з кількох слів, тільки перше слово (крім родових) пишеться з великої літери: *о́рден Незале́жності*, *о́рден Дру́жби наро́дів*.

Якщо така назва береться у лапки, то з великої літери пишеться тільки перше слово та власне ім'я, що входить до складу назви, наприклад: *о́рден «Ма́ти-геро́їня»*, *меда́ль «За відва́гу»* та ін.

20. У назвах літаків, автомобілів та інших машин, а також заводів, фірм, виробів, продуктів (що стали фірмовим або сортовим їх означенням), які беруться в лапки: *літак «Анте́й»*, *маши́на «Во́лга»*, *комба́йн «Ни́ва»*, *пе́чиво «Столи́чне»*,*тра́ктор «Білору́сь»*.

З великої літери пишуться:

1. Прикметники, утворені від власних особових назв за допомогою суфіксів **-ів, -їв**, **-ин**, **-їн**, якщо вони означають належність чогось певній особі: *Грінче́нків словни́к*, *Тичи́нине сло́во*.

2. Прикметники, які входять до складених особових назв людей як прізвиська: *Володи́мир Вели́кий*, *Яросла́в Осьмоми́сл*, *Яросла́в Му́дрий*.

3. Прикметники, утворені від іменників – власних назв, які за змістом дорівнюють словосполукам «імені когось», «пам'яті когось»: *Но́белівська пре́мія*, *Шевче́нківська пре́мія*.

NB! З малої літери пишуться присвійні прикметники, утворені від власних особових імен за допомогою суфіксів **-івськ-(-ївськ-)**, **-инськ- (-їнськ-)**: *пу́шкінські руко́писи*, *шевче́нківський стиль*, а також якщо вони входять до стійких фразеологічних сполук або наукових термінів: *прокру́стове ло́же*, *ахілле́сова п'ята́*, *дамо́клів меч* тощо.

Велика літера у складноскорочених назвах:

Скорочені назви (абревіатури) установ, організацій, закладів, утворені з частин слів, пишуться:

1. З великої літери, якщо ці слова вживаються на позначення установ одиничних: *Укрінфо́рм, Укооспі́лка*.
2. З малої літери, якщо такі слова є родовими назвами: *колго́сп, медінститу́т, райвно́* та ін.

Складноскорочені назви, утворені з початкових букв, імен власних і загальних, пишуться великими літерами: *АТС*, *КНР*, *НЛО, УТН*, *ВАК*.

NB! Під час відмінювання ініціальних скорочень типу *БАМ* їхні закінчення пишуться з малої літери й приєднуються до останньої літери абревіатури без будь-якого знака (апострофа, коми): *з БАМу, на БАМі, з ВАКу, ВАКом* тощо.

Вправа 1. Розкрити дужки та поставити велику або малу літеру. Пояснити правопис.

А) (д)епартамент (а)віаційного (т)ранспорту (м)інтрансу (у)країни, (г)аазька (а)кадемія (м)іжнародного (п)рава, (а)натолійське (а)гентство, (а)втоматичний (м)іжміський (т)елефонний (з)в'язок, (в)ербна (н)еділя, (к)иєво-(п)ечерська (л)авра, (л)атиноамериканська (а)соціація (в)ільної (т)оргівлі, (д)ержавний (к)омітет (у)країни з (б)удівництва, (а)рхітектури та (ж)итлової (п)олітики, (ж)еневська (у)года (м)ініструв (з)акордонних (с)прав, (г)ора (є)нашимський (п)олкан, (м)икільська (с)лобідка, (о)б'єднана (с)елянська (п)артія, (н)адзвичайні (з)бройні сили (о)рганізації (о)б'єднаних (н)ацій, (н)ова (г)вінея, (н)ова (е)кономічна (п)олітика, (п)рощена (н)еділя, (ш)тучний (с)упутник (з)емлі, (ш)ведське (т)елеграфне (б)юро, (у)года про (д)ружбу і (с)півробітництво між (у)країною та (к)анадою.

Б) (і)нститут (с)татистики, (о)бліку та (а)удиту (д)ержкомстату (у)країни, (з)ахідні (а)льпи, (з)аслужений (м)еталург (у)країни, (г)алицько-(в)олинський (л)ітопис, (а)бу-(е)ль-(х)іран, (а)втономна (р)адянська (с)оціалістична (р)еспубліка, (в)арангер-(ф)іорд, (в)альпургієва (н)іч, (д)ень (з)бройних (с)ил (у)країни, (ф)едеративна (і)сламська (р)еспубліка (к)оморські (о)строви, (н)еділя (в)сіх (с)вятих, (с)уд (л)інча, (с)тратегічний (н)афтовий (р)езерв, (с)нятинський (л)ітературно-(м)еморіальний (м)узей (м). (ч)еремшини, (н)іагарський (в)одоспад, (м)едуза (г)оргона, (к)раїни (с)півдружності, (р)есрубліка (к)отд'(і)вуар, (к)раїна (б)асків, (і)нститут (н)ародної (о)світи, (д)ійсний (ч)лен (нан) (у)країни, (с)хідна (п)івкуля, (с)хідна (р)имська (і)мперія.

Вправа 2. У наведеному уривку знайти й записати правильно власні назви.

30 квітня **2001** р. німецький канцлер **герхард шредер** виклав своє бачення федеративного майбутнього європи у межах проекту, який підготувало керівництво соціал-демократичної партії німеччини. шредер висловився за чітке розмежування компетенції між державами-членами й союзом (ЄС) (з укладенням європейської конституції) та виконавчою і законодавчою гілками європейської влади (між єврокомісією, яка перетворюється у «сильний виконавчий європейський орган», та двопалатним європарламентом, який складатимуть нинішня асамблея депутатів та рада міністрів, трансформована у «європейську палату держав»).

таким чином, для німецьких лідерів, яких загалом підтримало політичне керівництво бельгії та нідерландів, шлях до більшої демократичності та прозорості європейської інституційної моделі пролягає через доручення всіх виконавчих повноважень комісії на чолі з обраним на всеєвропейських виборах президентом, а з іншого боку – через посилення законодавчих прерогатив європейського парламенту. ця схема передбачає, отже, створення автономного європейського політичного устрою

(федералізація євросоюзу) та значно послаблює роль виконавчих органів держав-членів, яку представляють сьогодні рада міністрів та європейська рада («парламентаризація» єс). така європейська федерація буде все ж відрізнятися від європейської федеративної держави хоча б тому, що вона не матиме повноцінного федерального бюджету, а держави-члени зберігатимуть контроль за процесом перегляду установчих конституційних угод.

(*Володимир Посельський*)

Вправа 3. Записати правильно подані словосполучення.

авгієві стайні, ювеналів бич, адамове ребро, франкові сонети, адамове яблуко, гайморова порожнина, ейфелева вежа, київські вулиці, аддисонова хвороба, александров-гай, езопова мова, вавилонська вежа, андріїв день, андріївська гора, аннібалова клятва, валдайська височина, антихристова печать, антонів вогонь, антонієві печери, аредові віки, осел буридана, аріаднина нитка, вавилонське стовпотворіння, арієлева невагомість, валаамова ослиця, аркадська ідилія, архімедів важіль, архімедова спіраль, ахіллесова п’ята, адамові діти, едіпів комплекс, вавилонське царство, бабине літо, базедова хвороба, баффінова земля, евклідова геометрія, берингове море, бертолетова сіль, маріїна сосиска, брауншвейзька ковбаса, буриданів осел, грінченків словник.

Вправа 4. Відредагувати фрагмент тексту. Числівники записати словами. Пояснити правопис великої літери.

А) Соціальний склад першої шеренги в лютому 1936 року в Мадриді поповнювався головним чином за рахунок різноробочих і працівників сфери обслуговування – 431, конторських службовців – 315, чиновників – 106, студентів – 38, дрібних підприємців – 19, кваліфікованих робітників – 114, офіцерів і льотчиків – 17 і 63 жінки. В інших містах картина була дещо іншою: в університетських центрах до складу фаланги входило чимало студентів. У промислових центрах, все ще не оговтавшись від наслідків економної кризи, фалангістами частіше ставали люмпени і безробітні. У фалангу входила досить значна група офіцерів, в тому числі підполковник Ягуе. Найбільш великими були організації Мадрида і Вальядоліда. У Каталонії, Країні басків і на Балеарських островах фалангістській групи були вкрай нечисленними. Під час парадів, демонстрацій та інших публічних акцій фалангісти надягали сині сорочки.

Уряд не приймав активних заходів проти створення в Іспанії фашистських партій. У 1933 році було створено профашистський уряд А. Лерруса. В історії Іспанії відкрився період «чорного дворіччя» (1934 – 1935).

Б) 4 жовтня в уряд А. Лерруса вперше були включені представники партії «Іспанської конфедерації правих автономних» (СЕДА). На чолі цієї партії стояв великий землевласник з провінції Саламанка Хіль Роблес. СЕДА мала в своєму розпорядженні величезні грошові кошти: її капітал перевищував 200 млн. песет, їй належало 70 газет і журналів. Включення цієї партії в уряд послужило приводом для загального страйку, яка захопила Мадрид, Каталонію, Біскайя, Астурію і інші райони.

Загальний страйк в Астурії почалася 4 жовтня ввечері і швидко переросла в повстання. У кілька днів повстанці оволоділи всією провінцією. Шахтарі з динамітними шашками в руках штурмували казарми цивільної гвардії. Місто за містом очищався від жандармів і урядових військ. Збройні загони шахтарів захопили збройові заводи в Ов'єдо і труби. «Робочі альянси» перетворилися в органи влади, керівні повстанням, що регулюють виробництво і розподіл продуктів і т.д. Вони діяли по всьому вугільного басейну Ла-Фельгера і Турона до узбережжя Градо, Авилес і Хіхона. Влада, основу якої заклали Астурійського повстанці, орієнтувалася на організацію радянського типу і називалася «Робітничо-селянської республікою Астурії».

(«*Всемирная история*»)

Вправа 5. Переписати тексти та пояснити вживання великої літери.

А

Наказ (м. Київ) № 280-34

«16.05.2011 р.» На часткову зміну наказу № 174-34 від 29.03.2011 р. «Про затвердження складу екзаменаційних комісій та розкладу прийому кандидатських іспитів у весняну сесію 2011 р.»

Внести зміни до складу екзаменаційних комісій з прийому кандидатських іспитів у весняну сесію 2011 р., а саме: вивести зі складу комісії по прийому кандидатського іспиту зі спеціальності 10.02.01 – «українська мова» та додаткового кандидатського іспиту зі спеціальності 10.02.01 – «українська мова» д. філол. н., проф. Петренка П.П. та ввести замість нього к. філол. н., доц. Степаненка С.С.

Проректор з наукової роботи І.І. Іванчук

Б

Розпорядження №55 01.03.2010 р.

Про впорядкування діловодства з організації навчального процесу на кафедрах, факультетах та інститутах.

З метою впорядкування документообігу з питань організації навчального процесу

НАКАЗУЮ

1. Затвердити переліки документів з організації навчального процесу, які повинні бути на кафедрі (Додаток 1) та в деканаті факультету / навчальній частині інституту (Додаток 2).
2. Затвердити Графік подання факультетами та інститутами проектів документів з організації навчального процесу, звітних та інформаційних матеріалів до Науково-методичного центру організації навчального процесу (Додаток 3)
3. Керівнику відділу діловодства та архіву Івановій І.І. довести зміст розпорядження до відома факультетів та інститутів.
4. Контроль за виконанням цього розпорядження покласти на проректора з науково-педагогічної роботи С.С.Милоноженка.

Ректор П.П. Петрів

Вправа 6. Замість крапок у словах поставте потрібні літери, використовуючи словник. Поясніть правопис великої літери.

...блуко ...озбрату, ...ародний ...омісаріат ...нутрішніх ...прав, ...едовий ...пас, ...еоргіївський ...авалер, ...еспубліка Кабо-...ерде, ...віанське ...лоскогір'я, ...арфоломіївська ...іч, ...ень ...онституції ...країни, ...стрів ...вободи, ...стромирове ...вангеліє, ...икола ...годник, ...рофесійно-...ехнічне ...чилище, ...рофспілковий ...ентр ...рудящих ...уби, ...рощання з ...рилом, ...сеукраїнське ...оваристо «...росвіта» ...мені ...араса ...евченка, ...ромисловий ...айон ...івденно-...фриканської ...еспубліки, ...ричорноморська ...изовина, ...алізний вік, ...абудь-...ічка, ...алактика ...ндромеди, ...юро ...сесвітньої ...ади ...иру, ...ізіфова ...раця, ...лон і ...оська, ...ейсько-Моравська ...исочина, ...ентр ...втоматизації ...емельного ...адастру ...країни, ...авур-...огила, ...нститут ...уризму ...едерації ...рофспілок ...країни.

Вправа 7. Розкрити дужки, поставивши велику/малу літеру. Обґрунтувати свій вибір.

– (а)ллах, якщо дасть повеління, може всі тварі, які складають і цей видимий (с)віт і інший, (н)ебесний, зібрати разом і вмістити їх у куточку горіхової шкаралупи, не зменшуючи величини (с)вітів і не збільшуючи об'єму горіха. Коли ми хочемо осягнути весь безмір (в)сесвіту, слід згадати (х)адіс (п)ророка, що його наводить (і)бн (а)ль-(ф)аких «(з)емля тримається на рогах бика, бик – на рибі, риба – на воді, вода – на повітрі, а повітря – на вологості, на вологості ж уривається знання знаючих».

(д)алі на своє виправдання (ш)емсі-(е)фенді навів цитати з (к)орану про людську недосконалість. (і)з (с)ури четвертої: «(а)дже створена людина слабою». (і)з (с)ури сімдесятої: «(а)дже створена людина хитливою». (і)з (с)ури сімнадцятої: «(а)дже людина поквапліва». (м)уфтій, (у)леми, всі присутні негайно висловилися про цитати: «(т)очні, правильні, досконалі». (с)ултан всемилостиво висловив згоду з одностайною думкою учених, і

побоювання зникло із сердець. (ш)емсі-(е)фенді розцвів, а (с)улейман думав про те, якою мудрою виявилася (с)ултанша (х)асекі, домагаючись усунення цього вченого дурня, що нагадував легендарну (м)анусу з (т)арса. Коли джини спитали її: «(д)е (а)ллах був до того, як він сотворив (н)ебо?» – (м)ануса, не розгубившись, відповіла: «(н)а світлосяйній рибі, яка плавала у світлі». (ш)емсі-(е)фенді не губиться так само, як (м)ануса, та чи може такий чоловік навчити майбутнього (п)овелителя (в)іку і чого він може навчити?

(*Павло Загребельний*)

Вправа 8. Словниковий диктант.

Губно-губний, гумоасфальт, грязеочисник, губоподібний, губно-зубний, губоязиковий, гумово-металевий, гумозмішувач, гусеневловлювач, гусеподібний, густиномір-колориметр, густоволокнистий, густо-рожевий, густосітчастий, гучноголосий, густо-червоний, гюйс-шток, глеєутворення, ґоґель-моґель, давним-давно, ґрунтобетонний, ґрунтово-кліматичний, ґрунтово-меліоративний, давноочікуваний, давньоверхньонімецький, дагеротипний, дактиле-хореїчний, дактилограма, далеко-далеко, далекомір, далекомірно-азимутальний, далекопілля, дальтон-план, дансько-ірландський, Дар-ес-Салам, дарма що, дато-вексель, дароносний, Даугавпілс, дахоподібний, дачно-будівельний, дачовласник, двадцятиградусний, дачно-садовий.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Адаптований текст; бездоганна репутація; введення в посаду; вантажна декларація; двері в двері; єдиний податок; залізничний вузол; заборонений плід; витяг з протоколу; розпеченим залізом випалювати; лікувальні препарати; ведмежі вушка; настійне прохання; облігаційний позику; плакати в три струмка; раніше часу; бовкнути зайве; худа глина; задушливі отруйні речовини; хлібом не годуй; колірні відчуття; частини світу; зробити крок далеко вперед; яскравий день.

Вправа 10. Відредагувати речення.

Як видимо, колічественна оптімізація плана вираженя понять доторкнулася до різних сфер громадянського життя в Туніській Республікі. Особліво продуктивной вана оказалася на науковій ріллі, зокрема, що стосується технічной терміно логії, де найбільше оцінюється точність й стислість: напр., увесь зміст терміну «зчеплення» (механізму з'єднання/роз'єднання двигуна і трансмісії) тунісьцям легше пиридавити однослівним фр. *embrayage*, аніж двохслівним арабським літературним відповідником *ta`šīqu-s-sayyārah* чи грузним питомим оборотом *ğihāzu tawşīli-l-ħarakah*. До кількості потенціальних еквівалентів терміну

«зчеплення» мона віднести й ар. *qābiđ* (той, котрий держить, сжимає, отримує, гнітючий, похмурий; *тех*. тримач, счеплення), але лаконіність цього відповідника все-ж не здатна переважити його нетермінологічність і смислову нео днозначність.

За таким же самим принципом в туніському комунікаційному просторі пріоритет надається французьким запозиченям *bicyclette* (велосипед) і *motocycle* чи ще більш лаконіному розмовному *moto* (мотоцикл), а не їх арабським аналогам *darrāğah hawā´iyyah* та *darrāğah nāriyyah*.

Аналіз показаних прикладів дає нам основання говорити про существование в Тунісі загальної тенденції до запозичення французьских слів з ціллю замішування ними власне арабських відповідників, що поступаються першим лаконізмом, точністю і однозначністю. Именно намаганя оптимізувати структуру виразових засобів пояснює обагачення активного словніка туніського діалекту іншо мовними елементами та їх активне функціонірування на землях цієї північноафриканської країни.

13.1. Графічні скорочення

Український Правопис рекомендує від абревіатур відрізняти умовні графічні скорочення, які вимовляються повністю, а скорочуються лише на письмі. Графічні скорочення (окрім стандартних скорочених значень метричних мір: м – метр, мм – міліметр, см – сантиметр) пишуться з крапкою на місці скорочення, зберігаючи при цьому написання великих та малих літер і дефісів, як і в повних назвах: *півн.-сх.* (північно-східний), *півд.-зах.* (південно-західний), *Півн. крим. канáл* (Північнокримський канал).

До найпоширеніших загальноприйнятих скорочень в сучасній українській мові належать такі:

акад. – академік	*о*. – острів
вид. – видання	*обл*. – область
гр. – громадянин	*оз*. – озеро
див. – дивись	*пор*. – порівняй, порівняйте
доц. – доцент	*проф*. – професор
ім. – імені	*р*. – рік, річка
і т. д. – і так далі	*рр*. – роки
і т. ін. – і таке інше	*с*. – село, сторінка
і под. – і подібне	*ст*. – станція, сторіччя
напр. – наприклад	*т*. – товариш, том
н.е. – нашої ери,	*тов*. – товариш
до н. е. – до нашої ери	*тт*. – товариші, томи

У сучасній українській мові слова не скорочуються на голосну, якщо вона не початкова в слові, і на **ь** (м’який знак), напр.: слово *селя́нський* може

бути скорочене: *сел.*, *селян.*, *селянськ*. При збігу двох однакових приголосних скорочення слід робити після першого приголосного: *стін*. *календар*, *ден. норма*. При збігу двох і більше різних приголосних скорочення можна робити як після першого, так і після останнього приголосного, залежно від структури слова: *власноруч*. або *власноручн.*, але тільки *власт.* (власти́вий).

Вправа 1. Записати скорочені форми поданих слів.

Умовна одиниця, порівняйте, і подібне, поштова скринька, пан, озеро, будинок, член-кореспондент, товариство, дециметр, дивись, томи, та інше, преподобний, значення, академік, хутір, автор, випуск, князь, професор, проспект, святий, тисячоліття, єпископ, апостол, громадянин, пани, параграф, том, доцент, без місця, і так далі, частина, параграфи, отці, станція, набережна, імені, без назви, видавництво, безпартійний, телефон, святі, наша ера, без року, вулиця, сторіччя, пункти, доктор (наук), і таке інше, квартира, переважно, село, кандидат (наук), Різдво Христове, митрополит, місто, острів, роки, річка.

Вправа 2. Розшифрувати подані скорочення.

Авт., і т. ін., п/с, ч., обл., б. н., у. о., преп., наб., півд.-зах., перев., кн., д. філол. н., акад., асист., т-во, см, кДж, км, нФ, Па, МКл, Лб, мкм, Мт, мГ, Фр.

Вправа 3. Використовуючи існуючу в українській мові систему скорочень, описати свій будинок, свою кімнату та її інтер’єр.

Вправа 4. Записати скорочені форми одиниць виміру.

Ампер, кілограм-кельвін, герц, електронвольт, джоуль-секунда, ікс-одиниця, генрі-паскаль, ньютон, сантипауз, мікрорадіан, мегавольт, терават, фот-секунда, гектар, кіловольт, діоптрія, гектолітр, кілолюмен-година, сименс, наногенрі, люмен, мікроом, ват-година, кельвін, кілогерц, наноампер, мікротесла, мегаметр, стильб, фарада, кілопаскаль, гектоват-година, вебер, дина, кілограм-сила-метр, температура, наноом, міліампер, люмен-секунда, генрі-герц, вольт-ампер, кілограмометр, йодне число, пікометр, ом-метр, терагерц, мегаелектрон-вольт, гаус, дециметр, гектоп’єза, нанокулон, мілівольт, паскаль-секунда, мікромоль, гектоват, джоуль, гігаом-метр, ефективна кінська сила, кіловат-година, сантистокс, мікропаскаль, метр-кельвін.

Вправа 5. У поданому фрагменті тексту знайти скорочення та розшифрувати. Цифри у тексті записати словами.

Переносна симплексна УКХ ЧМ (ультракороткохвильова з частотною модуляцією) радіостанція «Віола-Н» призначена для організації низового радіозв'язку в органах внутрішніх справ. Радіостанція забезпечує симплексний зв'язок без підстроювання з однотипними радіостанціями, а також з рухомими та стаціонарними УКХ ЧМ радіостанціями системи «Віола», що працюють на однакових частотах.

Тактико-технічні характеристики. Радіостанція забезпечує зв'язок на одному з чотирьох каналів, розміщених у діапазоні частот 148–149 або 171–173 МГц, з розносом за частотою між сусідніми каналами – 25 кГц. Номінальна напруга джерела живлення – 12 В. Мінімальна напруга джерела живлення – 10 В, максимальна – 13 В.

Одна заряджена батарея забезпечує безперервну роботу радіостанції не менше 8 годин при співвідношенні часу прийом-передача 8:1, при безперервній роботі в режимі передачі 5 хв.

Маса діючого комплекту радіостанції – не більше 1300 г. Чутливість приймача – не більше 1,2 мкВ. Потужність передавача при номінальній напрузі живлення – не менше 1,0 Вт. Дальність зв'язку – до 8 км.

Посилання і прийом сигналу тонального виклику здійснюється на частотах: частота 2100 Гц (положення «1») – для виклику центральної радіостанції, частота 1450 Гц (положення «2») – для виклику абонентських радіостанцій.

Вправа 6. На свій розсуд обрати статтю на будь-яку тему із науково-популярного видання, виписати всі графічні скорочення та розшифрувати їх.

Вправа 7. Відредагувати поданий фрагмент тексту, розшифрувати всі скорочення та записати цифри словами.

Війна́ в Пе́рській зато́ці – війна 2 серпня 1990 – 28 лютого 1991 між Іраком і коаліцією 28 країн на чолі з США. Вторгнення й анексія Кувейту Іраком 2 серпня 1990 року спровокувала перекинути сили швидкого розгортання США численністю понад 500 тис. осіб у Саудівську Аравію. Велика Британія відправила 42 тис. осіб, Франція – 15 тис., Єгипет – 20 тис., інші країни – менші контингенти. Після повітряних атак, котрі тривали 6 тижнів, унаслідок чого було знищено одну третину всього озброєння Іраку, наземна війна тривала 100 год., і залишки 500 тис. армії Іраку було розбито в самому Кувейті і поруч з ним.

30. 05. 1990 на засіданні ЛАД Саддам Хусейн заявляє, що «економічна війна стала нестерпною». 17 червня він прямо звинувачує Кувейт у тому, що той є одним з ініціаторів «економічної війни» і, окрім того, незаконно користується нафтовими родовищами Румейли, що перебувають на ірацько-

кувейтському кордоні. В кості компенсації за «крадіжку іракської нафти» Саддам Хусейн вимагає від Кувейта виплати 2,4 млрд доларів, а потім доводить цю суму до 10 млрд. Прагнучи всіляко уникнути розростання конфлікту, уряд Кувейту заявляє про свою готовність обговорити всі спірні питання і виділити Іраку позику в розмірі 9 млрд доларів. Проте рішення вже ухвалено, тож іракська армія починає уторгнення на територію сусідньої держави.

Існують різні оцінки втрат Іраку у війні 1991 року. Відразу по завершенню бойових дій в західних ЗМІ повідомлялося, що число загиблих іракців може досягати 100 тис. осіб. Деякі автори дотримуються ще вищих цифр – до 200 тис. загиблих.

У відповідності з офіційними даними іракського уряду, опублікованими після війни, жертвами повітряних нальотів в 1991 році стали 2278 мирних жителів. Втрати іракської армії офіційно не повідомлялися. За оцінкою дослідника Карла Конетти, в результаті повітряних бомбардувань і наземних бойових дій іракські збройні сили втратили близько 20 тис. осіб убитими.

Вправа 8. Словниковий диктант.

Двійка-байдарка, двобальний, двобатальйонний, двобій, двовимірно-ґратчастий, двовипуклий, двовуглекислий, триденний, двооксид, двопелюстковий, дворучний, дворушник, двосторонній, двосім’ядольний, двохвіст, двохелектродний, двохмільйонний, двохсоткілограмовий, двох’ярусний, деавтоматизація, двоярусний, дебет-нота, дебітометр, деблокований, дев’яностолітній, дев’ятигранник, дев’ятсот, дегельмінтизація, дегідроароматизація, де-де, дедраматизація, деемульгування, дезінвазія, дезінфекція, дезоксирибонуклеїнова кислота, дезорганізатор, дезурбанізм, дейтоплазма, декадентсько-формалістичний, декалітр, декваліфікувати, декламаційно-речитативний, деколонізація, декоративно-арковий, декоративно-прикладний, декуди.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

А вірніше сказати; безквитковий пасажир; ва́лкость су́дна; голова повна турбот; два чоботи пара; природне зменшення при транспортуванні; животрепетне питання; позикові зобов’язання; йти навпростець; як нами вже зазначалося; лід розбитий; змінюватися на краще; перебувати за кордоном; навколишня обстановка; почувати відразу; розважальне читання; відрядний заробіток; торгувати вразно́е; ультрафіолетові промені; хльосткий вітер; цілющі властивості; почуття ліктя; жбурляти грошима; отака халепа !; явочним порядком.

Вправа 10. Відредагувати речення.

Взамін в другій половині XVII с.т., в окремішності у текстах Інокентія Гізеля, система ціностей трансформуєцця і у сфітьську сферу. Це «розуміння вже нового часу, коли відходять успадковані середньовічні поняття». Автор оцінює ін. дивіда не тільки в якості субєкта віри, вказуя, котрі гріхи він може вдіяти, але і в качестві пересічної людини з возможним щоденим, побитовим вчинянням гріху. Наприклад, в трактаті доже налічні роз'думи автора що до першого різновиду тілесної спорідненості. Представив ідєальний зразок доброго кристиянина, который мало-би втілити в життя духовентство в якості прикладу для мирських, Інокентій Гізель переходить к опису досконалих, з його погляду, стосунків у сім'ї та в заємин між господарями і слугами.

Поряд з цим у трактаті Інокентія Гізеля налічні роздуми вже не з світської сфери, а с церковної, віддільно це трактування сповіді. Інокентій Гізель зауважує: *«Сповідь – це виявлення й засудження своїх гріхів перед відповідним священиком, з надією отримати розгрішення»*. Автор називаєть четири свійства сповіді, зазначає, що вона повинна бути: спішною, частою, нелицемірною та таємною.

Виходить, тексти першої частини XVII ст. репрезентують спектр оцінки більшою мірою з сфери церкового життя. Тексти другої частки XVII с.т. показуть розширення ареалу функціонування оцінки, крім церковного життя, вона росповсюджуєцця на сфітську сферу.

§ 14. ПРАВИЛА ПЕРЕНОСУ

Український правопис розрізняє орфографічні й технічні правила переносу.

Орфографічні правила переносу:

Частини слів з одного рядка в інший переносяться за складами: *пáль-ці, са-дів-ни́к, Хáр-ків*. Однак, при цьому слід пам'ятати:

1. Не варто розривати сполучення літер **дж, дз**, які позначають один звук, і переносити слід таким чином: *ґу́-дзик, бджо-лá*. За умови, що **дж** і **дз** належать до різних мінімальних значущих частин слова, то їх можна розривати: *під-живля́ти, над-звича́йний*.

2. Переносячи слова, апостроф та м'який знак не слід відокремлювати від попередньої літери: *пір'-їна,* а не *пір-'їна, близь-ко*, а не *близ-ько* тощо.

3. Не варто залишати одну літеру в попередньому рядку, а переносити її в наступний: *ака*-дéмія, а не *а-кадéмія*.

4. Переносячи складні слова, не слід залишати в кінці рядка початкову частину другої основи, якщо вона не становить складу, наприклад: *багато-ступíнчастий* (а не *багатос-тупінчастий*).

5. Не варто розривати ініціальні абревіатури, а також абревіатури комбіновані, які складаються з ініціальних скорочених цифр: АЕС, ГАЗ-24, МАГАТЕ, МАЗ-105.

Технічні правила переносу:

1. Не слід переносити прізвища, лишаючи в кінці попереднього рядка ініціали або інші умовні скорочення, які до них належать: *Т. Г. Шевчéнко* (а не *Т. Г. // Шевчéнко*), *гр. Босéнко* (а не *гр. // Босéнко*), *акад.* (*доц., проф.*) *Гончарéнко* (а не *акад.* (*доц., проф.*) *// Гончарéнко*).

NB! Якщо імена, звання тощо подаються повністю, то прізвище, а також по батькові можна переносити.

2. Не слід відривати скорочені назви мір від цифр, до яких вони належать: *1918 р.* (а не *1918 // р.*), *40 га* (а не *40 // га*), *35 см* (а не *35 // см*), 18 г (а не *8 // г*). Якщо назви мір подаються повністю, то їх можна переносити: *35 сантиметрів*.

3. Граматичні закінчення, з'єднані з цифрами через дефіс не слід відривати й переносити: *2-й* (а не *2- // й*), *7-го* (а не *7- // го*), *5-му* (а не *5- // му*) та ін.

4. Не можна розривати умовні (графічні) скорочення типу *вид-во, і т. д., і т. ін., т-во* і под.; та переносити в наступний рядок розділові знаки (крім тире), дужку або лапки, що закривають попередній рядок, а також залишати в попередньому рядку відкриту дужку або відкриті лапки.

Вправа 1. Перепишіть слова, поставивши всі можливі переноси в них.

Асейсмічний, ефект, засвітла, батискаф, зарум'янений, естонка, безталанник, ерцгерцог, засвідчувати, декадний, еристика, бонвіванка, етилбензол, запроданка, елітаризм, дальший, бомбардувати, електрик, запровадити, ексгумація, ботфорт, запилюваний, запінений, булла, запічний, вводити, запальний, веломобіль, евкаліптовий, заорювання, вертиголовка, замисленість, вертольотобудівний, замирання, вивізний, заблокований, визрівання, забірний, громадонька, жовтавість, гуманістичний, жниварка, гущавина, жирообіг, ґелґотун, життєвий, ґратковий, жниво, дачовласник, жигулівський, дачка, женіння, данина, женихання, даховий, жигнути, датчанка, жерстянковий, Дамаск, жебрання, давноочікуваний, ебоніт, набавити.

Вправа 2. Переписати текст і позначити усі можливі переноси у словах.

Осінь була така ж суха, як і літо: трави в степу вигоріли, земля почорніла, порепалась, і слідом за військом здіймалася курява, крізь яку важко було розглядіти людей, але легко всіх виявити. На степу стирчало скрізь бадилля від пересохлих бур'янів, які ранили коням ноги, військо посувалось повільно і трималось берегів Дніпра, де у вибалках ще зеленіла трава. Попереду, на милю, а то й більше, їхала розвідка, а з боків – сторожова охорона.

Вони вже переїхали річку Сулу, переїхали річку Псло, переїхали річку Ворскло, але все це ще тяглися володіння князя Вишневецького, і тільки близько річки Орелі була їх межа. Якщо досі ще траплялись де-не-де села, то за Оріллю був уже голий степ, на якому тільки біля води тулились зимівники, розкидані один від одного на цілі милі. Це були глиняні хати, криті очеретом, обнесені частоколом або законом, густо порослим колючим терном.

(*Петро Панч*)

Вправа 3. Виправити неправильні переноси в поданих словах.

Адад-жето, дзьобат-и, ґедзеви-й, ад-жарець, видзвон-ювання, банд-жо, д-жерельний, бд-жілка, Г-удзон, б-джільник, д-звоникові, бджільн-ицтво, дзеленчат-и, в-іджилий, белуд-ж, д-зиґотіти, вилуд-жу, відз-аддя, винагород-ження, відд-зеркалений, вина-городити, видзві-н, вип-ереджати, вард-зак, виперед-жати, дзв-якання, бід-зеркало, дж-гут, в-ипровадити, джиг-іт, висад-ження, д-жаз-оркестр, джиґн-ути, в-истадити, гріхов-одити, садит-и, МА-

ГАТЕ, затуд-жувати, вист-уканий, в-иуджувати, виход-жати, ві-дваджувати, ві-дживити, віджиманн-я, від-ігнати, в'їж-джаючий, відмол-оджений, дерев-онасадження, відгород-жений, джейр-ам, ві-джовувати, джентльменств-о, ЛАЗ-105, дже-ркіт, б-рильянт, в-идзьобати, ві-дзимувати, дз-еркально-лінзовий.

Вправа 4. У поданому тексті знайти слова з неправильними переносами і виправити.

На-передодні с-вятих апосто-лів Пет-ра і Пав-ла 1590 р-оку замі-тний бу-в із самого ранку на Пе-ремиському ш-ляху в Новому Самборі, до-вкруги це-ркви с-вятого апостол-а Пи-липа, не-звичайний р-ух.

Ця церква сто-яла кра-й високого берег-а, се-ред хат, де жи-ли прав осла-вні. Тоді, на підс-таві королівс-ького розпоряд-ку, не вільно було всеред-ині горо-дських му-рів ста-вити пра-вославних церков. Ц-ього дня з'їздилися пра-вославні з усіх с-торін і ставали на пло-щі недале-ко церк-ви. Ціла п-лоща зас-тавлена возами різн-ого роду. Вози з плет-еними пол-укішками, з полукішками із лип-ової кори або дощи-нок, з кова-ними або бос-ими коле-сами. Помі-ж ними роїл-ося від людей у різн-их од-ягах. Одні поприї-здили з жін-ками на воза-х, другі на конях або п-оприходили пі-шки. Народ-у і не злічиш: у поло-тняних свит-ках та в синіх шляхетс-ьких капо-тах, в чобот-ях або посто-лах. Жі-нки пов-бирані свят-ково, аж мерехті-ло в очах од рі-зних кольорі-в, – начеб того ма-кового ц-віту нати-кав.

На-йбільше було шля-хетських ка-пот. Ціла самбір-ська зе-мля, від річок Вер-ещиці, Д-ністра і Стри-ю аж до Карпатсь-ких гі-р, мала тут своїх зас-тупників. Народ с-тояв купками і гуторив усюди на о-дну тему: цього дня мав п-риїхати до Нового Са-мбора пер-емиський владик-а Стецько Брилинсь-кий із Спаського монастиря, куди він у той час, не поч-уваючи себе безпечним на влад-ичому престолі в Переми-шлі, перебра-вся жити.

Владика запов-ів свій приїзд на це вел-ике свято, щоби від-відати свою паству та підт-римати у людей православ-ного духа.

(*Андрій Чайковський*)

Вправа 5. Виписати слова у три колонки: 1) ті, які не можна переносити (*джем*); 2) ті, під час переносу яких можна залишити дві перші літери (*ре-зультат*); 3) ті, під час переносу яких можна залишити три перші літери (*пре-хороший*). Якщо може бути кілька варіантів переносу, то записувати слово в різні колонки (*ба-трак, бат-рак*).

Підлізти, аби, сміхун, осмос, єсть, жолобок, невід, день, досвіток, чайка, ввірватися, зник, модератор, потерши, джаз, ліпкий, замковий, домна, конфуз, гроно, Карс, черідка, доля, лінюх, мука, лусь, кажан, лук, милкий, альтист, маг, піїт, чавун, мочати, насадка, обжати, палата, аксон, алкіл, яр, мейоз, заповіт, метод, щось, гукання, пізнати, замір, тевтонський, калач,

дублет, шаль, чхун, чек, цьом, зюйд, ібіс, док, з'їзд, дорн, міс, морф, оберт, ошва, акорд, тритактний, атол, вовна, звіт, безслізний, груда, жовток, кліп, конче, постіль, ключ, Десна, клич, півколо, розпиляти, присуд, оселя, дзета, мул, ужитий, звада, туз, еоцен, капля, заввідділом, гидко, пост, текст, нахил, отчий, аймак, баба, охнути, вода, рицар, самиця, герой, емфаза, іржати, облога, помріяти, сомик, екран, казуар, охоче, підбігати, іррегулярний.

Вправа 6. Переписати речення. Замість крапок поставити пропущені літери та виправити за необхідності помилки в переносах слів.

1. Ця рання паска – зовсім без т…пла. // І б-ез тепла моя німа зажу-ра… // Мій давн-ій вірш пр…мерз-лий до підмурку, // Мов до летов-ища аероплан. 2. Ні кри-хти за душе-ю в крама-ря. // Розпродан-о товар увесь до крихти… // Спітка-тися… і знов спіткатись… й бігти – // До…поки день, допоки ще зоря. 3. Із в-родливого дерева, із вродливої крони // Та й напитися д-збаном у пів-неба у бер…зні, // Та й зніміти потому на тисячі літ… 4. М…жі нема. Ні згадки при дорозі. // На поп…лищі згірклому полин // Й с…лодким ще-мом різонуть не в змозі. // Жа-лобна безвість над жалобний п-лин… 5. Мов тать, пр…ни-шк за дальнім кря-жем // Вітри-ще й ніздрі р…здува… // І се-рпень нам про осінь каже, // І н-аші думи нам болять. 6. Це бер…г моря і дощ-у – // З води, каміння і піщуг. // Це Х-ерсонес. Над всі зн…віри – // Над вічністю вітри чотири. 7. Силу-ети ст-оліть… // Скільки спал-ено сонць… // Си-вий страх в узголов'ї стрілою стр…мить. // Бе-режи нас, Го-сподь. 8. А втім, душа іще жива… І тр-охи, // Їй зовсім трохи треба, щоб від-чуть, // Як з віч зіходить слізна ка-ла-му-ть, // Як твердь земну знов віднаходять ноги. 9. І юну втіху знає хтось // В обіймах до-лі нел-ука-вих, // Де нам уже струнký, гі-лкавий // Доро-ги не перей-де лось.

(*Анатолій Мойсієнко*)

Вправа 7. Із поданого уривку виписати слова, під час переносу яких можна залишити три перші літери.

Вітер, неначе парубок у танці, на всі боки обертав кожухарку-метелицю, і вона, широко розкинувши поли кожуха, то захлиналась жагучим потаємним шепотом, то лютилась, мов звірина, і водночас, як їй манулось, розтрушувала, розметувала, розкублювала над землею холодну вовну.

Мовчали закурені поля, німувала насічена рубцями-переметами дорога, тільки діброва, до якої він саме дійшов, пересварювалася з хуртовиною і вітром; незлинялі накучерявлені дуби, як військо шолом'яне, стояли плечем в плече проти них, надламували їхню силу, а самі по коліна вгрузали у сніг. І враз із діброви нежданно обізвалась музика... Та що це?! Мара чи сон?.. З того дива навіть хурделиця крутнулась на одній нозі, присвиснула і погнала по дорозі відьмині клубки холоднечі.

Богдан зупинився, зашкарублою рукавицею обтер сніг з обличчя і всім єством потягнувся до зазубня лісу, а він, шиплячи листом, знову розгонисто бризнув запорозькою безжурою: «Ой чи пан, чи пропав – двічі не вмирати...»

Хто ж: чи завійниця, чи вітер найняли музики на свої заручини? І хто, коли це не мара, може тепер морозити міддю уста і душу? Поки здивовано думалось над цим, із дубняка, подзвонюючи упряжжю, виринули засніжені коні і сани-оплени, на них мальовничо сиділи музики і веселою міддю переважували завію.

(*Михайло Стельмах*)

Вправа 8. Словниковий диктант.

Делабіалізація, делімітація, дельта-взаємодія, дельтаплан, дельта-промені, дельтоподібний, демаскувати, демікотон, демілітаризація, демобілізаційний, демограф, демограф-статистик, демократично-республіканський, демонетизація, демонтажно-монтажний, демонтований, демультиплікаційний, дендрокліматологія, де-небудь, де-не-де, дензометр, денівеляція, день-другий, день за днем, деокислювання, день при дні, деполімеризація, день у день, депортація, деревинно-вугільний, деревобетон, деревно-волокнистий, деревообробний, дерево-чагарниковий, дерев'яно-бетонний, держава-буфер, державотворчий, державно-правовий, держарбітраж, дерново-глейовий, дермопотенціометр, дерново-підзолистий, дернознімач.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Автозаправна станція; щире обурення; водостічна труба; газоподібний стан; дати урок; єдність і боротьба протилежностей; жити в злагоді; Загребний гвинт; відомий письменник; Кайенський перець; особисту участь; множина; перебувати на лікуванні; навколишня місцевість; їжа рослин; розвідка корисних копалин; збиральний цех; точковий масаж; викрадати автомобіль; хімічне чищення; кольорова капуста; час від часу не легше; широкі верстви населення; ешелони влади; бути іскюченіе.

Вправа 10. Відредагувати речення.

Вже було відмічено, що система цінностей в Мелетія Смотрицького чітко відчеркена в церковному аспекту. В його світозоренні після переходу до уніатів модифікуєцця цілосність структури протиставної моделі «православ'я – унія», в ній до певної міри теряється категоричність протиставлення «добре/пагано». Ще в «Казаньи на чесний погрєб...» було чітко зрозуміла структура маделі: два протиположних полюса добре (православ'я) і погано (унія) були чітко окресленні. У «Протестації» не має

різкої критики чи негативних відзивів про православну віру (можливо лише про представників православної віри: *«бувши осаджений увесь внутрішніми виразками нових наших теологів єретицькою заразою»*. Раньше ж афтар негативно общінював самоє уніатство та їво представників в «Казаньї на чесний погрєб...». Так само у творі відсутствує ярке вознесення уніатства (пор. з позитивною оцінкою православ'я у «Казаньї на чєсний погрєб...»).

Мелетій Смотрицький як пред'явник православ'я не розділяв поняття «віра» та «репрезентанти цієї віри», тому позитивно оцінюючи православ'я і одночасно давая негативну оцінку уніатству, Мелетій Смотрицький мав на увазі їх цілісність. Цінність «віра» як цілісна структура, в його розумінні, була неможлива без ототожнення віри з представниками віри.

В «Протестації» ця цілісність втрачається. В розумінні Мелетія Смотрицького такоє поняттєве наповнення віри зникає, потому він, говорячи про православ'я, називає та оцінює окремо віру в якості абстрактної категорії й послідовників неіснуючої, за критеріями Мелетія Смотрицького, православної віри.

Завдання для самоконтролю.

1. Назвати основні рекомендації правопису до написання ненаголошених голосних **о, е, и.**
2. Назвати основні правила вживання **апострофа.**
3. Пояснити, які існують правописні рекомендації щодо вживання буквосполучень **йо, ьо.**
4. З'ясувати, у яких випадках у сучасній українській мові відбувається чергування голосних **о, е** з **і**. Пояснити, за яких умов чергування не відбувається.
5. Розкрити особливості чергування голосних у сучасній українській мові.
6. Назвати основні рекомендації правопису, відповідно до яких орфограма **м'який знак** уживається / не вживається.
7. Охарактеризувати та проілюструвати прикладами зміни груп приголосних при збігу їх.
8. Пояснити, за яких умов у сучасній українській мові відбувається спрощення груп приголосних.
9. Розкрити сутність явищ, супроводжуваних уживанням поруч двох однакових приголосних. Пояснити відмінності між явищами подвоєння і подовження.
10. З'ясувати, які процеси зумовили в сучасній українській мові явище подовження та розкрити його особливості.
11. Охарактеризувати правописні особливості префіксів **з-** та **с-.**
12. Назвати основні рекомендації правопису до вживання префіксів із кінцевим дзвінким приголосним.
13. Охарактеризувати правописні особливості іменникових суфіксів.
14. Охарактеризувати правописні особливості прикметникових та дієприкметникових суфіксів. Проілюструвати.
15. Назвати основні правописні рекомендації до дієслівних суфіксів.
16. Розкрити особливості правопису складних іменників.
17. Назвати основні рекомендації правопису до написання прикладок.
18. Висвітлити та підкріпити прикладами правописні особливості числівників та займенників.
19. Назвати особливості правопису складних прикметників та прислівників.
20. Охарактеризувати особливості вживання та написання в сучасній українській мові прийменників, сполучників та часток.
21. Назвати основні рекомендації правопису до вживання великої літери в сучасній українській мові.
22. Висвітлити орфографічні та технічні правила переносу.

ПРАВОПИС ЗАКІНЧЕНЬ ВІДМІНЮВАНИХ СЛІВ

§ 15. ПРАВОПИС ІМЕННИКІВ

УВАГИ ДО ПРАВОПИСУ ОКРЕМИХ ВІДМІНКІВ

15.1. ПЕРША ВІДМІНА

I. Однина

I. У родовому відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-и**, **-і**, **-ї**.

а) Закінчення **-И** мають іменники твердої групи: *перемо́ги*, *маши́ни*, *кни́жки*, *фа́брики*.

б) Закінчення **-і** (після апострофа та голосного – **-ї**) мають іменники першої відміни м'якої та мішаної груп: *бу́рі*, *мрії*, *надії*; *сім'ї́*, *кру́чі*, *межі́*, *пло́щі*, *ти́ші*.

II. У давальному відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-і**, після голосного та апострофа – **-ї**: *маши́ні*, *перемо́зі*, *фабриці*.

III. У знахідному відмінку іменники першої відміни твердої групи мають закінчення **-у**, м'якої – **-ю**: *маши́ну*, *ру́ку*, *книжку*, *межу́*, *бу́рю*, *надію*.

IV. В орудному відмінку однини іменники першої відміни твердої групи мають закінчення **-ою**, м'якої та мішаної груп – **-ею**, після голосного та апострофа – **-єю**, напр.: *си́лою*, *бу́рею*, *надією*, *сім'є́ю*, *статте́ю*.

V. У місцевому відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-і**, після голосного та апострофа – **-ї**: *на се́лі*, *на маши́ні*, *у сім'ї́*.

NB! Перед закінченням **-і** в давальному і місцевому відмінках приголосні **г, к, х** переходять у **з, ц, с** відповідно, пор.: *нога́ – нозі́*, *рука́ – руці́*, *му́ха – му́сі*.

VI. У кличному відмінку однини іменники першої відміни мають закінчення **-о**, **-е**, **-є**, **-ю**.

а) Закінчення **-О** мають іменники твердої групи: *дити́но, дружи́но, Га́нно*.

б) Закінчення **-Е** мають іменники м'якої та мішаної груп, а ті, основа який закінчується на **-j**, – **-є** – іменники м'якої групи після голосного й апострофа: *до́ле, во́ле, зе́мле, Соломі́є,* але *Іллє́*.

в) Закінчення **-Ю** мають деякі пестливі іменники м'якої групи: *бабу́сю, Га́лю, до́ню, мату́сю.*

NB! У звертаннях, що складаються з двох власних назв – імен та по батькові, обидва слова мають закінчення тільки кличного відмінка: *Ларúсо Петрíвно, Софíє Івáнівно* тощо.

II. Множина

I. У називному відмінку множини іменники першої відміни твердої групи мають закінчення **-и**, м'якої та мішаної груп – **-і**, після голосного й апострофа – **-ї**: *книжкú, рýки, бýрі, надíї, робітнúці, статтí, сíм'ї; крýчі*, а також іменники чоловічого роду: *стáрости* (і з іншим значенням – *старостú*), *сýдді.*

II. У родовому відмінку множини іменники першої відміни мають нульове закінчення або закінчення **-ей, -ів.**

а) Нульове закінчення мають іменники твердої, м'якої та мішаної груп: *верст* (від *верстá* – давня міра відстані), *машúн*, *меж*, *площ*.

б) Закінчення **-ей** мають кілька іменників жіночого роду: *мишéй, свинéй, сімéй, статéй* (від *стáття*) та ін.

в) Закінчення **-ів** мають деякі іменники чоловічого роду: *сýддів, старостíв* (і *стáрост* з іншим значенням), окремі іменники жіночого роду, а також прізвища: *Журбíв*, *Чупрúнків* та ін.

NB! Іменники, які в називному відмінку множини закінчуються двома приголосними, набувають **-о** між цими приголосними в родовому відмінку: *дóчок, книжóк, мисóк, íгор, сýконь* та ін.

Вставних звуків не буває в іншомовних словах: *арф, догм, пальм, шайб,* хоча в деяких словах іншомовного походження за аналогією до українських слів з'являється **-о**: *áрка – áрок*, *мáрка – мáрок*.

III. У давальному відмінку множини іменники першої відміни мають закінчення **-ам, -ям.**

а) Закінчення **-ам** мають іменники твердої та мішаної груп: *крýчам, машúнам, фáбрикам*.

б) Закінчення **-ям** властиве іменникам м'якої групи: *бýрям, надíям, робітникáм, сíм'ям*.

IV. У знахідному відмінку множини іменники першої відміни мають форму, однакову з формою називного або родового відмінка множини, причому:

а) Іменники – назви осіб та істот мають форму, однакову з формою родового відмінка множини: *листонóш, вовчúць, робітнúць*.

NB! Назви свійських тварин можуть мати форму, однакову з формою називного відмінка: *гнáти овéць* (і *вівцí*), *пáсти корíв* (і *корóви*) тощо.

б) Іменники, які не означають істот, уживаються в формі, однаковій із формою називного відмінка: *машúни, книжкú, мрíї; крýчі, плóщі, мéжі.*

V. В орудному відмінку множини іменники першої відміни мають закінчення **-ами**, **-ями**, **-ми**.

а) Закінчення **-ами** мають іменники твердої та мішаної груп: *книжка́ми, пло́щами*, *кру́чами, ме́жами*.

б) Закінчення **-ями** мають іменники м'якої групи: *ву́лицями, сі́м'ями, стаття́ми*.

в) Закінчення **-ми** (паралельно з формами **-ами, -ями**) мають тільки поодинокі іменники: *воріть*ми́* (і *воро́тами*), *курми́*, *слізьми́* (і *сльоза́ми*), *сви́ньми* (і *сви́нями*).

VI. У місцевому відмінку множини іменники першої відміни мають закінчення **-ах** для твердої та мішаної груп і **-ях** – для м'якої групи: *у рока́х, на маши́нах, на кру́чах, у стаття́х, у сі́м'ях.*

VII. У кличному відмінку множини іменники першої відміни мають форму, однакову з називним: *баби́, до́чки, жінки́* тощо.

Вправа 1. Поставити подані іменники першої відміни в давальному відмінку однини та записати у чотири колонки: 1) іменники, у яких відбувається чергування **г/з′**; 2) іменники, у яких відбувається чергування **к/ц′**; 3) іменники, у яких відбувається чергування **х/с′**; 4) іменники, у яких чергування **не** відбувається.

А) Ага, альпака, папаха, жабка, розмай-коса, черепаха, салака, ведмедиха, кульбабка, тафта, вага, комаха, скрута, абака, навага, клака, соломаха, трута, рибаха, млака, оса, росомаха, відвага, мураха, покута, дроздиха, підвага, наваха, служебка, одвага, цеха, кабака, зневага, табака, перевага, вовкулака, головиха, голодранка, суддиха, корчомаха, абрикоса, абатиса, звага, діваха, розвага, чикилдиха, собака, скабка, противага, хамса, гайдамака.

Б) Птаха, смута, арабка, сваха, муфта, бабка, недовага, кульбака, чижиха, рівновага, шостака, мантиса, штабка, лепеха, кофта, контратака, сторожиха, повага, завіса, ножака, плаха, рака, мінута, пака, неповага, ужака, саламаха, клоака, нафта, ознака, домаха, макака, меліса, костомаха, признака, самоповага, вакса, лебедиха, відзнака, грудомаха, присмака, сповага, рута, ломака, моржиха, швабка, мікровага, вареха.

Вправа 2. У поданому уривку тексту знайти іменники І відміни, виписати, позначити флексії.

Двері зачинилися. Ліфт прискорився і посунув униз. Тимур несподівано зрозумів, що основна частина лабораторії знаходиться під землею. Ральф наче прочитав його думки:

– Нановиробництво вимагає особливих умов: постійний тиск, незмінна температура та вологість, мінімум світла, відсутність будь-яких мікроб'єктів

(пилу, вірусів, бактерій). Саме тому мікробіологічний цех збудований на глибині 27 метрів під землею, – канадець замислився. – Не помилюсь, якщо скажу, що дві третини коштів, витрачених на комплекс, пішли на створення цієї лабораторії.

Стулки дверцят роз'їхалися. Тимур опинився у тьмавому приміщенні з відкидними пластиковими кріслами та кабінками для одягу по боках. Кімната нагадувала роздягалку на футбольному стадіоні. Не вистачало тільки бутсів та розвішаної на вішаках форми. У стіні навпроти дверей ліфта містились овальні двері з механічним замком. Над дверима світився синім напис «MULTILEVELED BUFFER AREA».

Повітря було затхле, як у підводному човні. Стіни місцями полущені. Тимур очікував побачити нашпигований апаратурою цех, а опинився у вогкому льосі.

(*Макс Кідрук*)

Вправа 3. Із поданих іменників І відміни виписати іменники спільного роду, провідміняти їх та скласти речення. З'ясувати за словником семантику виділених слів.

А) Увага, бідолага, кобза, обуза, молодчага, *згага*, сабза, сердега, жага, колега, *малага*, недвига, товпига, баклага, суціга, кабза, снага, кулага, шпага, слуга, фаза, брага, змага, драга, крага, лакуза, папуга, *чепрага*, колимага, спрага, хапуга, катрага, смага, п'янчуга, бумага, відчаюга, курага, бандюга, рубака, сага, злодюга, ватага, *емфаза*, палюга, співака, фраза, корчага, хамлюга, бабега, дрімлюга, торбега, паплюга, омега, кабанюга, шерега, панюга, лузга.

Б) Жаднюга, вада, сонюга, п'янюга, завада, служака, ледарюга, *бравада*, зарізака, левада, скнарюга, звада, татарюга, бригада, кляуза, спартакіада, зараза, *дріада*, розвеза, задавака, відраза, тріада, враза, роззява, універсіада, лакиза, естакада, підлиза, декада, позивака, комиза, барикада, невмивака, костогриза, випивака, цикада, зівака, харциза, блокада, проноза, *рокада*, замурза, естокада, буза, аркада, база, підлабуза, *діастаза*, продбаза, ваза, проказа, оаза, образа.

Вправа 4. Знайти у тексті іменники І відміни та записати їх у формі орудного відмінка однини. Позначити флексії.

Сховавшись у сусідній садибі за кущем бузку, він звідти стежив за всім, що відбувалося.

Ось із хати вийшла перелякана Марина Сукачова, але Софія штовхнула її назад у сіни, і молодиця, упавши, звалила порожнє відро. У хаті заплакали діти Софія на залізні кільця дверей повісила заздалегідь приготований замочок. Потім, не поспішаючи, вийняла коробку сірників. Під солом'яною стріхою блиснув вогник, а через хвилину в хаті почулися одчайдушні крики

дітей. Клубочився дим, все більшим ставало полум'я. З сусідніх дворів вибігали люди. Церковний сторож Успенської церкви першим ударив на сполох, а потім за ним уже озвалися таким же дзвоном і інші сторожі. Тривожні звуки полетіли над слободою, підіймаючи людей. З відрами, сокирами, лопатами вони поспішали до місця пожежі. Їх намагалися спинити патрулі, але слободяни, освітлені зловісним маревом, бігли до тихої вулички, де потрібна була їхня допомога. В нічній темряві лунали різкі попереджувальні крики пожежних їздових:

– Бережись! Гей, бе-ре-жи-и-и...

Блідий стояв у кущах бузку бакалійник. Йому кортіло підійти до Софії, сказати, щоб вона зникла кудись, щоб її не бачили люди, не дізналися про її страшну помсту, але він не наважувався цього зробити, боячись остаточно розгнівити сестру.

(*Анатолій Шиян*)

Вправа 5. Записати подані іменники І відміни у формах кличного відмінка однини і множини. Пояснити правопис.

Прапрабаба, ілюзія, продаж, сівба, бабуся, удача, флотилія, кульбаба, конвалія, баша, драгва, матуся, депеша, регалія, паливоподача, ваба, чаша, м'язга, вдача, сандалія, свербига, подуся, зваба, невдача, поклажа, габа, недвига, реалія, наддача, мажа, азалія, кваша, фурдига, жаба, передача, рептилія, мамуся, каша, визига, бакалія, скаба, кулеша, здача, кража, гамаша, дзиґа, аномалія, мамалига, раба, пропажа, каналія, видача, дараба, вакханалія, паранджа, бекеша, дядинуся, додача, незграба, лілія, паніматуся, подача, королева, камелія, паша, стража, штаба, мордва, фацелія, вежа, нахаба, ідилія, антраша, корогва, плавба, полідактилія, рева, рецензія, сажа, відлига, експлозія, раджа, ґерлиґа, амброзія, Дуся, кормига, ерозія, книга, корозія, товпига, контузія, квадрига, фузія, крига, одежа, лівша, тітуся.

Вправа 6. Із поданого тексту виписати іменники І відміни, розділити їх за групами та поставити в називному відмінку множини.

Весною в селі встають рано. Ще темрява затоплює хати, ще в світанковому повітрі ніщо ні шерехне, ще зорі поморгують у бліднючому небі і брати-ковалі похапцем клепають молотами чересло місяця, а вже по хатах то тут, то там засвічуються каганці і розвішують по тинах золоту бахрому, вже чути, як хтось брязнув відром об цямрину, заскрипів журавлем, і полилася з тихим бульканням вода в корито. Припаде до неї гарячими зі сну губами худобина, цмолить, прихекуючи, забиває спрагу після душної ночі в хліві, п'є не нап'ється. Ось лагідно обізвався до неї господар хрипким, заспаним голосом, покашляв стиха, пробухкав чобітьми від хліва до хати. Прогуркотіла підвода по шляху – то повезли молоко на сепараторний пункт, і візник сипонув у теплий морок іскрами з цигарки, що, не долетівши до землі,

згасли; пройшли двоє якихось людей, голосно розмовляючи між собою, і їхні кроки загубилися відлунням у світанковій тиші. Раптом десь за Ташанню, на Залужжі, ледве чутно, так ніби з пухової постелі, долинуло оте хвилююче серце хлібороба півняче «ку-ку-рі-ку-у-у!», і над Троянівкою спочатку в однім дворі, потім у другому, потім у третьому, потім у всьому селі відгукнулися горласті півні.

(*Григорій Тютюнник*)

Вправа 7. Із наведених нижче речень виписати іменники І відміни та поставити їх у родовому відмінку множини, позначивши флексії.

1. В океані Мудрості тоне човен мого розуму. // Я втрачаю останні сили, щоб врятувати його. // Весляр і керманич, я не прошу допомоги. // У морі Мудрості мені не допоможе ніхто. 2. Геніальний Зодчий збудував палац. // Весь світ їхав, щоб подивитися на те диво. // Приїхав і король держави, у якій жив Зодчий. // В оточенні почту король піднімався // по сходинках до палацу і раптом, // спіткнувшись, упав. 3. За своєю славою ти не бачиш своїх помилок! // Твій палац такий же недосконалий, // як і сходинки до нього... 4. За будинком творчості «Ірпінь» // на пагорбі стояла одинока сосна. // Зелене, кучеряве дерево завжди привертало // увагу людей. 5. По-різному прийняли його земляки і друзі, // але Довженко привіз до них не тільки свою // славу і неславу, а й свою велику ніжну душу, // мудру і талановиту вдачу. 6. Але по таких гамірних перепалках, // по розмовах з колегами вночі ішов він до отієї, // тоді ще юної, сосонки, // сідав на пагорбі під нею і довго-довго дивився // на заірпінські луки, ліси і небо, // слухав древню і тиху пісню швидкої річечки... 7. Лише думи, важкі й глибокі Довженкові думи, // здається, стали глибінню надірпінського неба // і далеччю голубих долин. 8. Тоді ніхто не звернув уваги на те, // чому саме Довженко ішов на розраду // до однієї сосонки, яка нічим не вирізнялася // з-поміж десятків таких же самих дерев, // які росли тут.

(*Олексій Довгий*)

15.2. ДРУГА ВІДМІНА

I. Однина

І. У родовому відмінку однини іменники другої відміни залежно від їх значення мають закінчення **-а**, **-я**, **-у**, **-ю**.

1. Іменники середнього роду в родовому відмінку однини у твердій та мішаній групах мають лише закінчення **-а,** у м'якій групі – **-я**: *пр́извища, села́, знання́, мо́ря, обли́ччя, по́ля*.

2. Іменники чоловічого роду в родовому відмінку однини у твердій та мішаній групах набувають закінчення **-а,** а в м'якій – **-я,** якшо вони означають:

а) Назви осіб, власні імена та прізвища: *студе́нта, робітника́*, також назви персоніфікованих предметів та явищ: *Ві́тра, Моро́за.*

б) Назви тварин і дерев: *за́йця, ду́ба, пса, кілка́.*

в) Назви предметів: *гвинта́, замка́, портфе́ля, стола́* (і *сто́лу*).

г) Назви населених пунктів: *Ки́єва, Жито́мира, Ло́ндона.*

NB! У складених назвах населених пунктів, другою частиною яких є іменник, що звичайно має в родовому відмінку закінчення **-у,** пишеться **-у**, пор.: *Зеле́ного Га́ю, Кра́сного Лима́ну, Крово́го Ро́гу.*

д) Інші географічні назви з наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі, а також із суфіксами присвійності **-ов, -ев(-єв), -ин(-ін):** *Іртиша́, Орла́, Пиря́тина, Псла, Те́терева.*

е) Назви мір довжини, ваги, часу тощо: *ме́тра, гекта́ра, мі́сяця* (але *ві́ку, ро́ку*). Назви місяців, днів тижня: *понеді́лка, вівто́рка, жо́втня, листопа́да* (але *листопа́ду* – тут назва процесу). Назви грошових знаків, числові назви: *гроша́, до́лара, карбо́ванця, фу́нта, черві́нця*.

є) Назви машин і їх деталей: *автомобі́ля, ду́зеля, мото́ра.*

ж) Терміни іншомовного походження, що означають конкретні предмети, елементи будови чогось, геометричні фігури та їх частини: *а́тома, ро́мба, ко́нуса,* а також українські за походженням суфіксальні слова-терміни: *відмі́нка, трику́тника, чисе́льника* та ін., але: *ви́ду, ро́ду, си́нтаксису, скла́ду, спо́собу.*

3. Закінчення **-у** (у твердій та мішаній групах), **-ю** (у м'якій групі) мають іменники чоловічого роду на приголосний, коли вони означають:

а) Речовину, масу, матеріал: *бальза́му, асфа́льту, во́дню, грані́ту*.

б) Збірні поняття: *анса́мблю, а́тласу, березняку́, гу́рту, карава́ну*, а також назви кущових і трав'янистих рослин: *горо́ху, звіробо́ю, молочаю́, ячме́ню* (але *вівса́*), а також назви сортів плодових дерев: *кальві́лю, ране́ту, ренкло́ду* та ін.

в) Назви будівель, споруд, приміщень та їх частин: *вокза́лу, да́ху, заво́ду, за́лу, пала́цу, по́верху, сара́ю, універма́гу, ши́нку,* але (переважно з наголосом на закінченні): *бліндажа́, гаража́, куреня́, млина́, хліва́*; закінчення **-а(-я)** вживають також в іменниках – назвах архітектурних деталей: *карни́за, е́ркера, по́ртика*; обидва закінчення – **-а(-я), -у(-ю)** набувають іменники: *мо́сту* і *моста́, парка́ну* й *парка́на, пло́ту* й *плота́*.

г) Назви установ, навчальних закладів, організацій: *інститу́ту, клу́бу, університе́ту, коміте́ту, шта́бу*.

д) Більшість іменників зі значенням місця, простору тощо: *абза́цу, лима́ну, лу́гу, майда́ну,* але: *горба́, ху́тора* тощо, а також зменшені форми на **-к:** *ліска́, майда́нчика, ставка́, ярка́*.

е) Явища природи: *ві́тру, вогню́, урага́ну, хо́лоду*.

є) Назви почуттів: *бо́лю, гні́ву, жа́лю́, стра́ху*.

ж) Назви процесів, станів, властивостей, ознак, формацій, явищ суспільного життя, загальних і абстрактних понять: *авра́лу, гри́пу, дисона́нсу, зву́ку* (але, як термін, *зву́ка*), *ідеа́лу, мі́німуму,* але: *ривка́, стрибка́, стусана́*.

з) Терміни іншомовного походження, що означають фізичні або хімічні процеси, частину площі й под.: *ана́лізу, і́мпульсу, си́нтезу,* а також літературознавчі терміни: *альмана́ху, е́посу, жанру* тощо.

и) Назви ігор і танців: *баскетбо́лу, ва́льсу, краков'я́ку*, але *гопака́, козака́*.

і) Більшість складних слів із нульовим суфіксом (крім назв істот): *водогону, живопису, трубопроводу*, але: *електровоза, пароплава*; та більшість префіксальних іменників із різними значеннями (крім назв істот): *зато́ру, ви́бою, о́піку* тощо.

ї) Назви річок, озер, гір, островів, півостровів, країн, областей та ін.: *Бу́гу, До́ну, Дуна́ю, Ура́лу, Кі́пру, Алжи́ру, Афганіста́ну*.

NB! У низці іменників зміна закінчення впливає на значення слова, порівняймо: *алма́за (коштовний камінь) – алма́зу (мінерал), а́кта (документ) – а́кту (дія), апара́та (прилад) – апара́ту (установа, працюючий персонал), бло́ка (частина споруди, машини) – бло́ку (об'єднання держав), буряка́ (одиничне) – буряку́ (збірне), ва́ла (деталь машини) – ва́лу (насип), елеме́нту (абстрактне) – елеме́нта (конкретне), інструме́нта (одиничне) – інструме́нту (збірне), ка́меня (одиничне) – ка́меню (збірне), кли́на (предмет) – кли́ну (просторове поняття), по́яса (предмет) – по́ясу (просторове поняття), раху́нка (документ) – раху́нку (дія), те́рміна (слово) – те́рміну (строк), фа́ктору (чинник) – фа́ктора (маклер)* і та ін.

II. У давальному відмінку однини іменники другої відміни мають закінчення **-ові, -еві, -єві** або **-у, -ю.**

1. Закінчення **-ові** (у твердій групі), **-еві** (у мішаній та м'якій групах після приголосного), **-єві** (у м'якій групі після голосного й апострофа) мають іменники чоловічого роду: *відмі́нкові, буди́нкові, журавле́ві, носіє́ві*. Означені іменники можуть мати закінчення **-у(-ю):** *буди́нку, відмі́нку, дире́ктору* та ін. Паралельні закінчення **-ові** та **-у** мають також іменники середнього роду з суфіксом **-к-**, що означають малі істоти: *немовля́ткові – немовля́тку, дитя́ткові – дитя́тку, ягня́ткові – ягня́тку*.

NB! Коли в тексті трапляється поряд кілька іменників чоловічого роду у формі давального відмінка однини, то для поліпшення стилю викладу думки й уникнення одноманітних відмінкових закінчень слід спочатку вживати закінчення **-ові, -еві, -єві,** а тоді – **-у, -ю:** *Павле́нкові Анато́лію Фе́доровичу, Леоні́дові Миха́йловичу Борисе́нку, добро́дієві бригади́ру.*

2. Закінчення **-у** (у твердій та мішаній групах), **-ю** (у м'якій групі) мають:

а) Іменники середнього роду: *свя́ту, селу́, вікну́; знанню́, знаря́ддю*. У деяких словах можливі закінчення **-ові, -еві:** *ли́хові, мі́стові, се́рцеві.*

б) Іменники чоловічого роду на **-ів(-їв), -ов, -ев, -ин, -ін(-їн):** *Ки́їв – Ки́єву, Лебеди́н – Лебедину́, Львів – Льво́ву, о́стрів – о́строву.*

III. У знахідному відмінку однини іменники другої відміни мають форму, однакову з формою родового відмінка, – це іменники, які означають істоти, а також персоніфіковані явища: *робітника́, доповіда́ча, коня́, хло́пця; Ві́тра, Моро́за,* і форму, однакову з формою називного відмінка, – це решта іменників чоловічого і середнього роду: *буди́нок, олівець, інститу́т, декре́т, сті́л, ячмі́нь; наси́ння, мі́сто, мі́сце, мо́ре, село́.*

NB! Деякі іменники, переважно назви побутових предметів, можуть мати форми, паралельні з формами або родового, або називного відмінка: *зрі́зав ду́ба* (і *дуб*), *взяв карбо́ванця* й *карбо́ванець, написа́в листа́* й *лист, узя́в ножа́* й *ніж, покла́в олівця́ й олівець.*

IV. В орудному відмінку однини іменники другої відміни мають закінчення **-ом, -ем(-єм)** і **-ям, -им.**

1. Закінчення **-ом** мають усі іменники чоловічого та середнього роду твердої групи, **-ем** (після голосного та апострофа – **-єм**) – іменники чоловічого та середнього роду мішаної та м'якої груп (крім іменників середнього роду на **-я**): *ма́йстром, мі́стом, бійцем, солов'є́м, урожа́єм.*

2. Закінчення **-ям** мають усі іменники середнього роду на **-я:** *знанням, зі́ллям, знаря́ддям, лі́стям, роздорі́жжям, підда́шшям.*

3. Закінчення **-им** мають в орудному відмінку:

а) Іменники – прізвища чоловічого роду твердої групи на **-ов, -ев(-єв), -ів(-їв), -ин(-їн)**: *Виногра́довим, Зве́гінцевим, Ільїни́м, Ковале́вим (від Ковалі́в), Ле́синим.* Однак неслов'янські прізвища на **-ов, -ин, -ін** в орудному відмінку однини мають закінчення **-ом:** *Бю́ловом, Да́рвіном, Ча́пліном.*

б) Іменники – географічні назви середнього роду з суфіксами присвійності **-ов, -ев(-єв), -ин(-їн)**, що відмінюються як прикметники: *Горо́шине – Горо́шиним, Михалко́ве – Михалко́вим*. Проте іменники – географічні назви чоловічого та середнього роду з суфіксами **-ов, -ев(-єв), -ів(-їв), -ин, -ін(-їн)**, що не відмінюються як прикметники, мають в орудному відмінку однини закінчення **-ом:** *Голосі́євом, Ки́євом. Лебедино́м, Орє́хово-Зу́євом* тощо.

V. У місцевому відмінку однини іменники другої відміни мають закінчення **-ові, -еві(-єві), -у(-ю), -і(-ї).**

1. Закінчення **-ові** в твердій групі, **-еві** (після голосного і апострофа **-єві**) у м'якій та мішаній групах мають:

а) Іменники чоловічого роду, що означають істоти: *на бра́тові, при вчи́телеві, на воло́ві* та ін.

б) Іменники середнього роду твердої групи із суфіксом **-к-** (назви істот): *на дитя́ткові, на хлоп'я́ткові, на теля́ткові.*

NB! Іменники чоловічого роду на означення осіб та іменники середнього роду мають у місцевому відмінку поряд із закінченням **-ові**, **-еві(-єві)** закінчення **-у**, **-ю** (*при ба́тьку, на робітнику́*). Іменники чоловічого роду, що означають істот (не осіб), у місцевому відмінку поряд із закінченням **-ові**, **-еві(-єві)** мають закінчення **-і**, **-ї:** *на ослі́, на коні́, на ти́грі.*

2. Закінчення **-у** (після голосного – **-ю**) мають:

а) Іменники чоловічого і середнього роду твердої групи із суфіксами **-к-**, **-ак-**, **-ик-**, **-ок-**, **-к(о)**, що означають неістоти: *в буди́нку, у ві́йську, у гурт*к*у́*. Водночас уживаються і паралельні форми з **-ові**: *у буди́нкові, на літако́ві, на лі́жкові.*

б) Іменники чоловічого роду односкладових основ із закінченням **-у(-ю)** в родовому відмінку, якщо наголос у місцевому відмінку переходить з основи на закінчення: *у бою́, на льоду́, на снігу́, у соку́, на шляху́.*

3. Закінчення **-і** (після голосного та апострофа **-ї**) мають:

а) Іменники чоловічого роду (переважно безсуфіксні), що означають неістот: *в а́кті, у декре́ті, у кра́ї, на мі́сці, на стовпі́, на ремо́нті.*

NB! Деякі іменники цього типу мають паралельні закінчення **-і(-ї)** та **-у(-ю)**, що залежить від місця наголосу в слові: *у га́ї – у гаю́, у кра́ї – у краю́, на то́рзі – на торгу́.*

б) Іменники середнього роду твердої групи (без суфікса **-к-**), а також м’якої та мішаної груп: *у мі́сті, на селі́, у сло́ві, на плечі́, у пр*і*звищі* тощо.

NB! Із прийменником **по** можуть уживатися паралельні закінчення **-у(-ю)** та **-і(-ї):** *по Дніпру́ – по Дніпрі́, по мі́сту – по мі́сті, по селу́ – по селі́;* для позначення часу вживається тільки закінчення **-і:** *по обі́ді, по закі́нченні.*

VI. У кличному відмінку іменники другої відміни закінчуються на **-у(-ю)**, **-е**.

1. Закінчення **-у** мають іменники твердої групи (з суфіксами **-ик**, **-ок**, **-к-о)**, іншомовні імена з основою на **г**, **к**, **х** та деякі іменники мішаної групи з основою на шиплячий (крім **ж**): *ба́тьку, си́нку; Джо́ку, Жа́ку, Лю́двигу*, а також іменники *ді́ду, си́ну, та́ту.*

2. Закінчення **-ю** мають іменники м’якої групи: *мі́сяцю, кня́зю, Гри́цю, кра́ю, розво́ю, я́сеню.*

3. Закінчення **-е** мають безсуфіксні іменники м’якої групи із суфіксом **-ець**, деякі іменники мішаної групи, зокрема власні назви з основою на **ж**, **ч**, **ш**, **дж** і загальні назви з основою на **р**, **ж:** *Богда́не, го́лубе, о́рле, же́нче* (від *жнець*), *кра́вче* (від *кравець*), *ше́вче* (від *швець*), але: *бійцю́, знавцю́; гусля́ре, До́вбуше, ма́ля́ре, сторо́же, тесля́ре, школя́ре.*

4. Прізвища прикметникового походження на **-ів(-їв)**, **-ов**, **-ев(-єв)**, **-ин**, **-ін(-їн)**, як *Гліб*о*в, Королі́в, Пу́шкін, Романи́шин, Тю́тчев, Чапа́єв, Що́голів,* під час звертання мають форму як називного, так і кличного відмінка: *Гліб*о*в*

і *Гліб́ове, Пу́шкін* і *Пу́шкіне* та ін. Географічні назви, до складу яких входять зазначені суфікси, мають у кличному відмінку закінчення **-е**: *Ки́єве, Льво́ве, Лебеди́не.*

NB! У звертаннях, які складаються з двох загальних назв, форму кличного відмінка мають обидві назви, хоча друге слово може мати форму називного відмінка: *па́не генера́ле (генера́л), добро́дію бригади́ре (бригади́р).*

У звертаннях, що складаються із загальної назви та імені, кличну форму мають обидва слова: *бра́те Семе́не, дру́же Гри́цю, коле́го Сергію, па́ні Катери́но, това́ришу Євге́не.*

У звертаннях, що складаються з загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка має тільки загальна назва, прізвище вживається тільки в називному відмінку: *коле́го Романчу́к, дру́же Герасиме́нко, добро́дійко Скирда́, това́ришу Хає́цький.*

У звертаннях, що складаються з двох власних назв – імені та по батькові, обидва слова мають форму кличного відмінка: *Пе́тре Іва́новичу, Володи́мире Сергі́йовичу, Маріє Васи́лівно, Ярослáве Хомичу́.*

II. Множина

I. У називному відмінку множини іменники другої відміни мають закінчення **-и, -і(-ї), -а(-я).**

1. Закінчення **-и** мають іменники чоловічого роду твердої групи: *берегú, горóди, чоловікú, директорú, працівникú, лісú, робітникú,* але: *дрýзі.*

NB! Іменники чоловічого роду з суфіксами **-анин(-янин)**, **-ин**, **-їн** у множині суфікс **-ин(-їн)** втрачають: *болгáри, киянú, львів'янú, селянú, хазяї́ (хазяїнú),* але *грузúни, осетúни, русúни.*

2. Закінчення **-і** (після голосного і апострофа **-ї**) мають іменники чоловічого роду м'якої та мішаної груп, а також деякі іменники середнього роду: *геро́ї, ве́летні, купці́, краї́, слухачі́, товариші́, о́чі, пле́чі, у́ші* (частіше *ву́ха*).

3. Закінчення **-а** (у твердій і мішаній групах), **-я** (у м'якій групі) мають усі іменники середнього роду: *де́на* (від *дно*), *містá, я́вища, знання́, моря́.*

Кілька іменників чоловічого роду мають паралельні закінчення **-и** та **-а:** *ву́си – ву́са, рукави́ – рука́ва, хлібú – хлібá* (збірне), *ґрунти́ – ґрунта́*, але тільки *ві́вса, та́ти* (від *та́то*).

II. У родовому відмінку множини другої відміни мають закінчення **-ів(-їв)**, **-ей** та нульове закінчення.

1. Закінчення **-ів** (після голосного й апострофа **-їв**) мають іменники чоловічого роду та іменники середнього роду на **-е, -я**: *берегів, геро́їв, батькíв, дощíв, країв* тощо.

NB! Деякі іменники чоловічого роду можуть мати паралельно і нульове закінчення: *кілова́тів (кілова́т), ва́тів (ват), та́тів (тат), чобіт,* а також після числівників: *сім днів* (і *день*), *сто раз* (і *разíв*), але *днів сім, разíв сто; сім чоловíк* і *сім чоловікíв, чоловíк із двíсті,*

а також ті самі іменники, що втрачають у множині суфікси **-ин**, **-їн:** *болга́р, громадя́н, тата́р,* але *грузи́нів, осети́нів.*

2. Нульове закінчення мають усі іменники середнього роду на **-о, -е** та більшість на **-я** (переважно з попереднім м'яким подовженим приголосним **н**): *знань, вага́нь, весі́ль, болі́т, ві́кон, полів* (рідше *пі́ль*).

NB! Під час збігу двох приголосних у кінці основи при нульовому закінченні з'являється вставний голосний **о** або **е**, наприклад: *ві́кон, су́конь; болі́тець, вико́нець, га́сел, ден* (від *дно*), *озе́рець, ре́бер.*

3. Закінчення **-ей** мають деякі іменники чоловічого роду: *гості́й, ко́ней, гро́шей* і середнього роду: *очі́й, плечі́й* (і *пліч*), зрідка *уші́й* (переважно *вух*).

III. У давальному відмінку множини другої відміни іменники чоловічого та середнього роду мають закінчення **-ам** (у твердій і мішаній групах) і **-ям** (у м'якій групі): *робітника́м, батька́м, края́м, пролетарям*.

IV. У знахідному відмінку множини іменники другої відміни мають форму, однакову однакову з називним відмінком множини: *береги́, вантажі́, олівці́, се́лища; моря́, узвишшя*; або з родовим відмінком множини (іменники, що означають живі істоти): *вчителів, геро́їв, робітників, випускників* (але: *піти́ в партиза́ни, перейти́ в робітники́*).

Назви деяких свійських тварин мають паралельні форми: *волів* і *воли́, ко́ней* і *ко́ні.*

V. В орудному відмінку множини іменники другої відміни мають закінчення **-ами, -ями, -ми.**

1. Закінчення **-ами** (у твердій та мішаній групах), **-ями** (у м'якій) мають іменники чоловічого та середнього роду: *берега́ми, робітника́ми, товариша́ми, обли́ччями, роздорі́жжями.*

2. Закінчення **-ми** (паралельно з формами **-ами, -ями**) мають іменники чоловічого та середнього роду: *гістьми́* і *го́стя́ми, гріхми* і *гроши́ма, кіньми* й *ко́нями, чобітьми́* й *чобо́тями, чо́ботами; коліньми* й *колінами, колісьми* й *коле́сами, кри́льми́* і *кри́лами.*

NB! Іменники середнього роду *око* і *плече* в орудному відмінку множини мають закінчення **-има:** *очи́ма, плечи́ма.*

VI. У місцевому відмінку множини іменники чоловічого і середнього роду мають закінчення **-ах** (у твердій та мішаній групах), **-ях** (у м'якій групі): *на берега́х, на працівника́х, на шахтарях, на обли́ччях, на роздорі́жжях, на чо́ботах (чобо́тях).*

VII. У кличному відмінку множини іменники другої відміни мають форму, однакову з називним відмінком: *брати́, робітники́, дія́чі́, дру́зі, товариші́, краї́, учителі́; моря́, се́ла.*

Вправа 1. Із поданих слів виписати іменники ІІ відміни. Обґрунтувати свій вибір.

Снувальниця, грішник, гавана (сигара), зарубина, грімниця, давність, анекдот, в'юн, гавкіт, давильня, заруб, снопок, зарок, в'язанка, давалець, габардин, анекдотичність, сновига, грозозахист, анексіонізм, сніп, гріховність, анексіоніст, сніжка, в'юк, анексія, сніжинка, габарит, анексування, зародження, сніданок, анелет, снідання, заробітчанин, анемізація, громада, заріст, габар, розташування, гаваєць, анемічність, розсукання, гріховодник, анемія, красивість, анемогамія, красень, в'юнок, анемограф, краса, зародкотворення, анемометр, крапельниця, зарівняння, анемометрія, зарослі, крапелька, анемона, громаддя, крапання, громадянка, зарубіжжя, громниці, анемотропізм, габа, давальник, габаритність, заробіток, в'яз, крап, давкотня, в'язкість, анемофіл, гріх, зарубцювання.

Вправа 2. У поданих сполуках слів розкрийте дужки, поставивши іменники в коректній відмінковій формі. Поясніть правопис закінчень.

Робити без (натхнення) – робити без (сміх); повідомити (завуч) – повідомити (світ); дзвонити до (Харків) – дзвонити до (Кривий Ріг); завітати до (Давидів Брід) – завітати до (Широкий Яр); вирушати до (Дон) – вирушати до (Донець); озброєння (товариш) – озброєння (батальйон); доїхати до (гай) – доїхати до (поле); очікувати (імпульс) – очікувати (промовець); розбір (замок) – розбір (текст); немає (ведмідь) – немає (ідеал); наближатися до (стіл) – наближатися до (реалізм); доплентатись до (5-й кілометр) – доплентатись до (13-й завод); дослідження (алмаз) – дослідження (Кіпр); вимагати (вогонь) – вимагати (робітник); бракує (прізвище) – бракує (бузок); знаряддя (тесляр) – знаряддя (гурт); стояти серед (лиман) – стояти серед (поле).

Вправа 3. Переписати текст. Знайти в ньому іменники ІІ відміни, виписати та провідміняти в однині. Пояснити їх правопис.

Він завжди бачив навколо себе зраду і був твердо переконаний, що кожен жандарм в окрузі має за собою якийсь гріх, породжений воєнними умовами, що в цю серйозну добу кожен має на своєму сумлінні якісь службові грішки, якісь упущення.

А згори його бомбардували службовими листами, в яких міністерство оборони зазначало, що люди з Пісецької округи, згідно з інформаціями військового міністерства, переходять до ворога. І підганяли його, щоб стежив за лояльністю населення округи. Це було жахливо. Жінки проводили своїх чоловіків на війну, а ці чоловіки присягалися жінкам, що не дозволять себе забити за найяснішого цісаря. І ротмістр про все це знав.

Чорно-жовті обрії почали затягуватись хмарами революції. У Сербії, в Карпатах цілі батальйони переходили до ворога: двадцять восьмий полк, одинадцятий полк. Цей останній був укомплектований солдатами з Пісецької округи. В передреволюційній задушливій атмосфері рекрути з Воднян з'явилися в армію з чорними гвоздиками з марлі. Повз пісецький вокзал у телячих вагонах проїздили солдати з Праги і шпурляли назад сигарети та шоколад, які приносили їм дами зі світського пісецького товариства.

Нещодавно проїздив один маршовий батальйон, і кілька пісецьких євреїв верещали: «Heii! Nieder mit den Serben!» їм за це вліпили по кілька таких запотиличників, що вони тиждень не могли показатися на вулиці.

(Ярослав Гашек, *пер. С. Масляка*)

Вправа 4. Подані слова поставити в родовому відмінку однини, визначити відмінкові закінчення та пояснити правопис. У словах поставити наголоси.

Трихорд, почеркознавство, сапальник, почет, почитування, почіп, рак-самітник, анонімник, сап, анонс, ракетодром, трихіт, ракель, Сантьяго, рак, починальник, Рак, анонсування, ракорд, селектогенез, райцентр, анорак, селадон, анортогенез, секундакорд, анортосієніт, санування, трихлоранілін, райт, анорхізм, сектор, анотатор, трихоз, анофелес, сектантство, ракліст, антаблемент, свердлик, районування, антабус, сведенборгіт, антагонізм, сват, антагоніст, сваріння, анталголь, сапротроф, антаманід, сапролін, антанакласис, сапоніт, почерк, антеридій, сапогенін, фосфіл, сапетон, фотель, сапер, фосфіт, сапарал, фот, ракоскорпіон, сапання, фосфорилування, сектант, почин, ракетоносець, фосфорит, сантур, фотизм, сантопін, фотоакумулятор, свербивус.

Вправа 5. У поданих іменниках визначити за кінцевим приголосним основи їхні групи, поставити наголос і записати словоформи у давальному відмінку однини.

Бар, грабар, хабар, рибар, амбар, чинбар, гробар, фарбар, корбар, торбар, голубар, чубар, різьбар, навар, відвар, сталевар, узвар, ливар, жнивар, антиквар, буквар, грибовар, словар, самовар, повар, бровар, товар, куховар, варвар, твар, увар, лихвар, бювар, бульвар, гар, загар, нагар, книгар, пригар, портсигар, ангар, могар, угар, лугар, плугар, тягар, нудьгар, дар, владар, радар, виноградар, ледар, дромедар, звіздар, злидар, скипидар, гайдар, шандар, календар, господар, дудар, контрудар, государ, жар, базар, квазар, лазар, Кобзар, цезар, хозар, собакар, вудкар, бекар, бібліотекар, аптекар, ложкар, казкар, словникар, лікар, байкар, балкар, електрокар, токар, піскар, перукар, лялькар, долар, крамар, димар, лимар, омар, комар, корчмар, боднар, винар, свинар, динар, ординар, радіокоментар, цвинтар, ґонтар.

Вправа 6. Подані слова розподіліть за відмінами (І-ою і ІІ-ою) та запишіть словоформи в орудному відмінку однини, позначивши закінчення.

Романіст, номінація, акроасфіксія, норд-ост, рольник, номінатив, акробат, недруг, новоженець, ролер, новобудівля, акробатика, недомолот, ролик, акробласт, недомова, рококо, недомірок, акровірш, основа, рок-н-рол, акрогамія, новела, рокла, новгородець, ноогенез, акрогідроз, покрівля, недугування, акроза, ноогеніка, роман-епопея, акрокарпія, покривання, акроліт, рольпрес, акромегалія, покривка, нонекс, акромеланізм, покривальниця, аксесуар, нонаніл, покривало, новобуд, аксифоїдія, покрив, аксіома, покращення, оснастка, місиво, рокотання, місилка, норд, осокорина, місильник, новація, осокір, новелістика, Новгород, місильниця, роллова крива, недомір, місіння, осока, новина, міст, рольгант, недуга, містер, осмутніння, осоїд, норка, містерія, особняк, містик, основоположник.

Вправа 7. У наведених нижче реченнях знайти іменники ІІ відміни та визначити відмінки, у яких їх ужито.

1. По коридорах Храму Пам’яті гуляє вітер. // Хтось порозчиняв усі двері, намагаючись // вивітрити усе // з пам’яті людей. 2. Гуляє і вивітрює останній глузд із голів // тимчасових людей, // які вже забули, // хто вони, звідкіля, чиї сини і дочки... 3. Коли я дивлюся на материн хліб, яким і досі пахне // мені моє дитинство, то в уяві постає несходимий // опромінений степ, що зморено дихає // під полудневим небом. 4. Десятки, сотні їх підносять до сонця і моє Полісся, // і родючі лани Півдня, і голубі гори // карпатського краю... 5. Коли, стомлений, я приходжу додому // і од вражень не можу заснути, тоді, як спогад // дитинства, на моє стомлене чоло лягає ніжна // рука моєї матері. 6. Я боюсь торкнутися пелюсточок, щоб // необережним дотиком не зім’яти, не знівечити // незайманої краси материнства. 7. Вони лише почали пробиватися, а вискочать // дружно тільки тоді, коли весняний вітер розвіє // по світу тендітні пелюстки. 8. Світитиме над ними сонце. // Щедро напуватимуть їх теплі дощі. // Пташки співатимуть їм своїх пісень. // Гарне життя буде у листочків. // Та надійде осінь. 9. Втратять листочки свій блиск і красу. // Змарніють. Зникне їхня гордовитість і зверхність. // А одного дня зірве їх вітер, пограється // та й кине в баговиння як непотріб. // А квіти житимуть... 10. Життя – океан народжень і смертей. // Море звуків, кольорів, мороку, променів... // Щодень відкриваю новий світ у собі. 11. Я творець, коли виконаю волю Природи. // Я руйнівник і грабіжник, коли роблю // антиприродні вчинки. 12. Моя краса в розмаїтті мене самого. // Без моєї несталості моє існування зайве. // Без мого перевтілення на Землі припиняється // творчість.

(*Олексій Довгий*)

15.3. ТРЕТЯ ВІДМІНА

I. Однина

I. У родовому й давальному відмінках однини іменники третьої відміни мають закінчення **-і:** *мóлодості, стáлі, óсі, любóві, пóдорожі, тíні, фáльші.*

II. У знахідному відмінку однини іменники цієї відміни мають форму, однакову з називним відмінком.

III. В орудному відмінку однини іменники ІІІ відміни мають закінчення **-ю,** причому:

а) Якщо основа іменника закінчується одним приголосним (крім губного та **р**), то приголосний перед **-ю** подовжується, а на письмі подвоюється: *вíссю, тíнню, пáмороззю, мíццю, нíччю, пóдорожжю*.

б) Якщо основа іменника закінчується сполученням приголосних, переважно двома приголосними або губним **(б, п, в, м, ф)**, а також буквою **р, щ**, то подовження не відбувається, порівняймо: *вéрф'ю, жóвчю, мáтір'ю, Óб'ю, нéхворощю, рáдістю, мóлодістю.*

IV. У місцевому відмінку однини вживається закінчення **-і**: *у гáлузі, у дóповіді, у тíні, на óсí, у пóдорожі.*

V. У кличному відмінку, що вживається переважно в поезії, іменники цієї відміни мають закінчення **-е**: *любóве, рáдосте, вíсте.*

II. Множина

I. У називному, знахідному та кличному відмінках множини іменники третьої відміни мають закінчення **-і**: *вíдповіді, вісті, тíні, нóчі.*

II. У родовому відмінку множини вживається закінчення **-ей**: *ві-дóмостей, вíдповідей, вістéй, ночéй.*

III. У давальному відмінку множини іменники третьої відміни мають закінчення **-ям**, а після шиплячого – **-ам**: *вíдповідям, óсям, ночáм, пóдорожам.*

IV. В орудному відмінку множини вживається флексія **-ями**, після шиплячого – **-ами**, порівняймо: *дóповідями, вістя́ми, ночáми, подорожами, костями (кістьмú)*.

V. У місцевому відмінку множини вживається флексія **-ях**, а після шиплячого – **-ах**: *у вістя́х, у вíдповідях, у тíнях, по ночáх, у пóдорожах.*

Іменник третьої відміни **мати** відмінюють за таким зразком:

	Однина	Множина
Н.	мат-**и** (рідко – мат-**ір**)	мат-***ер*-і**
Р.	мат-***ер*-і**	мат-***ер*-ів**
Д.	мат-***ер*-і**	мат-***ер*-ям**
Зн.	ма-**тір**	мат-***ер*-ів**
Ор.	мат-***ір*'-ю**	мат-***ер*-ями**
М.	мат-***ер*-і**	мат-***ер*-ях**
Кл.	мат-**и**	мат-***ер*-і**

Вправа 1. Із поданих слів виписати іменники ІІІ відміни. Пояснити їхній правопис.

Оксибутанон, віть, лапінг, фініш, абстрагованість, пліш, сить, суміш, лапання, гріш, оксамит, лапа, лаосець, нить, абстрагування, ланцюжок, оксадіазол, мить, лантух, блакить, абстракт, нежить, лантан, прожовть, окрушина, тать, фіш, абстрактність, окручування, сіножать, лансьє, щеть, абстракціонізм, розкіш, округлювання, подать, дообпилення, куліш, ланолін, мечеть, леміш, абстракціоніст, ланок, округлення, абстракція, четь, округ, абсурд, окріп, абсурдизм, окрімність, макортеть, абсурдність, кіш, окріл, абсцес, благодать, кметь, надоба, абсцесографія, заметь, землесуміш, надмова, печать, абхаз, надмір, абхазець, постать, дервіш, иадманґанат, стать, Дон, надмагістраль, гать, донарит, донація, рать, фліш, донкіхот, зіновать, оплать, донор, лопать, донос, знать.

Вправа 2. Переписати уривок тексту та підкреслити в ньому іменники ІІІ відміни.

Південні ночі майже без вечорів, тільки захід одпалав – темніє одразу, раптово, небо вже – тьма космосу з крупинками зірок де-не-де. Любить він такі ночі безвечірні, і цю тишу, і якусь таємничість, гармонію у всій природі, їх, певне, любили споглядати мудреці – і халдеї, і елліни...

Спочиває степ, набирається прохолоди після денної сліпучої спеки. Місяць зійшов, прадавнє козацьке сонце, на якому тепер наш вимпел лежить... Лежить та жде когось, зарившись у космічній, не торканій вітрами пилюці... Хто знайде його? Хто першим туди полетить? Тиша, тиша, мов на дні океану. Океан місячної ночі розливається навкруги. І глибину тиші не зменшує ні сюрчання коника десь у траві, ні шелест тополиного вершечка... Як він любить цей зоряний степ уночі! Десь пісня тане далека, наче крізь сон. Повітря чисте, запашисте. А над тобою простір, всіяний зорями: світлою порошею курить Чумацький Шлях – шлях твоїх пращурів, що проходили тут чумаками в чорних дьогтярних сорочках... Проходили і не знали, що над ними скрутились в спіралі галактики, а тепер і до них, до заглиблених у безвість галактик, сягає твій розум. Але чи справді сягає? Чи справді наш

розум всесильний, всемогутній? У найпотаємніші глибини оті космічні промінь думки твоєї чи проникне?

(*Олесь Гончар*)

Вправа 3. Замінити за потреби крапки відповідними літерами чи знаками. Іменники ІІІ відміни поставити у родовому і давальному відмінках однини.

Абстрактніс…ть, н…бажання, розсудл…віс…ть, лопата, бад…орість, лісопром…словість, абсурдніс…ть, кадрил…, магіст…раль, б…гатосторон…ність, злостивіс…ть, безчес…тя, кольорові нитки для в…шивання, балакучіс…ть, м…телиця, банд…роль, строкат…с…ть, загиб…ль, безаварійніст…, вовч… ягоди, більш…сть, жерс…ть, б…язь, жаліс…ть, вагітніст…, деф…ктивність, ваніл…, детал…ь, вел…ч, в…рмішель, дерть, вертикал…, дерев'янис…тіс…ть, верф…, двошл…бність, пр…мхливість, подвійність, винність, марн…сть, виродджен…ст…, дал…чінь, гуман…ість, від…стань, бруд, негативніс…ть, зухваліс…ть, нелюдиміс…ть, громад…ськість, горизонталь, кордон, граничність, гортань, хазяйновит…сть, г…товність, грайливість.

Вправа 4. Із наведених нижче речень виписати іменники ІІІ відміни та поставити їх у родовому відмінку множини.

1. Мав я в юності чудового друга. // Щоразу ми ходили вдвох на роботу. // Щоразу вдвох поверталися додому. 2. Щоразу ми зустрічали синьооку дівчину // біля міського парку. // Щоразу нам все приємніше було очікувати, // коли вона вирине з повені акацієвих хащ // і промайне, не зиркнувши на нас. 3. Ми розуміли, що обидва закохані в неї, // але боялися зізнатися один одному. // Мій друг, нарешті, виявив хоробрість. // Він сказав: «Познайом мене з отією дівчиною». 4. Ми разом дійшли до її будинку. // Ми разом ходили в кіно. // Я зрозумів, що це моя перша й остання любов. 5. А я проношу повз них сум у своїх // звиклих до одинокості і приреченості очах. // А в серці – ще й досі свіжу заздрість // до мого колишнього побратима. 6. Про щастя мріють в юності. // Про щастя говорять в старості. // Люди ніколи не бувають щасливі тим щастям, // яке прийшло само. Це випадковість. 7. Люди часто не знають самі, де їхнє щастя. // Дурні хизуються своєю дурістю і думають, // що це і є щастя. // Мудрі замовчують свій розум і думають, // що щастя – це втеча від людей. // Справжнє щастя завше приходить пізно. // Це перша його ознака. 8. В такі ночі я не можу спати. // Невідома сила зводить мене на ноги. // Я іду до річки і відчуваю, // що довкола ніщо не спить.

(*Олексій Довгий*)

Вправа 5. У поданих словах позначити наголос і поставити їх в орудному відмінку однини.

Далечінь, гладь, цікавість, безцінь, плюгавість, падь, вість, тінь, жвавість, смовдь, власть, гусінь, любість, область, ожеледь, нуд, моложавість, волосінь, грубість, камедь, беззубість, осінь, паперть, туполобість, гидь, скатерть, слабість, провесінь, снасть, повідь, іржавість, бистрінь, заповідь, мокрінь, мідь, пристрасть, борть, полумінь, прорідь, кульгавість, безгомінь, безвихідь, темінь, гниловодь, тлінь, молодь, лукавість, памолодь, ласкавість, прохолодь, гаркавість, напасть, п’ядь, мазь, слизь, низь, прорізь, поморозь, галузь, бязь, в’язь, грязь, верф, кров, любов, матір, галич, велич, мрич, неміч, нечисть, жердь, поміч, грудь, ніч, кисть, чудь, північ, твердь, користь, піч, челядь, ненависть, річ, стерлядь, пошесть, зустріч, честь, січ, доблесть, відсіч, повсть, наволоч, участь, заполоч, масть, півсмерть, макотерть.

Вправа 6. У поданих реченнях розкрити дужки та правильно записати слова. Пояснити їхній правопис.

1. Чайки рясно кружляли над (глибочінь) моря, то плавно знижувались, то здіймались вгору, то стрімко падали вниз. 2. Він був надзвичайно злий, свою (лють) та (агресивність) лякав навіть найдосвідченіших наглядачів в’язниці. 3. Ми укріпили (міць) відваги наші серця і тепер сміливо йдемо в бій із переважаючими силами ворога. 4. Вона хизувалася свою головною (роль) в цій виставі – певна річ, це був справжній успіх. 5. Австрієць скуштував води разом із лікарською (суміш), трохи покривився, певно, від незвичного смаку і швидко заснув. 6. В усьому будинку аж очі різало дикунською (розкіш), забивало дух запахом прянощів і ладану. 7. Вони вирішили опікуватися цією новою (галузь). 8. Сергій усім хвалився (стародавність) своєї книги, (загадковість) ієрогліфічного письма в ній, а за кожної нагоди знову розповідав ту пригоду, завдяки якій він дістав цей артефакт. 9. Надворі було небезпечно – скрізь стояли ворожі застави, тому хлопцям доводилось обережно, майже (тінь) крастися вузькими вуличками незнайомого міста. 10. Він остаточно вирішив їхати, і тепер його неможливо було відмовити від цього ані великою (відстань), яку треба було подолати, ані небезпеками на кожнім кроці, які чигають на нього там, у Богом забутій країні.

Вправа 7. Із поданого уривку тексту виписати іменники І, ІІ і ІІІ відмін у три колонки. Іменники ІІІ відміни провідміняти в усіх відмінках множини.

Гетьманові коронному радили стриманість і розважливість, писано йому, що Хмельницький пішов на Запорожжя тільки для того, щоб розпочати війну на морі, що військо кварцяне в козацькі городи на Україну вводити

передчасно, що до Хмельницького треба послати для переговорів знаючих людей, а не дратувати його і гультяйство, зібране на Запорожі, погрозами і залякуваннями. Не мав злагоди коронний гетьман і з своїм гетьманом польнм Каліновським. Каліновський ще з осені наполягав, щоб більша частина кварцяного війська була розпущена, тільки тоді, мовляв, можна бути безпечними щодо намірів короля розпочати війну всупереч постановам сейму і сенату. Жовнірів уже почали розпускати, коли прийшла тривожна вість про мою втечу з Чигирина. Потоцький міг би торжествувати, що не розпустив війська, коли б мав на те час, але тепер уся його задавнена злість проти народу українського скупчилася на одному мені, і він будь-що квапився знищити мене, поки я не підняв голови. Довгі роки Потоцький був польним гетьманом при Станіславі Конецпольському і найперше навчився в нього жорстокості. Конецпольський був заїка, тому про нього казали: «Пан Станіслав спершу вдарить, ніж вимовить». Потоцький, що вважав себе мовцею незгірше за самого Оссолінського, хвалькувато заявляв: «Я і вдарю, і вимовлю!»

(*Павло Загребельний*)

15.4. ЧЕТВЕРТА ВІДМІНА

I. Однина

I. У називному, знахідному та кличному відмінках однини іменники четвертої відміни мають закінчення **-я**, а після шиплячого **-а**: *курча, дитя́, чаєня́, гусеня́, козеня́, плем'я*; *лоша́, коліща́.*

II. У родовому відмінку однини вживаються форми на **-ят-и** (після шиплячого **-ат-и**) та **-ен-і**: *лоша́ти, курча́ти, голуб'я́ти, гуся́ти, дитяти, коліщати, і́мені (та ім'я), пле́мені (та пле́м'я).*

III. У давальному відмінку однини вживаються форми на **-ят-і** (після шиплячого на **-ат-і**) та **-ен-і**: *дитя́ті, гуся́ті, курча́ті, лошаті, і́мені, пле́мені*.

IV. В орудному відмінку однини вживається форма (без суфікса **-ат**, **-ят**) на **-ям** (після шиплячого **-ам**), а іменники із суфіксом **-ен-** мають паралельні форми на **-ен-ем** і **-ям**, порівняймо: *дитя́м, галченя́м, гуся́м, козеня́м, курча́м, лошам, і́менем* і *ім'я́м, пле́менем* і *пле́м'ям*.

V. У місцевому відмінку однини вживаються форми на **-ят-і** (після шиплячого **-ат-і**) та **-ен-і**, напр.: *на галченя́ті, на теля́ті, на курча́ті; в і́мені, у пле́мені.*

II. Множина

I. У називному та кличному відмінках множини іменники четвертої відміни мають форму на **-ят-а** (після шиплячого **-ат-а**) й **-ен-а**: *гуся́та, телята, лошата, імена́, племена́*.

II. У родовому відмінку множини наявне нульове закінчення на **-ят** (після шиплячого **-ат**) і **-ен**: *теля́т, гуся́т, курчат, име́н, племе́н*.

III. У давальному відмінку множини вживають форми на **-ят-ам** (після шиплячого **-ат-ам**) і **-ен-ам**: *гуся́там, теля́там, курчатам, імена́м, племена́м*.

IV. У знахідному відмінку множини іменники четвертої відміни мають форму, однакову з називним відмінком, порівняймо: *коліща́та, імена́, племена́*; з родовим відмінком (для назв людей): *дівча́т, хлоп'я́т*; або обидві форми (для назв тварин): *гуся́т* і *гуся́та, курча́т* і *курча́та, ягня́т* і *ягня́та*.

V. В орудному відмінку множини вживаються форми на **-ят-ами** (після шиплячого **-ат-ами**) та **-ен-ами**, напр.: *гуся́тами, ягнятами, курча́тами, лошатами, імена́ми, племена́ми*.

VI. У місцевому відмінку множини вживається форма на **-ят-ах** (після шиплячого **-ат-ах**) і **-ен-ах**: *на гуся́тах, на ягня́тах, на курча́тах, на лошатах, в імена́х, у племена́х*.

Вправа 1. З-поміж поданих іменників знайти і виписати іменники IV відміни.

Милосердя, відлюддя, зграя, перепеля, правосуддя, жердя, скупердя, гороб'я, шинеля, жереб'я, пустомеля, жолуддя, потереб'я, суддя, скеля, словоблуддя, риб'я, городдя, куделя, передгородда, голуб'я, надлоб'я, простонародда, хурделя, верб'я, жерделя, колоддя, дуб'я, гаддя, рагеля, приладдя, зуб'я, яструб'я, попадя, кегля, луб'я, ластів'я, риболовля, руб'я, ведмедя, ловля, паруб'я, безшлюб'я, солов'я, будівля, безслав'я, годівля, православ'я, торгівля, безправ'я, зимівля, різнотрав'я, мебля, лебедя, нив'я, шабля, страхів'я, медведя, шаля, верхів'я, праля, безгрошів'я, маля, голобля, низов'я, паля, підголов'я, краля, немовля, безголов'я, дюдя, приголов'я, гамазея, славослов'я, груддя, повнокров'я, кобеля, здоров'я, щигля, різнобарв'я, обув'я, баддя.

Вправа 2. Із поданого уривку тексту виписати іменники IV відміни, утворити від них родовий відмінок множини та виділити формозмінні суфікси.

Знання, мудрість, як твердять казки, здобуваються перш за все у труді. Споконвіку праця була у нашого народу головним критерієм людської вартості, моралі і краси. Праця ж завжди була і *в* головним чинником виховання.

Ось голе (тобто безпорадне, бідне, нещасне) телятко, покинуте дідом у лісі, мандрує «куди очі, туди й шлях», знаходить собі друзів, але хатку будувати змушене самостійно, бо ні кабан, ні півник, ні качур, ні шило не бажають трудитися. Та коли вдарили морози, друзі тут як тут! Усім хочеться у хатці жити. А теляткові і не шкода. Добре, що зрозуміли помилку, добре, що дружно зажили і гуртом запрацювали... Отже, саме праця допомогла згуртувати звірят, зробила їх справжніми друзями, непереможними в біді.

А малі мишенята Круть і Верть, які відмовляються допомогти півникові Голосистому Горлечкові? Не побажали колосочок змолотити, зерно змолоти, тісто замісити, пиріжки пекти. Хотіли без праці пирогами ласувати! Та хто не робить, той не їсть!

(*Лідія Дунаєвська*)

Вправа 3. Із поданих речень виписати іменники IV відміни та провідміняти.

1. Мати. Мама. Немає вищого імені на планеті. // Мати вся в дитині, а значить – в майбутньому… 2. Став на припорошеній стежині // і, мов зачарований, боявся порушити // спокій лісу своєю присутністю... // Раптово, о диво, за два кроки від мене, // прямо на стежині, – двоє голубих оченят. 3. То двоє пролісків випурхнули па світ, // двійко перш их вісничків весни, // що вже вчувалася і в цій вологій тиші, // і в безшелесності неба, // і в зосередженому мовчанні беріз та ясенів, // які виколисували першу мелодію весни... // А ж завмер. // Двоє квітенят дивилося прямо у моє серце. 4. Тільки тоді я помітив там гніздечко // і четверо роззявлених ротенят. // Враження давнини зникло. // Д о мене долетіла жива ластівка з далеких, // древніх віків. 5. Ми жили // як двоє: птахів, // приліпивши то в одному, // то в іншому місці свої гніздечка, // аби вивести // своїх пташенят.

(*Олексій Довгий*)

Вправа 4. Перепишіть текст, виписавши із нього іменники I, II, III та IV відмін у чотири колонки відповідно.

Одне слово, Валек бавився дуже добре, тільки ніколи не сміявся. До його дитячого обличчя прикипів вираз незламної поважності, яку тільки часом змивав страх. У великих очах відбивалося вічне здивування, як у людей, що протягом довгих років бачили неймовірні речі.

Валек умів дуже спритно зникати з дому на цілі дні. Наймити анітрохи не дивувались, якщо десь уранці бачили його біля стогу в полі або під деревом у лісі. Часом він годинами стояв посеред поля нерухомо, мов сірий стовпчик, і, роззявивши рота, дивився невідомо на що. Раз я близенько підійшов до нього, коли він отак стояв, і почув, що Валек зітхає. Не знаю, чому зітхання такого малюка вразило мене. Я відчув якийсь жаль, невідомо до кого, й у цю хвилину полюбив Валека. Та ледве я трохи сміливіше ступив до нього, хлоп’я отямилось і метнулося в кущі з неймовірною спритністю.

І тут сяйнула мені дивовижна думка: богові, який весь час дивиться на таке дитя, мабуть, дуже сумно на серці. Я зрозумів також, чому він такий поважний на іконах і чому в костьолі треба розмовляти пошепки й ходити навшпиньках.

Ось через цього непоказного чоловічка я, замість ховатися за парканом, вирішив піти до парку, спершу повідомивши Зосю, що тепер уже буду бавитися з нею та з Льонею.

(*Болеслав Прус*)

Вправа 5. Із поданих речень виписати іменники IV відміни та поставити їх у родовому відмінку однини і множини.

1. Жив у Багдаді старий купець на ім'я Абу Казем Тамбурі-форт, славний своїм скупарством. 2. А щиголь між тим, отямившися з першого переляку при першім напливі цілої товпи народу, скакав собі по щебликах клітки, теребив конопляне сім'я дзьобиком, а часом, ставши на верхній щеблик, тріпотав червоно-жовто-басманистими крильцями і щебетав тонесенько: «Тікілі-тлінь! цюрріньцюррінь! куль-куль-куль!..» 3. Вона тільки того й ждала, щоби Ворона вивела молодих, і як тільки стара вилетіла з гнізда, зараз Гадюка вилізла зі своєї нори, вповзла до гнізда, вхопила одно Вороненя і понесла собі на обід. 4. Тут користь власну, тут святу лояльність, – то на обох старайся разом сісти. І будь неначе те теля покірне, що ссе дві мамі за свою покору. 5. Та й каже: – Мозе б, ліпсого коня? – Ха-ха-ха-ха! – дівча зареготалось. – Ну, сцо з, то, мозе, капелюх новий? 6. Мов удар обуха в тім'я, так оглушили ті слова Захара Беркута. 7. Але постійте ви, хамове плем'я, пізнаєте ви, з ким маєте діло! 8. Раптом медведиця вхопила в передні лапи великий камінь і, зводячись на задні ноги, хотіла шпурнути ним на Мирославу. 9. А ти йдеш з сівнею й тихо сієш в чорні скиби й незаросліі рани нове сім'я, новії надії, і вдихаєш дух життя рум'яний. 10. Та дівча не дрижить, не спускає очей: «Мені дав його твій генерал Птолемей».

(Із творів *Івана Франка*)

Вправа 6. Розкрити дужки та поставити слова в реченнях у правильному відмінку.

1. Сьогодні прокинувся рано, налив у мисочку (стриженя) води – нехай поп'є мале. 2. Прокинулось у колисці (дитя), сміється грається, (рученя) до мами простягається – на руці проситься. 3. Із того (плем'я) був заброда – його кошлата грива, дикунський погляд та хрипкий бас відлякували від нього жінок та дітей. 4. Коли зазирнув до вольєра – (левеня) вже не було, лишилася тільки левиця, яка, зачувши шум, неквапливо повернула голову і блимнула оком. 5. Гірей наблизився до своєї жони, узяв її за підборіддя і спробував глянути ув очі, та вона, крутнувшись, поспішила до колиски, несучи малому (татареня) ляльку. 6. Дивився на неї і не міг очей відвести – усе чудувався

красивому вигинові її (бровеня), яких так і хотілось торкнутись. 7. Щось зашипіло у кущах і за мить з'явилася вужиха, яка поспішала до своїх (вуженя). 8. Хотів полагодити візка негайно, тому кинувся на горище за (коліща), але їх там уже не було. 9. Він добре пам'ятав, що своїм життям зобов'язаний тому полохливому (оленя), що його випадково ледь не підстрелив. 10. А коли Микита зненацька вискочив із хати, (дівча) зареготались і з вереском кинулися врозтіч.

Вправа 7. Із наведених нижче речень виписати іменники II і IV відмін та поставити їх в орудному відмінку однини і множини.

1. Вино із вишень молоде бродило, // І молодими ми були при тім вині. // Щей опівденно не цвіло вітрило, // Не те щоб призахідно… В стремені. 2. Допоки дах дощів'я нас розчавить, // Ще стільки поту витече в огонь… // Усоте вмерти, втисячне здичавіть, // Та не зректися імені свого. 3. Вікно – гніздов'ям в зелен-світ лапатий. // І тихі ластів'ята при вікні // Спивають дух густий жасмину й м'яти… // І сизувата хмарка вдалині. 4. З віконця того не уздрів я гір, // Які Кавказом чи Паміром звати, // Та вже тоді – в маленького хлоп'яти – // Був свій Кавказ у мене, свій Памір. 5. Враз вітер здійме дикі «охи-ахи», // Підбитим птахом грім паде в кар'єр… // І походжає чапля, мов сапер, // Занісши дзьоб на жабеня-невдаху. 6. І перші птахи в осінь вже кричать… // Плеча батьківського торкнувшися, з роками // Стаємо і самі уже батьками, // Даруючи батькам своїм внучат. 7. Над цвинтарі хрестаті й обеліски – // Батьківська віра і батьківська слава. // І ми в душі старіть не маєм права, // Хоч нас гойдають вже не ті колиски. // Вже й скроней сіверко торкнувсь… // І від'ячав… // А я все в липні… Граюсь із білчам.

(*Анатолій Мойсієнко*)

§ 16. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ, ЩО МАЮТЬ ТІЛЬКИ ФОРМУ МНОЖИНИ

І. У називному відмінку вживаються:

а) Закінчення **-и**: *гу́си, ді́ти, лю́ди, кросівки, окуля́ри, сі́ни, схо́ди, ку́ри*.

б) Закінчення **-і** (після голосного **-ї**): *го́рдощі, граблі́, две́рі, дрі́жджі, ра́дощі, хи́трощі, поми́ї*.

в) Закінчення **-а** (зрідка **-я**): *ви́ла, воро́та, дро́ва, я́сла, я́сна*.

ІІ. У ***родовому відмінку*** вживаються:

а) Закінчення **-ей**: *гроше́й, люде́й, гусе́й, сане́й, сіней, двере́й*.

б) Закінчення **-ів**: *в'я́зів, граблі́в* (і *грабе́ль*), *дрі́жджів, окуля́рів, схо́дів, хи́трощів, кліщі́в*.

в) Нульове закінчення: *воріт, дров, конопе́ль, збо́їн, ночв* (частіше *ночо́в*), *я́се́л, я́сен*.

ІІІ. У давальному відмінку використовуються:

а) Закінчення **-ам** після твердого приголосного, коли в називному відмінку іменники мають закінчення **-и**, **-а** або **і** (після шиплячого), порівняймо: *весе́лощам, ви́лам, воро́там, в'я́зам, ра́дощам, схо́дам, штана́м* (і *шта́ням*), *я́слам*.

NB! ***Винятки:*** *гу́сям, ді́тям, лю́дям, ку́рям, са́ням, сі́ням*.

б) Закінчення **-ям** після голосного та після м'якого приголосного, коли в називному відмінку іменники закінчуються на **-і**, **-ї**, **-я**: *ві́нцям, две́рям, поми́ям*.

ІV. У знахідному відмінку вживаються форми:

а) Однакові з називним відмінком: *граблі́, ви́ла, окуля́ри,коно́плі, са́ни, я́сла*.

б) Однакові з родовим відмінком (для назв людей): *люде́й, діте́й*.

в) Обидві форми (для назв деяких свійських тварин): *гусе́й* і *гу́си*, *куре́й* і *ку́ри*.

V. В орудному відмінку вживаються:

а) Закінчення **-ами** в іменниках, які в називному відмінку мають закінчення **-и**, **-а** або **-і** (після шиплячого): *ві́нцями, ви́лами, ра́дощами, весе́лощами*.

б) Закінчення **-ями** в іменниках, які в називному відмінку закінчуються на **-і**, **-ї**, **-я**, наприклад: *ві́нцями, граблями́, коно́плями, поми́ями*.

в) Закінчення **-ми**: *воріть-ми́* (і *воротами*), *грішми́* (й *грошима*), *двері-ми́* (й *дверима*), *саньми́* (і *са́нями*), *штаньми́* (й *штана́ми*, рідше – *шта́нями*).

VI. У місцевому відмінку залежно від попереднього приголосного вживаються закінчення **-ах, -ях**, порівняймо: *на ви́лах, на воро́тах* (рідше – *воро́тях*), *у но́чвах, на граблях́, у поми́ях*.

Вправа 1. З-поміж поданих слів виписати ті, що вживаються лише в множині. Пояснити значення виділених слів.

Шваби, номади, *шкраби*, дуліби, катакомби, опади, астероїди, кондвироби, сапроби, гаразди, серби, губи, зуби, пестициди, сіноїди, лижви, європеоїди, абразиви, *сакви*, закови, перемови, шараги, вогнетриви, стероїди, консерви, черви, презерви, ваги, самоїди, пришви, шпараги, брови, краги, водотриви, туареги, лезги, органоїди, *каріатиди*, боги, лови, перелоги, негроїди, округи, бендюги, монголоїди, ятвяги, верстви, ночви, поклади, ради, шведи, персеїди, кеди, *венеди*, бесаги, аскариди, з'їди, полісахариди, печеніги, кашуби, миги, дравіди, селеніди, заїди, злоги, протеїди, перцеїди, дроги, араби, *призви*, ризоїди, ляги, галоїди, *шелюги*, варяги, тиляги, вериги, водолюби, антропоїди, міріади, триноги, перехови, *аероби*, переїди.

Вправа 2. Із поданого уривку тексту виписати іменники у три колонки: 1) ті, які вживаються лише в однині; 2) ті, які вживаються лише в множині; 3) ті, що мають обидві форми.

Але я не боявся. Пішов у широко розчинені двері, звідки пролунав голос і де мала бути В'юцка. Немов виходив на порожню дорогу, яка засвітилася померхлою червінню і потяглася аж під небо. Ступав по тій дорозі, і ноги мої збивали куряву. Ковтав її й мимоволі напивався пломеню.

Було порожньо. Ніде ні дерева, ні бадилини, тільки розпечена земля, що гнулася під моїми ногами, наче луб'яна. Відтак запав я у червоний морок. Ліг на землю й обійняв її. Хотів напитися, але рот мені забила курява. Ставав часткою цієї землі, та й був нею.

І мене обпекло: дивись у широко розплющені переді мною очі В'юцки, вглядався, як вдивляються у скло, і бачив перед собою голі рудівські поля. Знав, що можу померти, коли надто довго розглядатиму їх, через це заплющився. Піді мною захилиталися червонясті хвилі, в які потрапив, – був наче корабель між них. Плив без вітрил та щогол назустріч долі. Біль відчув і піднесення, тож знову розплющився, щоб подивитись у широко розверсті перед собою очі. Там, глибоко, на самому краю рудівських полів, біля рову, неподалець самотньої хати, я помітив білу пляму. Вдивлявсь у неї й думав, що то поранений птах. Ні, то забитий птах, котрий упав із неба й розкинув там, унизу, біле спотворене тіло. Я наближав його до себе силою волі, і він таки відірвався від землі. Плив і плив, і я раптом скрикнув: переді мною постало обличчя двадцятип'ятирічного чоловіка, русявого і з русявими вусами. Очі його було заплющено, а над бровами й біля волосся запеклася кров... (*Валерій Шевчук*)

Вправа 3. З-поміж поданих слів знайти іменники та виписати їх у дві колонки: 1) ті, що мають лише форму множини; 2) ті, які мають форми однини і множини. Зі словами 1-ї колонки скласти речення.

Планетоїди, куди, ланди, щосекунди, блонди, гланди, слободи, календи, заводи, вуглеводи, навзаводи, сінди, заздалегоди, знегоди, вряди-годи, зводи, купчаки, казна-куди, коренеплоди, клейноди, розводи, заходи, бакенбарди, клавікорди, курди, багауди, проводи, гольди, груди, по-ведмежи, лази, пахіподи, залози, заки, французи, туди, роди, люди, взнаки, руснаки, трематоди, сюди, паки, відходи, повсюди, сходи, підгляди, перегуди, абхази, нуди, сингалези, плагіоклази, киргизи, зрази, мармизи, плерези, фризи, дибки, обрубки, терези, гагаузи, залюбки, трематодози, вузи, зоонози, глузи, узи, таки, друзи, кримчаки, непереливки, рейтузи, каракалпаки, в'язи, навпаки, пруссаки, дрижаки, кипчаки, радіоперешкоди, трійчаки, грабки, хлібопоставки, зливки, драбки.

Вправа 4. У наведеному уривку тексту розкрити дужки та виписати слова, які вживаються лише в множині. Пояснити правопис слів.

Плутаючись у ш(е, и)роких шароварах, ще со(н)і, мляво перемовляючись, гаремниці виходили за брами Баб-ус-сааде, євнухи п(е, и)р(е, и)гукувалися довкола них, мов пастух(и, і), служе(б, п)ки, мало не перериваючись, т(‘)ягли важучі коші з наїдками й пи(т)ям на цілий день, кожна з жінок у в(е, и)ликих вишитих сукняних мішках-бохча мала для себе простині, мило, пахощі. Темне грома(д)я Айя-Софії, де правовірні вже в(е, и)ршили свій передсвітній намаз, насунулося й відсунулося, ще якісь будівл(и, і) – кам(‘)яні чи дерев(‘)яні, хіба розбереш, а тоді замшілі купол(а, и) присадкуватої химерної споруди без вікон, без дверей, як у загадці: «Без вікон, без дверей – повна хата людей». Двері знайшлися, (не)помітні й присадкуваті, як і сама будівля. І людей стала повна хата, коли тепла хвил(‘)я гаремн(е, и)иць заповнила хамам. Всередині ще панувала темрява, бо все приміще(н)я освітлювалося тіл(ь)ки крізь не велич(ь)кі круглі прорізи в куполах. Жінки гамірливо, похапцем ро(з, с)дягалися між високими колонами, що оточували круглий просторий зал, який пашів приємним сухим теплом. Складали свій одяг, свої бохча на різ(ь)бл(е, и)них дерев(‘)яних лавах, обгорталися яскравими простин(а, я)ми-пештемал(а, я)ми, розбрідалися по лазнях, (не)стережені, (не)пильновані, знаходячи тимчасову свободу бодай у ц(ь)ому кам(‘)яному втечищі тепла, води й спокою. У круглій залі розд(‘)ягальні пос(е, и)р(е, и)д мармурової підлоги бив водограй, від н(ь)ого підходили уступами мармурові чаш(и, і), щодалі менші. Вода тихо дз(‘)юркотіла, переливаючись з більших чаш(ів) у менші, і, мовби вторячи голосу води, безугавно с(ь)півали жовті канарки в кліточках, прикраш(е, и)них голубими бусами-бонджук.

(*Павло Загребельний*)

Вправа 5. Переписати слова та з'ясувати граматичне значення роду в них.

Аерозоль, висип, мігрень, нехворощ, бешамель, фенхель, кір, фланель, верф, гуаш, нежить, бутель, Псалтир, туш, ретуш, аташе, івасі, путасу, коала, грего, барель, картель, степінь, рантьє, бенгалі, адажіо, кольрабі, жалюзі, фламінго, Сибір, путь, бридж, желатин, розсип, консоль, сапажу, кутюр'є, авокадо, капітель, бере, степ, тунель, бязь, маестро, комі, інженю, альма-матер, ему, тифозі, манго, галіфе, салямі, кімоно, Токіо, какаду, цеце, цунамі, ваніль, біль, дріб, філігрань, суміш, продаж, гризлі, боржомі, есе, тореро, вуаль, дриль, толь, папороть, торнадо, гінді, бері-бері, каланхое, сулугуні, фугу, авеню, інтермецо, амплуа, розкіш, шагрень, жако, конферансьє, бенді, бароко, заполоч, пропис, каніфоль, скрижаль.

Вправа 6. Із поданого уривку тексту виписати іменники I, II, III та IV відмін у чотири колонки відповідно.

Сонце стояло якраз над головою; не гріло – палило; польовий вітер такий сухий, гарячий. Овечата ледве сновигали по траві, шукаючи тіні, і, не знаходячи, жалібно деренчали, голови їх хилилися, боки ходором ходили; чорний бичок, лупаючи очима, де стояв, там і ліг, руденьке телятко бекало, мов жалілося; та й душно ж як! Справді було душно, аж варко, так душно. Нігде було заховатися, нігде голову приткнути у тінь, бо й тіні не було, сонце стояло якраз над головою. Степ мов палав під тим світом, зв'ялена трава хилилася додолу, нігде ні птичого гласу, ніякого гуку не чутно, хіба де здалека донесеться, як хававкне перепел, ударить раз-удруге та й замовкне. І в Ратієвщині помовкло птаство; одно поховалося по гніздах, друге полетіло за здобиччю, одна тільки бездомна птиця-зозуля, перелітаючи з деревини на деревину, сумно кувала.

Брати, пообідавши своєю сухою стравою і напоївши овечат і чорного бичка, – Грицько так-таки і не схотів гнати до водопою Василевого товару, – повкладалися прямо на траві, на сонці, їх запечена шкура казала, що не первина їм лежати при такій спеці. Тепер вони тільки трохи набік поодвертали голови, сонце догрівало найбільше у спину. Івась зразу заснув. Грицькові ж не спалося; йому хотілося діждатися того часу, коли вернеться Василь і почне їсти: чи справді він буде тим ножиком, що різав ящірку, різати і хліб.

(*Панас Мирний*)

Вправа 7. Із наведених нижче речень виписати іменники та розподілити їх за групами, визначити відміну. Знайти іменники, які вживаються лише в однині.

1. Рідко в кого верба цвіте. // А в матері – завжди. // Квіти зелені, // незвичні, // на маленькі соняшники схожі. 2. Доброта – це не тільки дія. // Це усмішка людини, // Її погляд, рух, дотик. // Доброта випромінюється //

словом, зором, вона у // мисленні і диханні. 3. Сьогодні // я цілий день // пиляв і рубав дрова. // Такої радості // від своєї роботи // я вже не відчував давно. 4. Несподівано // почув зі сцени // такий чистий і природний // дівочий голос, // що здалося, що не вона // співає, // а дзвінка пташечка // з ранкового гаю. 5. Мелодія – це летюча сарна, // а ритм – це швидкий цап, // який женеться за нею. 6. Хореографи навчають мистецтву тіла. // Летючі вигини із точністю ластів'їного лету // лягають в такт з епохою. 7. Точний рух ляга в дієвість сили і краси. // І труд класичний вироста у вік, // напружений і мужній. // Будують хореографи будучність. 8. Дивлюсь на чисте плесо великого озера. // А в ньому небо, хмари, сонце... // І раптом таке враження, що земля зникла. // Небо наді мною, небо піді мною. 9. Трояндовий кущ. Великий, пишний. // Троянд на ньому безліч. // Як і пуп'янків та одквітлих чашечок. // А під кущем трава всіяна рожевими пелюстками, // немов вишита скатертина. 10. Дивлюсь і дивуюсь нерукотворній красі природи. // Яка незбагненна її сила! // Дивлюсь і думаю: а може, то не просто квіти, // а людські долі?

(*Олексій Довгий*)

Вправа 8. Словниковий диктант.

Дерноріз, десантно-транспортний, десантонебезпечний, десегрегація, десенсибілізатор, десилікація, десмоплазма, дестабілізація, деструктивний, десублімація, десь-інде, десуфіксація, десь-не-десь, десятибальний, десятикілометровий, детективно-пригодницький, детектор-дозиметр, детоксикація, детонаційно-підсилювальний, детонометр, де-факто, дефектоскоп, де-юре, деформаційно-міцнісний, дефосфоризація, децибел-ват, дециграм, дешифратор-формувач, дешифратор, джаз-ансамбль, джаз-банд, джгутиконосні, джазово-вокальний, джерелознавець, джерело-зображення, джутоподібний, дзвінкоголосий, дзелень-дзень, дзеркально-багетний, дзеркально чистий, дибензилсульфід, дзеркально-відображальний, дзета-потенціал.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Авгієві стайні; без підстави; в наших силах (зробити що-небудь); гіркий п'яниця; дається взнаки; жалюгідний вигляд; закотити ляпас; йти хибним шляхом; як в казані кипіти; спритне рух; масляна фарба; накреслення літер; околесіцу нести; перевідний вексель; поширювати вплив; сибірська виразка; розумне пояснення; вбивати час; факсиміле підпису; хитрий як біс; ценз осілості; приватнопідприємницький капітал; шорсткі відносини; щирити зуби; як тобі приспіло; південна півкуля; явні обриси.

Вправа 10. Відредагувати речення.

С не значним неспівпадінням в статях чоловіків переважають лексичні одініці, позначаючі національну належность (*European*): відшукано 207 уживаннів одениць, позначуючих представників різноманітних національних спілок у противіс 186 використанням цих средств у статях жінок. До цеї группи зараховуємо іменники-етноніми, позначаючі осіб, которі мешкають в данном місті (*New Yorker*), країні (*Briton*) чи регіоні (*European, Asian*), іменники на позначення осіб, которі відносяться до однієї нації (*American, Irish*), а також создані від топо-німів відносні прикметники, напр., *British*. Переважання у статях авторів протилежних статей данних конкретних етнономіпацій не обнаружено, що балакає про усвідомлення свої власної належності до етноса та отлічій репрезентантів різноманітних націй як у чоловіків, так і у жінок, а частіше вживання названих номінативних одиниць чоловіками показує про їхню відносно більшу увагу до національного аспекта належності.

Лексичні засоби, позначаючі другі види приналежності, як-то расова (*black, white, colored*), релігійна (*Christian, Muslim*) чи сексуальних меншин (*gay, lesbian*), не виявляють розбіжностей у вживанні, бо представлені однаково мало у статях журналістів обох статтів.

Отже, споживання лексичних одиниць, що апелюють до потреби в приналежності, виявляє залежність від ґендера журналістів. Різноманітний досвід переживання чувства приналежності до данних груп в чоловіків і жінок визиває вибір репортерами обох статей лексичних одиниць із різною семантикою приналежності. Журналісти-чоловіки надають перевагу лексичним одиницям професійної і національної характеристик особи, а жінки акцентують увагу на ґендерній та сімейній приналежності.

§ 17. ПРАВОПИС ПРИКМЕТНИКІВ

За характером кінцевого приголосного основи та відмінкових закінчень прикметники поділяються на дві групи – тверду і м’яку.

I. Тверда група

До твердої групи належать:

а) Якісні та відносні прикметники, що мають основу на твердий приголосний і в називному відмінку однини чоловічого роду закінчуються на **-ий**: *безпора́дний, величний, весе́лий, весняний, гірки́й, дові́чний, замо́жний*.

б) Присвійні прикметники із суфіксами **-ів** (після голосного та апострофа **-їв**), **-ин** (після голосного та апострофа **-їн**), які в називному відмінку однини чоловічого роду після цих суфіксів мають нульове закінчення: *ба́тьків, Андрі́їв, ня́нин, Га́лин, дідів, до́ччин, Ігорів, Марі́їн, шевці́в*.

в) Усі короткі форми прикметників мають у називному відмінку однини чоловічого роду нульове закінчення: *ви́нен, го́ден, варт, згóден, гото́в, жив, здоро́в, зе́лен, пе́вен, по́вен, пови́нен, прав, рад, я́сен*.

г) Кількісно-відносні прикметники із закінченням **-ий**: *перший, сьомий*.

II. М’яка група

До м’якої групи належать:

а) Відносні прикметники, що мають основу на м’який приголосний і в називному відмінку однини чоловічого роду закінчуються на **-ій** (після голосного **-їй**): *безо́дній, бу́дній, горо́дній, да́вній, жи́тній, заміжня, майбу́тній*.

б) Усі прикметники на **-жній, -шній**, що походять від прислівників, наприклад: *бли́жній, вну́трішній, да́внішній, вчора́шній, спра́вжній, сьогóднішній*.

в) Відносні прикметники з основою на **-й**: *безкра́їй, довгові́їй, короткоши́їй*; відносні прикметники з відтінком присвійності: *бра́тній, о́рлій*, а також якісний прикметник *си́ній*.

Вправа 1. Із поданого уривку тексту виписати прикметники. Виділені словоформи поставити в називному відмінку однини та провідміняти.

Тепер краще було їхати. І кінь відпочив, і він почувався *здоровий* і ситий. Вже над вечором доїхав до якоїсь ріки. Вода плила між двома досить стрімкими берегами. Тут і ночувати буде, аби лише *пригоже* місце знайти. Та як лиш з’явився над берегом, обсіла його хмара комарів, що аж в очі лізли. Від *комарів* найкраще обігнатися ватрою. Вона й вовка відстрашить, але зате татарина може звабити. Треба б десь так у захисті, щоб не видко. Він узяв

коня за поводи, пішов понад беріг і пильно розглядався. Тут натрапив на два високі камені, що стоячи один коло одного, лишали між собою *невеличку* прогалину. Недалечке тих каменів була відстань від води до берега, де можна було коня попасти. Перед тою прогалиною, що між каменями, ріс *високий* кущ верболозу. Павлусь аж усміхнувся, побачивши таке гарне місце. Зараз завів коня під беріг і припняв до куща.

Далі побіг на беріг і почав збирати цілими *оберемками* суху траву й бадилля. Все те скинув з гори в прогалину між каменями. Тепер викресав вогню, запалив віхоть сухої трави й пішов поза верболоз у прогалину. Без того не зважився йти. Він знав, що в таких місцях, гадя буває. Гадюка вдень не *страшна*. Егеж! Кілька їх сам Павлусь винищив у степу таки ціпком. Та вночі – то вже не те. Вона вкусить так, що людина або скот пухне, і треба їхати до *знахаря*. Павлусь не раз це бачив, а тут знахаря немає.

І справді, коли Павлусь засвітив у *прогалині*, зашипіла гадюка, втікаючи поміж кущі.

(*Андрій Чайковський*)

Вправа 2. Подані прикметники записати у три колонки: 1) прості прикметники; 2) складні прикметники; 3) складені прикметники. Зі складеними прикметниками скласти речення.

Слабий, бежевий, голодраний, твердолобий, спижевий, туполобий, культурно-господарський, особий, рожевий, рябодзьобий, двогорбий, барежевий, крутогорбий, квадратно-гніздовий, неяскравий, тонкогубий, спаржевий, беззубий, тризубий, рідкозубий, голубий, грубий, загрубий, сивочубий, меланжевий, русявочубий, рогожевий, любий, нелюбий, баржевий, рябий, чорно-рябий, жвавий, кривавий, саржевий, сивавий, кровавий, моржевий, плюгавий, червоно-синій, дуплавий, ферзевий, лягавий, багатогалузевий, кульгавий, блідавий, прецікавий, малоцікавий, гаркавий, безрукавий, чотириглавий, жилавий, ясно-бузковий, рославий, тьмавий, виправно-трудовий, холоднавий, зеленавий, правий, лисавий, жолудевий, світло-бежевий.

Вправа 3. Із речень виписати прикметники і з’ясувати, які ознаки предметів вони називають.

1. З-за обрію несподівано визирнув червонуватий диск сонця, а світ, зачаївшись на мить, заспівав різноманітними пташиними голосами, дзвінко, радісно, по-літньому. 2. Споглядав мовчки досконалий вигин її норовливих вуст, нервово рухав пальцями клаптик паперу з її номером і від зніяковіння не мав що сказати. 3. Джинсовий костюм, який Микита позичив Антону, дуже пасував останньому – хлопець у ньому одразу став струнκішим і вищим. 4. Ох і скучила вона за серпнем, за оксамитовою полуденною спекою, шарудінням їжаків під порогом хати, за солодким аж терпким

запахом достиглих яблук та груш. 5. На жаль, ліфт не працював і хлопцям довелося із хекотом тюпати аж на сімнадцятий поверх новобудови. 6. Розчервонілий від люті, чи більше від спеки хан нетерпляче слухав мову козацького посланця, м'яв свої тонкі і гнучкі темні пальці та раз по раз стискав губи. 7. Юрась ласо позирнув на повне відро молока у кутку кімнати, облизав пошерхлі губи і вмостився на стілець окрай столу. 8. Цей старий добре знав свою справу, це було очевидно, крім того, був вигадливий на всілякі штуки й викрутаси, які робили з нього неперевершеного зброяра. 9. На сріблястому від роси вигоні паслися молоді корівки, поки їхній хазяїн солодко дрімав у затіненому вербою холодочку. 10. Закований у збрую кінь мав апокаліптичний вигляд – здавалося, ніби залізний монстр, люто пирхаючи, мчить світом, а від його поступу от-от тріскне і розколеться сама земля.

Вправа 4. Із поданих прикметників виписати вторинні прикметники і з'ясувати, від яких слів їх утворено.

Фехралевий, рудий, муругий, металевий, червономордий, безсердий, суцільнометалевий, твердий, сталевий, недолугий, кришталевий, темно-гнідий, сивобородий, тупоходий, тугий, вислозадий, кефалевий, гордий, щавлевий, мілководий, кораблевий, другий, меблевий, сивий, ансамблевий, блідий, рублевий, довговидий, молодий, зяблевий, манглевий, безглуздий, жавелевий, кожний, вензелевий, радий, гнідий, хромонікелевий, м'якосердий, карамелевий, товстозадий, хмелевий, вільгий, фланелевий, макрелевий, напругий, форелевий, селевий, киселевий, хвилевий, ванілевий, благий, нагий, довгий, наддовгий, крутоберегий, вбогий, душеубогий, розлогий, вологий, пологий, безногий, восьминогий, довгоногий, безрогий, недорогий, тонкорогий, строгий.

Вправа 5. Із наведених речень виписати прикметники та за словником уточнити їхнє значення.

1. Ми всі з такої далини, // З такого славного прасвіту, // Де повні мужності сини, // А доньки сонячного світу. 2. О, жахні парадокси часу! – // Охопити, а не увібрати. // І минає дитина росу, // За якою лишається мати. 3. Я не хочу сонячної долі // Там, де сяє сонце не моє. // Я росток натрудженого поля, // Що одним у цьому світі є. 4. Непрстима провина, // Неперейдений гріх // І у батька, і в сина, // І в нащадків усіх. 5. З одноденного модомодерну // ми повернем в епоху печерну. // І, доглупавшись темної долі, // Будем в сідалі, як на престолі. 6. Він зовні мовби сам в собі, // До світу й сонечка байдужий, // Але завжди сучаснодужий // І весь, як є, в своїй добі.

(*Олексій Довгий*)

Вправа 6. Знайти у тексті прикметники та з'ясувати в них граматичні показники роду, числа і відмінка.

Розділ перший

Автор знайомить з дійовими особами,
твердо вірячи, що так буде краще

Анелька – гарна дівчинка, до того ж не вбога і не сирота. У неї є все для щастя: має батьків, учену гувернантку, власного пса, і живе вона в селі.

А село, особливо влітку, таке місце, що для дітей нічого ліпшого й не придумаєш. Ростуть вони там здорові, на волі, бавляться любіше, ніж у місті.

На просторі в кількасот моргів – велике розмаїття картин, які виповнюють молоді їхні душі ясними і спокійними враженнями. Небо там – не порожнеча між будинками, а своєрідне склепіння, що його добрий бог розкинув над світом і зіпер на горбкуваті поля. Там духмяні луки, прозорі й холодні струмки, в яких плаває безліч маленьких рибок. Вітер, мов невтомна нянька, колише лани ясно-зелених колосків, тихенько наспівуючи: «А-а-а!.. А-а-а!..» – і забавляючи їх темно-червоними маками та блакитними волошками.

Між ланами видніє стежка, якою поволі йде дитина в сірій полотняній сорочці – несе батькові теплий підвечірок у горнятках-близнятках. Далі – дорога, на якій пісок, знуджений довгим лежанням, час від часу зриваються клубами і вдає подорожнього, щоб ввести в оману людей, що працюють у полі. Ще далі – картопляне поле, де дрімає полохливий заєць. На сірих клаптях перелогів, наче в задумі, пасеться, стрижучи вухами, рогата худоба, а вже ген далеко – аж край світу – стоять ліси, зовні темні й суворі, а всередині гомінкі й веселі...

Обабіч дороги двома нерівними рядами хат тягнеться село; за кілька стаїв видно багатий маєток, оточений великим садом. В одному крилі будинку Анелька вчиться під наглядом гувернантки, а в заскленій альтані, що виходить у сад, грається біля матері її братик Юзьо. Йому ще можна і гратися в години, коли всі трудяться, бо він малий; має всього сім років.

(*Болеслав Прус*)

Вправа 7. Із поданих речень виписати прикметники та скласти з ними власний текст.

1. Картини були талановиті і красиві. Море і небо // ніби перенесені з природи на полотно. // Гори цвіли справжніми барвами літа. // Усе було істинне і правдиве, але художник щодня // ставив на мольберт чисте полотно // і починав малювати спочатку. 2. Їхні рухи – летюча пластика рук, // ніг і голівок – були точні. Тут не було // і натяку на фальш. Як у риб і птахів. 3. Померкла строкатість вишуканих купальників // і майстерна вигадка фарб на очах, бровах // і губах ж інок. Притихла вересклива // надривність

транзисторів. 4. Кримські осінні кольори. // Хто не притихав серцем, вражений ними? // Тонка різьбленість гілок, листочків і пелюсток // на тлі синіх гір. Димчате марево і червоне // золото. 5. З людини, яку навчають вбивати // ще з дитинства, не виросте миролюб. // Надто чіпкий у людині звірячий потяг // до живої крові. Хто спробував її, // не відвикне довіку. І великою неправдою // є те, що ката можна перевиховати. // Ката не треба народжувати. 6. Найправдивіший у світі храм – храм історії. // В ньому тонко переплелися між собою дні, // віки, смертні, безсмертні, боги, вожді, звірі, // птахи, комахи, люди, дерева... 7. Місце чарівне. Гірські тераси, яри з джерелами, // і дерева, дерева, кримські дерева... // Тиша незрушна. Споруда дивовижна. // Неповторна... // Якби не раптовий гуркіт літаків, // то втрачається відчуття часу. 8. На околиці села росли два ясени. // Один із них коренастий, // з пишною, красивою кроною, // а другий – покручений, скоцюрблений, // суховітий.

(*Олексій Довгий*)

17.1. СТУПЕНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

I. Вищий ступінь

Вищий ступінь прикметників утворюється додаванням:

а) Суфікса **-іш-** або **-ш-** до основи чи до кореня звичайної форми якісного прикметника, порівняймо: *новíший, синíший, дешéвший, повнíший*.

б) Слів **більш, менш** до звичайної форми якісного прикметника, напр.: *більш вдáлий, більш глибóкий, менш вередлúвий*.

II. Найвищий ступінь

Найвищий ступінь порівняння прикметників утворюється додаванням:

а) Префікса **най-** до форми вищого ступеня: *найбíльший, наймéнший,найкрáщий*.

б) Слів **найбільш**, **найменш** до звичайної форми якісного прикметника: *найбільш зрýчний, найбільш стійкá, найменш приéмний.*

Для посилення вияву ознаки при формах найвищого ступеня прикметників уживаються частки **що** і **як**; пишуться вони з прикметниками разом: *щонайсильнíший, якнайдýжчий, щонайшвúдший* тощо.

Вправа 1. Від поданих прикметників утворити аналітичні форми вищого і найвищого ступенів порівняння (за можливості).

Такий, далекий, широкогрудий, прудкий, кисло-солодкий, напіврідкий, наважий, бридкий, вражий, швидкий, превражий, громіздкий, заїжджий, мертвий, легкий, ведмежий, падкий, рижий, гладкий, свіжий, пругкий,

несвіжий, вогкий, божий, бігкий, згожий, ловкий, пригожий, ворожий, захожий, вхожий, підхожий, розхожий, схожий, дужий, ковкий, недужий, варівкий, байдужий, вогнетривкий, папужий, тривкий, білогрудий, супружий, ривкий, пресолодкий, чужий, пливкий, верблюжий, живкий, бродяжий, глевкий, соромляжий, тугоплавкий, залегкий, княжий, плавкий, довгобразий, давкий, тонколезий, шкарубкий, тверезий, надлегкий, зизий, хибкий, сизий, стрибкий, темно-сизий, слабкий, голомозий, вабкий, тонкосльозий, слабогрудий, хижий, вадкий, отакий, борзий, худий, гожий, нелегкий, кривов'язий, гидкий, однакий.

Вправа 2. Із поданого уривку тексту виписати прикметники у дві колонки: 1) якісні; 2) відносні. Обґрунтувати свій вибір.

Шляхтичі, п'яні, як осіння ніч, насилу доплентались до повітки і попадали хто на сіно, хто на солому, а хто просто долі. Жіноцтво полягало покотом долі в кімнаті господині.

Єремія ліг на тапчані, але довго не міг заснути. Перед його очима манячіла чудова рівна Тодозина постать, неначе яке диво, котре одганяло сон од його очей. Він заплющив очі й все-таки неначе бачив пишні виразні червоні уста. Ті уста ніби осміхались, розтулювались, а з-під повної верхньої губи блищали рівні білі зубки і дражнили його, що він, ясновельможний князь, мусить задивлятись на ті уста.

Єремія повернувсь на другий бік, розплющив очі, а перед ним, неначе серед темної горниці, знов блиснули такі пишні палкі очі, про які тільки в казках розказують, а за очима знов мигнули білі-білі зубки, неначе перли, а там далі десь коло другого засторонка неначе стала перед його очима уся постать гарної козачки в червоному намисті. Он блищать на шиї золоті дукачі, ондечки червоніє картата плахта, он стоїть вона сама й дивиться на його, і дратує його своїми очами, своїм посміхом.

Єремія підвівся й сів на килимі, йому раптом схотілось обняти той тонкий стан, пригорнути до серця ту чаруючу постать.

(*Іван Нечуй-Левицький*)

Вправа 3. Від наведених нижче прикметників утворити синтетичні форми вищого й найвищого ступенів порівняння. Там, де це неможливо, пояснити причину.

Важкий, здібний, досконалий, щербатенький, довгопалий, платіжний, малий, злобний, заважкий, налобний, перележалий, пиріжний, лежкий, довбаний, постраждалий, лисенький, наріжний, відпалий, сьомий, вдалий, жалібний, бережкий, зухвалий, жалобний, білосніжний, лобний, русенький, бувалий, сторожкий, гостроносенький, тривалий, світлостійкий, ніжний, пружкий, обліжний, дбалий, тяжкий, молодіжний, претяжкий, худобний, мазкий, неподобний, ковзкий, спіралеподібний, косенький, безмізкий,

стібаний, нездібний, різкий, жадібний, дерзкий, хибний, в'язкий, грибний, боязкий, восьмий, босенький, надбаний, сухесенький, рибний, напівдикий, заглибний, порожнісенький, прямий, без'язикий, пропалий, великий, опалий, роздовбаний, сонцеликий, червонопикий, клейкий, стійкий, тихесенький.

Вправа 4. Із поданого уривку тексту виписати прикметники у дві колонки: 1) прикметники твердої групи; 2) прикметники м'якої групи.

Отож вони стали ходити до «свого» вікна щодня. Спершу Отава все очікував, що його товаришам набридне отаке не зовсім звичне для курортників гаяння часу, але згодом і сам уже став боятися, щоб часом не розруйнувалося їхнє товариство, щоб не піддався хто-небудь з них на банальні, але такі непереборні спокуси, яким піддавалися щоразу тисячі людей повсюди і завжди.

Наприклад, танці. Навіть зараз, коли курзал і всі літні майданчики ще тільки лагодилися для справжнього сезону (бо хто ж їздить на курорти взимку) і коли тільки ті санаторії, що мали великі клуби, могли дозволити собі розкіш щовечора влаштовувати для своїх і приблудлих курортників танці, так от навіть зараз це немудре і, якщо розібратися, досить безглузде заняття набувало розмірів всезагального шалу або й пошесті. На танці бігли всі – молоді й старі, здорові й хворі, холості й одружені, вродливі й такі, що ліпше б їм сидіти вдома та нікому не показуватися, – для всіх день був лише коротким і нудним вступом до блаженного вечора і до ночі, коли з саморобних естрад пролунають перші звуки музики і перші пари рушать у звабливу подорож по чарівливому морю в пошуках островів і цілих архіпелагів симпатії, захоплення, а то й кохання. До танців готувалися самовіддано й ретельно. З валіз діставали й випрасовували яскраві вбрання, зачісувалися, чепурилися, мов ті птахи, що більшу частину свого життя витрачають на чищення пір'я. І все для того, щоб у вечірніх залах, в тісняві й пітняві вмить позбутися свого лиску, втратити все набуте такою старанністю впродовж дня.

(*Павло Загребельний*)

Вправа 5. Розкрити дужки, узгодивши прикметники з іменниками. Пояснити значення іншомовних слів за словником.

(Швидкий) аак, (складний) деванагарі, (точний) крокí, (досліджений) абісаль, (змістовний) абреже, (дешевий) жоржет, (отриманий) аваль, (принесений) жирандоль, (здоровий) авокадо, (проведений) дербі, (вивчений) жеода, (міцний) емаль, (вирахуваний) дедвейт, (чудовий) еспандер, (червоний) езерфоль, (ранковий) авторалі, (важкий) бандероль, (запашний) жонкіль, (гарний) джакузі, (легкий) банджо, (бунтівливий) демос, (досконалий) джіу-джитсу, (гарний) даньтигу́, (дивний) джобер, (міцний) бараж, (зелений) гінкго, (популярний) гіньйоль, (розірваний) гітов, (цікавий)

ёму, (акуратний) екаунтант, (закуплений) гліфталь, (прокоментований) глоса, (важкий) екстемпорале, (смачний) глясе, (добутий) граувака, (зірваний) женьшень.

Вправа 6. Переписати текст і розкрити дужки, записавши правильно слова. Пояснити правопис.

...Ми пов(е, и)рталися з вокзалу, потім довго ще в нашій квартирі харчала радіола і дзв(е, и)ніли чарки, але все було не так, як раніше. А може, це тіл(ь)ки мені було не так, а всім ін(ь)шим – так. Може, ін(ь)ші попрощалися з Славою навіки ще на вокзалі. Може, ін(ь)ших він не образив так, як мене, (ота) (мавп(‘)яча) гримасою. Я чекала, що він хоч попрощаєт(ь)ся зі мною по-людськи. Кривл(‘)яка!

Коли всі нарешті розп(а, о)взлис(‘)я по домівках, я, (стомлений), сіла на канапу і роздерла пакет. Роздерла зубами, бо ніколи було шукати ножиці. Роздерла і дістала з пакета... конверт! Звичайнісін(ь)кий по(ш, ч)товий конверт з маркою в чотири копійки. Мені х(а, о)тілос(‘)я побити вчителя, котрий навчив Славу так красиво, ка-лі-гра-фіч-но писати. На конверті були слова: «Розкр(е, и)вати лише в тому разі, якщо кохаєш». (Жахливий) (каліграфічний) поч(е, и)рком написав Слава цю засторогу. Жоден раз його рука не здригнулася. Філолог!

Спочатку я кинула конверт на підлогу і люто топтала його ногами. Я мстила тому кр(е, и)вл(‘)яці за чотири (довгий) роки, що він забрав у мене. Забрав свавіл(ь)но, віроломно і кат його знає для чого. Чотири (п(а, о)рож(ь)ній), (нікчемний) роки! Тисячу чотириста шіст(ь)десят один ден(ь) м(а, о)рочив мені г(а, о)л(а, о)ву, щоб піднести в дар оцей жал(‘)югідний конверт вартістю в п(‘)ять копій(е, о)к!

Потім я вх(а, о)пила конверт і розірвала його. Ні, звичайно, не на шматочки, я просто дістала з н(ь)ого мікроскопічно (мале) аркушик паперу і прочитала: «Ще цілий рік ти колекціонуватимеш у залікову книжку д(а, о)рогоці(н)і автографи екзаменаторів. Я ч(е, и)катиму т(е, и)бе цілий рік (Нахаба! Я ч(е, и)кала чотири роки! Одну тисячу чотириста шістдесят один день), хоч(ь) не знаю, чи зважиш(ь)ся ти кинути Київ задл(‘)я (якийсь) (пр(е, и)шелепкуватий) баламута. Але я ч(е, и)катиму. Я кохаю тебе до божеві(л)я. Слава».

(*Василь Симоненко*)

Вправа 7. Із поданих нижче речень виписати прикметники та утворити там, де можливо, ступені порівняння.

1. Напівзнищений ясен пережив свого // вродливого побратима. // Саме в розквіті красень почав швидко // всихати. 2. Коли вони сиділи // у зеленому саду, // золотий місяць // спускався до них з неба, // срібні зірочки // обсипали трави й дерева, // а сизий туманець // обкутував їх, // іцоб ніхто не бачив, // як

було їм любо та ніжно... 3. Він помирав, // і вона прийшла до нього попрощатися. // Вродлива, сяюча, але з трагічними очима. // Вона любила його й таким. 4. У миті // найвищого напруження мозку, // свідомості і відчуття, // на грані пізнаного і недосяжного // я чую слова, // яких ще немає у жодній мові…

(*Олексій Довгий*)

Вправа 8. Словниковий диктант.

Дибіаміцин, дибромоацетилен, диван-ліжко, диверсифікація, диверсійно-терористичний, дивінілацетилен, дивовижний, дигексагонально-біпірамідальний, дигідроокиснення, дигідрофосфат, дидактико-методичний, дидодикаедр, дизелебудівний, дизель-акумулятор, дизентогенетичний, дилатограф, диметилбензол, димовідвідний, динамограф, динамо-струм, дипкур'єр, дипольно-осьовий, дипропілртуть, дисбаланс, директивно-вольовий, дискомфорт, директор-організатор, дирижаблебудівний, диско-музика, диско-фрезерний, дифеніламін, дискредитований, дискретно-імпульсний, диспозитивний, дискретно-цифровий, дисульфід, дисфункція, диспетчерсько-селекторний, диференційно-аналітичний, дитсадок-комбінат, дитбудинок, дитячо-юнацький.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Авансовий звіт; без втоми; власник засобів виробництва; грибний дощ; диплом з відзнакою; ледве відчутний; бажана звістку; зарябило в очах; і думати забути; як і годиться; обличчя дієслова; мілким бісом розсипатися; готівковий капітал; опарне тісто; писчобумажная фабрика; рвати динамітом; стримати слово; треті особи; над самою дорогою; плескати очима; квітковий чай; приватним чином; жбурляти в очі; це перевершило всі очікування; ярі культури.

Вправа 10. Відредагувати речення.

Співставлення тєкстов Мелетія Смотрицького і Інокентія Гізеля на погляд лінгвістичної аксіології передбачає прослідкування уяв про належну / не належну мовленньову поведінку, зміну цінових настанов в різножанрових текстах на протязі XVII ст.

Аксиологія в лінгвістиці відзначена різнофункціонними пітходами к єї термінологічної диференціації (категорія аксіології, аксіологічність, категорія оцінки, оцінковість), дефініції, структури, класифікації, звязків і взаємо впливів лінгвістичной аксіології, філософськой аксіології та логіки оцінок. Багато аспектнісьть розглядання аксіології засвідчує взаємо зумовлене вияснення оцінкових смислів в різноманітних сферах наукового знаня. в частності, О. Вольф зауважувала на різних умовах формування оцінки, що

визначається за найрізноманітнішими ознаками («істинність / неістинність, важливість / неважливість»…), проте основна сфера значень, котрі зазвичай відносять до оцінних, пов’язана з ознакою «добре / погано».

У історичній лінгвістиці оцінки та засоби їхнього виражання варіюються у відповідності до історичного зрізу, тому важно, що формуваня оцінки порісходить під впливанням різноманітних факторів: історичних, общественних стереотипів, реалій, особистих уявлень та особливостей суб’єкту оцінки. Поскільки оцінка завжди породжується суб’єктом оцінки, то оцінка завжди буде суб’єктною. Звідси робимо висновок, що суб’єктивно-нормована оцінка («добре/погано») індивідом (суб’єктом оцінки) нікоторих матеріальних або духовних складових реального чи духовного світу (об’єкта оцінки) трансформується в його мовлені та накладається на оцінкову шкалу.

§ 18. ПРАВОПИС ЧИСЛІВНИКІВ

Числівник – самостійна частина мови, яка позначає означену / неозначену кількість предметів або абстрактно-математичне число і виражає цю категорійну семантику морфологічною категорією відмінка та відповідними синтаксичними функціями[4].

І. В українській мові числівник *оди́н, одна́, одно́(одне́)* відмінюється за таким зразком:

	Однина		Множина
	чол. і середн. рід	**жін. рід**	
Н.	оди́н, одне́ (одно́)	одна́	одні́
Р.	одного́	одні́єї (одно́ї)	одни́х
Д.	одному́	одні́й	одни́м
Зн.	= Н. або Р. одне́ (одно́)	одну́	= Н. або Р.
Ор.	одни́м	одні́єю (одно́ю)	одни́ми
М.	…одно́му (одні́м)	…одні́й	одни́х

ІІ. Інші кількісні числівники відмінюються за такими зразками:

Н.	два	дві	три	чоти́ри
Р.	двох		трьох	чотирьо́х
Д.	двом		трьом	чотирьо́м
Зн.	= Н. або Р.		= Н. або Р.	= Н. або Р.
Ор.	двома́		трьома́	чотирма́
М.	…двох		…трьох	…чотирьо́х

Н.	п’ять	шість
Р.	п’яти́, п’ятьо́х	шести́, шістьо́х
Д.	п’яти́, п’ятьо́м	шести́, шістьо́м
Зн.	п’ять або п’ятьо́х	шість або шістьо́х
Ор.	п’ятьма́, п’ятьома́	шістьма́, шістьома́
М.	…п’яти́, п’ятьо́х	…шести́, шістьо́х

Н.	сім	вісім
Р.	семи́, сімо́х	восьми́, вісьмо́х
Д.	семи́, сімо́м	восьми́, вісьмо́м
Зн.	сім або сімо́х	ві́сім або вісьмо́х
Ор.	сьома́, сімома́	вісьма́, вісьмома́
М.	…семи́, сімо́х	…восьми́, вісьмо́х

ІІІ. Як *п’ять* або *шість* відмінюються числівники *де́в’ять, де́сять, одина́дцять, двана́дцять, трина́дцять, чотирна́дцять, п’ятна́дцять, шістна́дцять, сімна́дцять, вісімна́дцять, дев’ятна́дцять, два́дцять, три́дцять*.

ІV. Складні числівники *п’ятдеся́т, шістдесят, сімдеся́т, вісімдесят* відмінюються за таким зразком:

[4] Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л.А. Алексієнко, О.М. Зубань, І.В. Козленко; за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2013. – С. 351.

Н.	п’ятдеся́т
Р.	п’ятдесяту́, п’ятдесятьо́х
Д.	п’ятдесяту́, п’ятдесятьо́м
Зн.	п’ятдесят або п’ятдесятьо́х
Ор.	п’ятдесятьма́, п’ятдесятьома́
М.	…п’ятдесяту́, п’ятдесятьо́х

V. Складні числівники *дві́сті, три́ста, чоти́риста, п’ятсо́т, шістсо́т, сімсо́т, вісімсо́т, дев’ятсо́т* відмінюються за таким зразком:

Н.	дві́сті	п’ятсо́т
Р.	двохсо́т	п’ятисо́т
Д.	двомста́м	п’ятиста́м
Зн.	дві́сті	п’ятсо́т
Ор.	двомста́ми	п’ятьмаста́ми, п’ятьомаста́ми
М.	…двохста́х	…п’ятиста́х

VI. У складених кількісних числівниках відмінюються всі складові частини: *з чотирьохсо́т сімдесяти́, восьми́ ти́сяч шестисо́т п’ятдесяти́ дев’яти́* (карбованців).

VII. Числівники *со́рок, дев’яно́сто, сто* в родовому, давальному, орудному й місцевому відмінках уживаються з закінченням **-а**: *сороко́а, дев’яно́ста, ста*.

VIII. Збірні числівники *дво́є, обо́є, тро́є* в непрямих відмінках мають форми від *два, обá* (давня форма), *три: двох, двом..., обо́х, обо́м..., трьох, трьом*.

IX. Збірний числівник *оби́два (оби́дві)* має в непрямих відмінках такі форми: *обо́х, обо́м, обома́, на обо́х*.

X. Збірні числівники *че́тверо, п’я́теро, ше́стеро, се́меро, во́сьмеро, де́в’ятеро, де́сятеро, одина́дцятеро* в непрямих відмінках мають форми відповідних кількісних числівників: *чотирьо́х, чотирьо́м..., п’ятьо́х, п’ятьо́м..., шістьо́х, шістьо́м...* і та ін.

XI. Числові назви *ти́сяча, мільйо́н, мілья́рд* відмінюються як іменники.

XII. Неозначено-кількісні числівники *кількана́дцять, кількадеся́т* відмінюються як числівник *п’ять: кількана́дцяти́* й *кількана́дцятьо́х, кількадесятьма́* й *кількадесятьома́.*

XIII. Порядкові числівники, які мають закінчення **-ий** відмінюються як прикметники твердої групи, порівняймо: *пе́рший, пе́ршого, пе́ршому, пе́ршого, пе́ршим* і под. У складених порядкових числівниках відмінюється

лише останній складник, наприклад: *вісімдеся́т во́сьмий, вісімдеся́т во́сьмого, вісімдеся́т во́сьмому* і та ін.

Вправа 1. Із наведеного нижче тексту виписати числівники.

Відділення є базовим для археографічних та джерелознавчих досліджень західного регіону України, працює на базі багатих джерельних сховищ бібліотек та архівів Львова та інших західноукраїнських міст. Сьогодні у Відділенні працюють дванадцять наукових співробітників. Серед них двоє докторів, чотири кандидати наук, середній вік науковців – сорок років. Протягом двадцять одного року свого існування невеликий колектив Львівського відділення видав більше трьохсот окремих книжкових видань, з них – п'ятдесят п'ять монографій, двадцять чотири збірники джерел, сто тридцять дев'ять збірників статей та матеріалів конференцій. У середньому з-під пера працівників Відділення щороку виходить десять-п'ятнадцять окремих фахових наукових видань. Важливо, що всі ці видання публікуються за кошти спонсорів.

Відділення реалізує (самостійно та у співробітництві з іншими науковими установами) низку видавничих проектів. Серед найважливіших слід назвати: часопис «Україна в минулому» (дев'ять випусків; 1992-1996); Львівські історичні пам'ятки (чотири томи; 1998-2007); Пам'ятки картографії України (чотири випуски; 2000-2011); Репертуар української книги, 1798-1916 (дев'ять томів; 1995-2005) (у співпраці з Львівською науковою бібліотекою ім. В. Стефаника НАН України); Історія релігій в Україні: Праці (двадцять три випуски; 1992-2013) (у співпраці з Львівським музеєм історії релігії та Відділенням релігієзнавства Інституту філософії ім. Г. Сковороди АН України) та інші.

Діяльність науковців Відділення скерована на інтеграцію джерельної бази в загальноукраїнські національні проекти та ініціативи. Водночас науковці Відділення провадять активну міжнародну наукову співпрацю з колегами із Польщі, Німеччини, Канади, США та інших країн. Вони стали організаторами та співорганізаторами близько ста конференцій, серед них – п'ять міжнародних картографічних конференцій, двадцять дві наукові геральдичні конференції, двадцять три конференції з історії церкви в Україні та ін.

Вправа 2. Переписати текст, записавши числівники словами та розшифрувавши абревіатури.

Виплата компенсації втрат від знецінення грошових заощаджень проводилася у звітному році відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 09.01.2008 № 1 (із змінами і доповненнями) «Про виплату у 2008 році громадянам України компенсації втрат від знецінення грошових заощаджень, вкладених до 2 січня 1992 року в установи Ощадного банку

СРСР та державного страхування СРСР, що діяли на території України, та облігації Державної цільової безпроцентної позики 1990 року, сертифікати Ощадного банку СРСР і державні казначейські зобов'язання СРСР, придбані на території Української РСР», згідно з якою передбачено:

1) 6160 млн. грн. – для компенсації втрат від знецінення грошових заощаджень, вкладених до 2 січня 1992 року в установи Ощадного банку СРСР, що діяли на території України, а також облігації Державної цільової безпроцентної позики 1990 року, державні казначейські зобов'язання СРСР, сертифікати Ощадного банку СРСР, придбані на території Української РСР, у межах проіндексованих заощаджень, але не більше як 1000 гривень на одного вкладника;

2) 230 млн. грн. – спадкоємцям вкладників, які померли у 2005–2007 роках і не отримали компенсацію втрат від знецінення грошових заощаджень, або іншим особам, визначеним статтею 8 Закону України «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України», у межах залишку проіндексованого вкладу, але не більше як 500 грн., а також померлих у 2008 році, в межах залишку проіндексованого вкладу, але не більш як 500 гривень;

(*Міністерство фінансів України*)

Вправа 3. Розкрити дужки, записавши словами числівники. Провідміняти числівникові словоформи.

(Тридцять) роки. Криголам здійснював різні походи в рамках запланованих операцій, а також проводив рятувальні експедиції. У (тридцять чотири) році криголам використовували для порятунку команди затонулого корабля «Челюскін». Цей похід корабель зробив у нечувані на швидкості для такого типу кораблів терміни. У (тридцять п'ять) році досліджував протоку Лонга, (тридцять вісім) року працював над звільненням із льодових пут криголама «Ленін». Війну «Красін» зустрів, перебуваючи на Далекому Сході. Для боротьби із супротивником криголам обладнали (шість) гарматами калібру (76.2 мм), (три) американськими універсальними установками і (сім) зенітними автоматами «Эрликон». До них додали (десять) кулеметів «Браунінг». (шість) із них мали калібр (12.7) мм, а (чотири) інших – (7.62 мм). Після доозброєння корабель перетинає два океани і, приєднавшись до конвою PQ-(15), йде в Мурманськ. Йому доручили (чотири) колону суден конвою. За час війни, команда корабля успішно проводила конвої, звільнюючи від ворожих суден шлях своїм кораблям та кораблям союзників, знищувала літаки і кораблі супротивника.

Вправа 4. Відредагувати переклад тексту українською мовою, записати числівники словами.

Лінкор «Шлезіен» («Schlesien») був старим ескадреним броненосцем кайзеровского флоту. Він входив в серію з п’яти останніх лінкорів додредноутного типу «Дойчланд» («Deutschland», «Hannover», «Pommern», «Schleswig-Holstein», «Schlesien»), що були модифікацією броненосців типу «Брауншвейг». Лінкор «Шлезіен» був закладений на данцигской верфі Шихау в липні 1905 року. Корабель був спущений на воду 28 травня 1906 року і став до ладу в 1908 році. Лінкор мав водотоннажність 13 208 тонн, довжину корпусу – 127,7 м, ширину – 22,2 м, осідання – 7,7 м. По всій довжині ватерлінії корпус був закритий Круппівські бронею з товщиною від 100 до 240 мм. Товщина палубної броні 40 – 75 мм, броня веж головного калібру – 250 – 280 мм, казематів знарядь допоміжного калібру – 170 мм, бойової рубки – 140 – 300 мм. Три парові машини потрійного розширення з 12 котлами Шульца-Торнікрофта мали сумарну потужність 23 500 к.с. Швидкість повного ходу не перевищувала 19 вузлів, дальність плавання 10-вузловим ходом – 5500 миль. Екіпаж – 743 людини.

Озброєння лінкора становили дві двухорудійние 280-мм вежі головного калібру. Чотирнадцять тюремних 170-мм гармат, двадцять 80-мм гармат і шість торпедних апаратів. Лінкор уцілів в боях першої світової війни і був залишений Німеччини, згідно з Версальським договором. У 1926 році корабель пройшов істотну модернізацію спільно з однотипним «Шлезвіг-Гольштейн», після чого обидва лінкора були переведені в клас навчальних кораблів, що, однак, не завадило використовувати їх у вересні 1939 року під час нападу на Польщу. У роки другої світової війни озброєння «Шлезіена» становили: 2х2 280-мм гармати, десять 150-мм гармат, чотири 88-мм зенітні гармати і до двадцяти автоматів системи «Ерлікон». Восени 1944 року лінкори «Шлезіен» і «Шлезвіг-Гольштейн» були поставлені на переозброєння. Замість 88-мм зенітних гармат на палубі «Шлезіена» поставили спарені 105-мм зенітні установки. На додаток до «Ерлікон» на лінкорах встановили десять 40-мм автоматів «Бофорс».

Вправа 5. Із наведеного нижче тексту випишіть числівники, зазначивши їхні семантичні та структурні розряди.

Дев’ять нуль-нуль. Шестеро струн пробивають стінки крихітного динаміка, звільняються з-за меж стереосітки і відбиваються від запиленого кімнатного простору. Півгодини тиші. Тридцять хвилин спокою, точніше – двадцять дев’ять. До поміркованої гітари один за другим додаються гучні інструменти. У сонному мозку вибухає оркестр: півтисячі музикантів незворушно відділяють свідомість від сну. Декілька секунд – і знову тихо. Калатає серце. Кільканадцять клітин людського тіла готові прожити останній день цього місяця, прожити – як і тридцятеро попередніх.

Рухи. Речі. Кроки. Дві ложки кави, півтори – цукру. Одна четверта ранку вже позаду.

(*Гришкова Анна*)

Вправа 6. У наведених сполуках слів визначити відмінок числівника та іменника. За необхідності виправити допущені помилки.

Два всюдихода, восьми галереями, на дванадцяти гачках, декількох гаражів, п'ятого гармоністу, дев'ятнадцятий генштаб, тринадцятого гирла, двома з половиною кілограмами гною, на одній третині поля, першого горця, на кількох десятках помідорів, тридцять чоловіків, та шістсот гренадерами, людей порядно, багатьох апостолів, сімнадцятої гуртожиток, сімом убогим, обидві свідка, три чверті поранених, одинадцять кіло яблук, вісімнадцятої кисті, кілька сотень пляшок, перше кохання, ста сорока тисячам кілограмів льону, кількома ротами, дев'ятий батальйон, в сорок другому колодязі, півтора місяці, сімох студентів, п'ятій іспанці, двомастами голосами, на сорок восьмий паралелі, в п'ятимільйонному мегаполісі.

Вправа 7. У поданому тексті знайти числівники та записати їх цифрами.

Звелів збудувати для такої притичини салю довгу на дві милі між двома мечетями їхніми найбільшими, вся та саля з дерева цинамонового, а верх покритий папужим пір'ям. Коло тої салі кухню поставлено належну, в кухні котел, що в нім дванадцять кухарів у човнах плавали й піну з варива знімали веслами. Варилося ж у нім чотири тисячі дев'ять баранів циляком та волів півтретя ста рубаних і іншого бидла в достатку. А вже як почався бенкет, привезено на шести верблюдах скляницю кришталеву, в яку налито вина відер п'ятсот і кілька гарнців. Для неї споруджено спеціальне носило, щоб кількадесят в'язнів довкола столів тягали і шкіряними кублами діставали з скляниці вино, як ото в нас з криниці воду.

(*Павло Загребельний*)

Вправа 8. Словниковий диктант.

Дифманометр, дихлофос, дифманометр, діазооцтовий, діазосполука, дифтородихлорометан, дифузно-хімічний, діалектографія, діалектико-історичний, діамагнетизм, діаспора, дід-мороз, діелектрик, діетиламіногрупа, дієвідміна, дієприкметник, дієслівно-видовий, дієтїдальня, дієслівно-іменний, діодно-транзисторний, діоптриметр, дітовбивець, діркопробивний, дірчасто-щілинний, Дніпропетровськ, днопоглиблення, до-бемоль мажор, добраніч, добровільність, до-бемоль-мажорний, доброхіть, доброчесний, довгобразий, довговіїй, довідково-бібліографічний, довіку, до вподоби, догоричерева, до загину, дозувально-наповнювальний, документально точний, доленосний, долинно-балковий, долілиць, доліхоморфний, домнобудівний, домра-бас, до невпізнанності, донедавна, донизу.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Агент з постачання; хвороба продовжується; увлікати до роботи; глибоке відчай; рух оперення; природне відтворення; чекати біля моря погоди; закидати слово; позбавити від смерті; як годиться; хвіст ластівки; мілкі підприємства; недолік зору; тинятися без діла; перетинати кордон; настрій; сказати з розрахунком; паливно-енергетичний комплекс; відокремлена життя; хімічний засіб; квітковий орнамент; черепашачим кроком; кульковий метеорит; цьому треба покласти край; бути причиною.

Вправа 10. Відредагувати речення.

Особинну ролю в формувані язикової картини світу, на наш взгляд, відігрує фразиологія. У образному змісті склада фразеологізмів мови утілине культурно національне світовосприяття. Відь не даримно ось ці образи закріпились в словнеках й сознанії людей, збиригли своє значеня і актуальносьть. Віроятно, цьому послужили близькісьть образів фразеологічних одиниць до взглядів народу, їх точнісьть і яркісьть. Як від значає В.Н. Телія, «сами фразеологические единицы приобретают роль культурных стереотипов». В язику закріпилеся і набули значиня фразеологізмов іменно ті обороти, які асоціюющця з культурно-національними еталоннами. За сестемою фразеологічних одиниць стоїть культура.

Ціль нашої розвідки состояла у з’ясуванні ролі етно-культурного компоненту у семантичній орханізації польських фразиологізмов. У данній статі ми розглядали етно марковані фразиологізми, тобто такі, которі аппелюють до уяв носителей мови про той або другий феномен національної культури – духовної або матеріальної. Важне місто тут займають такі фразеологізми, у котрих зосередилось те, що можна назвати узагальненем образом польського національного характера. Причому слід підкреслити, що тут не йде річ про те, що можна назвати етнічним стереотипом поляка (типу Polacy są Włochami północy «про польську гарячковість, нерозсудливість»), ні, тут іде річ про те, що можна було б назвати таксономією й типологією разних афектівно-емоціональних характєристик (власностей і станов), котрі містяться в тому компоненьті польської мовно етної картіни миру, который представлен польськими фразеологізмами.

§ 19. ПРАВОПИС ЗАЙМЕННИКІВ

Займенник – частина мови, що вказує на особу, предмет або ознаку, але не називає їх. Займенники утворюють особливу систему слів-субститутів (слів-замінників), які, крім того, виявляють значеннєву, морфологічну та синтаксичну спільність із відповідними частинами мови. Термін уперше введено в додатках «Оупражненія грамматичніи», що містилися у кінці кн. «Руска языкоучебна читанка» (Відень, 1863) і в граматиці «Мала грамматика языка руского для школъ головныхъ» Г. Шашкевича (Відень, 1865). Сучасного написання термін набув в «Українській граматиці» Є. Тимченка (ч. 1. К, 1907)[5].

I. Особові займенники

	Однина		Множина	
Н.	я	ти	ми	ви
Р.	мене́	тебе́	нас	вас
Д.	мені́	тобі́	нам	вам
Зн.	мене́	тебе́	нас	вас
Ор.	мно́ю	тобо́ю	на́ми	ва́ми
М.	…мені́	…тобі́	…нас	…вас

Форми займенника третьої особи (*він, вона́, воно́, вони́*) після прийменників уживаються з приставним **н**: *до нього́, за не́ї, з них.* Орудний відмінок має форму з **н** і без прийменника: *ним, не́ю, ни́ми*.

II. Зворотний займенник

Н.	–
Р.	себе́
Д.	собі́
Зн.	себе́
Ор.	собо́ю
М.	… собі

III. Присвійні займенники

	Однина		Множина
	чол. і середн. рід	**жін. рід**	
Н.	мій моє́	моя́	мої́
Р.	мого́	моє́ї	мої́х
Д.	моє́му	мої́й	мої́м
Зн.	= Н. або Р. моє́	мою́	мої́х

[5] Українська мова: Енциклопедія/ Редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), М.П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 188

Ор.	моїм	моєю	моїми
М.	… моєму (моїм)	… моїй	…моїх

Так само відмінюються займенники *твій, свій.*
Займенники *наш, ваш* відмінюються як прикметники твердої групи.
Займенник *їхній* відмінюється як прикметник м'якої групи.

IV. Вказівні займенники

	Однина		Множина
	чол. і середн. рід	**жін. рід**	
Н.	той те	та	ті
Р.	того́	тієї (то́ї)	тих
Д.	то́му	тій	тим
Зн.	= Н. або Р. те	ту	= Н. або Р.
Ор.	тим	тією (то́ю)	тими
М.	… то́му (тім)	… тій	…тих

Так само відмінюється займенник *отóй*.

	Однина		Множина
	чол. і середн. рід	**жін. рід**	
Н.	цей це	ця	ці
Р.	цього́	цієї	цих
Д.	цьому́	цій	цим
Зн.	= Н. або Р. це	цю	= Н. або Р.
Ор.	цим	цією	цими
М.	… цьо́му (цім)	… цій	…цих

Так само відмінюється займенник *оцéй* та рідковживаний займенник *сей.*

V. Питальні займенники

Н.	хто	що
Р.	кого́	чого́
Д.	кому́	чому́
Зн.	кого́	що
Ор.	ким	чим
М.	…ко́му (кім)	…чо́му (чім)

	Однина		Множина
	чол. і середн. рід	**жін. рід**	
Н.	чий чиє́	чия́	чиї́
Р.	чийо́го	чиє́ї	чиї́х
Д.	чийо́му (чиє́му)	чиїй	чиї́м
Зн.	= Н. або Р. чиє́	чию́	= Н. або Р.
Ор.	чиї́м	чиє́ю	чиї́ми
М.	… чийо́му (чиєму, чиї́м)	… чиїй	… чиї́х

Займенники *яки́й, котри́й* відмінюються як прикметники твердої групи.

VI. Означальні займенники

	Однина		Множина
	чол. і середн. рід	**жін. рід**	
Н.	весь (увéсь, ввесь), все (усé)	вся (уся́)	всі (усí)
Р.	всього́	всієї́	всіх
Д.	всьому́	всій	всім
Зн.	= Н. або Р. все (усé)	всю	= Н. або Р.
Ор.	всім	всією́	всіма́
М.	… всьо́му (всім)	… всій	… всіх

Займенники *кожен (ко́жний), вся́кий, всіля́кий, сами́й* і *са́мий* (напр.: *сами́й хліб,* але *той са́мий*), *сам* (*сами́, самі́*) відмінюються як прикметники твердої групи.

NB! Після прийменників наголос переходить з останнього складу на передостанній у таких займенникових формах, як: *до ме́не, до те́бе, на се́бе, з нього́, у не́ї, бі́ля ко́го (ко́гось), від то́го, від чо́го (чо́гось), у цього́, з усього́, на то́му, при цьо́му, в чо́му (чо́мусь), в усьо́му*.

Але коли прийменник відноситься не до займенника, а до іншої частини мови, до якої цей займенник прилягає, то наголос не змінюється, порівняймо: *до його́ хати, до її́ дому*.

Вправа 1. У поданому уривку тексту знайти займенники та виписати.

Я хотів сповістити і про другий присланий до нас щодо псевдомесії універсал, але мене пронизав раптом дивний здогад: в голові моїй ураз зв'язалися нитки, що жили в ній раніше несполучно. Я подумав: той школярик Тимофій з його чудовим голосом і Іван Нечерда, чи інакше Дядечко, та страшна й така неправдоподібна історія про Петра-Юстина, списана з давнього якогось манускрипта й тільки прикладена до нашої землі, – чи так випадково все це з'явилося з-під пера Стефана Савича? Адже він сам мені сказав, що все у світі повторюється, і повторюються історії, що їх переживає людство у віках. Він сам мені сказав, що його найбільше цікавить той, хто приходить урятувати цей світ чи прояснити його загадкову всесвітню Голову. Я начебто повернув до себе всю ту нашу розмову, що відбувалась у школі, і почув розсудливий і твердий Савичів голос. «Бо тільки він з'являється, – сказав він, – з'являється і той, котрий готує світлому загладу». – «Той, що зрадить його?» – спитав тоді я. «Саме так! – відповів твердо дяк. – Той, хто принесе світлому смерть!»

Я сидів, вражений цим незвичайним відкриттям, і в мене на вустах завмерли слова про той другий гетьманський універсал. Тим більше, що вже поверталась із повним поставцем В'юцка, і дяк знову цвів до неї захопленим усміхом. Вискочив з-за столу, схопив раптом В'юцку за руки, і прокрутилися вони кілька разів у танці.

(*Валерій Шевчук*)

Вправа 2. Записати правильно слова. З-поміж поданих слів виписати займенники, згрупувати їх за реєстровим словом (використовуючи словники). Пояснити правопис.

А) буд/учи, на/будь/якім, будь/де, будь/чиєму, будь/коли, будь/чиєї, буд/як, будь/котрий, на/будь/чиєму, будь/котрого, будь/якого, будь/котрому, будь/на/якім, будь/котрим, на/будь/котрому, будь/чийого, будь/на/якому, на/будь/котрім, на/будь/чийому, будь/куди, будь/на/чім, будь/ласка, будь/чийому, будь/хто, на/будь/чиїм, будь/кого, на/будь/чому, будь/як, будь/кому, будь/чия, на/будь/якому, будь/ким, будь/чиїм, на/будь/кому, будь/чийого, будь/що/будь, будь/який, будь/чому, будь/на/чийому, будь/чиє, на/будь/кім, будь/на/кому, будь/на/чому, будь/на/кім, будь/на/чиєму, будь/якому, будь/чого, будь/чим, будь/що, будь/на/чиїм, будь/чий, буд/ячи, на/будь/чім;

Б) а/би, а/би/яких, а/би/а/би, а/би/на/якім, а/би/де, а/би/коли, а/би/на/якому, а/би/з/якою, а/би/щи/ця, а/би/куди, а/би/чиєї, а/би/но, а/би/на/чиїм, а/би/тільки, а/би/з/яким, а/би/на/чому, а/би/чийого, а/би/то, а/би/хто, а/би/яке, а/би/з/чим, а/би/кого, з/а/би/чим, а/би/до/кого, а/би/чому, а/би/кому, а/би/кого, а/би/до/чого, а/би/ким, а/би/з/ким, а/би/які, а/би/на/кому, на/а/би/чиїй, а/би/на/кім, а/би/чого, а/би/що, а/би/чий, а/би/яка, а/би/чийого, а/би/чиїх, а/би/якої, а/би/з/чиєю, на/а/би/якому, з/а/би/чиїм, а/би/з/чиїм, а/би/чиї, а/би/на/чім, на/а/би/якій, а/би/як, на/а/би/чийому, з/а/би/якою, на/а/би/чиїм, а/би/якого, а/би/на/якій, а/би/який, а/би/на/чийому, а/би/чия, з/а/би/яким, з/а/би/чиєю, а/би/якого, а/би/на/чиїй, на/а/би/якім, а/би/чиє.

Вправа 3. Із тексту виписати займенники та розподілити їх на розряди за значенням.

Розбитими надіями відраховую відстань, яка розділяє нас.

Вибачення оператора у слухавці й каша з болота та розтоптаної зимової казки під ногами змушує замислитись про вічне.

Якби ми самі не збудували ту крижану стіну взимку, то не заважала б вона перехожим ще й зараз. Її мовчки обходять, але не чіпають закохані пари, які й досі не зняли рожевих окулярів.

Якщо проза життя самих нас колись ударить головами в ту стіну, то нехай нагадає всім про обережність, бо таких стін багато. І нехай наше кохання припадає пилом на верхній полиці шафи, зате, крім нього, у нас нічого немає спільного.

І поки я йду прекрасною стежкою з мряки і суму, чоловіки, мов закохані метелики, сновигають між кольоровими вітринами магазинів у пошуках щастя.

Якщо не знаєте, що подарувати єдиній на Восьме березня, подаруйте коробку. Щоб було куди потім сховати розбите серце, або сімейний альбом, якщо серце раптом вціліє (все ж, коробка куди практичніша). Але якщо

хочете все ж придбати якийсь дорогий подарунок, то пам’ятайте, що штучні почуття слід ретельно запаковувати. Нехай хоч щось буде надійно захищене від цілого світу.

А я зараз іду руйнувати стіну, яку ми колись разом змурували. Із її цеглин зведу собі новий будинок. Відкрию там крамничку – продаватиму закоханим рожеві окуляри, щоб не бачили вони чужих вад.

(*Гладун Дарина*)

Вправа 4. У наведених нижче реченнях знайти займенники та провідміняти.

1. Я не Бог і не геній. Ти мене не люби. // Я лиш трепетна гілка важкої доби. // Розпина мене доля на гострих вітрах, // Щоб в душі моїй зріли безстрашність // і страх. 2. До тих, що померли, дерева шумлять, // А ті, що померли, не чуючи, сплять. // Летять, грозовіють над ними літа. // Пульсують над ними вітри і вода. 3. Не ждіть пророка, бо його не буде. // Пророка вбили ви самі в собі. // І виплодили виродка на люди // В непевній, одурманеній добі. 4. Стою на такій вершині, // Що всі мені не страшні: // І ті, що стоять в долині, // І ті, хто у вишині. 5. Хто б оцей сум обміряв, // Хто б його обійшов, – // Небо у хмарах сірих – // Клаптях від підошов. 6. Воно завжди вас обігріє, // Научить мудрості й добра, // Щоб ваші сповнилися мрії, // Щоб ваша гронилась пора.

(*Олексій Довгий*)

Вправа 5. Переписати речення, розкривши дужки і поставивши займенники в коректній формі.

1. І ми в (цей) квітні. Вже й заквітнювали... І з (ми) наша пісня на порі. Й ні пагона на Болдиній горі (цей) птиці-блискавиці не склювали (*А. Мойсієнко*). 2. Я іду зустрітися з людьми і прикладаю пальці (вони) до губ, але кривавлять з дотику уста, і я лишаюсь сам (*Б. Бойчук*). 3. Що (вони) скажу? Що зможу записать? Холоне в жилах кров (мій) осіння. Невже зоря, (мій) зоря згаса, а дощ розпуки (весь) світи засіє... (*М. Боровко*) 4. (Цей) мить невагомості – чудо зникоме – неси як високу і болісну знаду – хай зяє в темниці гірлянд винограду (твій) незаконна відсутність, балконе (*Ю. Андрухович*). 5. (Я) згадалось (інший) сновидіння: арабський огир душу вкрав мою! Вже шелестить легке (вона) одіння, кладе в стремено ніженьку (свій) (мій) царівна, вершниця ласкава (*В. Неборак*). 6. На (ви) спочивши, подорожній птах (свій) тривожним криком пригадає минулі вже, прославлені літа (*В. Вовк*). 7. Пустка, діво між (ми) німа, лиш на зіроньці грає. Якщо в світі й (ніхто) нема, погляд є (*В. Герасим’юк*). 8. Експромт грози, (вона) палке натхнення – це блискавка раптового рядка, що світлом ярим вибухає з (я), що з підсвідомості аж витіка (*Є. Гуцало*). 9. Калино (мій) – Україно! В (твій) кущі – я кетяг багряний! (Цей) літо горить для (я) (*І. Жиленко*). 10. Високе

небо нап’ялось над (ми). Цвяхований блискучими зірками, на (наш) плечі ліг Південний Хрест (*І. Качуровський*).

Вправа 6. Скласти таблицю, виписавши з тексту займенникові іменники та займенникові прикметники, розподіливши їх за розрядами: *особові, зворотні, питальні, відносні, заперечні, неозначені*.

Я відтрутив його і махнув джурам, щоб подавали коней для мене і для старшин. Рятувати бодай те, що можна ще порятувати. Хоч і знав, що вже не застанемо нічого. Гетьмана слухають тільки в години смертельних небезпек. Після бою вже не слухає ніхто. Може, так і треба? Коли ведеш людей на боротьбу, доводиться боротися найперше не з ворогом, а з тими, кого ведеш. Хоча найперше, мабуть, – з самим собою.

Орда допала відступаючих саме в Княжих Байраках на Перекопі. Мабуть, вичікувала там у засідці, знаючи, що пташка потрапить у сильце. Хоч ударила зненацька, Потоцький і Шемберк все ж устигли поставити вози чотирикутником, зв’язавши їх ланцюгами, і всі, від регіментарів до найостанніших пахолків, стали запекло боронитися. Татари розірвали табір, багатьох жовнірів побито, смертельно поранено самого Потоцького, але старі воїни знов з’єднали вози і ще раз спробували дорого продати своє життя, та тут налетіли Нечаєві козаки, які ліпше за татар зналися на штуці возової війни, вдарили по озброєних самими мечами та луками жовнірах з своїх самопалів, одчайдушно кинулися під дим на вози – і вже не січа розпочалася, а хапання здобичі, в’язання полонених; поранених затоптували на смерть, не розбираючи, били й своїх, татари поряд з шляхтичами хапали часом і козаків, і тоді їхнім товаришам доводилося втручатися, розтлумачувати ординцям, де ворог, а де союзник.

Сам Тугай-бей, оточений нукерами, стояв на високій степовій могилі, здалеку дослухаючись до клекітняви бою, і лице в нього було як у мідного боввана.

(*Павло Загребельний*)

Вправа 7. У наведених нижче реченнях поставити замість крапок пропущені літери, виписати займенники та з’ясувати граматичне значення відмінка у словоформах.

1. Я відч…няю вікно // у світ піс…нь і квітів. // Колись він був зірваний ж…рстоким вибухом війни // і прошитий наскрізь // кулями й осколками... 2. Про них // б…гато г…ворять, // їх недолюблюють. // Але вони чесні і добрі. // І саме такі люди // часто зал…шають по собі // небуденні справи і думки. 3. Ми не знаємо, // що буде завтра. // І ніхто нам про це // не розкаже. // Ми не знаємо, // що було вчора. // Вчорашнє ще є // загадковою таємницею. 4. Нехай вони зал…шаються // у моїй уяві такими, // якими я їх полюбив. 5. Якась н…з…мна сила // знову пр…тягує мене до лісової тиші, // до п…р…дзвону

дощових крапель, // і я знову пірнаю // у таємну музику лісу. 6. Я вже давно // підвладний цій волі, // я звикся з нею // і не можу без неї // існувати. 7. Ця воля вища від мене, // вища від усього // на землі. // Я певен, // що вона не покине мене // і тоді, // коли я стану // тільки Духом. 8. Сьогодні всі анг…ли // спустилися до людей. // Спустилися, // аби спонукати їх, грішних, // до покаяння. 9. На планеті // завжди безслідно // зн…кали ті народи, які втрачали // свою, притаманну тільки їм, // самобутність, // а також ті, // які ставили себе вищими за всіх, // пон…волювали // і знищували інших. 10. Кровію, кровію полита // вся земля. // Кровію уже багряніє // і небо над нею. 11. Мати свій розум, // своє серце, // свою душу, // свою силу. // Це мен…ше, ніж будь-що, але й більше, ніж усе. 12. Дивуємося // і самі кров'ю // та дурною силою // «творимо» свою // «історію». 13. Тепер серед них // я прокладаю свою ст…жину // до сонця. // Я скоро дійду до нього // і розч…нюсь у його сяйві. 14. Хтось водить // моєю рукою // на папері, // хтось мислить, // і хтось // підтримує у мені // моє ж…ття. 15. Вік оцінює кожного з нас. // Він нагадує нам, що ми усі // є складовими частками єдиного і в…ликого, // ім'я якому – Час.

(*Олексій Довгий*)

Вправа 8. Словниковий диктант.

Донкіхот, донно-моренний, дообідній, до останку, доповнення, до побачення, дорадчий, до речі, дороговказ, дорожньо-будівний, дорозслідування, досвітній, досередини, досить-таки, дослідницько-промисловий, дослідно-виробничий, достопам'ятний, досуха, до сьогодні, дотемна, доукомплектований, дочасний, дощомір, драглеподібний, драгоман, драматично-поетичний, драмгурток, драматург-режисер, драп-меланж, дреноукладальний, дренажно-гвинтовий, дрібнозубий, дрібноліс, дріжджо-пивоварний, дріжджоподібний, дробильно-збагачувальний, дроболиварний, дроворіз, дротобетон, дротяно-гумовий, другокласник, дубильно-екстрактовий, дружелюбний, дубль-бекар, дубово-грабовий, дугогасильний, дуктилометр.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Абсолютний нуль; безпекова бритва; в вашій волі; газове зварювання; данайські дари; йому минуло двадцять років; жаліти витраченого часу; затискати рот; грати комедію; як і раніше; крижаний покрив; місце укладення; готівковий розрахунок; обсяг знань; змінний капітал; рано чи пізно; сирітське жітьуо; труїти газ; чадний газ; фатальні наслідки; хімічне розкладання; кольорові метали; чай ганяти; кроку (зайвого) не зробити; електричний ланцюг; ювілейна медаль; ядерне роззброєння.

Вправа 10. Відредагувати речення.

Вопрос відсоздання каузативності еже позначалося як перекладознавча проблемма у різних часткових тиоріях пирикладу. Як знаємо, каузативні відносини веражаюцця мовними засобами різноманітних рівнів та з різним ступіням експліцитності. Потому с реді аспектов цеї проблєми постає питаня вітвореня експліцитного та ім-пліцитного виражання каузативносьті в текстах вихідною та цільовою мовами, в частності на матеріалі іспанко-української пари мов.

Під експліцитністю понімають способ представленя інформації с допомогою вербових средств – комбінацією мовних компонентав, що создають деякий зміст. Натомість імпліцитність передвідіт не вербальний способ виражання данной інформації чи змісту. Тобто, експліцитне виражання казуативних відношеннь пізнається за мовними средствами, а імпліцитне вираження каузатівності змушує обертатися до денотативної та комунікативної ситуацій.

Актуальность данной розвідки спричинено недослідженістю питання про експліцитне та імпліцитне виражання каузативністі в іспанській та українській мовах.

Мета дослідження состоїт у виявлянні основних тенденцій віттвореня екс-пліцитної каузативної інформації у перекладі з іспанської мови українською.

Матеріалом дослідження служили 400 речень із каузативними відносинами. Для формування корпуса ужито методи суцільної та оборотної вибірок з оригінальних іспанських та латино-американських творів та їх українських перекладов.

§ 20. ПРАВОПИС ДІЄСЛІВ

За характером особових закінчень теперішнього часу (або майбутнього дієслів доконаного виду) дієслова поділяються на дві дієвідміни: першу й другу. Лише чотири дієслова (*дати, їсти, вісти, відповісти, бути*) становлять окрему групу.

До першої дієвідміни належать дієслова з особовими закінченнями: **-у (-ю), -еш (-єш), -е (-є), -емо (-ємо), -ете (-єте), -уть (-ють).**

До другої дієвідміни належать дієслова з особовими закінченнями: **-у (-ю), -иш (-їш), -ить (-їть), -имо (-їмо), -ите (-їте), -ать (-ять).**

Визначаючи особові закінчення дієслів, слід мати на увазі, що:

І. Дієслова, які мають в інфінітиві основу на **-и, -і (-ї)** або на **-а** (після **ж, ч, ш**) і в першій особі однини та в третій особі множини теперішнього часу (або майбутнього дієслів доконаного виду) ці голосні втрачають, належать до другої дієвідміни:

бач**и**-ти	бач-**у́**	бач-**ать**
вар**и**-ти	вар-**ю́**	вар-**ять**
до**ї**-ти	до-**ю́**	до-**ять**
лет**і**-ти	леч-**у́**	лет-**ять**
сид**і**-ти	сидж-**у́**	сид-**ять**
крич**а**-ти	крич-**у́**	крич-**ать**

До цієї дієвідміни належать усі дієслова на **-отіти:** *булькоті́ти, бурмоті́ти, муркоті́ти, цокоті́ти,* а також такі дієслова, як *боя́-тися, стоя́-ти* (з основою на **-я**), *спа́-ти* (з основою на **-а** не після шиплячого), *бі́г-ти* (з основою на приголосний).

ІІ. Інші дієслова належать до першої дієвідміни, а саме:

а) дієслова з односкладовою інфінітивною основою на **-и-, -у-**, які зберігаються при дієвідмінюванні, а також похідні від них, порівняймо: *жи́-ти, жив-у́, жив-у́ть*; *чу́-ти, чу-ю́, чу-ю́ть*;

В особових формах дієслів *би́ти, ви́ти* (док. *зви́ти), ли́ти, пи́ти* кореневий голосний **и** не зберігається: *б'ю – б'ють, в'ю – в'ють, ллю – ллють, п'ю – п'ють*;

б) дієслова з основою інфінітива на **-і-**, що зберігається при дієвідмінюванні: *білі́-ти, білі́-ю, білі́-ють*;

в) дієслова з основою інфінітива на **-а-** не після шиплячого приголосного або після шиплячого, коли це **-а-** при дієвідмінюванні зберігається; також на **-я-**: *гна́-ти, жен-у́, жен-у́ть*; *пис-а́ти, пиш-у́, пи́ш-уть*; *сія-ти, сі́-ю, сі́-ють*;

г) дієслова з основою інфінітива на **-ува-** (**-ювá-**), які при дієвідмінюванні у формах теперішнього часу та майбутнього дієслів доконаного виду втрачають компонент **-ва-**: *буд-увá-ти буд-ý-ю буд-ý-ють*;

NB! Від суфікса **-ува- (-ювá-)** слід відрізняти суфікс **-ва-**, що зберігається в особових формах: *бу-вá-ти – бу-вá-ю, бу-вá-ють; відчу-вá-ти – відчу-вá-ю, відчу-вá-ють.* Але: *ку-вá-ти – ку-ю́, пізна-вá-ти – пізна-ю́, ста-вá-ти – ста-ю́.*

д) дієслова з основою інфінітива на **-оло-, -оро-**: *поло́-ти, пол-ю́, по́л-ють*;

е) дієслова з основою інфінітива на **-ну-**: *гля́ну-ти, гля́н-у, гля́н-уть, ки́ну-ти, ки́н-у, ки́н-уть*;

є) дієслова з основою інфінітива на приголосний, наприклад: *нес-ти́, нес-ý, нес-ýть*;

ж) дієслова з основою на **-ота-**: *бульк-ота́-ти, булькоч-ý, булько́ч-уть; мурк-ота́-ти, муркоч-ý, муркóч-уть*;

з) окремі дієслова: *жа́-ти, жн-ý, жн-ýть; іржа́-ти, ірж-ý, ірж-ýть; реві́-ти* (й *ревти́*), *рев-ý, рев-ýть; сла́-ти* (= *посила́ти*), *шл-ю́, шл-ю́ть; сла́-ти* (= *стели́ти*), *стел-ю́, сте́л-ють; хоті́ти, хо́ч-у, хо́ч-уть*.

NB! Дієслова, у яких в інфінітиві перед кінцевим **р** основи виступає **е**, втрачають його як в особових формах, так і в наказовому способі, порівняймо: *завме́р-ти – замр-ý, замр-ýть, замр-и́*. Але: *де́р-ти – дер-ý, дер-ýть, дер-и́*.

Вправа 1. У наведеному нижче тексті знайти й виписати дієслівні одиниці.

Атом – це не однорідний протонний «пудинг» з родзинками електронів. Атом насправді порожній, зате в його осерді знаходиться малий (настільки мізерний, що після двохсот поспіль обстрілів пучками α-частинок у нього влучило лишень один-два «снаряди»), але напрочуд важкий позитивно-заряджений згусток. Резерфорд математично довів, що його розмір в 100 тисяч разів менший від радіуса атома. Цей крихітний масивний згусток дістав назву ядра, а запропонована Резерфордом планетарна модель порожнистого атома з ядром у центрі і хмарками електронів довкола нього до появи квантової теорії становила основу наукового бачення світобудови.

На щастя, на той час така фундаментальна помилка не мала великого впливу на побут, тогочасну техніку тощо.

Для того щоб виявити наукову проблему першого рівня, знадобиться вчений з дійсно унікальними здібностями та розвиненою інтуїцією (понад усе тоді, коли експерименти, як це було з «атомами Томсона», не відразу виявляють глибинну суть явища). Або ж фантастичне везіння.

Другий рівень наукових проблем – середній. Він виникає тоді, коли неточності, хибні теорії й неправильні допущення нагромаджуються одна на

іншу (іншими словами, коли вивчення нових процесів та явищ ведеться, спираючись на неправильну базову теорію). Іноді дослідникам просто не вистачає основоположних знань, щоб зрозуміти суть того, що вийшло з їхнього експерименту. Прикладом може бути Великий адронний колайдер. Там усе гарно крутиться, протони розганяються, зіштовхуються і розлітаються. Все чітко контролюється і фіксується, але... за формулами нічого не сходиться. То якісь шматки матерії казна-куди заподілися, то кілька кілоджоулів енергії канули в лету, довівши до сказу всіх теоретиків і побіжно перекресливши всі набутки фізики, починаючи з XVI століття.

(*Макс Кідрук*)

Вправа 2. Переписати речення, поставивши замість крапок (де це необхідно) м’який знак. Пояснити правопис дієслів.

1. Зміцнив... мені віру, о боже єдиний, боюся, зневірений, струни порву. Все важче і важче очима дитини дивитис... на світ, у якому живу (*Л. Талалай*). 2. Летит... метелик на нічний вогонь, а що згорит... – не відає, либонь. Чому ж то я, хоч знаю, що згорю, лечу й собі на обрану зорю? (*П. Скунць*) 3. Ми так живем... на цій святій землі, що соромно заглянути в криницю чи під дубами в затінку спинит...ся, де понад травами гудут... джмелі (*М. Руденко*). 4. Тепер не час для птиць блакитногрудих, що ти їх ніс... крізь повінь і крізь мор, бо кожну птицю здавлюют... споруди тобою рукотворених потвор (*Б. Рубчак*). 5. Навчив... мене вогонь терпіти, хапливим бути, мов карук, але мого чола орбіти засвітят...ся від ніжних рук (*Д. Павличко*). 6. В день осінній, полинний, я відчую, що винен перед тим, що наснилос..., що було наяву, відімкнеш... мою пам’ять ключем журавлиним – лиш тебе я покличу, лиш ім’я назову (*П. Осадчук*). 7. Знов землю відчиняют... грабарі – до глини прикрої вгрібают...ся лопати. Існову розпинают... на горі необлітанну душечку крилату (*П. Мовчан*). 8. З Дніпра вітрець на древні бані віє. І день ясний твою окреслив... тінь. Прекрасна й строга, мовчазна Софія десятий вік летит... у височінь (*В. Марочкін*). 9. Отак прожив... собі, дивис..., немов одне лиш тільки знав... я: о півдошостій народивс... – о півдопершій порубают... (*І. Малкович*) 10. Не повертайтес... навкруги своя, нічого це, крім болю, не приносит.... Але душа не вірила і я таки поїхав... (*М. Луків*).

Вправа 3. Розкрити дужки, утворивши словосполучення. Якщо можливі кілька словоформ однієї лексеми, то зазначити, розтлумачивши особливості їхнього вживання.

Грабати (сміття), довбати (земля), дбати (матір), надбати (добро), занедбати (ліс), придбати (магазин), загибати (рана), дибати (нога), здибати (сусід), придибати (хата), шкандибати (галявина), стрибати (стіна), пришибати (головешка), прошибати (струм), загрібати (рука), позагрібати

(листя), вискрібати (каструлю), відшкрібати (гумка), застібати (светр), вподобати (будинок), дзьобати (дзьоб), розхльобати (варення), загарбати (країна), сьорбати (юшка), скубати (вовна), длубати (гніздо), рубати (рука), шкрябати (палець), давати (рука), завдавати (жаль), видавати (розклад), додавати (формула), продавати (книгарня), удавати (дурень), плавати (водойма), знавати (начальник), визнавати (провина), впізнавати (очі), награвати (мелодія), звати (люди).

Вправа 4. У поданому уривку тексту знайти дієслова та залежні від них члени речення. Виписати у вигляді словосполучень за таким зразком: *читати швидко книгу – читати (що?) книгу; читати (як?) швидко*.

Мої дні течуть тепер серед степу, серед долини, налитої зеленим хлібом. Безконечні стежки, скриті, інтимні, наче для самих близьких, водять мене по нивах, а ниви котять та й котять зелені хвилі і хлюпають ними аж в краї неба. Я тепер маю окремий світ, він наче перлова скойка: стулились краями дві половини – одна зелена, друга блакитна – й замкнули у собі сонце, немов перлину. А я там ходжу і шукаю спокою. Йду. Невідступно за мною летить хмарка дрібненьких мушок. Можу подумать, що я планета, яка посувається разом із сателітами. Бачу, як синє небо надвоє розтяли чорні дихаючі крила ворони. І від того – синіше небо; чорніші крила.

На небі сонце – серед нив я. Більше нікого. Йду. Гладжу рукою соболину шерсть ячменів, шовк колосистої хвилі. Вітер набива мені вуха шматками згуків, покошланим шумом. Такий він гарячий, такий нетерплячий, що аж киплять від нього срібноволоті вівса. Йду далі – киплять. Тихо пливе блакитними річками льон. Так тихо, спокійно в зелених берегах, що хочеться сісти на човен й поплисти. А там ячмінь хилиться й тче... тче з тонких вусів зелений серпанок. Йду далі. Все тче. Хвилює серпанок. Стежки зміяться глибоко в житі, їх око не бачить, сама ловить нога. Волошки дивляться в небо. Вони хотіли бути як небо і стали як небо. Тепер пішла пшениця. Твердий безостий колос б’є по руках, а стебло лізе під ноги. Йду далі – усе пшениця й пшениця. Коли ж сьому край буде? Біжить за вітром, немов табун лисиць, й блищать на сонці хвилясті хребти. А я все йду, самотній на землі, як сонце на небі, і так мені добре, що не паде між нами тінь когось третього. Прибій колосистого моря йде через мене кудись у безвість.

(*Михайло Коцюбинський*)

Вправа 5. Відредагувати за необхідності переклад українською мовою сполук слів.

Настирливо гавкати, трястися душею, дегустувати продукт, держати в квартирі, деренчати на вітрі, скрекотати на негоду, дощіпивать курку, дурманити запахом, глупеть з кожним днем, поглиблювати отвір,

задивлятися на красуню, завертувати руками, зіграти весілля, задиратися від вітру, забродити поділ, зазіхати на ікони, зазивати дощ, підвернути рукава, закласти зав'язати, оклякнути від холоду, наїжачити рукою, осунуться особою, змолоти на борошно, окріпнути від творога, зміщувати з посади, примусити до роботи, знайомити з батьком, обессілеть від злоби, зневажити чесне ім'я, істрьопивать штани, розорати ниву, окропити опівдні, баламутити народ, дорікати за проступок, покахикувати в кулак, квапити події.

Вправа 6. Переписати фрагмент тексту, розкривши дужки і дібравши відповідні словоформи.

Через три дні, коли було знято (бинт) і наліплено (ранка) дві смужки рожевого (пластир) (ранок було три: одна від одного горішнього зуба і дві від двох нижніх, від усіх зубів, що лишились у Марка), коли було наготовлено всі потрібні (папір) для подорожі, Степан Петрович запросив (обидва) (брат) і дітей на родинне зібрання. Це запрошення занепокоїло (всі) своєю формою: без (жодне) пояснення причини й предмета сходин. Та й тон у Катерини Семенівни, яка скликала (всі), був якийсь не заспокійливий – чи то понурий, чи стривожений.

Усі зібрались точно на (дев'ята година) в (салон). Маруся сіла побіч (батько), скоса поглядаючи то на рожеві пасочки (пластир), то на дядьків Сергія та Євгена. Дядько Сергій, або, як звали (він) назвою, яка залишилась за (він) ще з дитинства, «дядя Мишка», дійсно, як мишка, неспокійно, шамотливо нишпорив по (салон), бігав від (один) до (другий), присуваючись до кожного і стараючись ухопити суть (розмова). Невеличкий, цілком одмінний від (Степан), худенький, сіренький, з щільно підстриженим сіреньким (волосся) і (гостренький) (носик), він, справді, був дуже подібний до (пронирлива) (хитра) (мишка). Мати казала (Маруся), що він не завжди був такий неспокійний, шамотливий. А дядько Євген, великий, незграбний, з круглою рудою бородою і підстриженими вусами, з постійно одвислою (нижня) (губа), нагадував їй (добродушний) (двірниковий) (пес Нерон). Правда, сьогодні Нерон був не добродушний, а теж неспокійний, він, так само як Мишка (та, зрештою, як і всі), вчував щось особливе в цьому зібранні.

(*Володимир Винниченко*)

Вправа 7. У поданих реченнях знайти дієслівні форми, з'ясувавши граматичне значення часу.

1. Докопуюсь до кореня речей, // До точної, прапершої причини. // І світ до мене річкою тече, // Дитиною стоїть перед очима. 2. Я прокляну вас назавжди, // Якщо споганите ту віру, // Яку вбивали людозвірі, // Щоб не змогла в нас прорости. 3. Не забувайте, // звідки ви і хто ви, // Чиїх очей лежить на вас печать. // У світі слів немає випадкових, // Хоча вони й

століттями мовчать. 4. Дай, Боже, мені ще хоч раз народитись, // ще раз находитись, ще раз наробитись // до поту, до стоми, щоб спалися очі, // щоб снилися сни запашні опівночі. 5. До чистого, тремкого джерела // Йдемо завжди, щоб спрагу стамувати, // Але чомусь ми стали забувати // Ту стежку, що до нього нас вела. 6. Бува, шукаєм й не знаходим де // Б'є з-під землі життєводайна сила, // Що нашу юність щедро оросила // І нас ще й досі у житті веде. 7. Я не згасну, не погасну, // Бо свічуся з глибини. // За негоду цю невчасну // Мене, синку, не вини. 8. Була одна лише. І враз її не стало. // А друга, що зійшла, була вже не така. // Початком вірша перша з них постала, // А друга – вже кінцем космічного витка. 9. Так буде завше. Завше так було. // Весну приносить жайвір у село. // Ще не холоне поле в тумані́ // Він сіє перші зернечка-пісні. 10. Це лихо ще не відбуло // І не применшилось нітрохи. // Лежить в снігах моє село, // Людьми розтерзане й убоге. 11. І ніч мені там одквітла, // І день мені там одквіт. // І пада прозоро й світло // На скроні вишневий цвіт. 12. Око звика до ночі. Вухо звика до тиші. // Серце стає ледаче, як сон його уколише. // Хто ж нас тепер розбудить, // як сили усі упали? // Як же ми допустили, що нас // у житті приспали?

(*Олексій Довгий*)

20.1. ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ У ДІЄСЛОВАХ, ДІЄПРИКМЕТНИКАХ І ВІДДІЄСЛІВНИХ ІМЕННИКАХ. АТЕМАТИЧНІ ДІЄСЛОВА

І. У дієсловах першої дієвідміни відбувається зміна приголосних **г → ж, к → ч, х → ш, з → ж, с → ш, т → ч, ст → щ, ск → щ** у всіх формах теперішнього часу (або майбутнього часу дієслів доконаного виду), якщо така зміна є в першій особі однини: *могти́ – мо́жу, мо́жеш; пекти́ – печу́, пече́ш; колиха́ти – колишу́, колишеш*.

У дієсловах другої дієвідміни в першій особі однини приголосні **д, т, з, с** змінюються на **дж, ч, ж, ш,** а **зд, ст** – на **ждж, щ**: *води́ти – воджу́, верті́ти – верчу́, вози́ти – вожу́, носи́ти – ношу́; їздити – їжджу, ви́містити – ви́мощу.*

NB! У дієслові *бі́гти* й похідних від нього *забі́гти, прибі́гти* та ін., що належать до другої дієвідміни, **г** змінюється на **ж** у всіх формах теперішнього часу (або майбутнього дієслів доконаного виду): *бі́гти – біжу́, біжи́ш.*

Приголосні **г, з** змінюються в **ж; к, т → ч; с → ш; д, дз → дж; ст, ск → щ:**

а) у дієприкметниках перед суфіксом **-ен(ий):** *перемо́жений, во́жений, пе́чений, кру́чений*;

б) у похідних дієсловах із суфіксами **-ува-** та **-а:** *заморо́жувати, вико́чувати, вино́шувати, розку́шувати,* але *заважа́ти,* хоч *зава́дити, зава́джу*;

в) у віддієслівних іменниках перед суфіксом **-енн(я)**: *віднóшення, розхóдження, розгнíжджження, спрóщення;* але перед **-інн(я)** ці приголосні зберігаються: *водíння, возíння, крутíння, носíння.*

NB! Не слід змішувати змінні **ж** і **дж: ж** чергується з **г, з,** а **дж** чергується з **д:** *напрýжуюсь, напрýження – напрýга; вожý – возúти; лáжу – лáзити*.

У дієсловах другої дієвідміни після губних перед **я, ю** з'являється **л:** *кýплять, лóвлять, лóмлять, лю́блять*. **Л** з'являється також після губних:

а) у дієприкметниках на *-ен(ий): зро́блений, кýплений, розгра́флений*;

б) *у дієприкметниках* на **-яч(ий):** *гýблячий, ро́блячий;*

в) у дієприкметниках на **-ячи:** *гýблячи, лю́блячи, ро́блячи*;

г) *у дієс*лівних іменниках перед **-енн(я):** *здешéвлення, погли́блення.*

Постфікс **-ся (-сь)** у дієсловах пишеться разом, причому в третій особі однини перед **-ся** з'являється **-ть:** *б'ю́ться, ллє́ться, сміюся, сміє́шся, сміє́ться*.

II. Чотири дієслова: *дати, їсти, вісти* (яке вживається в сучасній мові тільки з префіксами: *відпові́сти́, розпові́сти́* та ін.) і *бу́ти* з усіма похідними від них становлять відповідно до закінчень теперішнього (або майбутнього часу дієслів доконаного виду) окрему групу.

		Однина	
1 ос.	дам	їм	відповíм
2 ос.	дасú	їсú	відповісú
3 ос.	дасть	їсть	відповíсть
		Множина	
1 ос.	дамó	їмó	відповімó
2 ос.	дастé	їстé	відповістé
3 ос.	дадýть	їдя́ть	відповідя́ть

Від дієслова *бу́ти* вживається тільки форма *є* (інколи в поетичній мові для першої та третьої особи однини – *єсть),* що заступає всі інші форми; зрідка вживаються ще архаїчні форми: для другої особи однини – *есú*, а для третьої особи множини – *суть.*

Вправа 1. Прочитати текст, виписати із нього дієслова у формі теперішнього часу. Виділити флексії у словоформах.

Сивоок довго не міг збагнути, чому найближче до серця йому саме цей бог, і тільки згодом, якось випадком, підгледівши, як Родим з особливою старанністю чаклує над новим Ярилом, побачив: дід дає богові своє поличчя!

В цьому Сивоок не вбачав нічого дивного, бо вже давно запримітив спільність між богами і дідом Родимом. Мовчали боги, мовчав і Родим. Тільки вже як починали занадто докучати з своїм торгуванням йому купці, то иідбуркував їм глухим басюрою: «Так» або «Ні», «Мало» або «Хай».

Родим уявлявся Сивоокові найдужчою силою на світі, але одного разу малий спостеріг, як дід мовчки молився коло джерела дерев'яному, невідомо ким поставленому Світовиду, і зрозумів: бог ще дужчий за Родима. Відтоді бог уявлявся йому всім, що дужче за нього. Ще розумів він, що є бог чужий і є – мій. Домовлятися з богами важко. Вони завжди мовчать, не знаєш, чують тебе чи ні, догодив ти їм чи ні. Мабуть, боги дають силу. Хто мене перемагає, у того дужчий бог. У Родима був бог найдужчий, бо дід нікого не боявся. Він роздавав своїх полив'яних богів, не шкодував на них найясніших барв, а сам вдовольнявся давезним, зсірілим від часу й негоди дерев'яним Світовидом, бо був певний його нездоланності.

Купці, скільки їх бачив Сивоок, мало чим різнилися від діда. Були дужі, грізні на вигляд, добре озброєні, мали голоси такі гучні, що хотілося затуляти вуха. Однак вони відразу бачили що на Родима їхні голоси не діють, тому переходили від крику до погроз, хапалися за мечі, кликали слуг, і ті пхалися до хижі а чи під очеретяне накриття.

(*Павло Загребельний*)

Вправа 2. Перепишіть словосполучення, поставивши дієслова у формі першої особи однини.

Прибігати, згасати, казати, замовкати, стихати, товкти, собкати, розв'язувати, плакати, підпихати, хакати, стерегти, чмакати, чмихати, пекти, цмакати, вгрузати, дихати, запобігати, жмакати, лузати, волокти, бехати, галакати, бігти, вберігати, штовхати, сікти, акати, мурзати, балакати, страхати, скакати, настерігати, кудкудакати, дерзати, брехати, ґелґати, зрізати, махати, могти, жахати, везти, бабахати, волікти, застерігати, пахати, дакати, залізати, вергати, в'язати, прягти, звисати, низати, швиргати, текти, пролизати, гагакати, тягти, різати, моргати, чвакати, вичахати, кувакати, щезати, колихати, одягти, повзати, ректи, шугати, квакати, шарахати, лизати, вихати, вдягати, ковзати, впихати, стригти, засихати, мазати, їхати, жвакати, гасати, чесати.

Вправа 3. Із поданого уривку тексту виписати у дві колонки особові та безособові дієслова. Визначити їхню функцію в тексті.

Світало. На блідому небі ясно горіла зірниця. Колосисте море синіло під росою в тьмяному світлі. Од свіжого подиху ранку злегка тремтіли жита, з рум'яного сходу линуло світло і м'якими хвилями розпливалось поміж небом і землею. Над полем, у високості, співали вже жайворонки.

Остап вийшов на шлях і озирнувся. Оддаліки щось манячіло на шляху, немов який подорожній, з клунками на плечах, плентався шляхом од села. На шляху було небезпечно. Остап зміркував, що пан, дізнавшись про його втіки, міг послати за ним навздогін. Краще було звернути з дороги в який ярок чи видолинок. Там навіть можна переспати спеку і смерком знов у путь. Але

тільки Остап звернув із дороги, як йому причулося, що щось немов гукає. Він озирнувся: прискорюючи ходу, подорожній махав на нього рукою, бажаючи, очевидячки, спинити його. Що за мара? Першою думкою в Остапа було тікати. Але зваживши, що поки він один на один, жахатися нічого, Остап зупинився, очікуючи й вдивляючись у подорожнього. Тому, очевидячки, було пильно, бо, не вдовольняючись прудкою ходою, він інколи пускався бігти, придержуючи свої клунки на плечах, і вже за чверть години Остап міг розглядіти його стрункy постать.

Був то молодий, безвусий парубок, міцно збудований, у високій сивій кучмі, короткій чугаїнці і з довгим ціпком.

(*Михайло Коцюбинський*)

Вправа 4. Від поданих дієслів утворити видові пари. Якщо пари неможливо утворити – вказати причину.

Прикипати, провідміняти, лінуватися, ввільняти, поприкипати, очуняти, глипати, куняти, хлипати, нипати, сприйняти, мешкати, рипати, дзиґнути, зайняти, сипати, відтіняти, коштувати, вгнути, щипати, викоріняти, зіпати, міняти, скіпати, попричиняти, звиняти, теліпати, вчиняти, здаватися, кліпати, збагнути, співчувати, зачиняти, тріпати, зупиняти, сіпати, линяти, тіпати, зняти, чіпати, експропріювати, ревнути, пеняти, гопати, копати, круженяти, давнути, шолопати, шмагнути, утрудняти, гнути, відняти, впиняти, доповняти, нагнути, атакувати, багнути, скривляти, смагнути, подивляти, умаляти, шкрябнути, ослабляти, оздобляти, виробляти, надіятися, скубнути, вщербляти, влюбляти, забавляти, збавляти, уславляти, виправляти, йняти, управляти, ставляти, позаставляти, кивнути, наживляти.

Вправа 5. Переписати подані речення, ставлячи замість крапок потрібну літеру. Знайти дієслова та за можливості утворити від них дієприкметники.

1. Пов…ртаються птиці з вирію, // Пов…ртаюсь в поезію я. // І над днів п…р…втомою сірою // Знову слово зорею сія. 2. Не зрад…жують… нас вишні і т…полі. // Зрадливі тільки люди повсякчас. // І ліс, і сад, і степ на видн…колі // З докірливістю дивляться на нас. 3. Не забувайте, пам’ятайте // Все, що попер…ду було. // Лише до сонця пов…ртайте // Землі задумане чоло. 4. Воно завжди вас обігріє, // Науч…ть мудрос…ті й добра, // Щоб ваші сповнилися мрії, // Щоб ваша гр…нилас… пора. 5. Я п…їду в гості до калини, // Із якою бачився давно. // Вигаптують квітами долини // Мого слова біле полотно.

(*Олексій Довгий*)

Вправа 6. Виписати з поданого тексту дієслова та визначити їхню дієвідміну.

Страшна тінь Менглі-Гірея ніби й досі лежала на київських горах, а ще на початку одинадцятого сторіччя в Києві було більше як чотириста церков, вісім торговищ і сила людей. Після перенесення уряду на Замкову гору, старе місто ще більше спорожніло.

На широкому майдані козакам перейшла дорогу тільки одна дівчина з відрами на коромислі, та від Золотих воріт рипіла гарба, запряжена волами. Оновлена Софія красувалась, як вишня в цвіту, але досі не поновлені бічні галереї пригашали її красу. Козаки мовчки обігнули золотоверхий монастир і Боричівським узвозом з'їхали на Поділ.

В очі вдарив срібний полиск води і піску, що лежав золотими латками на Муромському і Трухановому островах. Долішнє місто рябіло від дерев'яних будинків, крамниць, гостроверхих церков і башт із стрільбами у дубових стінах.

За стінами міста протікала річка Почайна, а за смугою піску лежав стомлений спекою Славута-Дніпро. По воді сновигали човни, на притиці згрудилися байдарки й великі дуби.

Біля ратуші шлях козакам загородила похоронна процесія. Ховали райця. Для вшанування небіжчика зібрались усі дванадцять цехів. Міщани були у зелених і брунастих жупанах, а убогіші – у жовтогарячих личакових. При поясах висіли короткі ножі. Цехмайстри сановито опиралися на високі бамбукові палиці з срібними головками.

(*Петро Панч*)

Вправа 7. У наведених нижче реченнях знайти дієслова та зазначити, які зміни приголосних наявні в них.

1. Бо живемо // і часто не задумуємося // над тим, // хто і що ми є, // що робимо, // чого хочемо // і куди ідемо. 2. Не пиши // для нащадків. // Пиши для сучасників. // На побачення з нащадками // ти просто // запізнився. 3. В океані Мудрості тоне човен мого розуму. // Я втрачаю останні сили, щоб врятувати його. // Весляр і керманич, я не прошу допомоги. 4. Але сили мої танули. // Човен вутлішав. І ветшав. // Тепер мені вже рятунку нема. // Але напружую останні сили // і межи айсбергів Мудрості // веду вперед утле суденце. 5. Там, в далечині, – невідомий острів. // Я мушу нанести його на карту Мудрості. // Це мій останній острів. // І моє серце не має права зупинитися, // не досягнувши його. 6. Скажи своєму народові, що я найдобріший // і найгуманніший від усіх правителів, // яких він мав. 7. Довженко розповідав про своє життя, // читав безліч імпровізованих новел, співав пісні, // жартував... // Його розповіді приворожили усіх. // Олександр Петрович став душею ірпінського // «колективу». 8. Свистить вітер у порожніх черепах, як у древніх // печерах, гуляє вітер по артеріях, де тече // безбарвна кров, // позбавлена глузду і пам'яті. 9. Обіч дороги вишенька. // Я

зупиняюсь і обережно розводжу пругкі // вологі віти. 10. Щодень плачу, сміюся, люблю і ненавиджу, // народжуюсь і помираю не так, як учора, // не так, як колись.

(*Олексій Довгий*)

20.2. ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОПИСУ ДІЄСЛІВ МАЙБУТНЬОГО ТА МИНУЛОГО ЧАСУ

I. Майбутній час дієслів недоконаного виду вживається в таких формах:

а) особові форми допоміжного дієслова *бу́ти – бу́ду, бу́деш, бу́де, бу́демо* (зрідка *бу́дем*), *бу́дете, бу́дуть* + інфінітив: *бу́ду писати, бу́дете ходити*;

б) інфінітив + скорочені особові форми колишнього дієслова *я́ти* (*иму́...*) – **-му**, **-меш**, **-ме**, **-мемо** (зрідка **-мем**), **-мете**, **-муть**, що стали дієслівними закінченнями, злившись з інфінітивом: *пекти́му, пекти́меш, пекти́ме, пекти́мемо* (зрідка *пекти́мем), пекти́мете, пекти́муть.*

II. Майбутній час дієслів доконаного виду вживається в таких формах:

а) префікс + теперішній час: *зроблю́, напишу́*;

б) деякі безпрефіксні дієслова доконаного виду з закінченням теперішнього часу (найчастіше зі значенням одноразової дії): *гри́мну, ля́жу, пущу́, сту́кну*.

III. Дієслова минулого часу особових закінчень не мають. Історично форми минулого часу утворилися від дієприкметників, і тому в них зберігаються афікси на позначення роду: **-в** або нульове закінчення в чол. роді, **-ла** – у жін. роді, **-ло** – у середи, роді однини, **-ли** – у множині всіх родів: *брав, ніс, пік; бра́ла, несла́, пекла́; бра́ло, не́сло, пекло́; бра́ли, несли́, пекли́.*

Давноминулий час дієслова складається з форм минулого часу цього дієслова та відповідних форм минулого часу допоміжного дієслова **бути**, наприклад: *ходи́в був, ходи́ла була, ходи́ли були.*

NB! За аналогією до форм *віз, ніс, стеріг* та ін., у яких **о**, **е** чергуються з **і**, утворилися такі форми, як *запрі́г* (від *запрягти́*), *лі́г* (від *лягти́),* де маємо **і** замість **я.**

У деяких дієсловах, що мають у формах теперішнього (майбутнього) часу суфіксальне **и** з особовими закінченнями, відповідний суфікс **-ну-** у формах інфінітива й минулого часу може випадати. Це буває переважно тоді, коли суфікс **-ну-** ненаголошений і дієслово не має значення одноразовості. Проте повної послідовності в уживанні інфінітива й минулого часу з суфіксом **-ну-** або без нього немає: *зблі́днути – зблі́д, зблі́дла; посо́хнути – посо́хти – посо́хнув, посо́х, посо́хнула, посо́хла; сла́бнути – засла́бти – засла́б, засла́бла; тягну́ти – тягти́ – тягну́в, тягну́ла – потя́г, потягла́.*

Постфікс **-ся** після суфіксів інфінітива й майбутнього часу може змінюватися на **-сь**: *узя́тись, узя́всь, узяла́сь, узяло́сь, узяли́сь*. У формі однини чоловічого роду це буває тільки після приголосного **в** (але: *стерíгся, опíкся* тощо).

Вправа 1. Переписати текст, поставивши дієслова минулого часу у форму давноминулого.

Кривоніс згадав заклинання ченця, і обида лягла йому на серце: «З сараною, з мором рівняє козаків!»

– Дякуйте Конашевичу, а то б і вас давно вже обернули в унітів! – сказав він з серцем.

Єзуїти, бернардини і домініканці давно вже загніздились у Києві. Король польський, як пан міста, віддав латинському біскупові тільки частину Подолу, за канавою, а зараз біскуп посідав уже всі грунти аж до Йорданської обителі, заволодів навіть Йорданщиною і прихопив до біскупщини ще й Кожум'яки. Єзуїти вже перед самим порогом Києво-братської школи, на Подолі, збудували свій колегіум. Латинська церква підступала до руської зо всіх боків. Залишилось тільки збороти найбільшу твердиню віри православної – Києво-Печерську лавру. Саме на цей час гетьман Конашевич-Сагайдачний вписався до Київського братства сам і вписав усе товариство Запорозьке. Саме на цей час митрополит Петро Могила убогу школу Київського братства перетворив на колегіум. Уніатський митрополит Іпатій Потій уже одержав королівську грамоту на уходини в володіння Печерським монастирем, але навіть злиденний гречкосій, перш ніж заорати зайнятий лан, устромляв на межі свою шаблю; те ж мусив зробити і митрополит Потій, проте зібрати силу, яка б зборола опору православ'я на очах козаків, був неспроможний навіть король.

Максим Кривоніс так замислився, що не помітив, коли вийшов із церкви, і отямився лише біля митрополичого дому.

(*Петро Панч*)

Вправа 2. У поданих реченнях знайти дієслова та утворити від них синтетичну форму майбутнього часу недоконаного виду.

1. Невизначений звір, від звіра самі щелепи, стереже пустелю. Звуку важке волове м'ясо довжить тіло, довжить помисли (помисли виснуть на лікоть від вислову) (*Е. Андієвська*). 2. Коли каштани в Києві цвітуть і пахнуть медом голоси киянок, моя душа світлішає, мов ранок, вивітрюється з крові каламуть (*Д. Павличко*). 3. На Житньому ринку зранку продає молодиця калину. Лежать на засніженім прилавку в кармінових краплях стеблини (*В. Отрощенко*). 4. Коло човнів лежала в напівсні, насправді – не лежала, а вражала. Вражали лінії рибоподібних ніг, вражали персів потаємні жала (*П. Осадчук*). 5. Полиняло, оджовтіло, зголубіло. Всі печалі мої встигли на експрес... Ви б давно мене медовістю убили, коб я вчасно від отрути не

воскрес (*Б. Олійник*). 6. Дивом дивна моя, я з очей своїх сниво скліпав, з пліч най плачевних зняв непотрібні труди, – дай же голодному його буханець хліба, серед пустелі спраглому дай води (*Б. Нечерда*). 7. Присядемо на березі Десни, де сніг ще вчора углибав довкола. Присядемо... де ще не всі пісні із повінню спливли за видноколо (*А. Мойсієнко*). 8. Повертаюсь і я. І ніхто не затрима. Озирається світ на моє вороття: рівнозначне скресанню – воно ледве зриме, додається снаги – прибуває пиття (*П. Мовчан*). 9. Твоє подвір'я наче келих тиші... В грядущий день каміння промовля. Чернець-учений для нащадків пише про хліб, про напад ляха-короля… (*В. Марочкін*) 10. Стогнали крізь сон сухими губами і прокидалися від того, що хотіли пити… сідали на підлозі, кутаючись у простирадла, і йшли пити вікна… (*І. Маленький*).

Вправа 3. У поданих дієсловах знайти словоформи недоконаного виду та утворити синтетичні й аналітичні форми майбутнього часу. Записати утворені одиниці у дві колонки відповідно.

Перевдягати, настягати, напівлежати, роздягнути, мати, повдягати, волати, поприкладати, лягати, роджати, засилати, обдати, наполягати, проводжати, чвалати, впрягати, попадати, наїжджати, викати, застрягати, божкати, наскладати, випереджати, вдати, сягати, наддати, чекати, затягати, екати, вжати, саджати, втягати, рявкати, перележати, розраджати, простягати, понаїжджати, відражати, віджати, вмовкати, окладати, цівкати, складати, бовкати, заказати, укладати, розковзати, дзявкати, падати, бевкати, загавкати, нападати, уговкати, чавкати, відпадати, хававкати, понявкати, сажати, припадати, забризкати, лизати, запалати, попадати, щезати, спадати, сповзати, осідлати, викрадати, оповзати, вдавати, мазати, ждати, подолати, казати.

Вправа 4. Переписати уривок тексту, виписати дієслова та утворити від них (якщо це можливо) словоформи минулого часу доконаного виду.

– Ох, чарочка малесенька, пощипує злегесенька. Вип'єш першу – стрепенешся, вип'єш другу – схаменешся. Вип'єш третю – в очах сяє, думка думку здоганяє!

– Молодець, Вихтір!

– Ну вже й характерник! Як що придумає, так тільки держись.

Вихтір розстібає свою стареньку гармошку, і обличчя його із веселого стає настороженим і ніби аж сумним. Він прикладає вухо до планки і перебирає пальцями по клапанах, прислухаючись до таємної музики, що вже народжується в тих полатаних міхах. Приніс Вихторові оцю «хромку-вєнку» його рідний брат-артилерист ще аж з німецького полону після імперіалістичної війни. Скільки ж вона після того весіль зіграла! На скількох грищах побула! Чого вона тільки й не витинала на залужанських, троянівських, княжослободських вулицях та забавах. А раз якось перевозили

залужанські хлопці Вихтора до себе на грище по весняній повені через ташанський розлив. П'яний Вихтір як здурів: набрав повні міхи води і давай грати. «Від води, – кричить, – вся музика на світі! Тепер моя гармошка солов'ями співатиме!» Ну, думали, пропала гармошка. А він висушив її, почаклував над нею, пошептав, помацав – і знову заспівала в його руках, як та сопілочка в пастушки рано-вранці на царині.

Грає Вихтір натхненно, з душею. Відкине трохи назад голову, випне груди, а пальцями, пальцями що виробляє! Дивишся на них, так аж не віриш, що то людські. Здається тобі, що то молодесенькі чортенята виплигують та вибрикують по блискучих ґудзиках. Тільки розтяг Вихтір гармошку – пішло зовсім інше діло. Хата так і загула, так і загриміла. Хто зроду не танцював – і той пішов вихилясом.

(*Григорій Тютюнник*)

Вправа 5. Від поданих дієслів утворити (якщо це можливо) словоформи минулого часу доконаного / недоконаного виду. Записати у дві колонки.

Гамати, колихати, повіднімати, нахватати, чапати, ламати, подихати, сапати, надимати, накрапати, перегнати, вдихати, драпати, обжимати, попостогнати, чалапати, зазнати, калатати, блимати, латати, гримати, взнати, катати, тримати, закапати, розслідувати, сватати, обнімати, зависати, налапати, піднімати, чесати, знімати, обтесувати, дрімати, налатати, тесати, розчовпати, займати, кресати, наймати, відпасати, виймати, нахапати, запасати, приймати, гасати, обіймати, вклепати, драти, сприймати, грати, поздихати, гнати, добирати, ганяти, оббирати, стогнати, жебрати, ладнати, обтесати, брати, єднати, висватати, карати, полуднати, репати, пеленати, клепати, признавати, телепати, загинати, прибрати, попереймати, мовити, накарати, гепати, згинати, позакипати, задихати, капати.

Вправа 6. Переписати текст, виписати із нього дієслова минулого та майбутнього часу у дві колонки.

Платив данину пеклу, ще й не заборгувавши, опинившись за чужі борги за чужим морем і в чужій чужині. Хто виведе, перевезе, перенесе, покаже й поможе? Миколай-угодник чи святий Христофор?

Дика жадоба життя пробудилася в мені, аж самому стало страшно, я гамував ту жадобу, а вона вирівалася у вчинках несподіваних, часом шалених, як то сталося зі мною на Єгипетському базарі, куди ми щотижня їздили на закупи для двору паші з його незліченною челяддю.

В Стамбул прийшла чума. Вона майже не покидала цього величезного міста, вічно гніздилася в його нетрях, в бруді і поплутаності вуличок, у давезних ровах, повних нечисті, попід мурами, в підземеллях. Наповзала то з одного берега, то з другого, охоплювала все місто або ж зачіпала лиш його край, справляла свої чорні бенкети в дільницях бідняків, на базарах і в

караван-сараях, в яничарських кишлах, в палацах вельмож, а то проникала й за мури султанського Топ-капи. Цього разу вона розкошувала у великому городі султанів, не перебиралася тим часом ні в Скутарі, ні на Галату, так що ми лиш придивлялися до того, що діється по той бік Золотого Рога, хоч кожен з нас знав, що неминуче доведеться переправлятися каяком на той берег затоки – купувати припаси на Єгипетському базарі, і кожен сподівався, що промине його чаша ся гірка, а там вже як воно вийде. Там, у дільницях серед мечетей і базарів, били вдень і вночі чорні барабани, розганяючи люд, коли в чорних возах везли мертвих. В чумних домах кричали вмираючі, І яничари, щоб вкоротити їхні муки, підпалювали ті доми разом з людьми.

(*Павло Загребельний*)

Вправа 7. Із наведених нижче речень виписати дієслова та з'ясувати граматичне значення часу словоформ.

1. Налився по вінця день весінній // і в теплім променеві стих. // Над садом щебіт ластів'їний // летить, немов дитячий сміх. 2. Я од першого подиху й звуку // край оцей полюбив назавжди, // де співають і мова, і руки // на чернігівські сиві лади. 3. А все ж ізвідти почалось, // З того олюдненого світу, // Де чебрецями пахне літо // І котить хвилями колось. 4. Кладеться на ніч сонця каре око. // Спадає на дорогу неба пил. // Лише шуліка ще стоїть високо // І оглядає гострим оком діл. // Він теж засне, коли осядуть роси // І задзвенить над видолком мушва, // Й затихне степу хор мільйонголосий, // І ввійде в ріст нескошена трава. 5. Стану на стежиночку гарячу, // Ляжу на незайману траву // Та й побачу, що я в світі значу // І чи в ньому праведно живу. 6. Кожен виярок кличе до себе, // Кожен звук почуття полонив. // Є щось древнє у сяєві неба, // Є щось вічне у гомоні нив. 7. Не журися, що синові важко, // Що так пізно приходить із піль. // Краще ти на пахучих ромашках // постели йому, мамо, постіль. 8. Цвів травень. // З ранку й до вечора буяло життя // на будівельному майданчику. // Щодень все вище й вище вростав у небо // білостінний будинок. 9. Кряче ворон – крила низом. // Вітер свище і гуде. // Одяглося в чорні ризи // Гайвороння молоде. 10. Людина щаслива лише тим щастям, // яке сама здобула. // Люди часто не знають самі, де їхнє щастя. // Дурні хизуються своєю дурістю і думають, // що це і є щастя. 11. Тепер ніхто не клепле вже коси, // У луках ранком не збива роси, // Від зайця хліба дітям не несе. // Забрав усе. Нічого не лишив. // Щооб так, як він, ніхто уже не жив.

(*Олексій Довгий*)

20.3. ДІЄСЛОВА УМОВНОГО ТА ДІЙСНОГО СПОСОБУ ІНФІНІТИВ

І. Наказовий спосіб має лише форми другої особи однини й першої та другої особи множини з такими закінченнями:

2 ос.	однини	**-и** = **ø** (нульове закінчення)
1 ос.	множини	**-ім(о)**, **-мо**
2. ос.	»	**-іть**, **-те**

1. Закінчення **-и**, **-ім(о)**, **-іть** звичайно бувають:

а) під наголосом: *бери́, берім(о), берíть; живи́, живім(о), живíть*;

б) у дієсловах із наголошеним префіксом **ви-**: *ви́бери, ви́берім(о), ви́беріть; ви́жени, ви́женім(о), ви́женіть* тощо, які без префікса мають кінцевий наголос: *бери́, берім(о), берíть; жени́, женім(о), женíть*;

в) у дієсловах із суфіксом **-ну-** в інфінітиві після приголосного: *кивни́, кивнім(о), кивнíть; кри́кни, кри́кнім(о), кри́кніть; моргни́, моргнім(о), моргнíть; сту́кни, сту́кнім(о), сту́кніть*;

г) у дієсловах з основою на **л** або р після приголосного: *підкре́сли, підкре́слім(о), підкре́сліть; прові́три, прові́трім (о), прові́тріть.*

2. В інших дієсловах ненаголошений голосний у закінченнях наказового способу відсутній:

а) після голосних: *грай, гра́ймо, гра́йте; купу́й, купу́ймо, купу́йте; стій, сті́ймо, сті́йте; ший, ши́ймо, шийте*;

б) після приголосних **б, п, в, м, ж, ч, ш, щ, р**: *не го́рб(ся), не го́рбте(сь); сип, си́пмо, си́пте; став, ста́вмо, ста́вте; ознайо́м, ознайо́мте; ріж, рíжмо, рíжте; покли́ч, покли́чмо, покли́чте; руш, ру́шмо, ру́ште; морщ, мо́рщте; повíр, повíрмо, повíрте*;

в) після приголосних **д, т, з, с, л, н** теж зникає, причому ці приголосні пом'якшуються: *сядь, ся́дьмо, ся́дьте; трать, тра́тьмо, тра́тьте; чисть, чи́стьмо, чи́стьте; злазь, зла́зьмо, зла́зьте; повíсь, повíсьмо, повíсьте; ви́зволь, ви́звольмо, ви́звольте; стань, ста́ньмо, ста́ньте.*

Усі ці форми наказового способу дієслів, як видно з ілюстрацій, мають у першій особі множини закінчення **-мо,** у другій особі – **-те.**

NB! Від дієслова *їсти* наказовий спосіб: *їж, їжмо, їжте;* для дієслів *доповісти́, розповісти́* звичайно вживаються форми: *доповіда́й* (від *доповіда́ти*), *розповіда́й* (від *розповіда́ти*).

Приголосні **г, к** у наказовому способі переходять у **ж, ч:** *бíгти –біжи́, біжím(о), біжíть; лягти́ – ля́ж, ля́жмо, ля́жте; пекти́ – печи́, печím(о), печíть* (пор. теперішній або майбутній час: *біжу́, ляжу́, печу́*).

Приголосні **з, с, х** у словах типу *каза́ти, писа́ти, бреха́ти* в наказовому способі відповідно переходять у **ж, ш:** *каза́ти – кажи́, кажím(о), кажíть; писа́ти – пиши́, пишím(о), пишíть; бреха́ти – (не) бреши́, (не) брешíть;* пор. теперішній час: *кажу́, пишу́, (не) брешу́.*

Усі дієслова з суфіксом **-ува-** (**-юва-**) мають перед закінченням наказового способу **у** (**ю**): *вимі́рюй, просмо́люй, розка́зуй.*

II. Частка **б, би** в умовному способі пишеться окремо: **б** пишеться після слів, що закінчуються на голосний: *я хоті́ла* ***б***; *вона́* ***б*** *сказа́ла*; *ра́да* ***б*** *узя́ти*; *я* ***б*** *про це розпові́в*; **би –** після слів, що закінчуються на приголосний: *я хоті́в* ***би***; *він* ***би*** *сказа́в*; *я міг* ***би*** *взя́ти*; *він* ***би*** *це давно́ був зробив*.

III. Неозначена форма дієслова закінчується на **-ти**: *гли́бшати, годува́ти, годува́тися (годува́тись), жи́ти, ки́нути, лі́зти, нести́, пекти́, пекти́ся (пекти́сь), ревти́, ходи́ти, хоті́ти.*

NB! В усному мовленні, а відповідно й у художній літературі іноді вживаються також скорочені форми інфінітива на **-ть,** коли перед ним немає приголосного: *брать, каза́ть, ки́нуть, терпі́ть, ходи́ть.*

Вправа 1. Переписати уривок тексту, виписати дієслова, які мають вторинне значення часу.

Згадувати давнє не хотілося. Пояснювати цьому старому, що мав я едукацію трохи раніше за пана Киселя? Хіба ж це нині важило? Ще гриміли в мене бої на Сулі, на Сніпороді, коло Жовнина, бачив я вбитих, жили вони в мені ще й досі, вже й убиті, не хотіли вмирати, здригалися, борсалися, здавалося навіть, що хочуть звестися і знов іти в бій, тіла їхні ще зберігали тепло, не дубіли, життя з них хоч і забране, але ще не цілком, щось лишилося, чогось не віддали вони і не віддадуть, навіть померши остаточно. Мертві, вони мовби більшали і лежали всі величезні, безмежні й безкраї – на всю землю. Не віддавали своєї землі ворогові навіть мертві.

Мені ще й тут видавалося, ніби вся земля встелена трупами козацькими, і я мимоволі стримував коня – не наступити на мертвих, не зачепити бодай краєм копита, не потривожити. Служебник Киселів трохи подивовано спостерігав ті мої остороги, але не казав нічого, не пробував більше повести мову про свого пана, і я вдячний був йому за те.

Врешті забовваніла задощена церковця, покинута богом і людьми, поставлена не знати ким і коли на краю плавнів – чи то для пастухів, чи для заблуканих душ.

Просив би пана писаря про віщось, – несподівано мовив служебник, хоч бачив, що вже й часу не має висловитися, та й що мав просити в мене, коли я не знав, на якому світі перебуваю і на якому буду ще до того, як скінчиться цей тяжкий день.

Знаю, що пан писар часто буває в Переяславі, – вже коло самої церковці знов промовив служебник. Я глянув на нього. Передні служебники вже зіскакували з коней. Один підбіг до мого вороного, взяв його за вуздечку. Старий служебник нахилив голову, даючи мені знак спішитися і йти в церковцю (*Павло Загребельний*).

Вправа 2. Від поданих дієслів утворити форми умовного способу недоконаного виду (там, де це можливо) чоловічого і жіночого роду.

Бити, звабити, кривдити, буравити, збити, манежити, травити, обезславити, бабити, ощадити, вабити, каботажити, теребити, розслабити, щадити, співжити, чадити, набити, глибити, садити, вантажити, неславити, заграбити, радити, хибити, надити, ватажити, скромадити, вбити, бомбити, громадити, знеславити, пражити, випередити, помадити, оббити, кукобити, гладити, віражити, жолобити, здовжити, ладити, смажити, сподобити, правити, гнобити, навити, кадити, оздобити, безславити, плавити, поважити, славити, ставити, знобити, маловажити, лукавити, робити, добити, цікавити, вважити, легковажити, давити, прибити, гробити, ґавити, важити, дробити, здибити, кривавити, жити, хліборобити, вибити, ожередити, скоробити, вередити, вити, куйовдити, забити, бавити.

Вправа 3. Трансформувати подані речення таким чином, щоб дієслова набули форм умовного способу.

1. Він сумлінно не підготувався до тестування, а тому одержав негативні показники. 2. Машина зупинилася одразу за селом, оскільки Максим забув дозаправити майже порожній бак. 3. Через те, що команда гаразд не відпочила після переїзду і була добряче втомлена, супротивникам удалося швидко відтіснити захист і забити вирішальний гол. 4. Майстер забув перевірити блок живлення, а тому за п’ять годин прилад наказав довго жити. 5. Книгу не повернули вчасно до бібліотеки, а тому довелося відмовити читачеві. 6. Вечеря була вже холодною і несмачною, оскільки Тиміш забув попередити матір, що запізниться. 7. Чергове засідання Верховної Ради знову було зірване, тому депутати не змогли проголосувати за такі важливі й необхідні освітянам закони. 8. Він не зміг одразу зрозуміти її ставлення до себе, тому ще довго терпів її дратівливий тон і відверте небажання спілкуватись. 9. У пачку з порошком десь утрапила вода, тому він брався грудками, практично не пінив і не відпирав. 10. Стілець був зроблений його умілими руками на славу, тому він не скрипів і не ламався ще протягом тривалого часу.

Вправа 4. Від поданих дієслів утворити іменники. Визначити словотвірні засоби.

Страждати, вибувати, плескати, вибути, дівувати, досаждати, культивувати, забути, таскати, дивувати, бути, діждати, мести, бравувати, фуркати, плести, здати, дотикати, спасти, перездати, терти, підтикати, мерти, реагувати, гнуздати, жерти, здобувати, курликати, дерти, трамбувати, видати, отерпти, оспівувати, застібувати, окликати, прибувати, сопти, збувати, кидати, гребувати, хропти, закликати, відбувати, заіржавіти, слабувати,

закидати, іржавіти, кликати, свербіти, вкидати, морщити, гикати, заплескати, близити, завищити, возити, сушити, завозити, нагадувати, ввозити, слугувати, ялозити, торгувати, морозити, чергувати, лити, ворогувати, рибалити, протегувати, хвалити, обчовгувати, жалити, абстрагувати, бувати, відреагувати, забувати.

Вправа 5. Трансформувати дієслова у словосполученнях у форми умовного способу доконаного / недоконаного виду (там, де це можливо). Записати словосполучення парами.

Дівча вередує; хлопець читає газету; комп'ютер працює на повну; старий гидує стравою; вітер гортає сторінки; кіт смикає за мотузку; начальник позіхає в кабінеті; студент складає екзамен; скрипка звучить прекрасно; композитор відпочиває на Ямайці; небо хмариться на дощ; батько гнівається на дочку; руки гладять шерсть; друг рекомендує фільм; жінка годує горобеня; шифрувальник декодує текст; корабель наближається до гавані; голуб туркоче на даху; лікар масажує ногу; спікер згладжує гострі кути; мати віднаджує собаку; чоловік підпирає паркан; вдоволення розпирає душу; тесля чухрає колоду; батько катає дочку; птах літає над нами; собака вилизав тарілку; хтось топче траву; подорожній вертає додому; кондуктор смішно чхає; дитя нюхає пиріжок.

Вправа 6. Із поданого уривку тексту виписати дієслова, ужиті в наказовому способі. Окремо записати синтетичні й аналітичні форми.

Хотів сісти перед вікном, яке хоронить мене від світу, і, дивлячись на дерева власного саду, шепотіти свої, Савичеві чи й чужі вірші. Хотів прочитати в Савичевій книжиці щось таке, після чого позбудуся скутого, насурмленого почуття, що його я назвав «сірим спокоєм». Хай розверзеться тож і небокрай, закляв я, хай таки вирине з нього крилатий кінь, котрий дихає вогнем, – хочу в нього повірити. Тільки тоді зникне вічна перестрашка, що чогось у світі не знаєш і не розумієш, а відтак можна сподіватися і певності, що ти у житті не хробак...

Ми їхали повз вишневий садок, що його я бачив із вікна школи. Біля хати, як і раніше, стояв одягнений у чорне чоловік, і цей чоловік, побачивши нас, раптом ступив назустріч.

– Зачекайте, панове урядові, – сказав він. – Маю до вас дві слові!

– Звати мене Федором на прізвище Куценко, чи Куций, я підсусідок значкового товариша пана Нестора Федоровича. Йшов я у неділю в ніч, о другій годині, із Зіньком Лихачем, своїм шуряком, із шинку Лук'яна Поповича. Коли ж минали ми кошару полкового хорунжого Івана Семеновича, над порожнім ровом знайшли нетямного Івана, що його прізвища я не знаю. То він ледь устав і попросив, щоб відвели його до вівчаря пана хорунжого Маценка Наумця...

Вони спершу злякалися, коли звелася над порожнім ровом біла хитлива постать.

– Люди, зачекайте, – сказав Іван з перестрахом. – Щось водить мною, допоможіть!

(*Валерій Шевчук*)

Вправа 7. Із поданих речень виписати у три колонки дієслова дійсного, умовного й наказового способу.

1. Справжнє щастя приходить після нещастя. // Це друга його ознака. / Справжнє щастя кожен розуміє по-своєму. // Це третя його ознака. // Покажи мені своє щастя... 2. Ти поспішай, мій друже-пейзажисте! // Відбий цю мить, цей світ на полотні: // І це повітря, сонячне і чисте. // І цей мороз, що всівся на вікні. 3. Поспішні оцінки завжди помилкові. // Так ставлюсь і до себе. // Поживу – побачу, який я. // Помру – побачать інші. // От тільки не став би поспіх передчасною моєю // смертю. 4. Як вовкулака попідтинню // Сухий валується полин. // Сивіє сніг, і б'ється синьо // Холодне віття тополин. 5. Бджола – символ трудолюбності. // Трудом ніхто не перевершив її. // Якби люди трудилися так, як вона, // то світ уже б давно купався у розкошах // і красі. 6. Не перервись, моя уяво, // Не перервись думок політ. // Залиш хвалу і хижу славу // Отам, де мій зітреться слід. 7. Прикуті вже до нього руки й ноги, // Прикуті серце і моя судьба… // Й нема на світі коваля такого, // Який би той ланцюг перерубав. 8. Були б на світі вищі я і ти, // Якби нас не закручував до скону // Пустий екстаз мирської суєти // І барабанний галас пустодзвону. 9. Не бійся друга чесних помилок, // А недруга обходь слова нещирі, // Бо носить він за спиною сокиру, // Чатуючи на твій непевний крок. 10. На кожного лягає тінь. // Не від кожного відбивається проміння. // Буває холодно од людей. // О великодушність дерев і трав! // Вертай людям їхню дитинність. // Освячуй святістю своєї чистоти і величі... // Не від кожного лягає тінь. 11. Одну б таку, таку б одну мені – // І можна вже віддатись тишині. // Нехай світилась тиха б ця осонь, // Як сивина переболілих скронь. 12. Хай дихало б всесилля простоти, // Як я і цвіт, як провесінь і ти, // Бо на Землі немає більше втіх, // Ніж слово, що єднає нас усіх. 13. Отак і в житті: сто тенет зайвини // Уперто зірви, обійди, обмини. // І раптом відчуєш у серці політ // І глянеш зіркіше і ширше на світ. 14. Не смійтеся! // Од горя // Передсвіток рида. // Не вискочиш на зорі, // Як атомна біда. // Як жить-то треба тута – // Люби чи не люби. // Якби на вас отрута, // Приатомні дуби!

(*Олексій Довгий*)

Вправа 8. Словниковий диктант.

Дуплекс-процес, дюрометр, дурисвіт, дуумвірат, духоборський, духовно-виховний, душевбогий, душогуб, ебуліоскоп, евакопункт, еволюційно-генетичний, екс-директор, еврибіонт, евтаназія, егейсько-

анатолійський, егоцентризм, езофагокардіографія, еквівалент, еквіритмія, екзогенез, екзогенно-токсичний, екотип, Еклізі-Бурун, екозахист, еколого-біологічний, економгеографія, економіко-політичний, економічно залежний, екосистема, економполітика, ексгумація, екскурсбюро, експедиційно-дослідницький, екс-прем'єр-міністр, експрес-аналіз, експропріація, екстенсометр, екстра-клас, екстракристалічний, екстрасенс, електрично заряджений, електровоз, електродно-соляний, електродоїлка, еліпсоподібний, еліптико-гіперболічний.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Адміністративно територіальний поділ; безгрошовий вексель; вашими милостями; горе цибульне; дати позіхання; ледве пересуватися; тваринницька ферма; загружонність обладнання; вушко голки; якого рожна?; лебедина хода; міряти версти; наглядовий прокурор; спершись руку; платтяна щітка; разбитной малий; цукрові мови; трифазний струм; применшувати гідність; фундаментальное дослідження; хапти за горло; колір обличчя; частина спадщини; шовкопряд; це вам ні що-небудь; південні широти; появлятися за викликом.

Вправа 10. Відредагувати речення.

Товчком к формуваню юридичної лєксики язика хінді стала борьба Індії за не залижність. Данний факт пояснюється бажання донести до широких масс ідею ни залижності та формирування нових політичних сил Індії. На думання С. Бархударова, активний пиріод формуваня функціоних стилєй сучасного язик гінді падає на кінець 19-го століття. Вчений у своєму власному доробку не одноразово згадує роль в цьому процессі відомого індійського літературного та політичного діяльника – Бгаратенду Харішчандра. Іменно його статі та сочинєння, в отлічіє від творів других гінді мовних авторів, було звернені до широкої аудиторії та наближалися до розмовної мови, що проявлялося в лексиці, в синтаксисі, і в фразеології. Харішчандра відомий своєю публіцистикою, там, де активно використовується, і таким чином популяризирується саме юридична лексика.

Більш обнадійливішою стала ситуація після здобування Індією незалежності. 15 серпня 1947 року прем'єр Індії Джавахарлал Неру підняв нат Чирвоним фортом в Делі національной флагг. страна стала незалежною від Британі. 26 січня 1950 року установчі собранія похвалили Конституцію, котрою Індія стала парламентською республікою і в той же день було опубліковано Переклад Конституції Індії з англійської мови на мову гінді. Конституційне розвиття Індії є ярким приміром успіха многовікової борьби за національну не залижність.

20.4. ПРАВОПИС ДІЄПРИКМЕТНИКА

В українській мові вживаються дієприкметники:

І. Активного стану:

а) теперішнього часу на **-чий (-а, -е) –** зрідка: *вико́нуючий, зроста́ючий, мобілізу́ючий, організу́ючий, перетво́рюючий, працю́ючий;*

б) минулого часу на **-лий (-а, -е)**: *зжо́вклий, наві́слий, осі́лий, почорні́лий.*

ІІ. Пасивного стану минулого часу:

а) на **-ний, -а, -е (-аний, -яний, -ений, -єний, -овании, -иовании, --овании, -увании, -ювa-, -ний)**: *(зі́)гнаний, (по)сія́ний, (с)тво́рений, (за)го́єний, (з)будо́ваний, (с)копійо́ваний, (с)формульо́ваний, намі́чуваний, вигото́влюваний;*

б) на **-тий (-а, -е)**: *закри́тий, ми́тий, поча́тий, ужи́тий.*

NB!

а) Дієприкметники на **-тий** утворюються від односкладових дієслівних основ на **-и, -і, -у, -я** (після шиплячого **-а**), **-ер**: *би́ти – би́тий, гріти – гріти́й, взу́ти – взу́тий, взя́ти – взя́тий, м'я́ти – м'я́тий, жа́ти – жа́тий, те́рти – те́ртий.*

б) Паралельні форми на **-тий, -ний** утворюються від дієслів із суфіксом **-н-** (**-ну-**): *верну́ти – ве́рнутий* і *ве́рнений, замкну́ти – за́мкнутий* і *за́мкнений, ки́нути – ки́нутий* і *ки́нений, усу́нути – усу́нутий* і *усу́нений.*

в) Паралельні форми на **-тий** і **-ний** утворюються й від дієслів з основою інфінітива на **-оло**, **-оро**: *коло́ти – ко́лотий* і *ко́лений, поро́ти – по́ротий* і *по́рений.*

Від дієслова *моло́ти* паралельні форми – *мо́лотий* і *ме́лений.*

г) Від інших дієслів утворюються дієприкметники на **-ний**: *вари́ти – ва́рений; верті́ти – ве́рчений, вра́зити – вра́жений, грома́дити – грома́джений, дарува́ти – дарО́ваний, копіюва́ти – копійо́ваний, купи́ти – ку́плений, малюва́ти – мальо́ваний, писа́ти – пи́саний, погаси́ти – пога́шений.*

NB! Дієприкметники від дієслів з основою інфінітива на приголосний, на **-и, -і (-ї)** перед **-ний** мають **е** (після голосних **є**): *запрягти́ – запря́жений, виїзди́ти – ви́їжджений, засі́ді́ти – засі́джений, ви́гоїти – ви́гоєний.*

Вправа 1. Переписати уривок тексту, виписавши з нього дієприкметники.

Може, їх вабило вікно. Ще позаторік його не було, Отава добре пам'ятав, що в цій оберненій до моря стіні кафе «Ореанда» були звичайні два вікна з банальними брижистими шторами з кремової чесучі. Але потім хтось, достосовуючись до моди, вивалив стіну геть і утворений в такий спосіб отвір затулив суцільним склом, привезеним з Артемівська, а то й з самої Німеччини (що теж було модно серед будівельників) і вправно вставленим у ковану залізну раму, вміло тоновану лискучо-чорною фарбою, що вже давало й зовсім не очікуваний ефект поєднання модерну з старовиною, бо чорна залізна рама видавалася мовби кованою в простій сільській кузні, на старезному ковадлі, коло горна і старих міхів, зшитих з грубих шкір, зверху й знизу

триманих дубовими дошками, що мали вигляд набагато побільшених людських долонь, і, коли верхня долоня натискувала на міхи, вони складалися, випускали з себе все повітря, вдуваючи його в горн, і з горна спершу виривався сизий дим, а потім вугілля починало жевріти ясніше і ясніше, а там яріло білим, і залізо, яке розпікалося в горні, а потім вико-вувалося на ковадлі, несло на собі все, що мала кузня: чорноту мертвого вугілля, сизість диму, видмухуваного міхами, яскраві випіки вогню, полиск важких ударів молота і твердого ложа-ковадла.

Але для цих чотирьох чоловіків, які щодня спускалися з гір, де був їхній санаторій, важило, власне, й не саме вікно, і не оте дивно широке скло, і не викувана з чорного заліза рама, якою могли б пишатися на будь-якому європейському курорті.

(*Павло Загребельний*)

Вправа 2. Від поданих дієслів утворити (там, де це можливо) дієприкметники активного стану.

Відпозивати, залипати, запропасти, призивати, вмивати, покивати, зм'якнути, злягти, кивати, заклякнути, заливати, дбати, запивати, обливати, поблякнути, затверднути, коливати, полягти, обникати, похудати, замикати, зжовкнути, залежатися, курликати, обтекти, влежатися, уклякати, звикати, одужати, осоловіти, заблукати, побуряковіти, запасти, кликати, загнивати, одубіти, обпасти, обмокати,занепасти, ослабіти, опасти, спливати, мугикати, підбривати, залягти, гикати, віджити, цигикати, зривати, пропасти, надривати, похилити, ожити, підупасти, забігти, відтанути, замерзнути, облізти, позостатися, заривати, схуднути, ослабнути, щезнути, задубіти, набриднути, огрубіти, заблудити, закривати, заскорубнути, охолонути, застигнути.

Вправа 3. Переписати речення. Розкрити дужки, утворити дієприкметники. Пояснити їх правопис.

1. Зчинилась буря, відміта пісок і насміть сіру на (зрити) бомбами пустир, а ясно-синя пером на крилах птиця проліта по миру, (стривожити) і рада, що земну юдоль квітчану дощі обмиють і освіжать грози (*В. Барка*). 2. Травиночка з рубінчиком роси в зіницях (не захмарити) іскриться (*М. Боровко*). 3. Я – з колишнього Дикого поля, (перевити) піснею й житом, де коли й ночувала сваволя, то на ранок прощалась зі світом ... (*В. Бровченко*) 4. Я пам'ятаю небо (споночіти), як мерехтіння місячне води, її дівоче тіло ласкам вчило, і місяць золотив її сліди (*В. Неборак*). 5. Слід (віднайти) в осаді слідства, підростання в годинниках стріл: двох сіамських близнят сусідство і роздвоєння в центрах тіл (*С. Вишенський*). 6. Безсмертям віє з каменю й від тих (поблякнути) фресок, від іконостасів, де вже давно чернечий гул затих (*В. Вовк*). 7. Ми серед зим найбільше видимі найбільш тверді: мед

(запечатати) у глечиках вода під кригою земля як храм ... (*М. Воробйов*) 8. І ти забудеш, хто ти є, звідкіль прийшов, чого жадаєш, як серце (зранити) своє на синіх хвилях загойдаєш (*Л. Горлач*). 9. Схмеліють полин і чебрець від (пролити) крові. (Розсипати) сіль нагадає різдвяну пургу (*Є. Гуцало*). 10. Вітер, (впіймати) в ребра, (загривити) воля, горда музика степу, велична й проста. Кожен аркуш смачного вкраїнського поля перебито печаттю твого копита (*П. Засенко*).

Вправа 4. Від поданих слів утворити пасивні дієприкметники. Визначити словотвірний суфікс.

Наснажити, розгрібати, кривдити, затребувати, заражати, виспівувати, обнародувати, заощадити, зневажати, садити, погойдувати, знадити, пообскубувати, напомадити, навести, гладити, переслідувати, закладати, здовжити, наслідувати, ввести, завантажити, проповідувати, розкрадати, відвідувати, викладати, позагнуздувати, складати, роздосадувати, виражати, красти, обрадувати, зауважити, згадувати, занедбувати, вести, позатягувати, врівноважити, вражати, смажити, понамальовувати, накладати, приховувати, пробувати, зводити, спростовувати, доводити, використовувати, важити, з'їсти, позрубувати, віднайти, позасновувати, розводити, ображати, застосовувати, винаходити, скеровувати, обійти, проходити, оподатковувати, напрясти, позапаковувати.

Вправа 5. Із наведеного нижче фрагменту тексту виписати дієприкметники. Визначити їхній стан та позначити суфікси.

Який неземний страх налягає на душу, коли, занурений у справи щоденні, які видаються тобі суттю життя твого, зненацька опиняєшся над отхланню вічності і безнадії, бачачи, як найближча тобі людина поволі й неминуче відходить у позасвіття, замкнена у своєму болеві, як церква покинута, мов самотній острів посеред розбурханого моря. Потойбічний холод проникає в неї, вливається такими потужними струменями, що ніякі вогні земні не здатні вже затримати горіння життя в тілі, ніби квола згасаюча зірка посеред безмежної чорноти небес.

Маєш намір порятувати цілу землю, а тим часом безсилий помогти найближчій людині! Так я сидів біля своєї Ганни, брав її прозору руку, тулив свою обвітрену всіма вітрами щоку до її холодного знекровленого лиця і не міг стримати сліз розпуки і каяття. Ганно, Ганно! Як же це? За твою чистоту, безгрішність і така несправедлива відплата. Ти так щедро дарувала життя, а в тебе життя відбирається без милосердя і без милості.

Ще тяжче мені було від думки, що я зраджував Ганну, мав гріх перед нею, хай ще не здійснений, навіть неусвідомлений, захований так глибоко в серці, що й сам не міг його розгледіти, але вже був той гріх, вже кільчився і мав неминуче прорости, зазеленіти, радісно й бурно нищачи все довкола,

розпростуючись пишно і, сказати б, знесамовитіло. Мотря. Мотронка. Роня. Коли заїхав до двору у день свого повернення з Варшави, то першою побачив її. Стояла на ґанку, мовби вичуваючи моє прибуття, мовби ждала там уже багато днів і тижнів, не помічала ні дощу, ні вітру, ні холоду, одягнена абияк, поблискувала сірими своїми очима мені навстріч, притримувала тонкою рукою одяг, який рвав на ній вітер. Стояла, мов гріх втілений.

(*Павло Загребельний*)

Вправа 6. Від наведених нижче дієслів утворити дієприкметники за допомогою суфіксів **-т-** або **-н-(-ен-)**. Якщо можливе паралельне уживання форм – зазначити.

Прокляти, кинути, обманути, стібати, довбнути, обгорнути, збризнути, загарбати, оббити, скубати, обтиснути, відринути, обвалити, зустріти, обвити, рубати, підсмикнути, обдерти, підтягнути, вимкнути, наштрикнути, обдути, заткнути, обернути, зімкнути, поглинути, обжати, звернути, вткнути, обжити, уткнути, діткнути, відтягнути, обігріти, напнути, обім'яти, обкинути, випнути, обіперти, припнути, облити, зіпнути, обмити, стріпнути, обняти, нашкрябати, закласти, обперти, розіпнути, вкласти, замкнути, обприснути, звести, защепнути, обрити, з'їсти, загорнути, обтерти, скинути, вдавати, віднайти, обути, прясти, обшити, важити, оглянути, довбати, огорнути, надбати, окликнути, торкнути, скубнути, просякнутий, завернути, обтиснути, тріснути, згребти, запнути.

Вправа 7. Відредагувати переклад тексту, виписавши з нього дієприкметники.

Склали «раду», звідки почати підкоп і куди направити. Керувати підземними роботами взявся Гордієнко, виучівшійся цьому мистецтву у німецького офіцера; Гордієнко вибрав собі десять грабарів і почав вести міну з яру, який перебував попереду батареї. Дим від знарядь, що стояв там непроглядній хмарою, приховував абсолютно роботи. Така ж, хвилюющаяся белесоватая хмара лежала і на окружних валах; краю її сповзали вниз і тяглися то суцільний, то переривчастою смугою до половини простору між фортецею і козачим редутів, де і зливалися вже з димом козацьких армат.

Мазепа стояв трохи осторонь від батареї і спостерігав за діями знарядь. Земля здригалася під його ногами; пекельний гул оглушав абсолютно Мазепу, хвилі сірчаного диму утруднювали йому дихання.

Урагани битв завжди перш піднімали в Мазепі якесь хмільне збудження і завзяту вдачу, а тепер він, на подив своєму, не відчував нічого подібного, а навпаки відчував якесь гнітюче отупіння; настрій духу його ставало все більш похмурим і викликало невеселі думки ...

Вся ця війна йому представлялася тепер безцільним кровопролітієм і розоренням країни; насильства татар над мирними жителями,

покровительствуйомі ханом і терпимі гетьманом, як неминуче явище військового часу, пошатнули в Мазепі переконання, що союз з невірними прінесе благо рідного краю, і сам Дорошенко здався йому в цю хвилину менш симпатичним. Мазепа нічим іншим не міг виправдати його байдуже ставлення до пожеж і предсмертним криків побратимів, його утримання від протесту проти обурливих безчинств татарської орди, як – чи крайньої слабкістю гетьмана, або його несамовитістю, викликаним неудачамі. Ось і причина, що закрив на все він очі, аби досягти своєї себелюбної мети. Допустивши раз сумнів у користі і благо для країни кривавих навал союзників, Мазепа не міг уже відобразити і прокравшуюсої підозри щодо безкорисливих намірів Дорошенко.

(*Михайло Старицький*)

Вправа 8. Словниковий диктант.

Еліптико-параболічний, Ель-Аламейн, емалеподібний, еманометр, ельзас-лотаринзький, ембріогенний, емоційно-експресивний, емоційно забарвлений, емпіріосимволізм, ендоалерген, ендокринолог, енергетико-зрошувальний, еолово-береговий, епігенез, енергоаналізатор, ентеротоксемія, ентодерма, енцефалогепатоміокардит, епізоологічний, ерзац-барвник, еритробласт, еритрокінетичний, ерозійно-акумулятивний, ерозійно стійкий, ерозійно-глинистий, етико-моральний, еротоманія, ерцгерцог, естакада-платформа, естезіологія, ета-функція, етилацетат, еимологія, етногеографія, етнографічно-побутовий, етнодемографічний, етнолінгвістика, ефірно-ацетоновий, ефіровалеріановий, ефірно-валеріановий, ефіронос, ехінокактус, євроатлантичний.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Артільний людина; великий руки; ввести закон в силу; горіти бажанням; для красного слівця; ємність ринку; одноосібне господарство; пекуче сонце; ув’язнити угоду; витягти корінь; крапля за краплею; місячний камінь; малогабаритні меблі; наводити нудьгу; остаточно розоритися; щільна тканина; круті манери; саме пізніше; урочиста хода; влягтися спати; фізична персоналія; турбот не оберешся; цінний подарунок; приватне листування; шосте відчуття; ескалація воєнних дій; отруйна речовина.

Вправа 10. Відредагувати речення.

Одною серед проблем, котрими займається лінгвістична емоційна теорія, являєцця проблєма універсальності/не універсальності емоцій. Нікоторі дослідники рахують, що емоції не є універсальні, їх прірода зависить віт типа культури, лінгво-етнічної приналежності людини та других

факторів, а тому вони усвоюються в якості певних культурних паттернів, завдані відповідним соціокультурним простором. Другі учені наобіг вважають, що емоції, мая єдинственну біологічну основу, універсальні й не зависять від культурних параметрів. Пребічники третьої, компромісної позиції, вважають, що емоції – це ґенетичний уроджений фєномен, але тільки завдячуючи досвіду люди навчаються культурноспецифічним правила їх вираження. Повністю очевидним, що вивчення способів мовної концептуалізації емоцій в різних лінгвокультурах позване спреяти розвязанню багаточисленних проблем загальної теорії емоцій.

Знаємо, що номінативна щільність вербалізованого емоційного світа в різноманітних етносах й культурах не рідко буває різною. Поскільки саме яскраве концептуалізація емоцій виявляється на метафоричному рівні, ми рішили проаналізувать особлівості вирбалізації таких базових емоцій людини, как радісьть та сум на матеріялі перьсидських ликсичних і фразиологічних одиниць с образним компонентою та про інтерпретувати отримані данні в термінах кодов культури. Мета данної розвідки заключаєцця в визначенні специфіки використання кодов культури в процессі метафоричного назначення психо-емоційних станов людини радість та сум в перській мові.

20.5. ПРАВОПИС ДІЄСПРИСЛІВНИКА

Під час творення дієприслівників у дієслівних основах нейтралізуються грамеми теперішнього та минулого часу, тому, на думку сучасних граматистів[6], недоречно використовувати терміни «дієприслівники теперішнього часу» та «дієприслівники минулого часу».

І. Частина дієприслівників утворюється від основ дієслова теперішнього часу за допомогою суфіксів **-учи-** (**-ючи-**), **-ачи-** (**-ячи-**).

Суфікс **-учи-** (**-ючи-**) виступає в дієприслівниках, утворених від дієслів першої дієвідміни, а суфікс **-ачи-** (**-ячи-**) – у дієприслівниках, утворених від дієслів другої дієвідміни: *беру́ть – беручи́, виробля́ють – виробля́ючи, іду́ть – ідучи́, ка́жуть – ка́жучи; ба́чать – ба́чачи, летя́ть – летячи́, сидя́ть – сидячи́, спля́ть – сплячи́.*

ІІ. Частина дієприслівників утворюється від основ дієслова минулого часу чоловічого роду за допомогою суфікса **-ши-**: *брав – бра́вши, купува́в – купува́вши, купи́в – купи́вши, налетів – налетівши; приніс – принісши, спік – спікши, ста́в – ста́вши*.

[6] Сучасна українська мова: Морфологія : підручник / Л.А. Алексієнко, О.М. Зубань, І.В. Козленко; за ред. А.К. Мойсієнка; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Знання, 2013. – С. 462.

Вправа 1. Переписати текст, знайти і виписати з нього дієприслівники.

Проходячи повз церкву, Кривоніс побачив натовп селян. Жінки над кимсь голосили, а чоловіки стояли похмурі й з-під насуплених брів кидали повні злості погляди на церковну паперть. На паперті стояв, широко розставивши ноги, панок у рогатій шапці й дражливо похитував канчуком. Попереду, заступаючи його від натовпу, крутилися пахолки, теж з канчуками в руках, вимахуючи ними перед очима білявого парубка. Розхристаний парубок поривався до пана. На губах у нього збилася піна. Він силкувався щось крикнути, а з горла виходив тільки стогін, ніби його селяни не притримували, а катували на тортурах.

На парубків крик і жіноче голосіння почав збігатися ярмарок. У пана зникла з обличчя глузлива посмішка, він затривожився, навіть зблід і, враз оскаженівши, закричав на гайдуків:

– В батоги їх, пся крев! Чого роти роззявили!

Натовп трохи подався, але згрудився ще тісніше.

– Бійтеся бога, пане! – вигукнув хтось із натовпу. – Гріх на вашій душі.

– Ви ж її до смерті довели, – сказав другий, – хоч на мертву покладіть милость!

– Бийте моєю рукою! – штурхав панок у плечі пахолків, які не рішались дратувати натовп. – Жовнірів сюди, бунт!

На башті замка сторожа закалатала в залізну плиту. Пахолки, зачувши підмогу, замахали канчуками на всі боки, шмагаючи і чоловіків, і жінок, як худобу. Натовп утяг голови в плечі і мовчки, без крику розсунувся й подався назад, тоді Кривоніс побачив на землі білу, мов з мармуру, жінку. Під мокрою одежею проступало її стрункe тіло і довгі ноги в постолах.

(*Петро Панч*)

Вправа 2. Від поданих дієслів утворити дієприкметники та пояснити їхній правопис.

Шкутильгати, позаглядати, обижати, помножати, продати, заглядати, кульгати, мережати, дожати, зав’ядати, обшмульгати, обожати, заждати, відсвіжати, страждати, похудати, гойдати, додати, продрижати, закидати, удати, дрижати, досаждати, понижати, переждати, принижати, з’їдати, виждати, знижати, побіждати, замордати, наближати, заридати, движати, пообкидати, їдати, розкуйдати, всідати, зобижати, кландати, діждати, розжати, пождати, холодати, випродати, зжати, нуждати, відволодати, розмережати, здати, гнуздати, ви́дати, вида́ти, зажидати, кидати, ридати, набридати, подати, укидати, обридати, придати, вилежати, стидати, обідати, відати, перемежати, заповідати, відповідати, провідати, снідати, забрідати, розгойдати, сідати, насідати, проваландати, осідати.

Вправа 3. У поданих реченнях знайти дієприслівники, визначити спосіб їхнього творення та пояснити правопис.

1. – Вештаючись по Лебединому острову, – розповів професор, – я зацікавився піщаною горою і незабаром впевнився, що пісок, з якого вона складається, має дуже цінну речовину – торіаніт. 2. Есмінець, виявляючи ввічливість, підняв на їхній салют прапор до половини своєї щогли. 3. Двічі підводні човни пускали у «Невтомного» торпеди, і обидва рази есмінець, вдало маневруючи, ухилявся від зустрічі з ними. 4. З виглядом знавця перехожий зупинявся перед вітринами і розглядав виставлені там дорогоцінності, ніби намагаючись визначити їх вартість. 5. Двері відчинися, чоловік увійшов у них, одночасно витягаючи з кишені жилета папірець. 6. Високий, проминувши кількох вартових, зайшов у велику кімнату, де застав лише двох людей. 7. Одні з них засмажували на сонці свої вже з самої весни чорні тіла, другі не вилазили з води, плаваючи різними способами та здіймаючи стовпи бризок. 8. Грицька обрали суддею, і він дав сигнал починати, тюркнувши в сюрчок. 9. Одсапуючись, він перекинувся горілиць, добродушно усміхався на жарти рибалок і спочивав, лежачи на воді. 10. До Люди й Марка наближались інші хлопці й дівчата і, вигукнувши свої зауваження про змагання, повертали до берега.

(Із творів *Миколи Трублаїні*)

Вправа 4. Із поданих речень виписати дієслова та за можливості утворити дієприкметники та дієприслівники.

1. Пересвічуся і пересвічу. // Зостанусь в тебе променем в очу. // Нехай той промінь осява твій шлях, // Нехай відводить біди всі і страх. 2. Скіфський дім – кибитка на колесах – // Докотився, долетів до нас. // Й ще димком легесеньким на плесах // Нависа над нами скіфський час. 3. Я поїду в гості до калини, // Із якою бачився давно. // Вигаптують квітами долини // Мого слова біле полотно. 4. Рідне сонце молодого літа // Мене вгорне золотим крилом. // І висока дума в морі жита // Встане, мов тополя, за селом. 5. На вигоні трава пробилась. // Злетіла з вулика бджола. // І перша злива прокотилась // над світлим усміхом села. 6. Налився по вінця день весінній // і в теплім променеві стих. // Над садом щебіт ластів'їний // летить, немов дитячий сміх.

(*Олексій Довгий*)

Вправа 5. Переписати уривок тексту і виписати з нього у дві колонки дієприкметники та дієприслівники.

І тоді сталося чудо. Воно налетіло з-за вигину гостроколу, сяйнуло золотом волосся, білими ноженятами й рученятами, воно підбігло до знавіснілих, засапаних, здичавілих, вдарило маленькими кулачками по пухкій Ситниковій спині, заплакало-закричало: «Пустіть! Пустіть його!»

Сотник хотів відтрутити дитину, він недбало погорнув дівчинку товстою рукою, тоді Величка вчепилася зубами йому в палець, Ситник завив від болю, спробував висмикнути пальця, але гострі зуби ще глибше вп'ялися йому, не думаючи, вдарив дівчинку вільною рукою. А Сивоок у цей час намагався підвестися, якби тільки йому вдалося стати на ноги та ще аби він хоч на два-три роки старший, щоб міг подужати оцих обох, о якби!

Але Тюха згріб його знову, налягаючи на спину, тільки й устиг Сивоок наставити голову в черево Ситникові, який, розправившись з дочкою, знов повертався до нещасного хлопця, і чи то сам Ситник з розгону наштрикнувся на голову, чи малий зумів наддати вперед, а тільки товстун здивовано гикнув, пустив очі під лоб, промимрив: «Убив!» – і м'яко осів назад. Тюха пригнітив Сивоока до землі і став ждати, що буде далі. Але тут знову набігла Величка, яку батько відкинув був геть, не помітивши, в якому стані Ситник, знову кинулася на нього, знов учепилася зубами йому в руку, і біль повернув череваня до тями, той змахнув рукою, відбиваючись од Велички, швидко підхопився, заревів до Тюхи: «Тягни його до ями!»

Так Сивоок опинився в ямі, виритій у кутку Ситникового дворища, прикритій зверху товстими колодами, ще й приваленій потім важучим каменем.

Глечик з водою і крихкий просяний плескачик – ото й усе, що йому іноді подавав Тюха з вдоволеним посопуванням: радий був мати товариша по кабалі, до того ж ще більш успослідженого, спущеного вже й зовсім низько. Сивоок до нього й не обзивався. Що б то дало? Той, хто помагав закинути тебе в яму, не ворухне й пальцем, аби ти звідти видобувся. Це вже так. Мудрості великої тут не треба.

(*Павло Загребельний*)

Вправа 6. Від наведених нижче дієслів утворити (там, де це можливо) дієприслівники недоконаного виду минулого й теперішнього часу. Записати у дві колонки відповідно.

Зв'язати, умножати, бризкати, пожати, недужати, мизкати, захекати, рожати, лизкати, вихожáти, дзизкати, ржати, божкати, дужати, позагрузати, чекати, надолужати, хекати, мужати, фекати, пужати, кумекати, загружати, мекати, водружати, задержати, плекати, одужати, зачавкати, кружати, мекекати, виказати, отяжати, цобкати, уговкати, егекати, одвільжати, гекати, стяжати, векати, вислизати, екати, низати, ужати, падкати, загризати, сказати, ладкати, зализати, залізати, бекати, підлізати, цявкати, злізати, рявкати, різати, підрізати, замовкати, отверзати, нявкати, дерзати, дзявкати, відказати, замерзати, винизати, бовкати, обмурзати, намерзати, блявкати, терзати, цівкати, лузати, тевкати, загрузати, кевкати, вгрузати, тузати, бевкати, в'язати, хававкати, гавкати, кавкати, хавкати, чавкати, шавкати.

Вправа 7. Відредагувати фрагмент тексту. Виписати дієприслівники та пояснити їхній правопис.

Коврин говорив ласкаво і периконливо, а вона продовжувала плакати, здригаючись плечама і стискаючи руки, як ніби її справді спіткало страшне не щастя. Йому було шкода її тим сильніше, що горе у неї було не серйозне, а страждала вона глибоко. Яких дрібниць було достатньо, щоб зробити це створення нещасним на цілий день, та й, мабуть, на все життя! Втішаючи Таню, Коврин думав про те, що, крім цієї дівчини і її батька, у всьому світі днем з вогнем не знайдеш людей, які любили б його як свого, як рідного; як би не ці дві людей, то, мабуть, він, втративши батька і матір у ранньому дитинстві, до самої смерті не дізнався б, що таке щира ласка і та наївна, нерозмірковуюча любов, яку живлять тільки до дуже близьким, кровним людям. І він відчував, що його напівхворий, знервованим нервах, як залізо магніту, відповідають нерви цієї плаче, здригається дівчата. Він ніколи б вже не міг полюбити здорову, міцну, червонощоку жінку, але бліда, слабка, нещасна Таня йому подобалася.

І він охоче гладив її по волоссю і плечах, знизував їй руки і витирав сльози ... Нарешті вона перестала плакати. Вона ще довго скаржилася на батька і на свою важку, нестерпне життя в цьому будинку, благаючи Ковріна увійти в її становище; потім стало мало-помалу посміхатися і зітхати, що бог послав їй такий поганий характер, врешті-решт голосно розсміявшись, назвала себе дурепою і вибігла з кімнати.

Коли трохи згодом Коврин вийшов в сад, Єгор Семенович і Таня вже як ні в чому не бувало гуляли поряд з алеї і обидва їли житній хліб з соли, так як обидва були голодні.

(*Антон Чехов*)

Вправа 8. Словниковий диктант.

Євро-африканський, євробанк, європейсько-азіатський, Євросоюз, євшан-зілля, єдинобожжя, єгипетсько-турецький, єдиновладдя, єй-богу, ємнісно-омічний, єнотоподібний, жанрово-драматичний, жаровитривалий, жар-птиця, желатиново-гліцериновий, желатиноподібний, жерстяно-штампувальний, жертвопринесення, живильник-змішувач, живодайний, живокіст, жиробанк, житлово-будівельний, житловідділ, житлово-офісний, житломасив, жінколюб, житньо-пшеничний, життєвідчування, життя-буття, жінконенависник, жниварка-самоскидка, жовто-блакитний, жовтобрюх, жовтóзем, жовтофіолевий, жовтувато-білий, жорстковолосий, жорстко-пластичний, жорстокосердий, жук-короїд, жуколовка, жукоподібний, журнально-газетний.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Акцизне оподаткування; без грошовий розщот; валютна котирування; говорити шпильки; рушійна сила; ледь вловимий аромат; жорсткий вагон; закрутити голову; йти під гору; як в воду канув; лягти головою; влучне порівняння; піднебінна фіранка; оголошувати про свою незгоду; переливати всіма кольорами веселки; звільнитися від тягаря; світла тиждень; губитися з уваги; ущербний місяць; фактичний стан справ; клопітка заняття; відцентровий рух; часткова непрацездатність; широта інтересів; це не в моїй владі; яблучний сік.

Вправа 10. Відредагувати речення.

Новий єтап в становлинні й росвитку Київської братньої школи зв’язан з деяльністю Петра Могили. В 1627 рокі, після смерті Захарії Копистенського, новим архі-мандритом вибирають Петра Могила, а вже в 1632 році він становицця метрополитом Київським, Галикським і всієї Руси. Одним з первих політичних шагів, котрі робе Петро Могила – це заручени підтримкою козаків, поскольку новій мітрополит добряче розумів, що після потері по католиченої шляхти, козакство стало ведучою верствою в суспільстві, яку особенно підтримувало селянство. Наступним шагом Петра Могили стала літургійная риформа, котра состояла в розробці та оформлянні православного богословья. Метрополитові належеть авторування декількох фундаментальних бого словських творів, в частності *«Православне сповідання віри»* (1629 р., 1639 р.), який був затверджений вселенським патріархами і став у ті времена чуть лі не єдиною основою віровчення православного миру. Крім того, Петро Могила возглавлює Лаврський учений гурток та друкарню і уводить до обороту латинський та польський шрифти, що зіграло важну роль в інтеграції української культури в тогдашній освітний європейський просьтір. Для цього необходімо було создать школу, котра б отвічала всім європейським примірникам. Тому в 1631 році Петро Могила відкреває Лаврську школу у Троїцькому монастері Києво-Печерської лаври. Про учбову програму новостворинної школи ми можемо почитати у панегірику «Євхаристиріон», де був складений учнями даного освітнього закладу у 1632 році.

Завдання для самоконтролю.

1. Охарактеризувати особливості правопису іменників, що належать до першої відміни.
2. Назвати особливості правопису іменників, що належать до другої відміни.
3. З’ясувати особливості правопису іменників, що належать до третьої відміни.
4. Іменники четвертої відміни. Навести коротку характеристику та назвати основні правописні рекомендації.
5. Коротко охарактеризувати та визначити правописні особливості іменників групи pluralia tantum.
6. Назвати основні рекомендації до правопису прикметників твердої та м’якої групи.
7. З’ясувати основні правила творення ступенів порівняння прикметників, проілюструвати прикладами.
8. Визначити особливості правопису та відмінювання числівників.
9. Пояснити особливості узгодження числівників з іменниками.
10. Назвати правописні особливості займенника в сучасній українській мові.
11. Правопис дієслів української мови. Зміни приголосних у дієсловах, дієприкметниках і віддієслівних іменниках. Атематичні дієслова.
12. Визначити особливості правопису дієслів майбутнього та минулого часу.
13. З’ясувати особливості правопису дієслів умовного та дійсного способу, інфінітивних форм.
14. Пояснити особливості правопису дієприкметника та дієприслівника в сучасній українській мові.

ПРАВОПИС СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

§ 21. ГРАФІЧНЕ ПОЗНАЧЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ

I. L у словах іншомовного походження передається твердим або м'яким **л** – залежно від того, як узвичаєне те чи інше слово в українській мові:

а) **L** твердим (**л, ла, ло, лу**) у словах: *арсена́л, ба́л, вулка́н, інтегра́л, Інтернаціона́л, фо́рмула; блок, велосипе́д, Тулу́за* та ін.

б) **L** м'яким (**ль, ля, льо, лю**) у словах: *автомобі́ль, асфа́льт, вакуо́ля, пілю́ля, поля́рний, туберкульоз, Золя́, Лю́тер, Рафае́ль, Саду́ль, Те́льман* та ін.

Сполучення **Le** передається через **ле**: *біле́т, еле́ктрика, желе́, Галіле́й, Ле́ссінг.*

II. G і **h** звичайно передаються літерою **г**: *аванга́рд, агіта́ція, агре́сор, Гюго́, Магоме́т.*

В окремих словах англійського походження **h** передається літерою **х**: *хо́бі, хоке́й, Хемінгуе́й* та ін.

NB! У прізвищах людей допускається передавання звука **[g]** двома способами: шляхом адаптації до хвукового ладу української мови – буквою **г** (*Верґі́лій, Ґарсі́я, Ґе́гель*) і шляхом імітації іншомовного **[g]** – буквою **ґ** (*Верґі́лій, Ґарсі́я, Ґе́ґель*)

III. F і **ph** передаються літерою **ф:** *фа́брика, факт, фарту́х, фах, фая́нс, федеративний* тощо.

Th залежно від того, як слово узвичаєне в українській мові, передається то літерою **ф**: *арифме́тика, ефі́р, ка́федра, логари́фм, міф, орфогра́фія,* – то літерою **т**: *бібліоте́ка, ортодо́кс, ортопе́дія, теа́тр, тео́рія*.

IV. У загальних назвах іншомовного походження приголосні звичайно не подвоюються: *акумуля́ція, баро́ко, беладона, комуна, лібре́то, піанісимо, піцика́то, стака́то* та ін.

Тільки в окремих загальних назвах зберігається подвоєння: *анна́ли, бо́нна, бру́тто, ва́нна (ва́нний), мадо́нна, ма́нна (ма́нний), мо́тто, не́тто, па́нна, панно́, пе́нні, то́нна, більль, бу́лла, ві́лла, мулла́, ду́рра*.

При збігу однакових приголосних префікса й кореня подвоєний приголосний маємо лише тоді, коли в мові вживається паралельне непрефіксальне слово з тим самим значенням: *апперце́пція* (бо є *перце́пція*), *іммігра́ція* (бо є *мігра́ція*), *інновація* (бо є *нова́ція*), *ірраціона́льний* (бо є *раціона́льний*), *ірреа́льний* (бо є *реа́льний*), *контрреволю́ція* (бо є *револю́ція*), *сюрреалі́зм* (бо є *реалі́зм*).

NB! Коли непрефіксальне слово своїм змістом далеко відходить від префіксального (напр.: *нота́ція – анота́ція, конота́ція),* приголосний не подвоюється на письмі.

Подвоєні приголосні зберігаються в географічних, особових та інших власних назвах: *Андо́рра, Гаро́нна, Голла́ндія, Калькýтта, Маро́кко, Міссу́рі, Ні́ца, Ренн, Я́ффа, Бе́тті, Джо́нні, Мю́ллер, Руссо́, Фламмаріо́н, Ши́ллер*.

NB! Подвоєні приголосні зберігаються й в усіх похідних словах: *андо́ррський (Андо́рра), марокка́нець (Маро́кко), я́ффський (Я́ффа).*

V. Буквосполучення **ck**, яке в англійській, німецькій, шведській та деяких інших мовах передає звук [**k**], відтворюємо українською літерою **к**: *Ді**к**енс, Джé**к**сон, Те**к**ерей, Бу́**к**інгем, Ру́дбе**к**, Ше́рло**к***.

Вправа 1. Прочитати текст, знайти і виписати з нього слова іншомовного походження.

Втім, ні численні виснажливі допити Ді’Анно та Рейеса, ні ретельна перевірка магніто-резонансного томографа не дали результатів. Апарат виявився справним і працював, мов швейцарський годинник. Незалежний експерт підтвердив слова австралійця стосовно того, що інцидент, який трапився у клініці Калами, є неможливим, якщо тільки черепок того білошкірого бідолахи не був викладений зсередини якимись металевими пластинами, котрі під дією магнітного поля розірвали його довбешку. Однак металевих пластин не було, а нові обстеження тіла нічого суттєвого не дали. У крові малого виявили цілий букет гормональних стероїдів, зокрема, альдостерон, і це було дивно, але аж ніяк не пояснювало, з якого дива голова хлопчика репнула, мов перестигла абрикоса. В усіх інших аспектах то був цілком звичайний дванадцятирічний хлопчак.

Ще більш дивно склалась ситуація з ідентифікацією пустельного знайди. Його ніхто не шукав. Ні до, ні після інциденту ніхто не звертався в поліцію із заявою про зникнення білявого хлопчика, жодна родина під час відпочинку в Чилі не губила дітей, до МЗС не надходило жодної ноти від посольств іноземних держав. Скрупульозний пошук у базі даних митної служби серед іноземців, які в’їжджали в країну за останні півроку, також нічим не допоміг. Формально пацана просто не існувало.

Слідство зайшло у глухий кут.

А потім... Ніхто не хотів ще більших проблем. Одного дня тіло хлопця відвезли назад в Атакаму і закопали на пустирі за Каламою. Кримінальну справу спалили (в буквальному сенсі), а Френку Ді’Анно наказали забиратися геть (для певності влупивши у паспорт яскраво-червону печатку «ДЕПОРТОВАНИЙ»). Що він із радістю виконав.

(*Макс Кідрук*)

Вправа 2. Записати подані слова фонематично та з'ясувати, з якої мови їх було запозичено.

Йоганнесбург, брутто-тонна, абсорбційний, блаженний, вілла, бонна, балон, белетрист, винний, беладона, зумер, анексіоніст, абат, аннали, Аннам, акліматизація, ігуменя, гонокок, анотація, абревіатура, акредитив, агітаційно-масовий, бабіт, авторизований, абераційний, гібон, акумулятор, Мекка, акордеон, газовий, Авакум, авіаційний, акомодаційні, Кентуккі, аглютинативність, акуратний, брутто, мокко, букер, авізованого, акордно, Брюгге, лаколіт, анульований, леггорн, автопромисловість, Люгер, марокканець, логин, коки, Малакка, сугестивність, бакара, тобоган, Аддис-Абеба, бароко, буддизм, Огій, Акерман, акомпанемент, акорд, Аккра, диплокок, аддуктор.

Вправа 3. Переписати речення та розкрити дужки. Пояснити правопис слів.

1. Пробле(м)а функціонува(н)я термінології в текстах художнього стилю розглядалася мовознавцями як у загальнотеоретичному, так і в прикладному аспектах (*М. Сапун*). 2. Спонта(н)а мовленнєва діяльність ґрунтується на власній мовній ініціативі мовця та на його здатності до імпровізації (*С. Світич*). 3. Відомо, що водомісткість «Новика» дорівнювала 1300 то(н)ам (*М. Трублаїні*). 4. Я їх збирала, та опісля дивилася в долину так довго, що а(н)емони в'яли в моїй руці. І тополя стояла немов Єзе(к)їїль (*П. Килина*). 5. Заквітчались скверики нарци(с)ами, вбралася черешня у фату, вкрились верби золотими ризами і на сонце під дощами ждуть (*О. Де*). 6. Експре(с)ії смородини і м'яти. Експре(с)ії тройзілля і хвощів. О а(с)онанси ластівок крилаті й чіткі а(л)ітерації шпаків! (*Є. Гуцало*). 7. Коли ж це сталося, що ти – давно не я? – Пливе беззвучно, за крайнебом тане, як біла караве(л)а, молодість моя (*П. Осадчук*). 8. Лиш той а(л)юр нам душу рве на клапті – вихрасті гриви, ганаші кутасті (*А. Мойсієнко*). 9. Клонить голову кінь сумовито, трудящо (адже важко й людині збагнути добу). Вислозадий Пега(с) з і(п)одромним ледащом прославляють конячого роду ганьбу (*П. Засенко*). 10. А ще мені жаль, мамо, моєї коштовної крові, од якої от-от трісне жил запітнілий кришта(л)ь (*О. Забужко*).

Вправа 4. Переписати слова. На місці крапок поставити (там, де це необхідно) потрібні літери.

Аб...атиса, кас...ія, глік...оген, абер...ація, бімс..., кас...ир, абсцес..., біметал..., Кас...іопея, біл...ь, абсцис...а, біл...ьйон, канел...юра, бієнал...е, аванс..., біг...ль, кас...етка, берил...ій, авок...адо, бетон...ик, магістрал...ь, бензол..., автоекспрес..., бендлідер..., лок...атор, Білорус...ь, аг...лютинація, бел...етристика, кас...атор, аг...ностик, глос...а, кан...онада, аг...ресія, кас...а, ад...ажіо, кантат...а, ад...іс...онова хвороба, кан...ібал, ад...укція, кан...а,

ад...сорбент, гротес...кно, бак...ара, грос...мейстер, бал..., грос...бух, бал...ада, грип...увати, бал...аст, грас...ирування, бал...істика, грам...офон, бал...он, грам...атика, бал...отуван...я, грам..., бандерол...ь, гот...ентотка, бан...ер, держап...арат, бар...аж, метал...ургійний, бар...икада, гонокок..., Бас...а протока, гомоген...ість, бас...ейн, Гол...андія, бат...ерфляй, гол...андець, бацил...а, глос...арій, бек...манія, гліс...ер, бел...адон...а, гліс...андо.

Вправа 5. Відредагувати за потреби наведені нижче сполуки слів. Пояснити їхній правопис.

Полотно із зображенням Мадонни; слід вимірювати в Максвелла; доглядати за мандарінніком; враховувати маневреність; манкірувати гостем; зустріч біля маремми; нахабний марокканець; база на Маршаллових островах; перебувати під пресом; не переносити запах нарцисів; підтримувати комунікацію; руйнувати корупційні схеми; поїздка в Ніццу; провести Нуліфікація закону; досліджувати нуммуліт; окказиональное словотвір; оклюдованого газ; стратити адептів окультизму; вводити окупаційне положення; провести прибирання паккамери; використовувати у виробництві паладій; рекомендувати паліатив; проводити вимірювання паллографом; прикріпити панно; вирощувати Сабаділла.

Вправа 6. Виписати слова іншомовного походження із поданого тексту та пояснити їхній правопис.

Актуальність статті зумовлена спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення мови ЗМІ та лексико-стилістичних засобів створення образу держави у них. Одним із таких засобів є вторинні номінації. Вторинна номінація, або перифраз, є поширеним лінгвістичним прийомом та проявом комунікативно-прагматичної спрямованості газетних статей. Під номінацією розуміють процес називання предметів та явищ за допомогою окремих слів та словосполучень. У статті мова йде про вторинну номінацію, або про вторинні знакові утворення. Вони містять характеристику ставлення до предмета, етнокультурної ситуації, події, особи, факту. Потреба у використанні вторинної номінації у тексті статей викликана, насамперед, необхідністю пояснення таких понять, що можуть бути незрозумілими для масового читача. Основною характеристикою вторинної номінації є її постійне чи повторюване вживання біля зображуваного об’єкта, а вживання такої номінації без об’єкта все одно викликає асоціації з ним. Спираючись на дослідження лінгвістичних особливостей оцінки, слід відмітити, що вторинні номінації містять оцінку об’єкта, її підстави, а суб’єктами оцінки можуть виступати газетний дискурс в особі адресанта та адресата.

У французькому газетному дискурсі зустрічаються вторинні номінації політичних діячів, географічних назв тощо. Їх аналіз дає можливість виявити уявленнєві стереотипи, ознаки та конотації, якими наділяються українські

антропоніми і топоніми у французькому газетному дискурсі. Це так званий ономасіологічний портрет, що ґрунтується на фактах номінативного втілення знань про об'єкт дійсності.

(*О.В. Семида*)

Вправа 7. Відредагувати текст та пояснити правопис слів іншомовного походження, з'ясувавши країну походження.

Спецкурс «Основи перекладу» призначений для студентів старших курсів, аспірантів, і фахівців, які вже оволоділи основами граматичного, лексичного мінімуму з англійської мови за своєю спеціальністю і бажають удосконалювати основні прийоми перекладу професійних текстів, при цьому не будучи філологами або лінгвістами.

Перекладацька практика як навчальна діяльність студентів немовних вузів спирається на найсучасніший рівень розвитку різних наук, в тому числі економічних. Точність і правильність перекладу професійних текстів в повній мірі залежить від того, наскільки правильно перекладач визначає і розуміє граматичні структури, синтаксичні конструкції, структуру пропозиції. Однак для виконання перекладу знань граматики, способів передачі граматичних явищ, термінології мало з простої причини. Студенти, які починають практику в перекладі не мають достатньо компетенцій, досвіду і практики володіння офіційною промовою, як на рідному, так і на іноземній мові. Відповідності термінів можна досить швидко знайти в спеціальних перекладацьких словниках, а той час як пошук відповідної граматичної форми або синтаксичної конструкції може виявитися досить довгим, якщо не знати перекладацького відповідності певного граматичного елемента, а так само відсутність хоча б початкових знань або відомостей про тему тексту, що перекладається.

(*Л.О. Смолякова*)

Вправа 8. Словниковий диктант.

Заарештований, за безцінь, завбачення, заввишки, завиткоподібний, завкафедри, заводоуправління, загальноекономічний, загострено-витягнений, заглибоко, задекларований, задньоязиковий, задумливо-сумний, законодавчо-дорадчий, законопроект, закордон, залізисто-кварцитовий, залізоазбестовий, залізокам'яний, залізо-магнезіальний, залізоносний, залізоподібний, залізочавун, запозавчора, залозисто-м'язовий, залозкоподібний, замок-шарнір, запанібрата, запахопоглинач, запівдарма, заповідно-мисливський, заполітизований, зпахисно-шумовий, збезземелений, заставоутримувачка, захисно-герметичний, західноальпійський, збільшувально-згрубілий, збірно-монолітний, зброєносець, зварювально-монтажний, збезчещений, звіддавна.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Абоненська скринька; безцінні скарби; поворотана тара; смуток снідає; дача свідчень; їхати на чужий спині; палкий поцілунок; сповільнювати темпи; грати на руку; як оселедців у бочці; лізти на рожон; блимнула здогадка; небо з макове зернятко здається; навколишнє життя; батіг лука; низького рівня заряду акумулятора; позначитися хворим; худий вугілля; розуму не позичати; фігурні дужки; хижий птах; кольору воронячого крила; годинникова майстерня; нишпорити очима; щитовидна залоза; епоха Відродження; ювелірна промисловість; ядерна зброя.

Вправа 10. Відредагувати речення.

Пиревод ономастіческих реалій сказочного текста пиридбачає збиреженя націоналістичного кольориту, втілення авторського задуму та урахуваня можливостів сприйманя, осмислення і розуміння значення переведених ономастіческих реалій головним адресатом текста каски – дитиной.

Реальні антре-поніми, которі використовуюцця у вивчаємому матеріалі, в україномовних перекладах відтворюються з допомогою транскрипції та транслітерації. В залежності від словотвірної моделі деривації антропоніма культурологічними маркерами позначаючими національну належность виступають характерні форманти, апелятиви та при йменники. В частності, закінчення *-mann, -er, -el, -ern* як для чоловічих, так і для жіночих прізвищь, *-in* для жіночих прізвищ являюцця антропонімічними формантами, котрі зв'язують носіїв цих онімів із німецьким етносом, напр.: *Paulmann, Droßelmeier, Brakel, Nebelstern, Frau Feldheimerin, Frau Rauerin.* Тобто, вказівка на национальность, до которой приналежить казкова персона закладена уже в формі імені і дана належність повністю відтворюється в україномовних перекладах із допомогою транскрипції, щоправда, у пирикладах жіночих прізвищь, наведених вище, українською мовою закінчення *-in* втрачається: *пані Фельдгеймер, пані Рауер*.

Апелятивами собственних імен являюцця часто увічливі звернення, що є різними для кожного народу і кожної культури і потому несуть в собі соответственне культурологічне навантаження.

§ 22. ПРАВОПИС ЗВУКА *j* ТА ГОЛОСНИХ

I. Відповідно до вимови **j** у словах французького походження передається через **ж**: *жабо́*, *Жа́нна*, *журі́*; у словах англійського походження – через **дж**: *джаз, дже́мпер, Дже́рсі*; у словах іспанського походження – через **х**: *ху́нта*, *Бадахо́с*.

II. Початкове **ie** (**hie**) передається через **іє**: *ієра́рх*, *ієра́рхія*, *ієро́гліф*, але: *єзуї́т*, *є́на*, *є́на* (грошова одиниця Японії), *Єрусали́м*. Початкове **je** передається через **є**: *є́всен*, *Є́сперсен*.

III. Початкові **io**, **yo**, **jo** передаються через **io**, коли в українській мові вони вимовляються як два склади: *іон*, *іоніза́тор*, *Іоні́чне мо́ре*; через **йо**, коли вони вимовляються як один склад: *йод*, *йо́та*, *Йорда́нія*, *Нью-Йо́рк*, *Йо́сип* та ін.

IV. I, **y** (а також **u** німецького дифтонга **eu**) у позиції між двома голосними (в іноземній мові) в загальних назвах звичайно передаються окремим знаком: *конве́єр*, *лоя́льний*, *плея́да*, *роя́ль*, *саквоя́ж*, *секво́я*, *фая́нс*, *феєрве́рк*, але: *Гава́йї*, *Го́йя*, *Сово́йя*, *Фейєрба́х*; також *ма́йя* (народність), *фойє́*.

V. Залежно від позиції та вимови в українській мові **і**, **у** (ігрек) передаються також літерами **і**, **ї** та **и**.

А) **І** в словах іншомовного походження пишеться:

1) На початку слова: *іде́я*, *інстру́кція*, *інтернаціона́льний*; *Індія*, *Іспа́нія*; *Ібсен*, *Ізабе́лла*.

2) Після приголосного перед голосним, **є** та **й**: *геніа́льний*, *діале́ктика*, *матеріа́л*, *кліє́нт*, *гіє́на*, *революціоне́р*, *ра́діус*, *ра́дій*, *тріу́мф*, *аудіє́нція*, *Віардо́* та ін.

І в середині слова перед голосним іноді переходить у **й**: *бар'є́р*, *курйо́з*, *серйо́зний*, *ар'єрга́рд*, *кар'є́ра*, *п'є́са*.

Іа в кінці слова передається через **ія**: *арте́рія*, *інду́стрія*, *исто́рія*, *хі́мія*.

3) Після приголосних перед наступними приголосними і в кінці слова в особових іменах і географічних назвах: *Ка́прі*, *Лісабо́н*, *Міссісі́пі*, *Нагаса́кі*, *По́ті*, *Со́чі*, *Севі́лья*, *Сі́дней*, *Грімм*, *Россі́ні*, *Ді́зель*, *лісабо́нський*.

NB! Власні імена, які стали загальними, пишуться за правилами правопису загальних назв іншомовного походження: *ди́зель*, хоча *Ді́зель*.

4) Після приголосних у кінці невідмінюваних слів: *мерсі́, парі́, таксі́, журі́, коліб́рі, візаві́, парі́*.

5) Перед наступним приголосним у таких невідмінюваних словах, як *гра́тіс*, *піані́симо* й под.

6) Після приголосних **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** перед наступним приголосним (правило «десятки»): *бі́знес, пілóт, вібрáція, акадéмік, фінáнси, грáфік, гімн, кінó, архі́в, хі́мія, літерату́ра, респу́бліка, комуні́ст, ні́ша*.

NB! У низці слів іншомовного походження, які давно засвоєні українською мовою, після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** відповідно до вимови пишеться **и**: *бурми́стер* (але *бургомі́стр*), *ви́мпел, єхи́дна, імби́р, кипари́с, лима́н, ми́ля, мирт, ни́рка, спирт, химе́ра* та ін.). **И** пишеться також у словах церковного вжитку: *дия́кон, єпи́скоп, єпити́мія, єпитрахи́ль, камила́вка, ми́тра, митрополи́т, християнство* та ін.

Б) **Ї(ї)** пишеться після голосного: *проза́їк, моза́їка, наївний, руїна, Каїр, Єнеїда, Ізмаїл*.

Але в складних словах, в яких перша частина закінчується голосним, на початку другої частини пишеться **і**: *староіндійський, новоірла́ндський*; так само **і** пишеться після префікса, що закінчується на голосний або приголосний: *доісторичний, антиісторичний, поінформува́ти; безіде́йний, дезінфе́кція, дезінформа́ція* тощо.

В) **И** в словах іншомовного походження пишеться:

1) У загальних назвах після приголосних **д, т, з, с, ц, ж (дж), ч, ш, р** перед наступним приголосним (правило «дев'ятки»): *ди́зель, дина́мо, дисципліна; інститу́т; зигза́г*; *фізи́чний; систе́ма, ситуа́ція; цисте́рна, ци́фра; режи́м, джи́нси, джигі́т; речитати́в; ши́рма, шифр; бригада́, риф, фа́брика*.

2) У географічних назвах з кінцевим **-ида, -ика**: *Атланти́да, Анта́рктика, А́рктика, А́фрика, Ба́лтика, Ко́рсика, Ме́ксика*.

3) У географічних назвах після приголосних **ж, ч, ш, щ, дж, ц**: *Алжи́р, Вашингто́н, Вірджи́нія, Жиро́нда, Ле́йпциг, Цинда́о, Чика́го*, але перед голосним і в кінці слова пишеться **і**: *Віші́, Шіофок*.

4) У географічних назвах із звукосполученням **-ри-** перед приголосним (крім **j**): *Ри́га, Рим, Пари́ж, Брита́нія, Мадри́д, Цю́рих, але: А́встрія, Ріо-де-Жане́йро*.

5) У ряді інших географічних назв після приголосних **д, т** та в деяких випадках згідно з традиційною вимовою: *Аддúс-Абéба, Аргентúна, Братисла́ва, Бразúлія, Єгúпет, Єрусалúм, Палестúна, Сúрія, Сицúлія, Скандина́вія, Тибе́т* та в похідних від них: *аргентúнець, аргентúнський* та ін.

6) У словах, запозичених з французької мови, після шиплячих **ж, ш** пишеться **у**: *брошу́ра, журі́, парашу́т*, а також у словах *парфу́ми, парфуме́рія*.

VI. Е передається літерою **е**: *ква́тор, екзамена́тор, ідеа́л, силуе́т, теа́тр, фаето́н, філе́; Есхі́л*.

VII. Звук **J** на письмі передаємо відповідно до вимови іншомовного слова буквою **й**, а в складі звукосполучень [je], [ji], [ju], [ja] буквами **є, ї, ю, я**,

пор.: *Євро́па, європе́єць, єно́т, е́ресь, Є́мен, Євфра́т, Євра́зія, лоя́льний, секво́я, Юнона, Їтс*.

Після апострофа, **е, і, й, ь** пишеться **є**: *бар'є́р, п'єдеста́л, конве́єр, феєрве́рк, абітурієнт, пацієнт, Дієго, Трієст, Сьєрра-Леоне*. Але після префіксів і споріднених з ними елементів пишеться **е**: *діелектрик, реевакуа́ція, реемігра́ція* та ін.

NB! У словах *траєкто́рія, проє́кт, проє́кція* пишеться **є**.

Вправа 1. Із поданого фрагмента тексту виписати слова іншомовного походження та пояснити написання в них голосних.

Універсальний символ з умовною назвою «світове дерево», «втілення універсальної концепції світу», модель зв'язку Всесвіту, часопростору і людини утворюється широким колом ізоморфів з символічними значеннями, які в сукупності структурують, організують міфопоетичну картину світу і значною мірою впливають на мовну і концептуальну картини світу етносу. Цим визначається зацікавленість лінгвістів у вирішенні природи ізоморфізму (ізофункціональності) образів Світового дерева (СД).

Питання ізоморфізму Світового дерева є також резонансним у філософсько-культурологічному аспекті: воно сходить до питання про два шляхи кваліфікації культурних артефактів і культури в цілому: це система моделей-зразків, яка існує поза носіями і відтворюється людьми як біологічним середовищем для виживання небіологічних реплікаторів, так званих «мімів» або це система елементів і зв'язків, яка була створена ментальною та почуттєво-емоційною сферою носіїв. Першу ідею широко поділяють прибічники ноосферичних теорій: порівняймо, М. Мамардашвілі стверджував, що твори мистецтва – «приставки, через які ми в собі екстатуємо феномен «людина», другу ідею обстоюють, зокрема, представники філософської і лінгвістичної течій сучасної когнітивістики. Представники обох підходів шукають докази в теорії Світового дерева. Відповідно до першого погляду, образ СД знаходиться поза свідомістю і лише прочитується свідомістю рано чи пізно, і точність відтворення зразка визначається ментально-вербальними можливостями носіїв етнічної свідомості. Відповідно до другого, образ СД – результат креативної діяльності свідомості, зона розходження в його об'єктивації пояснюється багатьма факторами, які визначають особливості генезу етносу. Ширше ці підходи розподіляються між космоцентричною і раціоцентричною теоріями міфу.

(*Н.В. Слухай*)

Вправа 2. Записати правильно іншомовні слова, розкривши дужки і пояснивши правопис.

Абаз(и, і)я, вар(и, і)ант, (є, іе, йо)дваб, гальван(и, і)зац(и, і)я, вар(и, і)абельний, абдикац(и, і)я, ван(и, і)л(и, і)н, галфв(и, і)нд, (є, іе, йо)гер, ванад(и, і)й, абел(и, і)т, вамп(и, і)р, гал(о, а, е)їди, вальк(и, і)р(и, і)ї, аберац(и, і)я, галл(и, і)цизм, (є, іе, йо)вхарист(и, і)я, валоризац(и, і)я, гал(и, і)фе, аб(и, і)огенез, (є, іе, йо)вхалог(и, і)он, аб(и, і)саль, гал(и, і)пот, (є, іе, йо)вроп(и, і)й, аб(и, і)соф(и, і)ли, гал(и, і)метр, (є, іе, йо)вро, аб(и, і)тур(и, і)(є, іе, йо)нт, гал(и, і)й, вал(и, і)дол, (є, іе, йо)внух, галал(и, і)т, абляц(и, і)я, (є, іе, йо)вген(и, і)ка, газл(и, і)фт, абол(и, і)ц(и, і)он(и, і)зм, (Є, ІЕ, ЙО)вангел(и, і)(є, іе, йо), вал(и, і)н, баб(и, і)руса, дез(и, і)нваз(и, і)я, гадол(и, і)н(и, і)й, бабув(и, і)зм, дег(и, і)дратац(и, і)я, хадж(и, і), бабуїн, гав(и, і)ал, дев(и, і)ометр, баг(и, і), габ(и, і)он, дев(и, і)з, баг(и, і)ст, вал(и, і)за, габ(и, і)тус, дев(и, і)ац(и, і)я, валер(и, і)ана, бадм(и, і)нтон, габ(и, і)л(и, і)тац(и, і)я, девальвац(и, і)я, базид(и, і)я, деб(и, і)тор, базил(и, і)к, деб(и, і)л, базиф(и, і)кац(и, і)я, дафн(и, і)я, базоф(и, і)л(и, і)я, дарв(и, і)н(и, і)зм, байонет, дальтон(и, і)ди, бакел(и, і)т, дактилоз(о, а, е)їди, вад(и, і), дактил(и, і)т, ва(є, іе, йо)р, дакр(и, і)оаден(и, і)т, вазокард(и, і)ограф(и, і)я, дайв(и, і)нг, ваканс(и, і)я, дад(о, а, е)їзм, вал(и, і)дний.

Вправа 3. Переписати речення, розкривши дужки. Пояснити правопис іншомовних слів.

1. Коли вони майже з(и, і)ткнулися, добродій у сірому цил(и, і)ндрі спитав добродія у м’якому капелюсі: «Пробачте, сер, чи не мав я честі коли-небудь зустр(и, і)чатися з вами?» 2. І м(и, і)стер Вільямс розповів своїй дочці про л(и, і)нчування негра на ділянці свого дядька, про хід розмови з м(и, і)стером Чейв(и, і)ном і додав: «Я розповів йому чимало повчального». 3. Я розм(и, і)стив свій кап(и, і)тал у кількох банках Канади й оголосив себе банкрутом. 4. І всі ті села та містечка з усіма тими (и, і)д(и, і)отами утворювали виборчу округу, що обрала д(е, и)путатом (и, і)мперського с(е, и)йму священика з Золеніка, пана Глоатца. 5. Щодо цього свящ(е, и)ник і д(е, и)путат, високодостойний т(и, і)ролець пан Глоатц не мав собі рівних. 6. Очі його заблищали; йому здавалось, наче в оф(и, і)ц(и, і)антів по три голови. 7. Він мав затягти якнайбільше людей під катівську сокиру, вписати їхні (и, і)мена в проскр(и, і)пц(и, і)йні списки. 8. А біля он того п(и, і)лона, на який вішають г(и, і)рлянди з туї, привез(е, и)ної з Умбр(и, і)йських гір, стоїть п(и, і)дозрілий чоловік із н(е, и)вдоволеним виразом на обличчі, у брудній тун(и, і)ці. 9. В газ(е, и)тах вирішувались надзвичайно важливі пол(и, і)тичні пробл(е, є)ми, а циган Шаваню тільки меланхол(е, и, і)йно милувався широкими рівнинами, на які відкривався чудовий краєвид з його будиночка... 10. За місяць до виборів до нього прийшла д(е, и)путація вегетар(и,

і)анського товариства й запропонувала йому бал(о, у)т(о, у)ватися від їхньої орган(е, і)зац(и, і)ї.

(Із творів *Ярослава Гашека*)

Вправа 4. Замість крапок поставити у словах іншомовного походження пропущені літери (**е** або **и**). Пояснити правопис.

Авантюр...н, варіо...кран, ш...к...ль, ц...н...рарій, віз...тка, ш...р...нга, август...нці, ч...мпіон, ш...фр, ц...ркумфл...кс, ав...рс, ш...рстр...к, ц...токін...з, ав...ста, ш...хта, ц...ф...рблат, в...мп...л, авт...нт...кум, ч...л...ста, в...ст...нг, ц...ц...ро, автог...н...з, ч...ст...р, чарт...ст, аг...взія, в...б-с...рвер, шпр...нг...ль, ч...бур...к, аг...нт, шп...нат, аглют...нація, шл...йф, в...з...куліт, агр...гат, чж...нш...н, агр...сія, шр...фт, агром...ліорація, шт...пс...ль, адамс...т, ч...нкв...ч...нто, адапт...р, ч...пс...т, адв...нт...ція, від...окаф..., бапт...зм, ч...х...р, бар...кс, чур...нга, ват...рпас, бар...ль, чур...к, бар...када, в...рдж...н...л, бар...ст...р, в...рг...льд, бар...тоб...тон, в...нт...ляція, барт...р, в...нд...та, баск...тбол, в...кс...ль, Баст...лія, ш...б...р, батал...р, шкіп...р, бат...план, шк...нт...ль, бафт...нг, штаб...л...р, бл...йз...р, шт...фт, бог...ма, шт...в...нь, боск...т, вас...ліск.

Вправа 5. Переписати уривок тексту, поставивши замість крапок пропущені літери. Визначити слова іншомовного походження та пояснити їхній правопис.

Підіймаючись сходами з другого на третій поверх, де знаходилися кабін...ти анал...т...ків та д...р...кція, Тимур розмірковував, що могло спричинити ранковий виклик.

«Time-To-Play Technologies» зробила собі ім’я на тому, що називається «gaming environment» – ігрове оточ...ння. Спец...ал...сти «ТТР» роками розробляли мат...мат...чні мод...лі вітру, трави, кущів, д...р...в, окремих л...сточків, дорожнього каміння, навіть пилу, а також алгор...тми їхньої взаємодії. Завдяки тр...валій співпраці мат...мат...ків, ф...з...ків, 3D-мод...лерів та програм...стів к...мпанії вдалося створити макс...мально наближ...ну до дійсності подобу р...ального світу. Причому мова не тільки про в...зуал...зацію. В ...грах, що випустила «Time-To-Play Technologies», йдуть «справжні» дощі, безп...р...станку дме вітер, сонце ховається і в...ходить з-за хмар, при цьому дані явища не запрограмовані на конкр...тний час та місце, вони в...н...кають самі по собі, за тих же умов, що й у природі.

Тимур у «ТТР Technologies» спеціалізується на ботах. Його основне завдання полягає в тому, щоби «мешкан...ць» такого досконалого в...ртуального світу повод...вся р...ал...ст...чно. Ч...р...з в...лике розмаїття проц...сів, які відбуваються одночасно в ...гровому просторі (у програмуванні вони називаються *потоками),* доволі н...просто навчити ботів прав...льно в...б...рати дорогу, оминаючи мокрі чи надто зарослі зел...нню місця,

ховатися з урахуванням поточної вид...мості, б...зпомилково ...д...нт...ф...кувати «живі» об’єкти (інших ботів або ж гравця) у с...р...довищі, де рухається практично все, і при цьому не забувати про головне – атакувати чи зах...щати гравця, єдину по-справжньому мислячу істоту ...грового світу.

(*Макс Кідрук*)

Вправа 6. Переписати подані нижче слова, виправивши (там, де це необхідно) помилки в їхньому написанні. Пояснити правопис.

Цекорій, женьшень, левилери, циклогинез, лафит, жантельней, куплет, цивільний, зенджантроп, цибитен, зигокактус, курбіт, цифей, іконотека, курірувати, ланолин, ландстинг, ціфалалгія, кутікула, інсинуація, лактобацелін, церозит, фрікасе, кронштайн, церибральний, кросінг, цинзура, континуїтет, ларгито, целулозаври, ксерокс, цезий, ксилидини, хунвийбени, купферштейн, хромосфера, Купидон, латіфундізм, хромолитографія, інстітуционалізм, лауріат, хроматизація, латероскопія, фреборд, інтелект, хрезотирапія, курортополіс, хондріоміти, курйоз, холизм, курия, холилогія, курсев, хлорити, інтрига, футуризм, инфайтенг, футінг, ламинтация, футирувати, ламинария, фурія, ламир, фундаминт, інфантелізм, фульгуріт, інфекс, фуксин, іонійський, фтезіатрія, латиральний, фуете, латикс, фронтеспіс, ларенгит.

Вправа 7. Відредагувати перекладений українською мовою уривок тексту, виписати з нього іншомовні слова та пояснити орфограми.

Тигровий Хвіст вузьким і дрібним каналом відокремлювався від Золотої гори, що панувала над усією північною сектором берегового фронту. На цій горі знаходилося кілька батарей, що робило її найсильнішим опорним пунктом всього берегового фронту. Попереду Золотий гори виступав в море Електричний Скеля, названий так за свою найбільш потужну в фортеці електропрожекторную установку. Далі на північ, поступово знижуючись, йшла Хрестова гора з розміщеним перед нею Плоским мисом, а потім гора Стрілецька, яка становила частину йде перпендикулярно до берега Драконівські хребта. Тут, на місці стику берегового і сухопутного фронтів, перебувала лівофлангового берегова батарея номер двадцять два <...>

Всього на приморському фронті було споруджено дев’ять довготривалих батарей нормальної профілі, дванадцять батарей тимчасових, полегшеної профілі, зі ста вісьмома гарматами. Серед них було всього п’ять десятидюймових гармат і десять одіннадцатідюймовим мортир, інші знаряддя були більш дрібних калібрів. Найсильнішою вважалася батарея Електричного Утеса, на якій знаходилося п’ять десятидюймових гармат і дві пятідесятісемілліметровых, що грали роль пристрілювальних знарядь.

Ця батарея, розташована на висоті сорока чотирьох сажнів над рівнем моря на суцільному гранітному масиві, мала 180 метрів довжини і близько 21

метра ширини. Її гранітний бруствер круто обривався до моря і був так само сер, як і схили Золотий гори, що дуже сприяло маскуванню укріплення з боку моря. Хоча самі знаряддя і не мали щитів для прикриття прислуги, але над майданчиком для навідників, зверху, у десятидюймових гармат були легкі козирки з хвилястого заліза.

(*Олександр Степанов*)

Вправа 8. Словниковий диктант.

Звіддалік, звідусюди, звіробій, звіробій-трава, звірогосподарство, звітно-виборний, звіроферма, зворотно-середній, зворотно-пасивний, звуко-літерний, звукоапаратура, звуковловлювальний, звуко- і теплоізоляція, зелено-жовтий, зебуподібний, з давніх-давен, зеленувато-холодний, зденаціоналізований, зеленолистий, зеленувато-білий, землевідведення, землевоз, землисто-сірий, земснаряд, зенітно-артилерійський, зернобобовий, зерново-тваринницький, зернозволожувач, зерноочищення, з'єднувально-формувальний, ззамолоду, зик-машина, зигзагоподібний, зимово-весняний, зимостійкий, зізнаватися, зімкнено-вибуховий, зімкнено-щілинний, зімліти, зірка-надвелетень, зіркоподібний, злакобобовий, зіркоутворення, злаково-бобовий.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Ахілесова п'ята; безубувальне підприємство; вводити в дію; гробової голос; дати прикурити; природний колір обличчя; жалібна книга; закочувати істерику; ігристий напій; як банний лист приставати; позбавити спадщини; між іншим (при випадку); недоречно; мати всі права; живильний ґрунт; роздільне проживання; лавка підсудних; урочисте засідання; ущербні сили; документальне виклад; вистачить розуму; горщик для квітів; приватна власність; далеке знайомство; щипкові струнні інструменти; це не важливо; на південь від Києву; яскравий приклад.

Вправа 10. Відредагувати речення.

В казкі Е.Т.А. Гофмана «Королівська наречена» собственне імя казкового героя *Amandus von Nebelstern* представлено ініціалами *A.v.N.* У україномовному перекладі тлумач відтворює ініціали бальшими літирами *А.Ф.Н.*, чим припускається серйозної помилки, бо німецьке v. відповідає прийменнику von і не може писатися з великой букви, а ініціали українською мовою можуть помилкою восприйматися україномовними читателями як відповідаючі формулі побудови ініціалів, характерній для української мови: «прізвище, ім'я, по-батькові», що не відповідно дійсності. Також і для пирекладу придуманних антропонімів казочного текста, утворених за

дериватив ними словотвірними моделями реальної антропонімії, використовуються ті ж самі способи перекладання, що й для реальних власних назв.

По-інакшому вартує поводитися із так званими «промовистими» іменами, котрі, які несуть смислову функціональну нагрузку, виступаючи в тексті казки авторськими характерами персонажів. З ціллю збирижиння покладеного в них значення данні оніми перекладаються, зазвичай, з допомогою калькування або шляхом утворення перекладних нєологізмов. Болєє ярким прикладом промовлених імен, що використовуються у досліджуваних нами казках і слугують саме для зображення національного колориту через спеціальні мовні засоби, характерні для представників тої чи іншої нації, є назви овочів – власні імена казкових герцогів короля овочів Даукуса Кароти Першого у казці Е.Т.А. Гофмана «Королівська наречена».

§ 23. ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ З ГОЛОСНИМИ НА ПИСЬМІ

І. Апостроф у словах іншомовного походження та похідних від них пишеться перед **я, ю, є, ї**:

а) Після приголосних **б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р**: *б'єф, комп'ю́тер, п'єдестáл, інтерв'ю́, прем'є́р, торф'я́ний, Фур'є́.*

б) Після кінцевого приголосного префікса: *ад'ю́нкт, ад'ютáнт, ін'є́кція, кон'юнктýра.*

2. Апостроф не пишеться:

а) Перед **йо**: *курйоз, серйозний.*

б) Коли **я, ю** позначають пом'якшення попереднього приголосного перед **а, у**: *бязь, бюджéт, бюрó, пюпíтр, мюрúд, фюзеля́ж, кювéт, рюкзáк, Бюффóн, Вю́ртемберг, Мю́ллер, Гюгó, Кюв'є́, Рю́дберг*.

ІІ. Знак м'якшення (**ь**) у словах іншомовного походження пишеться після приголосних **д, т, з, с, л, н**:

а) Перед **я, ю, є, ї, йо**: *адью, кондотьє́р, конферансьє́, монпансьє́, ательє́, Готьє́, Лавуазьє́.*

б) Відповідно до вимови після л перед приголосним: *альбатрóс, фільм; Дéльфи, Нéльсон,* але: *залп, катафáлк* і та ін.

в) Відповідно до вимови в кінці слів: *магістрáль, Бáзель, Булóнь, Рафаéль,* але: *бал, метáл, рулóн, шприц, Галáц, Суéц* та ін.

Знак м'якшення не пишеться перед **я, ю,** коли вони позначають сполучення пом'якшеного приголосного з **а, у:** *мадя́р, маляpíя; дю́на, ілю́зія, Аля́ска, Дю́на, Сю.*

ІІІ. Дифтонги **au, ou** передаються переважно через **ау, оу**: *аудитóрія, аудіє́нція, гауптвáхта, лауреáт, локáут, пáуза, фáуна* (але: *мавзолéй*).

Разом із тим у деяких словах **au** передається також через **ав**: *авдитóрія, авдіє́нція, автентúчний, автобіографíя, автомобíль, áвтор, авторитéт, автохтóн*.

IV. Німецький дифтонг **ei,** англійський **еу** та голландський **іу, у** передаються через **ей**: *волейбóл, гéйзер, дрéйф, лейтенáнт, маркшéйдер, Ейнштéйн.*

У власних назвах новішого походження німецький дифтонг **ei** передається через **ай** (**яй**), дифтонг **eu** – через **ой**: *Айзенáх, Нойбрáнденбург, Нортгáйм, Вáйзенборн, Кáйзер, Мáйнгоф, Нойбáуер.*

IV. Кінцеве **-tr** передається через **-тр,** кінцеве **-dr** – через **-др**: *барóметр, діáметр, семéстр, теáтр, термóметр, центр*.

V. Англійське **w** у власних назвах передається звичайно через **в**: *Вашингтóн, Вéбстер, Веллінгтóн, Вíльсон, Вíльямс, Вінніпéг* та ін., але за

традицією *Уа́йльд, Уе́ллс, Уельс, Уо́лл-стрит, Голсуо́рсі, Хемінгуе́й* та ін.; англійське **th** – через **т**: *Ворт, Ме́редіт, Ага́та,* але *Голсуо́рсі, Ре́зерфорд*.

VI. Буквосполучення **th** у словах грецького походження передається звичайно буквою **т** (*антоло́гія, апте́ка, Те́кля*). У словах, узвичаєних в українській мові з **ф**, допускається варіативність: *ана́фема / ана́тема, ка́федра / ка́тедра, мі́ф / мі́т, Агата́нгел / Агафа́нгел* та ін.

VII. Французькі **ll** та **ill** після голосних у кінці слів та перед голосними передаються через **й**: *Ану́й, Війо́н, Вайя́н Вайє́ль, Шантійї́.*

VIII. Довгі голосні в прізвищах та іменах, запозичених із фінської та естонської мов, передаються подвоєнням відповідних літер української абетки: *А́арне, Ку́усінен, То́омінг*.

Вправа 1. Переписати наведені нижче слова, поставивши на місці крапок м’який знак або апостроф. Пояснити правопис слів.

Авал..., гверил...я, вал...кірії, допел...ндбол, гегел...янство, вал...вулярний, автомагістрал..., фел...дмаршал, гашпіл..., вексел..., дол...мен, вал...вація, агал...матоліт, гафел..., діагонал..., кул...тура, дисул...фан, гал...ярда, валанс...єн, адвербіал...ний, дистриб...ютор, гал...ванізація, вай...я, ад...єктив, дипол..., газойл..., ад...юнктура, мул...типлікатор, газел..., диз...юнкція, базал...ний, дзел...ква, бал...зам, газгол...дер, джоул..., бал...неологія, вел...вічія, джентл...мен, банал...ний, вел...си, дел...таплан, велен..., бандерил...я, дел...кредере, бандерол..., вар...єте, декол...те, бан...ян, вал...трап, девал...вація, барел..., вал...с, дал...тон-план, барел...єф, вал...дшнеп, дал...тоніди, бар...єр, вал...галла, дактил..., батал...йон, гел...мінтогеографія, вал...цмаса, бел...етаж, гел...він, бел...тинг, гектоп...єза, бемол..., гекел...фон, бензел....

Вправа 2. Пояснити значення іншомовних слів, використовуючи словник, а також їхній правопис. Із виділеними словами скласти речення.

Евальвація, *йоркшитер’єр*, лосьйон, іпостась, екзальтація, лонгітьюд, екстер’єр, інфільтрація, літораль, ельбор, інсульт, ліньяж, евентуальний, інтер’єр, лізгольд, евольвента, *інтерв’юер*, лідертафель, інкурабельний, едельвейс, ін’єкція, лігнофоль, інконель, ришельє, езерфоль, леталь, індульгенція, еквіпотенціальний, ільменіт, інтерліньяж, латунь, імпульс, *Ельдорадо*, лансьє, імельман, ельзевір, лакфіоль, ельф, лагофтальм, *емаль*, лаглінь, емульсія, кальканодинія, єпитрахиль, калька, єресь, кальдера, жардиньєрка, кальвінізм, *жен-прем’єр*, кальвіль, женьшень, кальвадос, жирандоль, кав’яр, жонкіль, кавалькада, жульєн, каломель, зак’ят, кабріоль, зальбанд, кабельтов, зельц, кавальєр, зензубель, кабель, зонґшпіль, *кабальєро*, ідальго, йодль, магістраль.

Вправа 3. Переписати уривок тексту, поставивши (там, де це потрібно) на місці крапок потрібні літери. Пояснити правопис іншомовних слів.

Батько Тромбона, Василь Васильович, інж...нер, так званий т...хн...чний ...нтел...гент радянських часів, а тепер ні те ні се, ніби б...зробітний, ніби п...нс...онер, ніби громадянин, ніби українець, ніби ще там щось, а фактично ніщо, як казав Г...гел..., ніщо від деякого дещо є абсол...ютне ніщо. Тромбонова мати не пережила зникнення сина. Батько жив сам. Молодша Тромбонова сестра Ліда працювала в області на т...л...баченні. Її Совинський побачив лише згодом, саме того вечора, коли все для нього тут «закучугурилося». Тимчасом був добровільним сповідником Василя Васильовича.

...нфраструктура, субкул...тура, ном...нклатура, акупунктура, о Господи! всіх цих словесних перетрясів скромний ...нженер не знав і знати не хотів. Його навіть не обходило те, що творилося в так званій соц...ал...но-кул...турній сф...рі Кучугур, де майже легендарна фабрика-кухня 30-х років уже давно стала рестораном «...л...дорадо», будинок культури перебудували на «Президент-отел...», в бібл...отеці відкрили нічний клуб «Гол...івуд», а дитячі садочки перетворили на д...скотеки. Василь Васильович жив поза часом і простором і всі його, як тепер кажуть, ...нтенції зосереджувалися тільки на його заводі, на ...ндустріальному в...л...тні, якому він віддав усе своє життя, на... на... на...

Віддав, пр...святив, пожертвував... Хто т...пер прийме ті жертви-пожертви, які боги й божества, які вищі сили, що покликані опікуватися над Україною?

ПСМ – Південстал...монтаж, краса і слава української ...ндустрії, велетень, г...гант, гордість... З початком війни завод «...вакуювали», точніше – висадили в повітря.

(*Павло Загребельний*)

Вправа 4. Відредагувати помилки в словах іншомовного походження, пояснити їхній правопис, значення та походження.

Аббревіатура, гіпер-інфляція, капілляр, абитурієнт, калькування, абонемент, калліграфія, абстракціонізм, інтерєр, абсциса, інтервю, авантюрист, гильдия, індосамент, авуари, індивідум, агітаційний, інвестування, героїзм, гербіциди, адігеєць, інаудит, акварель, єна, аккредитив, забалотувати, геран, алкоголь, єресь, альянс, депресія, барєр, депонуваня, бассейн, демпінг, батальон, демерредж, барел'єф, дельтапромені, барикада, деливери-ордер, бідон-віль, дезінтермедіації, більярд, дед-вейт, бійоценоз, девіантною, бісектриса, деб'юджетізація, вакум, дебатувати, вальвація, грос, варєте, грифель, варіювання, голф, ваучер, голландський, векселедавець, глянцевать, вестибюль, глазур, верфь.

Вправа 5. Переписати речення. Знайти іншомовні слова та пояснити правопис м’якого знака в них.

1. «Адельфотес» – граматика грецької мови, що з’явилася у Львові 1531, складена і видана студентами Ставропігійської школи під керівництвом Арсенія Грека. 2. Античний віршовий розмір, дактилічний усічений диметр, де поєднуються дактиль і хорей. 3. Проте актуальність у мистецтві не конче пов’язана безпосередньо з життєвим матеріалом, проблемами, які потребують негайного розв’язання в суспільстві (політичними, економічними, моральними, релігійними). 4. Хоч перші літературні альманахи з’явилися у Франції (XVI ст.), вони вже використовували попередній історичний досвід. 5. У зв’язку з посиленням психологізму зображення і відповідно до цього жанрово-стильових змін літературних творів, автор дивиться під новим кутом зору на об’єкт спостереження, шукає оптимального співвідношення у зображенні персонажа і його оточення… 6. Вульгарний соціалізм ставив перед собою мету розвінчувати письменників минулого як нібито служителів панівних класів. 7. У «Гольфштормі» наявне відображення пан футуристської концепції мета мистецтва (деструкція – екстракція – конструкція), проголошуваної М. Семенком. 8. Ідеї гуманізму можна виявити у фольклорі, в літературі, філософських трактатах та релігійних доктринах різних народів ще зі стародавньої доби. 9. Емблема відома письменству здавен, але особливого поширення набула у XVI ст., відповідаючи запитам маньєризму та бароко, використовувалась як символічне зображення, супроводжуване віршовою сентенцією чи прозовим текстом. 10. Художня деталь з’являється часто внаслідок інтуїтивного імпульсу, як осяяння, навколо неї нерідко «організовується» уся будова твору.

(Із «*Літературознавчого словника-довідника*»)

Вправа 6. Переписати речення, виділити слова іншомовного походження. Пояснити правопис апострофа в них.

1. Внаслідок зміни кліматичних умов, розселення видів або ж діяльності людини у природі може відбуватися диз’юнкція. 2. Сік, вироблений цією фірмою, надзвичайно корисний і ми ладні були б купувати його, але неабиякі побоювання викликав дистриб’ютор. 3. Позад нього розривалися снаряди ворожої артилерії, кругом свистіли постріли й лунали крики, але кінь не спинявся, він перейшов на кар’єр і мчав до лісу. 4. Макс довго не міг прийти до тями – нарешті «предки» почули його й подарували до свята потужний комп’ютер. 5. Тепер було зрозуміло остаточно – бос не бажає його слухати і розуміти, він ігнорує його, а тому, певно, слід подумати про кар’єру в іншій установі. 6. Лізі нарешті пощастило вловити момент, коли вокаліст трохи звільнився від фанів – тепер можна було взяти у нього інтерв’ю. 7. Василь дуже боявся голок, а надто в поєднанні з білими халатами

і запахом спирту, проте нічого страшного не сталося, а після ін'єкції він відчув навіть деяке покращення. 8. Мала нікого не слухала, усе вирішувала сама, тому, певно, інтер'єр її кімнати нагадував якийсь хаос і характеризувався цілковитим несмаком. 9. Ми вирішили покращити роботу нашого устаткування, тому придбали і встановили кілька нових трансп'ютерів. 10. Ми будемо аналізувати лише факти, ігноруючи будь-які їх оцінки для того, щоб наші висновки були максимально об'єктивними.

Вправа 7. Відкоригувати перекладений фрагмент тексту. Виписати іншомовні слова та пояснити їх правопис.

Козловський також не вникав в сенс вироку і раптом здригнувся, почувши своє прізвище. Це було в тому місці, де говорилося про його дізнанні. Він відразу відчув таке почуття, як ніби-то все миттєво повернули до нього голови і негайно ж відвернулися. Його серце злякано забилося. Але це йому тільки здалося, бо, крім нього, прізвища ніхто не розчув, і все однаково байдуже слухали, як ад'ютант одноманітно і швидко отбарабанівал вирок. Ад'ютант скінчив на тому, що Байгузин засуджується до покарання різками в розмірі ста ударів. Батальйонний командир скомандував. «До ноги!» – і зробив знак головою доктору, який боязко і запитально визирав з-за рядів. Доктор, молодий і серйозна людина, перший раз в житті був присутній при екзекуції. Гублячись і відчуваючи себе точно пов'язаним під сотнями заставлених на нього очей, він ніяково вийшов на середину батальйону, блідий, з тремтячою нижньою щелепою. Коли Байгузіна наказали роздягтися, татарин не відразу зрозумів, і тільки коли йому повторили ще раз і показали знаками, що треба зробити, він повільно, невмілими рухами розстебнув шинель і мундир. Доктор, уникаючи дивитися йому в очі, з виразом бридливого жаху на обличчі, вислухав серце і пульс і потиснув в подиві плечима. Він не помітив навіть найменших слідів звичайного в таких випадках хвилювання. Очевидно було, що або Байгузина не розумів того, що з ним хочуть робити, або його темний мозок і міцні нерви не могли перейнятися ні соромом, ні боягузтвом.

(*Олександр Купрін*)

Вправа 8. Словниковий диктант.

Зліт-посадка, злорадий, зловживання, злопам'ятність, змащувально-охолоджувальний, зменшено-пестливий, змієборець, змієподібний, змінно-добовий, знакодрукувальний, знадвору, знаттєлюбність, знебарвити, знеалкоголювальний, знеплодіти, з низу, знов-таки, зносостійкість, зображально-стильовий, зовнішньоекономічний, золовиділення, золотаво-жовтий, золовідстійник, золотисто-жовтий, золотовалютний, золотоверхий, золотовидобуток, золотокосий, золотопромисловий, зонно-транспортний, зообентос, зореносний, зоря-велетень, з-поза, зразково-показовий, зразок-

еталон, зроду-віку, зрослощелепні, зрошувально-вентиляційний, зсередини, зсувонебезпечний, зубно-піднебінний, зуболікарський, зубощелепно-лицьовий.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Аккордна оплата; брати зі стелі; у теперішній час; гусак лапчастий; далеко більше; природне справу; живий докір; заключні дебати; йти по стопах; капризи моди; неправдиві відомості; бруднити чесне ім'я; наочним робити; протилежне значення; друкарський верстат; розмова прийняв небажаний оборот; сильно здати після хвороби; чекання; кримінально караний; фактор часу; розкрадання зброї; Центральне опалення; човникові перевезення; широке розповсюдження; щоки розгорілися; це вже ні на що не схоже; юридична особа; ядрена горіх.

Вправа 10. Відредагувати речення.

Получивши філологічну підготовку, студенти переходили в класів *humaniora* – поетики та риторики. Основи данних курсов були розроблені в Італії і базувались на антицьких трактатах Арістотеля і Горація. Дані італьянські поетики та риторики попали в Україну в полонізованому вигляді. Крім того, кожний профессор академії мав був составить свій власний авторський курс з риторики та поетики, котрі деякий період викладалися не роздільно. Главною задачею оцих курсів було опанування знаннями словесності, красномовства і літератури. Прикладами являлись як античні твори, так і твори, складені самими викладачами. Збережені на сьогоднішній день київські латинськомовні поетики та риторики, зокрема *«Fons Castalius»* (1685 р.), *«Rosa inter spinas»* (1696-1697 рр.), *«Lyra»* (1719 р.), *«Cedrus Apollinis»* (1702 р), *«Hortus poëticus»* (1736 р.), являються чи не єдиним істоком вивченя того часної поезії.

Після того, як студенти опанували виші гуманітарні науки, вони переходило до самих найвищих – *superiora*, котрі складали філософія та богослов'я.

Виклад предметів в академії здіснювалося грекською, латинкькою, польською, слов'янською та того часною українською мовами. Крім классичних мов, тут також вивчалися німецька, французька, а, починая з 1751 року – російська, котру почав викладати Давид Нащинський. Першим викладачем французької мови був Костянтин Крижанівський. Така багатомовна концепція академії була зв'язана із суспільно політичною ситуацією, що склалася в Україні в період з XVI до XVIII століття. Після входження часток українських земель до Поляцької держави, на українських теренах росповсюдились латинська та польська мови.

§ 24. ВІДМІНЮВАННЯ СЛІВ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ. ПРАВОПИС ПРІЗВИЩ

І. Іменники іншомовного походження відмінюються як відповідні українські іменники:

***І відміна**: фі́зика – фі́зики, фі́зиці* і та ін.;

***ІІ відміна**: арсена́л – арсена́лу, арсена́лом*; *Ши́ллер – Ши́ллера, Ши́ллером*; *Рафае́ль – Рафае́ля, Рафае́лем* та ін.;

***ІІІ відміна**: магістра́ль – магістра́лі, магістра́ллю*.

ІІ. Деякі іменники іншомовного походження не відмінюються, а саме: іменники на **-а** з попереднім голосним і приголосним: *амплуа́, боа́, Жоффруа́, Клема́*; іменники на **-е**: *кафе́, кашне́, турне́; Беранже́, Ге́йне*; іменники на **-є**: *ательє́, Барб'є́, Готьє́, Лавуазьє́*; іменники на **-і**: *таксі́, по́ні, колі́брі; Голсуо́рсі, Россі́ні, Фірдоусі́, Ше́ллі*; іменники на **-ї**: *Віньї́, Шантійї́*; іменники на **-о**: *бюро́, метро́, депо́, кіно́, манто́, радіо́; Арно́, Буало́, Віардо́, Гюго́*; іменники на **-у**: *рагу́, какаду́, шоу, Шо́у*; іменники на **-ю**: *меню́, інтерв'ю́*; *Сю*; жіночі імена на приголосний, а також жіночі прізвища на **-ін, -ов**: *Алі́с, Доло́рес, Зейна́б*; (Ельза) *Ві́рхов*, (Джеральдіна) *Ча́плін*.

NB! Слов'янські чоловічі імена та прізвища на **-о** відмінюються: *Бра́нко – Бра́нка, Костю́шко – Костю́шка, Ті́то – Ті́та, Цве́тко – Цве́тка*.

Виділяють такі найголовніші правила щодо правопису слов'янських прізвищ:

І. Російський звук **е**, польські **ie**, болгарський і сербський **е**, чеські **е, ě** після приголосних передаються літерою **е**: *Алексáндров, Венге́ров, Кузнецо́в, Ле́рмонтов, Турге́нєв, Бе́лич, Ве́слов, Ча́пек*.

ІІ. Російський звук **е** передається літерою **є** в таких випадках:

а) На початку слів: *Євдоки́мов, Єлиза́ров, Єго́ров, Євтуше́нко*.

б) У середині слів після голосного і після апострофа і м'якого знака: *Буєрко́в, Вересáєв, Гуля́єв, Достоє́вський; Аля́б'єв, Григо́р'єв, Зино́в'єв, Афана́сьєв, Євге́ньєва*.

в) Після приголосних (за винятком шиплячих, **р, ц**, задньоязикових і глоткового **г**) у суфіксах **-єв, -єєв** російських прізвищ: *Ло́мтєв, Медве́дєв, Матвє́єв, Менделє́єв, Аракче́єв, Маце́єв, Плеще́єв*, а також у болгарських прізвищах *Бо́тев, Дру́мев* і под.

г) Коли кореневому російському **е** в аналогічних українських коренях відповідає **і** (тобто на місці колишнього **ѣ**): *Бєлі́нський* (пор. рос. *белый* і укр. *білий*), *Лєско́в* (*лес – ліс*), *Рєпін* (*репа – ріпа*), *Пєшков* (*пешком – пішки*), *Столє́тов* (*лет – літ*), *Твердохлє́бов* (*хлеб – хліб*) та ін.

III. Російська літера **ё** в українській мові передається:

а) Сполученням літер **йо** на початку слова, у середині після голосних, а також після губних **б**, **п**, **в**, **м**, **ф**, коли **ё** позначає звукосполучення **й+о**: *Бугайо́в, Йо́лкін, Воробйо́в, Окайо́лов, Соловйо́в*.

б) Через **ьо** в середині слова після приголосних, коли **ё** позначає сполучення м'якого приголосного з **о**: *Алфьо́ров, Корольо́в, Верьо́вкін, Новосьо́лов, Тьо́ркін*; але в прізвищах, утворених від спільних для української і російської мов імен, пишеться **е**: *Арте́мов, Семе́нов, Фе́доров* та ін.

в) Через **о** під наголосом після **ч**, **щ**: *Грачо́в, Щипачо́в, Хрущо́в, Лихачо́в*.

IV. Літера **и** (**і**) передається через **и** в прізвищах, належних до південнослов'янських мов, у яких немає розрізнення **и – і**: *Вели́чков, Жи́вков, Хри́стов, Бе́лич, Кара́джич, Ра́дич*; але через **ї** після голосного: *Ра́їч, Сто́їч* та через **і** – на початку слова: *Іконо́мов, Іліє́в, Ігна́тович*.

У польських, чеських і словацьких прізвищах **і** передається:

а) Через **і** на початку слова та після приголосного: *Івашке́вич, Зволі́нський, Міцке́вич, Мічáтек*.

б) Через **и** після шиплячих і в суфіксах **-ик-, -ицьк-, -ич-** (**-евич-, -ович-**): *Бжозо́вич, Кози́цький, Конопни́цька, Міклошич, Сенке́вич, Ши́мчак* тощо.

V. Російська літера **и** передається:

а) Літерою **і** на початку слова: *Івано́в, Ігна́тьєв, Іса́єв* та після приголосних у суфіксі **-ін**: *Пу́шкін, Мічу́рін, Полу́шкін*.

б) Літерою **ї** після голосного, апострофа і м'якого знака: *Во́їнов, Гу́р'їн, Ізмаї́лов, Ільї́н*.

в) Літерою **и**:

1. Після **ж**, **ч**, **ш**, **щ**, **дж**, **ц** перед приголосним: *Га́ршин, Гу́щин, Доро́жин, Лу́чин, Чи́чиков, Ши́шкін, Щигло́в*; це стосується й прізвищ інших народів: *Абаши́дзе, Вашингто́н, Джигарханя́н, Чингісха́н, Тажиба́єв, Цицеро́н, Чикова́ні*, але перед голосним пишуть **і**: *Жіо́но, Тиціа́н*.

2. У прізвищах, утворених від людських імен та загальних назв, спільних для української, російської та інших слов'янських мов: *Бори́сов, Виногра́дов, Дани́лов, Казими́рський, Кири́лов, Кисельо́в, Миро́нов, Ми́шкін, Одинцо́в, Пивова́ров, Тихоми́ров*, але: *Нікі́тін, Ніколáєв, Філліппов* тощо, вихідними для яких є імена, відмінні від українських.

3. У префіксах **при-**: *При́швін, Прибиткóв, Прива́лов*;

4. У суфіксах **-ик-**, **-ич-**, **-иц-**, **-ищ-**: *Бєли́ков, Го́лик, Коте́льников, Кру́тиков; Гні́дич, Григоро́вич, Станюко́вич, Трублаєвич; Голи́цин, Пали́цин; Ради́щев, Тати́щев*.

VI. Російське **ы** передається літерою **и**: *Рибако́в, Циганко́в, Чернишо́в; Пташи́нський, Крути́х*.

Білоруські прізвища передаються за традицією: *Жура́вський, Короткéвич*, але: *Бядýля, Я́нка Купа́ла, Цьóтка* і под.

VII. Польські носові **ą, ę** передаються або сполученнями літер **ом, ем** перед губними приголосними: *Домбро́вський, Зарéмба*; або сполученням літер **он, ен** перед іншими приголосними: *Зайóнчек, Па́йонк, Пйонтек, Венгжино́вич* тощо.

VIII. Суфікси слов'янських, переважно російських, прізвищ **-ск(ий), -цк(ий)** передаються відповідно через **-ськ(ий), -цьк(ий)**: *Маяко́вський, Мýсоргський, Остро́вський; Гомули́цький, Городéцький*.

IX. Прикметникові закінчення російських прізвищ передаються так:

-ый через **-ий**; **-ий** після твердого приголосного – через **-ий**, після м'якого приголосного – через **-ій**; **-ая**, **-яя** – через **-а**, **-я**: *Бéлий, Го́рький, Кра́йній; Бéла, Горова́, Кра́йня*.

Закінчення **-ой** передається через **-ий**: *Донски́й, Полеви́й, Толсто́й*.

Прикметникові закінчення білоруських прізвищ **-ы**, чеських **-ý**, польських **-у**, болгарських **-и** передаються через **-ий**: *Бя́лий, Га́ртний, Не́врлий, Па́лацький* тощо.

X. Апостроф у прізвищах пишеться після губних, задньоязикових і **р** перед **я, ю, є, ї**: *Аля́б'єв, Аре́ф'єв, Водоп'я́нов, Григо́р'єв, Заха́р'їн, Лук'я́нов, Пом'яло́вський, Прокóф'єв, Рум'я́нцев, ю́р'єв*; перед **йо** апостроф не пишеться: *Соловйóв, Воробйóв*.

XI. М'який знак у прізвищах пишеться після **д, т, з, с, ц, л, н**:

а) Перед **я, ю, є, ї**: *Дья́конов, Панкра́тьєв, Третьяко́в, Поло́зьєв, Улья́нов, Ілью́шин, Ана́ньїн*.

б) Перед приголосними: *Во́льнов, Конько́в*.

в) У кінці слова: *Со́боль, Лось*.

Твердий кінцевий приголосний **ц** у прізвищах із суфіксом **-ець** пом'якшується: *Скита́лець, Боровéць, Глуховéць*.

NB! У неслов'янських прізвищах кінцеве **ц** тверде: *Лі́фшиц, Мо́рiц, Кла́узевіц*.

24.1. СКЛАДНІ І СКЛАДЕНІ ОСОБОВІ ІМЕНА ТА ПРІЗВИЩА Й ПОХІДНІ ВІД НИХ ПРИКМЕТНИКИ

Імена та прізвища (також прізвиська) людей, що складаються з двох чи трьох слів або до складу яких входять частки, артиклі тощо, можуть писатися разом, окремо, через дефіс.

І. Окремо пишуться:

а) Прізвиська (українські та перекладені іншомовні), що складаються з імені та прикметника, узгодженого з ним чи з наступним іменником: *Іва́н Воло́ве О́ко, Оле́на Прекра́сна, Рі́чард Ле́вове Се́рце, Степа́н Ти́гряча Смерть*; сюди належать і особові найменування американських індіанців: *Мале́нький Вовк, Тупи́й Ніж* і та ін.

б) Псевдоніми, що складаються з імені та прізвища: *Джек Ло́ндон, Жорж Занд, Ле́ся Украї́нка, Марко́ Вовчо́к, Пана́с Ми́рний.*

в) Повні давньоримські особові назви, у яких перше слово означає особове ім'я, друге – родове ім'я, третє – прізвище: *Гай Ю́лій Це́зар, Марк По́рцій Като́н.*

г) Частки, артиклі та інші службові слова (**ван, да, де, ді, дю, дер, ед, ель, ла, ле, фон** і т. ін.) в іншомовних особових назвах: *Лю́двіг ван Бетхо́вен, да Ві́нчі, де ла Куе́ва, ді Віттóріо, дю Га́р, Нур ед Ді́н, ле Шапельє́, фон дер Гольц.*

NB! Скорочена частка **д** та ірландська частка **о** пишуться з власними іменами через апостроф: *Д'Аламбе́р, Д'Артанья́н, Д'Обіньє́; О'Ге́нрі, О'Ке́йсі, О'Ко́ннейль;* частки **Ван-, Мак, Сан-, Сен-,** які передують прізвищам і разом із тим становлять їх невід'ємну частину, пишуться через дефіс: *Ван-Де́йк, Мак-Магóн, Мак-Клюр, Сан-Марті́н, Сен-Сімо́н.* У ряді випадків частки пишуться разом із прізвищами, бо в такій формі засвоїла їх українська мова: *Декандо́ль, Деліль, Дерібас, Лага́рп, Ламетрі́, Лафонте́н, Леса́ж, Фонві́зін.*

д) Слово **дон** («пан») перед особовим ім'ям як форма ввічливого звертання: *дон Базі́ліо, дон Пе́дро, дон Хосе́.* У власних назвах відомих літературних героїв це слово пишеться з великої літери: *Дон Жуа́н, Дон Кіхо́т.*

NB! У загальному значенні слово **донжуан** пишеться разом і з малої літери.

е) Складники корейських, в'єтнамських, бірманських, індонезійських особових назв: *Кім Ір Сен, Пак Ті Вон, Хо Ші Мін, Гнуєн Конг Хоа́н, У Ну Мунг, Фета́й Чотіну́чит.*

II. Разом пишуться:

а) Українські прізвища, що складаються з дієслова в наказовій формі та іменника: *Гори́цвіт, Непи́йвода, Уби́йвовк.*

б) Українські прізвища, що виникли на основі словосполучень, до складу яких входять як повнозначні, так і службові слова: *Добрийве́чір, Нетудиха́та, Панібудьла́ска.*

в) Українські прізвища, утворені з прикметника та іменника за допомогою сполучного звука: *Довгопо́л, Кривоні́с, Скороxо́д.*

г) Слов'янські особові імена, утворені від двох основ: *Владисла́в, Володи́мир, Мечисла́в, Яропо́лк.*

д) Складні китайські імена, які завжди виступають після прізвища: *Го Можо́, Ден Сяопі́н, Тао Юаньмі́нь, Сунь Ятсе́н.*

NB! Якщо китайське ім’я становить одне слово, то обидві частини особової назви (прізвище та ім’я) пишуться окремо: *Дін Лінь, Лу Сінь, Цюй Юань.*

е) Тюркські, вірменські та інші особові назви з компонентами **бей, задé, мелі́к, оглú** й под.; що вказують на соціальний стан, родинні стосунки: *Ізмаї́лбей, Турсунзадé, Кероглú.* Але арабське **ібн** пишеться окремо: *Ібн Ру́сте, Ібн Сі́на, Ібн Фадлáн,* а тюркське **паша** – через дефіс: *Гедíк-пашá, Осмáн-пашá.*

III. Через дефіс пишуться:

а) Складні особові імена: *Васи́ль-Костянти́н, Жан-Жак. Зино́вій-Богдáн.*

б) Складні прізвища: *Альтамі́ра-і-Кревéа, Гулáк-Артемóвський, Жолió-Кюрí.*

в) Імена з кваліфікаційними прикладками: *Івáн-царéнко, Ки́рик-мужичóк.* Але якщо прикладка розгорнута, то ставиться тире: *Івáн – мужи́чий син,* рідше – кома: *Івáн, селя́нський син.*

IV. Прикметники від складних особових імен, що пишуться через дефіс, зберігають це написання: *Жан-Жак – жан-жáківський.*

Прикметники від китайських, корейських, в’єтнамських та індонезійських особових назв пишуться разом: *Мао Цзеду́н – маоцзеду́нівський, Кім Ір Сен – кімірсéнівський.*

Прикметники від прізвищ типу *ван Бетхóвен, фон Бíсмарк* утворюються тільки від іменника: *бетхóвенський, бíсмарківський.* Якщо прикметник утворюється від прізвища з часткою, артиклем тощо, то він пишеться разом: *де Гóлль – дегóллівський, Нур ед Дін – нуреддíнівський.* Прикметники від прізвищ типу *Д’Аламбéр* зберігають апостроф після частки: *д’аламбéрівський.*

V. Не утворюються прикметники:

а) Від складних прізвищ, прізвиськ і псевдонімів типу: *Гулáк-Артемóвський, Маркó Вовчóк, Рíчард Лéвове Сéрце.*

NB! Прикметник, утворений від імені та прізвища, пишеться через дефіс: *Вáльтер Скотт – вáльтер-скóттівський, Жуль Верн – жуль-вéрнівський, Марк Твен – марк-твéнівський.*

б) Від тюркських, вірменських, арабських та ін. особових назв типу *Кероглú, Осмáн-пашá* тощо.

в) Від невідмінюваних іншомовних прізвищ типу *ді Віттóріо, Ламетрí, Д’Обіньє́.*

Вправа 1. З’ясувати граматичне значення роду у словах іншомовного походження та поставити узгоджувані з ними прикметники у відповідній формі.

Досліджуван(ий) абісаль, весел(ий) більбоке, агресивн(ий) гамадрил, докладн(ий) абреже, запальн(ий) гальярда, сусідній авеню, тріснут(ий) галтель, барвист(ий) бікіні, динамічн(ий) авераж, лів(ий) галс, міцн(ий) біде, смачн(ий) авокадо, аналізован(ий) гало, раптов(ий) авізо, дешев(ий) гале, багатолюдн(ий) авторалі, рухлив(ий) галаго, важк(ий) а́га, використан(ий) газойль, симпатичн(ий) агамі, стар(ий) газі, мелодійн(ий) адажіо, втомлен(ий) хаджі, додан(ий) ваніль, смачн(ий) безе, потонул(ий) габара, вишукан(ий) бельканто, гнил(ий) ватервейс, вивчен(ий) бенталь, списан(ий) велень, затихл(ий) бенуар, захоплююч(ий) ватерполо, смачн(ий) бере, запрошен(ий) вар’єте, пекуч(ий) бетель, гарн(ий) валансьєн, верхній б’єф, м’як(ий) вайя, проведен(ий) бієнале, закріплен(ий) бізань, зім’ят(ий) вакат.

Вправа 2. Утворити присвійні прикметники жіночого й чоловічого роду від власних назв.

Абакумко, Шурко, Станіслав, Хомик, Август, Євстафій, Ада, Анастас, Аделаїда, Супрун, Адріана, Доброслав, Аксенонька, В’ячеслав, Оксана, Вірослав, Алевтина, Сидір, Аліна, Устимко, Стах, Ала, Тарасуньо, Алісочка, Терентій, Каліста, Филимон, Альбертина, Тихон, Альвіна, Стефко, Аеліта, Тимофій, Ярема, Олімпіада, Тимур, Анжелка, Тодох, Анця, Анатоль, Анюта, Тоньчик, Беатриса, Антоній, Богданка, Трохимчик, Ничипір, Богусенька, Артур, Богуслава, Яцько, Тадей, Броненька, Віталій, Болеслава, Юстин, Валентина, Афанасій, Валерія, Панас, Ванда, Агатангел, Варонька, Юрасенько, Варвара, Федір, Васса, Юзеф, Евеліна, Юхим, Вероніка, Євтим, Вікторія, Тодосій, Вілена, Феофіл, Віргінія, Альфред, Вірослава, Фрідріх, Ядвіга.

Вправа 3. Дібрати українські відповідники наведеним нижче власним іменам та іменам по батькові.

Адриан, Дорофей, Кирилловна, Азарий, Дометьевна, Каллиник, Аким, Ипполитовна, Димитриановна, Алексеевич, Ипатьевна, Алимовна, Иосафат, Алфий, Измайлович, Альвианович, Зосима, Амвросьевна, Зиновий, Ананий, Зигфридовна, Диомид, Андроник, Зарян, Иоанникий, Ефремовна, Ианикит, Ермиловна, Дамиан, Антиповна, Еремей, Гордей, Антоньевна, Епифановна, Варсонофий, Емельян, Вассианович, Евтихиевна, Венедикт, Евстратий, Вениамин, Гликерьевна, Евстигнеевич, Глебовна, Викториевич, Евстафьевна, Вильевич, Геласьевна, Евсевий, Виргиний, Евлогиевна, Гераклий, Владилен, Евдоксиевич, Конон, Владиславовна, Гермогеновна, Евдоким, Власьевич, Евгеньевна, Дементьевна, Вонифатьевна, Викул, Гавриил, Галактионовна.

Вправа 4. Переписати фрагмент тексту, розкрити дужки та поставити слова у потрібній відмінковій формі.

– Покинувши (група) Массіа, я опинився без засобів для існування. Кейтаро запросив мене в (Токійський) (університет) на посаду (асистент). Ми швидко зблизились. Відчуваючи, що мені не вистачає досвіду для (практичний) (реалізація) (техно-синапс), я розповів усе (японець), – Ральф Доернберг насупився. Погляд став гострим, мов скалки (вулканічний) скла.

– Він тоді займався (нанотехнології). (Молекулярний) будівництвом та (нанороботом). Пригадую, як загорались очі Кейтаро, коли я викладав йому (теорія) (нейронний) (імпланти). Після розмови чортів Джеп примусив мене пообіцяти, що не друкуватиму результатів. Тоді усе й почалося. – Канадець відсунувся від стола і доказав: – Допивай каву, я маю дещо показати, перш ніж ми продовжимо.

Вони спустились на перший поверх. У глибині третього (інженерний) (корпус) було глухе приміщення без вікон, лише з одними дверима. Чоловіки зайшли всередину.

Нутрощі того (бункер) скидались на (демонстраційний) ятку з виставкового (центр). Під стінами розташувалися плоскі (екрани). Поміж них виднілись (акваріуми), заповнені світло-синьою рідиною. Де-не-де стояли стенди зі (схеми) та (формули). Посередині кімнати витикалася квадратна прибудова, приблизно 2х2 м в плані, з розсувними дверима з (метал). Кинувши погляд на (табло) з круглими кнопками ліворуч від дверей, Тимур здогадався, що то ліфт.

(*Макс Кідрук*)

Вправа 5. Утворити прикметникові похідні від наведених нижче онімів.

Камишин, Юньань, Шабельківка, Ніжин, Тушино, Чигирин, Болдіно, Філіппіни, Дніпропетровськ, Аляска, Баку, Кабарда, Караганда, Поті, Сочі, Чита, Шахти, Карачев, Колгуєв, Тетерів, Лозова, Сватове, Хмелеве, Біла Церква, Валки, Гребінка, Казанка, Орел, Буг, Гаага, Гамбург, Ладога, Люксембург, Лейпциг, Острог, Цюріх, Прага, Рига, Воронеж, Париж, Кавказ, Великі Луки, Вишній Волчок, Владивосток, Кагарлик, Казбек, Кобеляки, Кременчук, Прилуки, Ніцца, Суец, Череповець, Гринвіч, Дамаск, Мекка, Арзамас, Тбілісі, Карабах, Кандагар, Абу-Дабі, Амман, Аден, Рас-ед-Дакм, Бендер-Аббас, Гульбахар, Пулі-Хумрі, Ед-Даура, Черчілл, Єль-Гіза, Чіатура, Хатанга, Джорджтаун, Фор-де-Франс, Маракайбо, Сан-Міґель-де-Тукуман, Чімботе, Белу-Орізонті.

Вправа 6. Переписати фрагмент тексту, розкриваючи дужки. Пояснити правопис слів іншомовного походження.

Сподівання були, що допустить п(е, и)р(е, и)д світлі очі козацьку д(е, и)путацію бодай гетьман Конецпольський, який теж прибув разом з іншими вельможами на похорон, але чи він і знав про нашу тут пр(е, и)сутність, а коли й знав би, то зайвий раз не захотів би, певно, споглядати на свавільного Хмеля і його товариство.

Так прийшов день погр(е, и)бу.

Проц(е, и)сію розпочинало дві тисячі піших. Землі і во(є, ї)водства, князівства і вольні городи, шляхта немаєтна, ходачкова і міщани, купці й р(е, и)місники, вояки з пр(е, и)граничної сторожі й просте хлопство, все в жалобі, в темному, аж темніє в очах і світ тьмариться довколишній од такого в(е, и)довища. І в тім похмурім кондукт(и, і) від кількаміль(і, й)онного народу українсько-руського лиш жменька козаків, бо й народу для панства такого н(е, и)має, а є тільки козаки, а земля поділена на во(є, ї)водства: Київське, Чернігівське, Брацлавське, Волинське, Руське, і так од во(є, ї)водств і в(е, и)ступають у процес(и, і)ї сумновусі шляхтичі, а нас запхнуто десь між хлопством та мало не ц(е, и)ганами, хоч і йдемо ми досить поважно й виставно: в синіх шароварах та жупанах, в чорних легких к(е, и)реях, ос(е, и)ледці звисають з круглих наших голів, мов шаблюки, самі ж шаблі напинають унизу к(е, и)рею, так що розпихаємо довкола себе процес(и, і)ю і твориться тут місце вільніше. За нами тягнулися довгими ш(е, и)ренгами отці духовні всіх законів. Чот(е, и)рнадцять золотих т(и, і)ар пр(е, и)крашало кондукт сяянням вищих капе(л, лл)анських гідностей. Краківська Академ(и, і)я йшла перед музиками, які жалібними тонами поглиблювали загальний смуток.

(*Павло Загребельний*)

Вправа 7. Перекласти українською мовою власні назви.

Abyssinia, Enakievo, Verkhovtsevo, Avdeevka, Dusseldorf, Addis Ababa, Dneproges, Wellington, Valparaiso, Adjaristan, Dnieper-Bug Canal, Winnipeg, Adriatic, Dibai, Ai-Petri, Aigul Lake, Jacksonville, Belokopol, Belorussia Beregovo, Vasilkov, Aktyubinsk, Dzharylgach, Alma-Ata, Desenka, Amman, Darial Gorge, Ananyev, Waterloo, Heidelberg, Angara-Burun, Gdansk, Andorra, Gulf of Guinea, Antananarivo, Guadalquivir, Antigua, Garda, Barba Appalachian Islands, Hawaii, Baffin Island, The Hague, Beirut, Vyazma, Belgorod-Dniester, Vyatka, Belize, Vyshkovsky Pass, Belovezhskaya Pushcha, East China Sea, White Sea-Baltic Canal.

Вправа 8. Словниковий диктант.

З усіх-усюд, зустрічно-бічний, зюйд-остовий, зяброподібний, іберійсько-кавказький, ідеограма, Іваново-Вознесенськ, іванофранківець, Івано-Франківськ, ідейно-виховний, ідейно витриманий, ідеально прямий, ідейно-художній, ідеографічний, ідіоморфізм, ідолопоклонницький, іззаду, ієромонах, ізоамплітуда, ізобаричний, ізобарно-ізотермічний, ізоляційно-намотувальний, ізопрен, ізометиловий, ізометрично-зернистий, ізооктан, ізополікислота, ізофенол, ізумрудно-зелений, ізоциклічний, іконоборець, ізраїльсько-єгипетський, імпічмент, ікс-проміння, іміджмейкер, імітаційно-поліфонічний, імуногенез, імунопрофілактика, інваріант, інавгурація, індекс-реєстр, індійсько-індокитайський, індоєвропеїст, індогерманський, індо-африканський.

Вправа 9. Відредагувати переклад фрагмента тексту та пояснити правопис власних назв. Числівники провідміняти.

«Наутилус» пройшов вісім тисяч і сто миль. Коли ми проходили між архіпелагом Тонга-Табу, де загинули екіпажі «Арго», «Порт-о-Пренс» і «Дюк оф Портланд», і архепелагом Мореплавців, де був убитий капітан Лангль, один Лаперуза, лаг «Наутілуса» зазначив дев’ять тисяч сімсот двадцять миль. Потім ми обійшли архіпелаг Фіджі, де були вбиті матроси з команди «Юніон» і капітан Бюро з Нанта, командир корабля «Люб’язна Жозефіна».

Архіпеллаг Фіджі розтягнувся на сто льє з півночі на південь і на дев’яносто льїв зі сходу на захід, під 6 ° і 2 ° південної широти і 174 ° – 169 ° західної довжити. Він представляв собою групу острівців, бар’єрних рифів і островів, з яких найбільші – Віті-Леву, Вануа-Леву і Кандюбон.

Дані острови були відкриті Тасманом в 1643 році; в тому ж році Торрічеллі винайшов барометр, а Людовик XIV вступив на престол. Надаю судити читачеві, яке з цих подій було корисніше для людства! У 1774 році ці острови відвідав Кук, в 1793 році Д’антркасто і, нарешті, в 1827 році Дюмон-Дюрвіль, розплутати географічний хаос цього архіпелагу.

«Наутілус» ішов біля бухти Вайлеа, пам’ятної в зв’язку з трагічними пригодами капітана Діллона, який перший висвітлив таємницю загибелі кораблів Лаперуза.

Ми кілька разів закидали драгу і витягли безлічі чудових устриць. Дотримуючись настанов Сенеки, ми розкривали раковини тут же за столом і ковтали устриці з жадібністю. Ці молюски належать до виду, відомого під назвою Ostrea lamellosa, надзвичайно поширеній на Корсиці.

(*Жуль Верн*)

Вправа 10. Відредагувати речення.

Особе місто в коллегіумі сідала латинська мова, що нею необхідно було володіти, мов оружиєм, у полеміці з уніатами. Крім того, цею мовою здобували знаня студенти в західно-європейських університетах. В 30-х роках XVIII століття латиньську мову, як уже згадувалося, вивчали по граматиці Еммануїла Альвара, а починая с 1763 року – по грамматике Самуїла Мислављского *«Grammatica scholarum Piarum ad usum iuventutis»*, котра було видано в Варшаві в 1760 році, а со временем і в Києві у 1765 р. та за грамматікою Миколи Бантиша-Каменського (1779 р.).

З ціллю досконалого володарювання латиньською мовою студенті були об’язані спілкувцця ней не тільки під часи заняттів, але й у вільний період, де б не зустрілися один з одним. Студенти винні були не просто говорити латинською мовою, а говорити правильно, без помилок. Це правило було прописане в Інструкції академії за 1734 рік і призвище людини, що його порушувала вносило до списку, який мав назву калькулюс (від лат. *calculus* – обрахування). Данний калькулюс вкладався в деревяний футляр і його потрібно було передати слідуючому нарушнику. Якщо список перебував у студента усю нічь, то на ньому відзначалося: *pernocavit apud Dominum N*...і в ранці данний студент лягав покаранню і осоромленню з боку викладача та своїх товаришів. Таке примусове пов’язування латиньської мови пояснювалося просвітительскою метою.

Завдання для самоконтролю.

1. Назвати особливості правопису приголосних у словах іншомовного походження.
2. Охарактеризувати особливості правопису звука **j** та голосних у словах іншомовного походження.
3. Визначити особливості правопису апострофа та м’якого знака у словах іншомовного походження.
4. З’ясувати особливості передачі сучасним українським письмом груп приголосних із голосними в іншомовних словах.
5. Коротко охарактеризувати та проілюструвати прикладами особливості відмінювання слів іншомовного походження.
6. Назвати основні правописні рекомендації до правопису іншомовних прізвищ.
7. Пояснити особливості творення прикметникових похідних від складних та складених особових імен та прізвищ.

НАЙГОЛОВНІШІ ПРАВИЛА ПУНКТУАЦІЇ

§ 25. ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ КРАПКИ, ЗНАКА ПИТАННЯ ТА ЗНАКА ОКЛИКУ

КРАПКА (.)

І. Крапка ставиться:

1. У кінці розповідного речення або спонукального, якщо воно вимовлене без. окличної інтонації: *Весь народ піднімається до мене. Йдуть з усієї України та й ще йтимуть. Посилав універсали з Січі, тепер хочу скласти універсал із Чигирина* (Загребельний).

2. У кінці пов'язаних між собою частин розповідного тексту, коли автор хоче навмисно подати їх інтонаційно відокремленими одна від одної, пор.: *А я ходжу. Рівним, розміреним кроком, через усю хату, з кутка в куток. З кутка в куток* (Коцюбинський).

3. У кінці рубрик переліку, коли вони структурно й семантично розгорнуті й кожна з них становить закінчене речення, напр.: *Відзначаючи ювілей видатного українського вченого-сходознавця, одного з засновників Академії наук України, академіка АН України А.Ю. Кримського, загальні збори Академії наук України постановили:*

1. З метою відродження й розвитку національної школи сходознавства як важливого наукового компоненту інтелектуального потенціалу України створити в системі АН України Інститут сходознавства ім. А.Ю. Кримського.

2. Видати повне зібрання творів академіка АН України А.Ю. Кримського.

3. Порушити клопотання перед Кабінетом Міністрів України про створення будинку-музею академіка АН України А. Ю. Кримського в м. Звенигородці Черкаської області (З «Вісника АН України»),

4. Після речення, за яким розпочинається виклад розгорнутої розповіді, опис тощо: *А діло було таке. Студенти з царського садка пішли в гості до знайомого купця, котрий жив далеко, аж на Ординському. Той купець мав багацько дочок, не дуже гарних. Він закликав до себе десятками всяких студентів, годував, поїв їх і чимало дочок повидавав уже заміж за світських і духовних. Студенти часто гуляли там до півночі й цілою юрбою перелазили потім стіну Братського монастиря* (Нечуй-Левицький).

5. Як знак незакінченості слова на письмі, напр.: **т.** або **тов.** (товариш), **гр.** (громадянин).

ІІ. Крапка не ставиться:

1. В абревіатурах між складниками: *ООН, МЛУ, радгосп, вуз.*

2. У скороченнях назв різноманітних мір: *г* (грам), *кг* (кілограм), *м* (метр), *мм* (міліметр), *т* (тонна).

3. У кінці заголовків, на вивісках і штампах.

ЗНАК ПИТАННЯ (?)

Знак питання ставиться:

1. У кінці питального речення: *За кожною з цих пам'яток – люди: майстри, митці. Хто знає про них? Хто назве їх імена?* (Федорів).

NB! 1. Підвищена проти звичайної питальна інтонація передається двома або трьома знаками питання: *Кляті! кляті! Де ж слава ваша?? На словах! Де ваше золото, палати? Де власть великая?* (Шевченко).

2. У питальних реченнях з однорідними членами знак питання можна ставити після кожного однорідного члена з метою розчленування питання: *Хіба ж живуть вони? і знають, Як ви сказали, благодать, Любов?..* (Шевченко).

3. Знак питання не ставиться в кінці складнопідрядного речення з непрямим питанням (хоч інтонація в таких випадках часто мало відрізняється від інтонації питальних речень): *Ніхто не запита В принишклої блідої Катерини, Чом на щоці сріблиться сіль крута – Ще свіжий слід невтертої сльозини* (Бажан). Коли ж головне речення питальне, тоді в кінці складнопідрядного речення з непрямим питанням знак питання ставиться: *Чи знаєте, хлопці, як високо сокіл Під небом літає у теплії дні?* (Глібов).

2. У дужках у середині цитати або після неї для виявлення сумніву або критичного ставлення до того, хто цитує, до наведеного матеріалу: *Нехай багато не розводяться вчорашні «марксисти» про велике значення колективізації (?), яка нібито врятувала (??) Україну від голоду (?!)* (З газети).

ЗНАК ОКЛИКУ (!)

Знак оклику ставиться:

1. У кінці окличного речення: *Гетьте, думи, ви хмари осінні! Тож тепера весна золота!* (Леся Українка).

NB! 1. Знак оклику завжди ставиться в кінці речень, що мають у своєму складі слова **як, який, що (то)** за, **скільки** тощо (зі значенням експресії), але не е підрядними: *Як гарно марилось на шкільній лаві, скільки робилося сміливих, але часом і недосяжних проектів!* (Коцюбинський). *На небокраї яка краса огнів сія!* (Сосюра). *Він звів до Сагайди сіре змучене обличчя з великими сумними очима. Що то були за очі!* (Гончар).

2. Підвищена проти звичайної оклична інтонація передається двома або трьома знаками оклику: *Тельман говорить!! Слухайте, доли, слухайте, гори, Слухай, Німеччино, Тельман говорить!!!* (Тельнюк).

2. У кінці окличного називного речення: *Рідний край! На світі немає нічого дорожчого за нього, за землю, яка породила тебе й виростила* (Цюпа).

3. Після однослівних і поширених звертань, що вимовляються з виразною окличною інтонацією: ***Україно!*** *Ти в славній борні не одна* (Рильський). *Ти прекрасна,* ***вечірняя зоре!*** (Леся Українка).

4. Після вигуків, а також після слів так і ні, коли вони стоять на початку речення й вимовляються з виразною окличною інтонацією: ***Ай!*** *як тут гарно!* (Коцюбинський). ***Ой!*** *Що це за сопілка? Чари! Чари!* (Леся Українка).

NB! 1. Знак оклику вживається в середині речення, щоб підкреслити ефективність певних слів: *І ворогам не розтоптати –* ***ні! –*** *Омитий кров'ю стяг наш трудівничий* (Рильський). Звичайно в таких випадках відповідні слова виділяються ще двома тире.

2. Складна інтонація оклику – питання передається на письмі знаками ?! або !?: *Се ти, мій чарівниченьку?!* (Леся Українка). *Де ж той світ!?І де та правда!? Горе! Горе!* (Шевченко).

5. У дужках у середині цитати або після неї для вияву ставлення (обурення, здивування, іронії тощо) автора до наведеного ним матеріалу: *На останньому пленумі ради СПУ були висловлені дві полярні сентенції. Один із промовців закликав колег «вирощувати курей» (!!), другий – «думати про вічність» (!?)* (З газети).

Вправа 1. Самостійно опрацювати з підручника І. Козленко «Українська пунктуація» § 1–3. Підготувати відповідь на такі питання:

1. Онтологічне та гносеологічне значення пунктуації.
2. Поняття про розділові знаки. Основні графічні пунктуаційні знаки української мови, коротка характеристика.
3. Пояснити, які розділові знаки є невласне пунктуаційними графічними знаками. Чому?
4. Розкрити зміст понять віддільних та відокремлювальних розділових знаків.
5. Охарактеризувати принципи пунктуації, визначити, які з них є основними для української пунктуації. Пояснити.
6. Інтонація як суперсегментне явище, її функції та компоненти.
7. Назвати основні види пауз та пояснити їхні особливості, проілюструвати прикладами.
8. Охарактеризувати найтиповіші випадки невідповідності між структурою висловлення й інтонацією. Тези підкріпити прикладами.
9. Розкрити зміст поняття некодифікованих (авторських) знаків. Дібрати самостійно приклади з художньої літератури.

Вправа 2. Прочитати вірш, змінюючи інтонацію відповідно до розділових знаків. Визначити місце логічних, граматичних, логіко-граматичних та психологічних пауз у тексті.

Є тисячі доріг, мільйон вузьких стежинок,
Є тисячі ланів, але один лиш мій.

І що мені робить, коли малий зажинок
Судилося почать на ниві нерясній?
Чи викинути серп і йти байдикувати,
Чи долю прокляти за лютий недорід
І до сусід пристать наймитувати
За пару постолів і шкварку на обід?
Коли б я міг забуть убоге рідне поле,
За шмат цієї землі мені б усе дали...
До того ж і стерня ніколи ніг не коле
Тим, хто взува холуйські постоли.
Та мушу я іти на рідне йоле босим,
І мучити себе й ледачого серпа,
І падати з утоми на покоси,
І спать, обнявши власного снопа.
Бо нива це – моя! Тут я почну зажинок,
Бо кращий урожай не жде мене ніде,
Бо тисяча доріг, мільйон вузьких стежинок
Мене на ниву батьківську веде...

(*Василь Симоненко*)

Вправа 3. Переписати текст, поділити його на абзаци й речення та поставити відповідні пунктуаційні знаки.

таких людей що сиділи в гарнізоні за крадіжку або шахрайство було багато ідеалісти і неідеалісти люди які вважали військову службу джерелом особистих прибутків різні військові бухгалтери тилові і фронтові старшини що чинили всілякі шахрайства з провіантом і з солдатською платнею а крім них дрібні злодюжки в тисячу разів чесніші за тих харцизників які їх сюди посадовили тут же в гарнізонній тюрмі сиділи й солдати за різні провини чисто військового характеру за порушення дисципліни за спробу підняти заколот за дезертнрство окремо слід назвати політичних в’язнів з них 80 відсотків було зовсім не винних а з цих знову-таки 99 відсотків засуджували апарат військових слідчих був неперевершений такий судовий апарат має кожна держава що опинилася перед загальним політичним господарським і моральним занепадом ореол колишньої сили і слави оберігався судами поліцією жандармерією і бандою продажних донощиків у кожній військовій частині Австрія мала шпиків вони доносили на своїх товаришів що спали поруч них на одних нарах а під час походу ділилися шматком хліба для гарнізонної тюрми постачала матеріал також державна поліція пани Кліма, Славічек і К° військова цензура спроваджувала сюди авторів листування між фронтом і тими кого ці автори залишили вдома в розпачі жандарми приводили сюди й зовсім літніх селян які жили вже на утриманні дітей вони посилали на фронт листи намагаючись у них втішити своїх рідних або змальовувати хатні злидні а військовий суд пришивав їм за це зраду і

вліплював по дванадцять років ув’язнення з градчанської гарнізонної тюрми дорога вела через Бржевнов на Мотольський плац попереду в супроводі солдатів з багнетами, йшов чоловік у наручниках а за ним їхав віз із домовиною і на Мотольському плацу звучала урочиста команда An! Feuer! а потім по всіх полках і батальйонах зачитували ще один полковий наказ про розстріл призовника а як же інакше таж він посмів збунтуватися бо пан капітан ударив шаблею його жінку коли вона прощаючись ніяк не могла відірватися від чоловіка а в гарнізонній тюрмі трійця штабний тюремний наглядач Славік, капітан Лінгарт і фельдфебель Ржепа якого прозвали катом виконували свою роботу скільки людей вони затовкли на смерть по тюремних одиночках

(*Ярослав Гашек*)

Вправа 4. Переписати речення, поставити (там, де це необхідно) крапку або знак питання. Обґрунтувати свій вибір.

1. У моєму серці вмістилася вся Україна І воно не витримало Бо людське А боже У бога немає серця І мислі немає Тільки влада – неосягальна Та що влада, коли перед тобою – земля велика і народ на ній 2. В літописі Величка значиться, ш описано на хуторі Жуки Хто був там – вигаданий Величко чи сущий я, Богдан І як опинився на хуторі Жуки А може, Жуки – то тільки інообразно, себто інакшим способом, або візерунком словесним, названий Суботів Так само – груша, і три криниці, і пасіка над липами, і токи з не змолоченим збіжжям, і зоря над журавлем 3. Отож: Хмельницького образили – і він кинувся в биятику А може, образи завдали мені саме тому, що мав я намір піти супроти шляхти, що були в мене наміри зухвалі й задуми великі 4. Та що йому гетьмани, коли він повставав і порти самого бога Бо він геній, а геніям даються сили незмірні Генія народжує вже й не просто жінка, а ціла нація Мені ж ще тільки довелося творити цю націю То хто міг народити мене 5. Вона згодилася з радістю, і я теж відчув полегшення, і ніхто з нас не відав тоді, що настане згодом, чим обернеться та нічна дивна згода Але хто ж може прозирати крізь роки і віки 6. А шляхта влаштувала мені погром під Берестечком Що се Химерний збіг історії чи пророчий дар, який відродився в дівчиську за тисячі літ Хто ж то знає 7. Чом думав я про все це дорогою до Кракова, думав саме тепер, у віці далеко не молодому, власне, на спадку життя, – мабуть, не міг би признатися й на страшному суді 8. Мотрона сиділа мовчки, дивилася прямо, непорушно, ненависно Кого ненавиділа – матір чи мене Хто ж то знав 9. Чом би й не написати, що купалися в сльозах А Україна тоді купалася і в сльозах, і в крові, і, може, це найбільше сприяло мені 10. Вірили ми йому не раз і не два, а чим кінчалося Палями та сокирою катівською

(*Павло Загребельний*)

Вправа 5. Переписати текст і пояснити вживання розділових знаків.

В артілі Санька працювала де важче: орала, возила снопи, вергала мішки, дивуючи дядьків своєю страшною витривалістю і силою: на елеваторі могла вона виносити по трапу аж на саму гору шестипудовий чувал без відпочинку, не збавляючи кроку, пружинячи сильними литками, що бугрилися і кам'яно тверділи, обтягнуті засмаглою на сонці шкірою. Шофери прицмокували язиками, милуючись її силою і зграбністю форм її тіла, і серед них траплялися такі жартуни, що вичигували її по темних куточках, щоб повести на гріх. Одного із таких джиґунів Санька схопила за шиворот і так махонула ним у ворох пшениці, що він зарився по самі п'яти.

В артілі працювала Санька безвідмовно і роботу виконувала ретельно, краще за всіх. Полють полільниці буряки – обжене їх Санька на цілий рядок. Коли не глянеш на неї, – все й стоїть стовбура, не розгинається. Сердяться на неї жінки за те, що їх обганяє, а вона ще дужче супиться, ще лютіше махає сапою.

Коли Сергій привів у хату Дороша і пояснив сестрі, що він буде жити у них на квартирі, Санька не повірила. Як? У них жити? І він не погребує? Стояла посеред хати з пустим відром і пильно оглядала Дороша з ніг до голови. А він, у сірій шинельчині, з чемоданом у руках, топтався біля столу і не знав, що робити. Потім поставив чемодан, підійшов до неї і подав руку для привітання. Вона теж поставила відро і теж подала свою широку, чоловічу руку, і очі її розчулено заблищали.

(*Григорій Тютюнник*)

Вправа 6. Переписати речення, поставивши (там, де це необхідно) крапку або знак оклику. Обґрунтувати свій вибір.

1. Зчинилась буря, відміта пісок і насміть сіру на зритий бомбами пустир, а ясно-синя пером на крилах птиця проліта по миру, стривожена рада, що земну юдоль квітчану дощі обмиють і освіжать грози Яснокрила Стану і я тоді тихіший серцем і на світ без смутку гляну (*В. Барка*) 2. Вже шелестить легке її одіння, кладе в стремено ніженьку свою моя царівна, вершниця ласкава Кипить уява, як турецька кава Галоп скажений Паленіє кров Та тиск тих стегон я переборов (*О. Ірванець*) 3. Наложниць м'ясо, очі торжищ – загул Розгул Очам загин Від шепоточків до шептань, від шепотів до шепотань – там люта й дика чингісхань (*Ю. Буряк*) 4. Моя кохана, ти не повторюй безнастанно слова туманні Вони дарма зривають білий гребінь хвилі Коли б могли, то серце б вбили – і гайда в синю путь (*І. Галайда*) 5. Втекти і забути І жодного сну Якщо й полонянка – то тільки самотності й волі Нехай по слідах моїх вродять кущі полину (*Л. Голота*) 6. Добрий день Співає на плиті чайник синій голосом осиним Чайки гріють на моїх колінах лапки, од морозу золоті (*І. Жиленко*) 7. Мої предки були не вбогі на пісні та свячені ножі З моїх предків, хвалити бога, заволокам ніхто не служив

(*О. Забужко*) 8. Щоб ми сутність нарешті збагнули: як у море – джерела, крізь нас витікає в майбутнє – минуле Сутній тільки теперішній час (*В. Затуливітер*) 9. Набрид нікчемністю своєю Гей Гей Одхекавсь, одробивсь Налигач довгою змією вкруж ріг широких обкрутивсь (*Д. Іванов*) 10. І настирливо думка шепоче: вертайся, але серце вистукує владно: пливи Тільки музика трав Тільки небо і простір І зело розлилося – крайнеба не видно за ним (*В. Марочкін*).

Вправа 7. Відредагувати перекладений українською мовою уривок тексту. Пояснити вживання відповідних пунктуаційних знаків.

Я і Маша їхали в Курилівка на освячення школи.

– Осінь, осінь, осінь ... – тихо говорила Маша, дивлячись на всі боки. – Минуло літо. Птахів немає, і зелені одні тільки верби.

Так, уже минуло літо. Стоять ясні, теплі дні, але вранці свіжо, пастухи виходять вже в кожухах, а в нашому саду на астрах роса не висихала протягом всього дня. Все чуються жалібні звуки, і не розбереш, віконниці це ниє на своїх іржавих петлях, або летять журавлі – і стає добре на душі і так хочется жити!

– Минуло літо ... – говорила Маша. – Тепер ми з тобою можемо підвести підсумки. Ми багато працювали, багато думали, ми стали краще від цього, – честь нам і слава, – ми досягли успіху в особистому досконало; але ці наші успіхи чи мали помітний вплив на навколишнє життя, принесли користь хоча кому-небудь? Ні. Невігластво, фізична бруд, пияцтво, разюче висока дитяча смертність – все залишилося, як і було, і тому, що ти орав і сіяв, а я витрачала гроші і читала книжки, нікому не стало краще. Очевидно, ми працювали тільки для себе і широко мислили тільки для себе.

Подібні міркування збивали мене, і я не знав, що думати.

– Ми від початку до кінця були щирі, – сказав я, – а хто щирий, той і правий.

– Хто сперечається? Ми мали рацію, але ми неправильно здійснювали те, в чому ми маємо рацію. Перш за все, самі наші зовнішні прийоми – хіба вони не помилкові? Ти хочеш бути корисний людям, але вже одним тим, що ти купуєш маєток, ти з самого початку перегороджує собі будь-яку можливість зробити для них що-небудь корисне. Потім, якщо ти працюєш, одягаєшся і їж, як мужик, то ти своїм авторитетом як би узаконює цю їх важку, незграбну одяг, жахливі хати, ці їхні дурні бороди ... З іншого боку, припустимо, що ти працюєш довго, дуже довго , все життя, що врешті-решт виходять деякі практичні результати, але що вони, ці твої результати, що вони можуть проти таких стихійних сил, як гуртовий невігластво, голод, холод, виродження? Крапля в морі! Тут потрібні інші способи боротьби, сильні, сміливі, швидкі!

(*Антон Чехов*)

Вправа 8. Переписати речення, поставивши розділові знаки в кінці кожного з них. Знайти речення, у яких автор одночасно вживає кілька розділових знаків. Пояснити причину вживання.

1. Ми всі потрохи любимо Вкраїну – її співучу мові солов'їну, квітучу мову, мученицьку глиб Ми всі нічого не берем від того, але щоб прокляти за неї бога Себе ще не питали, чи змогли б (*М. Шевченко*) 2. Сей картон, либонь, спустив і дух у нейтральних правильних вальорах Ну, хоч плач – ніяк я не вкладу п'ятигір'я норов у кольори 3. Поруч клен-рудань заледве не упав у лапи вітру Скажи мені, чи Ти ще й досі віриш, що за розлуки губи наші – в тлін Зірвалась крапля в декілька хвилин (*В. Шевченко*) 4. Я вірю в людей Що ж саме вони зрозуміють О, всього і не перелічиш Починати треба з Поезії, а далі вже піде легко (*Г. Турков*) 5. Я щедрую, Любове, твому плодоносному лону Ось я прошу води і одержую море Солоне (*Б.Нечерда*) 6. Чи не той ти Дорошенко, що веде військо запорозьке хорошенько Дорошенкам в світі було тісно, та про кого з вас одвічна пісня (*В. Марочкін*) 7. Звикаєш до слова, наче до рани, ніби до лестощів, як до проклять Поете Кріпись Зненацька нагряне: мука найтяжча – як болі переболять 8. І шептав знеможено: «Мамо», так добра зробив мало Мріяв мало Пшениці скосив, насіяв Мало серце твоє зітхало, цілував під зорями мало А чи всі тебе люди чули і боялись, сива зозуле (*Р. Лубківський*) 9. І що зорю Який засію лан За Чорним Шляхом, за Великим Лугом Невже і я в тумані – як туман – і я вже йду за часом, як за плугом 10. Яка ж ти баба, ну яка ж ти баба За сто років дитя не привела Були б у нього кремінь-ноженята, ото вже б гупотіло по ланах (*Л. Костенко*).

Вправа 9. Переписати речення, поставити пропущені розділові знаки (крапку, знаки питання, знак оклику). На підкреслених місцях поставити авторські знаки оклику або питання. Пояснити авторську пунктуацію.

1. Каліки Повзають, гугняв'ять, руки простягають (О, які скорчені пальці_) – Дайте їм, дайте 2. Чого ж тобі тепер треба в години радости і сміху Чого ж тобі треба тепер, о, бездушний пташе Говори 3. – Не розумію «Марсель Етьєн Марсель Етьєн» – кричали з прапорами Тепер тліють в землі Ти кажеш – і я умру Геть через усе життя прослалося легато (гудок на заводі) Годі Заголубій і на мою долю 4. Вітер Не вітер – буря Трощить, ламає, з землі вириває За чорними хмарами (з блиском_ ударами_) за чорними хмарами мільйон мільйонів мускулястих рук Котить 5. Уявляю – (страшна мить_) – Прийде, заридає з одчаю і сонце затьмить Хтось кине слово п'яне: – В розстріл_ на тротуар 6. Мадонно моя, Пренепорочна Маріє, прославлена в віках На наших самотніх вівтарях лиш вітер віє 7. Нікого так я не люблю, як вітра вітровіння Чортів вітер Проклятий вітер Він замахнеться раз – рев_ свист_ кружіння_ – і вже в гаю торішній лист – як чортове насіння 8. Дух, прийняв єси все, хто ти єсть Чи звать тебе спокоєм_ вітром_ сліпою силою машин 9. Що наші сльози і зойки і крики Що всі драми землі в трагедії

Космоса Вічно юний, первісний і дикий, творець, на власнім творі розіп’ятий, – це він на незглибній глибині шаліє й казиться без берегів 10. І незчислимі панахиди під дахом парасольки – мов над болотом комарі О людськість О гордість скрупульозна Чи ти коли дивилася в вічности телескоп

(*Павло Тичина*)

Вправа 10. Переписати текст, поділити його на абзаци та речення. Запропонувати варіанти поділу на речення та пояснити відповідну пунктуацію.

І мимоволі знову здивувався: яке, справді, мінливе і по-різному гарне обличчя от воно тепер було вже майже суворе і які класично правильні риси цей тонкий ніс, цей обточений овал, це бездоганне підборіддя от тільки нижня губа трішки занадто для класичності була повна, пристрасна (зате жива!) і те, що очі були заплющені, що повіки закривали їх, надавало ще більше класичності, – неначе скульптура без очей сумна і строга голова якоїсь грецької богині а сум «богині» був тепер дійсно щирий, неудаваний, як спочатку і сум, і втома ох, яка втома: знову грати цю тяжку, брудну роль знову удавати кохання, знову павучине обсотування жертви, знову витягання з неї найглибше схованого і потім... спорожнену віддавати на страшний кінець і, як у кошмарі, не мати волі ні крикнути, ні остерегти, ні навіть виявити сором і огиду до самої себе а надто коли попадається отакий, як цей об’єкт ну, як можна такого... хорошого, такого... гарного, такого щирого так брудно, так підло нищити а його ж, очевидно, вже призначено на знищення, це доля всіх, кого їй було давано на обсотування і що ж їй робити остерегти його не виконувати даного завдання але значить: віддати себе, свого сина і стареньку матір на знищення або він, або вони потяг м’яко вибивав такт коліс, м’яко похитувались тіла, й хилиталась штора на вікні в купе було затишно, інтимно, так віддалено від усіх тих клопотів, прикрощів, страхіть, що лишились десь там позаду Степан Петрович одхилився на спинку кушетки й заплющив очі нарешті можна було віддатись цьому спокоєві й побути хоч кілька годин без напруження, без нападання, підкрадання, удавання ця жіночка, напевне, була не термітка й не сексотка, вона була собі проста, мила, колишня людина, яка Бог його зна як збереглася на радянській землі отже, можна було бути з нею трішки самим собою, як колись-колись він обережно встав, зняв з полиці свою маленьку валізочку й вийняв з неї плескувату пляшку та два срібні келишки, подібні до великих наперстків богиня трішки розплющила очі й непомітно слідкувала за своїм «об’єктом».

(*Володимир Винниченко*)

Вправа 11. Відредагувати перекладений українською мовою уривок тексту та поставити потрібні розділові знаки в кінці речень, пояснивши пунктуацію.

Не знаю, як це можливо, але при цьому і сам ти стаєш іншою Ти слабкий – і ти сильний Ти бідний, у тебе є тільки найнеобхідніше для життя, але ти багатий Черствий, ти відкриваєш в собі любов до людей Ти можеш померти, але ти продовжуєш жити

І це не все Ти чуєш не тільки голоси людей Ти чуєш голоси дощу, вітру, землі Ти починаєш розуміти мову птахів і звірів Все, що є на небі і на землі, родинно і доступно тобі, як ніби ти – це світ, а світ – це ти

Воістину дивовижна життя, і хто хоч раз торкнувся її, той щасливий

Мені скажуть: що ж, це, виходить, чудеса Іноді я думаю, що чудеса Ну де бачено, щоб слабка людина був сильним, бідний багатим, сухар відкрив в собі любов І чи може людина чути голос землі і розуміти мову птахів і звірів Таке буває в казках і це вірно А іншим разом я думаю: які ж це дива, адже все, що я пишу, – ніяка не казка, все відбувалося і відбувається зі мною наяву, в житті, і, якби замість мене в лісі хто інший, трапилося б з ним те ж саме Придумуй я що-небудь, бреши, як який-небудь балакучий мисливець або рибалка, бажаючи скоротати час або потішити чесну публіку, городи побреханьки – тоді інша річ, але я нічого не вигадую і тим більше не складаю

Були часи, в свої дитячі роки я любив трішки перебільшувати, багато чого мені тоді хотілося бачити в іншому світлі Якщо я обмінювався з яким-небудь дружком стусанами, це була обов'язково кривава бійка, бій не на життя, а на смерть Якщо я переходив через річку, в якій горобцеві по коліно, річка перетворювалася для мене в море Якщо я хоробро стрибав з даху сараю, то летів не інакше як з хмар Юному віку властиві гарячність і перебільшення Зараз я совіщуся тих років

(*Борис Сергуненков*)

Вправа 12. Словниковий диктант.

Індоєвропеєць, індоіранський, Індокитай, індо-малайський, Індонезія, індпошив, індуктивно-активний, індуктотермія, індукційно-акустичний, інженер-будівельник, інженер-генерал-майор, інженерно-архітектурний, ін-кварто, інклінометр, інкорпорація, інкубаторно-птахівничий, іннервація, інновація, ін-октаво, іноходець, інтенсивно забарвлений, інонаціональний, інструкторсько-методичний, інтербачення, інтерконтинентальний, інтернет-магазин, інтонаційно виділений, інтроверсія, інтурист, інструментознавство, інструментально-будівельний, інфразвук, інсулінонезалежний, інтегрально-геометричний, інфрахроматичний, іонно-дипольний, іонолюмінесценція, ірано-турецький, іраномовний, ірансько-грузинський, іржавостійкий, іржаво-рудий.

Вправа 13. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Амортизаціонні відчислення; безпідставні звинувачення; в зразковому стані; господуючі висоти; робити упор; його величність випадок; залізничний службовець; знати своє місце; витоки річки; картопляна мука; драбинна площадка; мертва тиша; начертательна геометрія; оглядати поглядом; погано не клади; розполагати відомостями; сильно дивуватися; топтати в бруд; уступітельние підрядне речення; фінно-угорських група мов; ходити взад і вперед; квіти красномовства; чаша прикрості; шиплячі приголосні; експертна комісія; ядерне паливо.

Вправа 14. Відредагувати речення.

Підгатовка будущіх вчителів іншоземних язиків характеризирується новой сестемою ціностей, що можна визначити наступним чином: освіта являється ефектним засобом підвищення якостей життя; освіта створює культуру, що грунтуєцця на миролюбов'ї, дає можливість молоді та дорослим домагатися успіху у вибраній ними сфері діяльності; освіта віткриває шляхи до розвитку особистості та суспільства. Саме в цьому вимірі вартує розглядати положення «Всесвітньої декларації про вищу освіту для XXI століття: підходи і практичні заходи» (Париж, 1998). В якості результату професійної підготовки майбутніх вчителів восприймаються виокремлені Б.С. Гершунським главенствуючі «соціальні ролі» особи в суспільстві: «особа, яка реалізувалася», «діяльнісний учасник культурного розвитку», «висококваліфікований фахівець», «інформований громадянин», «людина, яка вважає власне життя неперервним процесом навчання».

Підготовка вчителів іншоземної мови в теперішньому інформованому просторі обґрунтовується на знаннях про феномен інформації для розвитку індивіда, її творчий характер та практичну діятільність, що спричинює інваріантну суть інформаційних технологій та впливання інформаційних джерел на особу студента, необхідність виховання грамотного рициpієнта інформаційного простору.

У відповідності до досліджень науковців Азімова З.Г., Безпалька В.П., Григор'євої Т.В., Зайцевої О.Н., Кирилова А.В., Мартинової Р.Ю., Мейєра М. та проч. у застосуванні сучасних інформаційних технологій у учбовий процес з іноземної мови утверджують, що дані технології виступають і як предмет вивчення мови, і як средство забезпеченя навчальної діяльності студентів.

КОМА (,)

§ 26. КОМА В ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

У простому реченні кома ставиться:

1. Між однорідними членами речення, які не з'єднані сполучниками: *Під вікнами насадила Ганна бузку, любистку, півників та півонії* (Нечуй-Левицький).

2. Між однорідними членами речення, які з'єднані двома або більше однаковими сполучниками: ***і…і (й…й)***, ***ні…ні (ані…ані)***, ***то…то***, ***чи…чи***, ***або…або***: *Доля – наче примхлива дівчина:* ***то*** *пригріє,* ***то*** *знов остудить* (Вс. Шевчук).

3. Між однорідними членами речення, з'єднаними протиставними сполучниками ***а, але, однак, проте, зате, та*** (= ***але***), ***так***: *Слухай, сину, науки матері ,* ***а не*** *вулиці*.

4. Перед сполучниками ***і, а також, ще й, а то й, та й, та ще,*** які приєднують до попередніх членів речення ще один елемент: *Давид роздягся, шинель на ключці повісив,* ***і*** *будьонівку* (Головко). *Зазеленіли луги,* ***ще й*** *дібровонька* (Пісня).

5. Перед другим із парних сполучників ***не тільки... а й (не тільки... але й, не тільки... а ще й, не тільки... але також і), як... так і, не так... як, хоч... але (та), не стільки... скільки***, що вживаються при однорідних членах речення: *Як би це добре було, коли б я* ***не тільки*** *спочив, а й вивіз собі матеріал для роботи* (Коцюбинський).

6. Перед словами ***а саме***, ***як-от***, ***як*** та ін., що стоять у реченні з однорідними членами після узагальнювальних слів: *Весільний обряд складається з трьох частин,* ***а саме****: заручин, сватання й весілля*.

7. При повторенні слова для означення великої кількості предметів, тривалості дії, для підкреслення згоди або заперечення тощо: ***Все, все*** *згадала вона в ту хвилину! (Довженко)*.

8. Для виділення звертань і пов'язаних з ними слів; для виділення вигуків:

Мово рідна, слово рідне,
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Тільки камінь має! (С. Воробкевич)
Гей*, на коні, всі у путь!* (Тичина).
О, *як люблю я рідну землю…* (Воронько).

9. Після ствердувальних слів ***так, еге, гаразд, авжеж*** та ін., заперечення ***ні***, запитання ***що***, а також підсилювального ***що ж***, коли безпосередньо за цими словами йде речення, яке розкриває їх конкретний зміст:

Так, *це була вона, його земля,*

Про неї він співав і нею марив (Павличко).
***Еге,** я правду вам казав (Гребінка).*
*– Земляка свого бачили?.. – **Аякже,** бачив (Головко).*
***Ні,** я хочу крізь сльози сміятись,*
Серед лиха співати пісні (Леся Українка).
*– **Що,** титаря вбили? (Шевченко).*
***Що ж,** отак і проходить вечір,*
По-лисячому тихо, без стуку (Б. Олійник).

NB! Слід відрізняти стверджувальні слова ***так, гаразд*** від прислівників ***так, гаразд,*** після яких кома не ставиться: *Так ніхто ще не вірив у мене* (Г. Чубач).

10. Для виділення вставних конструкцій:
*Погане, **я чував**, життя собаче,*
Недобре і вовкам (*Л. Глібов*).

NB! Вставними найчастіше бувають такі слова і словосполучення: *безперечно, безсумнівно, безумовно, бувало, видимо, видно, відома річ, власне, головне, головним чином, до речі, звичайно, звісно, здавалось, здається, значить, зрозуміло, кажуть, коротко кажучи, либонь, мабуть, між іншим, мовляв, може, можливо, навпаки, на жаль, на мій погляд, на нашу думку, наприклад, нарешті, на щастя, немає сумніву, отже, очевидно, певна річ, певно, по-перше, по-друге, правда, проте й однак, справді, щоправда, ясна річ* та ін.

NB! Слід відрізняти вставні слова і словосполучення від подібних до них слів, які є членами речення і комами не виділяються: *У названій праці, **звичайно,** не охоплено всіх проблем, пов'язаних з розвитком економіки України. Він приходив з роботи **звичайно** о 8 годині вечора.*

11. Для виділення порівняльних зворотів, що приєднуються словами: ***як, мов, наче, немов, ніби, як і, ніж*** і под.: *Припадаю вустами до слова, **мов** до стиглого грона калини* (*Н. Кащук*)

NB! Кома перед порівняльними сполучниками не ставиться:
а) У сталих фразеологічних зворотах: *Руки зробилися **як** лід.*
б) Перед зворотом, який має значення «у ролі кого, чого»: *Розглядаємо вашу відповідь **як** згоду.*
в) Перед ***як***, ***ніж*** у висловах *(не) більш як, (не) раніше ніж, (не) довше ніж* і под.

12. Для виділення поширених і непоширених прикладок, особливо коли вони відносяться до власного імені або займенника: *Нехай мене, **Кармелюка**, в світі споминають* (Марко Вовчок).

13. Для виділення відокремлених прикладок, що починаються словами ***як, тобто (себто, цебто), або*** **(=*тобто*)** та ін.: *Орфографію, **або** правопис, повинен знати кожен. **Як** учений, етнограф і фольклорист, Франко все життя з палким інтересом ставився до народної творчості* (*М. Рильський*).

14. Для виділення зворотів, що обмежують або уточнюють зміст усього речення й починаються словами ***крім (окрім, опріч), замість, наприклад, зокрема, за винятком, особливо, включаючи***: *Було про що думати цієї ночі, та він примусив себе не думати зараз ні про що,* ***крім*** *бою* (Сизоненко).

15. Для виділення відокремлених означень, виражених:

а) Дієприкметниками та прикметниками, що мають при собі пояснювальні слова й стоять після означуваного іменника: *Розгойдане море,* ***вже брудне й темне,*** *наскакувало на берег і покривало скелі* (Коцюбинський).

б) Дієприкметниками та прикметниками, що не мають пояснювальних слів і стоять після означуваного іменника, особливо в тих випадках, коли перед іменником є вже означення: *Ясне сонце,* ***тепле й приязне,*** *ще не вспіло наложити палючих слідів на землю* (Панас Мирний).

в) Дієприкметниками та прикметниками (як із пояснювальними словами, так і без них), поставленими перед іменником, якщо вони, виступаючи в ролі означення до іменника, мають ще обставинний відтінок («будучи», «бувши»...) або відділені від іменника іншими членами речення: ***Дезорганізований раптовістю нічної атаки,*** *ворог не встиг учинити скільки-будь сильного опору* (Гончар).

г) Дієприкметниками й прикметниками (як із пояснювальними словами, так і без них), що стосуються особових займенників: *Як я,* ***бідна,*** *тут горюю, прийди подивися* (Котляревський).

д) Іменниками в непрямих відмінках (з прийменниками або без них), щоб надати їм більшої ваги порівняно з іншими членами речення: *Висока на зріст, рівна станом, але не дуже тонка,* ***з кремезними ногами, з рукавами, позакачуваними по лікті, з чорними косами,*** *вона [Мотря] була ніби намальована* ***на*** *білій стіні* (Нечуй-Левицький).

NB! Не виділяються й не відокремлюються комами означення з пояснювальними словами або без них, коли вони за змістом невіддільні від слів, яких стосуються:

Минаючи убогі села
Понаддніпрянські невеселі,
я думав... (Шевченко).

16. Для виділення відокремлених уточнювальних обставин часу, місця тощо: *А вечорами,* ***по роботі,*** *він не раз до пізньої ночі ходив у важкій задумі по болотистих у лицях Бориславa* (Франко).

17. Для виділення відокремлених обставин, виражених дієприслівниковими зворотами: *Маруся,* ***вийшовши з кімнати,*** *засоромилась* (Квітка-Основ'яненко).

NB! Дієприслівниковий зворот, який стоїть після сполучників ***і, та, а,*** що з'єднують однорідні присудки, виділяється комами з обох боків: *Прислухались* ***і, не вірячи самі собі,*** *одхиляли сінешні двері* (Коцюбинський).

18. Для виділення відокремлених обставин, виражених одиничними дієприслівниками, коли вони означають час, причину, умову дії: ***Повечерявши,*** *полягали спати* (Панас Мирний). ***Прощаючись,*** *Багіров відкликає Ясногорську вбік* (Гончар). ***Не повіривши,*** *Чабанчук кинувся в канцелярію* (Донченко). ***Попрацювавши,*** *можна й відпочити.*

NB! Одиничні дієприслівники, що стоять безпосередньо **при присудку й** мають **значення прислівника, комами не** відокрем**люються:**

Вона сиділа ***замисливши*****сь** (Яновський).
Ідуть дівчата в поле жати
Та, знай, співають ***ідучи*** (Шевченко).
Із вирію летять ***курличучи*** *ключі* (Зеров).

Вправа 1. Поставити (там, де це необхідно) розділові знаки. Визначити однорідні та неоднорідні означення.

1. Назвали його Чорним бо чорна доля і чорні душі на ньому і діла теж чорні. 2. Море зазирає у темні ущелини в широкі гирла річок і струмочків у хащі й ліси на схилах. 3. У червні посольство наше стало перед сеймом і домагалося участі в елекції нового короля повернення прав для схизматиків збільшення лічби козацького війська. 4. До диплома треба було прикласти велику державну печать але вона зберігалася в коронного канцлера канцлером же був біскуп Яків Задзик і печаті для схизматів не дав. 5. Папа хотів виявити прихильність до нового польського короля. 6. Призначено було конгрегацію з чотирьох кардиналів чотирьох прелатів і чотирьох каноніків. 7. Вона тим часом марно намагалася сховати від мене свої босі ноги. 8. Ятки з бубликами калачами пряниками прикрасами – ось де вона крутилася. 9. Нікчемні лінощі сучасних мені справоздавців щуплі козацькі реєстрики навіки втрачені мої діаріуші й універсали – такою постає моя історія. 10. Серед страшних глузів свистів лайок і знущань козацьких виповзала шляхта з свого табору в похід ганьби й приниження.

(*Павло Загребельний*)

Вправа 2. Переписати речення, поставити потрібні розділові знаки. З’ясувати, якими сполучниками з’єднані однорідні члени речення. Пояснити пунктуацію.

А) 1. Він її вчив потай діда тих усіх штук, яких навчився від дідуся, бо дідусь усе говорив, що це не жіноче а козацьке діло. 2. Тоді він утікав або до діда в пасіку або в тернину, звідки не вийшов би ні за що в світі, хоч не раз бував дуже голодний. 3. Мого письма до князя, їх милості, вистарчить, що його візьмуть не лише до школи але і до бурси. 4. А коли зловлять, то або повісять або в неволю до турків продадуть, а все виб’ють так, що душа вилазить. 5. Так коли до нього наблизиться хто нехрещений, то йому зараз зірвуть голову а тулуб з душею в пекло понесуть. 6. Правда, що не годен був

шаблею гаразд вимахувати зате стріляв з рушниці так, що птиці на лету не хибив. 7. Спасівчани жили безпечно орали землю годували худобу й кохали пасіки, славні на цілу Задніпрянщину, та позаводили гарні сади. 8. Судаки найскорше повставали та й ще не веліли повиносити усього добра з хати й комори. 9. Герасим Смотрицький, що помагав князеві заснувати школу й друкарню в Острозі і дав їй початок до дальшого розвитку, уходив поміж тодішніми українцями за великого чоловіка і вченого. 10. Ходили до неї не лише діти тутешніх православних але також довколишньої шляхти з поблизьких сіл. (Із творів *Андрія Чайковського*).

Б) 1. Проте я лишив сю фразу, бо в ній характеризується не час події а наше народне розуміння її: турецький святий у нашій і польській нар[одній] приказці значить голяка, чоловік без маєтку (goly jak turecks swiety). 2. Наш скупиндряга подумав собі (бо таке було його бажання), що се дарунок того, хто так щиро напоминав його і надів гарні папучі, які ощаджували йому прикрості купувати самому нові і радісно пішов собі з лазні. 3. І вже сапа і вже фука шкандибає і штильгука в Бен-Омаровий базар... Тут спіткнеться тут офукнесь о прохожих лобом стукнесь а біжить, мов на пожар. 4. Як по місті йшов часами, всякий люд за ним юрбами біг і дивом дивував. 5. Поки всі гидкі й болющі злих привичок шкаралущі потрощила й розмела. 6. Чом не довершив вже злоби і мені вас, до хороби, не шпурнув на лоб старий, щоб я світу більш не бачив і не кляв і не собачив з горя так, що боже крий! 7. Потім, капці в ню вложивши і присипавши й прикривши, помоливсь і щез умить. 8. Всюди темно тихо глухо. Напружає око й ухо Абу-Касим всяку мить, та дарма! 9. «Ось, панове, так віднині аж до смертної години в місті буду я ходить – жебраком та богомільним та від зла й покус всіх вільним, буду капці ті носить». 10. Ні, не витерплю я з ними ані днини ні години! Сам їх вид мене уб’є! (Із творів *Івана Франка*).

Вправа 3. Переписати речення, поставити відповідні розділові знаки. Пояснити пунктуацію при однорідних членах речення, з’єднаних парними сполучниками.

1. У перекладі контактують не лише дві мови а й дві культури, тому сукупність прецедентних текстів може бути різною (*Т. Андрієнко*). 2. На думку дослідників нової лексики на матеріалі англійської мови, суттєву роль у її створенні відіграє аналогія, тобто коли нову одиницю створюють не стільки за абстрактною моделлю скільки за зразком конкретної мовної одиниці шляхом заміни в цій одиниці одних структурно-семантичних елементів іншими (*К. Карпова*). 3. Ці імена хоч і мають спільне походження але різняться за семантичною забарвленістю (*І. Коверна*). 4. Топоніми, які є нічим іншим, як реаліями, за умови їхнього використання у творах художньої літератури виконують не тільки просторову функцію але також є лінгвокультуремами, які уособлюють діалектичну єдність лінгвального та

екстралінгвального або ж понятійного та предметного змісту (*Я. Іваненко*) 5. Встановлено, що адресатна спрямованість є невід'ємною передумовою як мережевої комунікації так і комунікації взагалі (*В. Каптьорова*). 6. Надзвичайна популярність подорожей як рідною країною так і за кордон знаходить своє відображення у словниковому складі сучасної англійської мови, стан якого дослідники характеризують як *neology blowup* (*К. Карпова*). 7. Брендинг як особливий вид комунікації у сучасному медіа-світі передбачає використання певних засобів, зокрема мовних, що робить його об'єктом не лише маркетингу але й лінгвістики (*О. Василюк*). 8. У загальному підсумку виявляємо, що українські переклади з античних літератур у «радянському» та «позарадянському» літературному процесі хоч і не були багаточисельними, як, скажімо, переклади із сучасних західних літератур але доволі різноманітними за набором авторів і творів, засвідчуючи зрілий культурний інтерес українських митців слова до античної духовної скарбниці (*Л. Коломієць*). 9. Справа в тому, що силою «классики», за словами вченого, художній твір наділяє не стільки його відкритість для різних прочитань скільки ті, хто, прагнучи влади, знає, як її використати в такий спосіб (*М. Гриценко*). 10. Отже, з цим іменем може асоціюватися не лише стара метушлива жінка а й політичний діяч, нездатний задовольнити очікування, і взагалі, лицемір, який стає об'єктом глузування (*Т. Андрієнко*).

Вправа 4. Переписати фрагмент тексту й пояснити пунктуацію (або ж її відсутність) при однорідних членах речення.

А що бонни, а згодом гувернантки мало займались вихованням Анельки, дитина виховувалась сама. Вона бігала по великому саду, вилазила на дерева, гралася з собаками, а іноді з дворовими дітьми, хоч це було й заборонено. Часом вбігала в стайню і їздила верхи, як хлопчик, що доводило до розпачу її наставниць, осіб дивовижно скромних, через що, певне, й тішилися вони прихильністю поміщика.

Зате навчання різних наук і так званих «добрих манер» було страшенно занедбане. Дівчинка зовсім не зналися на цих речах, бо піхто її не вчив.

Такі обставини спричинились до того, що Анелька росла дівчинкою не зовсім звичайною, але симпатичною. Від батьків вона успадкувала вроду і вразливість. Жвава, мов іскра, – вік тут відігравав свою роль, – Анелька росла на волі, а тому любила й розуміла природу.

Поведінка її була сповнена несподіванок. На кожне сильне враження вона відгукувалась зовсім по-дитячому: сміялась, плакала, стрибала або співала. Все прекрасне чи навіть тільки гарне викликало в неї захват; чийсь смуток і клопіт могли штовхнути її на самопожертву. Коли в неї буй час подумати, вона висловлювала цілком зрілі судження, трохи сентиментальні, але завжди благородні.

Нарешті одного дня батьки зробили відкриття: Анельчині знання дуже слабенькі, просто-таки мізерні, і тоді до неї запросили мудру гувернантку, панну Валентину.

Це була особа загалом добра й досить освічена, але із своїми химерами. Негарна стара панна, трохи демократка, трохи філософ, трохи істеричка і велика педантка. Спостерігаючи її під час уроку, можна було подумати, що це не людина, а мумія. Однак під холодною зовнішністю в ній вирувало безліч найрізноманітніших почуттів, які могли б в одному випадку зробити з панни Валентини сподвижницю відважної Юдиф, в іншому – жертву якого-небудь підступного представника чоловічої статі. І те й інше, звіспо, в мініатюрі.

Гака побіжна характеристика головних дійових осіб цієї оповіді. Всі вони ступають по замінованій землі чи, висловлюючись простіше, живуть під загрозою банкрутства.

(*Болеслав Прус*)

Вправа 5. Переписати речення, поставити пропущені розділові знаки. Визначити функції сполучника **і (й)** та пояснити пунктуацію.

1. Є нібито, якщо вірити різним жартунам і гострословцям, рекорди у всьому – є рекорд швидкості рекорд забудькуватості тощо. 2. Позирало розгублено в камеру й знову в папірець – аж сльози виступили йому на очах. 3. Двері відчинилися й Андрій опинився в коридорі «без вещей». 4. Ті, що зробили революцію й здобули владу, розламавши російську імперію на скалки. Господарі землі й неба і надр в його Батьківщині. Володарі академій банків університетів мистецтва і зброї – на суходолі на морі і в повітрі... 5. Увесь шевченківський пафос і гнів, що його він увібрав у себе, знайшов, на його думку, своє довершення насамперед в його клясі і це ж вона здійснила пророцтво великого генія нації – «…Заговорять і Дніпро і гори!» 6. На ньому, на тому почутті, оформилась його душа й серце й навряд чи якийсь дворянин колись більше пишався з свого соціального стану й зі свого походження, як пишався Андрій зі свого. 7. Він звик ходити по своїй землі саме як її господар і пан. 8. Він належав до того покоління, що разом із старшими прийшло зухвало в історію й відчинило само собі й своїй клясі двері грудьми, офірувавши за те свою молодість зелену й буйну, ще майже дітьми бувши. 9. Андрій іде тяжкою повільною ходою, дивлячись під ноги на широкі гранітові плити сходів і маленький оперативник не насмілюється його підганяти, хоч навколо в самій атмосфері відчувається великий поспіх і нервозний божевільний темп. 10. Одначе він зауважує кутиком ока, що й ті, кого ведуть і ті, що ведуть, позначені якимсь спільним тавром – у перших воно видається тавром тупого відчаю в других – переляку й остраху.

(*Іван Багряний*)

Вправа 6. Поставити замість крапок означення, подані нижче в дужках, з'ясувати, які з них однорідні, які неоднорідні. Пояснити.

1. Зрештою вони піднялись на третій поверх і вступили до … коридору. 2. Над кожним входом висів … світильник. 3. Стіни замість фарби вкривала … оббивка з … візерунком, а під ногами порипував ламінат. 4. По ліву руку від Ральфа, спираючись ліктями на стіл, сидів … чоловік у … сорочці з високо закоченими рукавами. 5. З іншого боку стола, напроти московського професора, сидів повнотілий чоловічок з гарно … волоссям. 6. Проте в … випадках симптоми можуть виникати разюче швидко. 7. Цього разу симптоми виражені явно: … біль у спині та животі, … діарея, що призводить до дегідратації і розвитку шокового стану, … падіння тиску, психоз. 8. … волосся акуратно розчесане й укладене назад. 9. … молодик, який розмірено пливе по життю. 10. Далеко за не виднілась … стіна, що обмежовувала полігон. 11. Саме через … шнобель та … ніздрі, що дивились прямо вперед, неначе отвори двоствольної рушниці, чоловіка прозвали Макакою. 12. Усе своє життя (за винятком останньої декади) Джеймі був, як тля: ... непомітний.

(*Макс Кідрук*)

(*окремий рідкісний, розплесканий великий овальний, високий бетонний, яскравий півсферичний, мізерний сірий, поважний респектабельний, розчесаний світлий, високий сорокарічний, раптовий сильний різкий, новий яскраво освітлений, зелений тиснений, масний чорний, простий картатий*)

Вправа 7. У поданих реченнях, знайти однорідні / неоднорідні члени речення та пояснити вживання розділових знаків при них.

1. Я од першого подиху й звуку // край оцей полюбив назавжди, // де співають і мова, і руки // на чернігівські сиві лади. 2. Де між нив зеленіють діброви, // де крилатиться небо, мов птах, // де ночують і пісня, і слово // у пахучих і теплих житах. 3. А все ж від тих чорнющих нив, // Де з сонця усмішка і слово. // Де все на зерно і полову // Хтось так премудро розділив. 4. Рядки беріз і зграйка тополин // На тлі небес як генія творіння. // Співучих літ веселе повесіння, // Де на обніжку чебрик і полин. 5. Ще люди сплять. І ще пасеться тиша // За вигинами луків і долин. // Ще тепле небо в осокорах дише // І входить річка у ранковий плин. 6. Ще все таке непевне і незвичне, // Як грань світанку і нового дня. // І світло зір, і небо екзтичне, // І перше над селом ластовеня… 7. Напишу про сонце як умію. // Напишу про жито і траву. // У високу, неосяжну мрію, // як човняр у плесо запливу. 8. Буде небо як світанку рана. // Буде поле як дитинства світ. // Будуть дні підводитись і в'януть // на тугому перелозі літ. 9. Я щовесни народжуюсь на світ // І починаю жити, як дитина. // І кличе мене батькова хатина // на синь, на роси, на вишневий цвіт… 10. У сизий вечір я вертаюсь з лук, // де граю в гилки і пасу телята. // Мене стрічають на воротях мати // ясним теплом очей своїх і

рук. 11. Я сьогодні їду в Гордище, // Де зозуля у гаю кує, // Де щодня прозоріше і вище // Над землею небо устає. 12. Відчуваю і дотиком, й рухом, // Як життя вибухає в зелі. // Молодим половіючим духом // Пахне сонячна повінь землі. 13. Коса. Грабки. Мантачка як зоря. // Але нема на світі косаря. // Нажився, набачився, накосився трав // І вік трудний свій у труну забрав. 14. Не треба слів, високих і гучних, // Для ось цієї тонкої пастелі, // Що розцвіла оазою в пустелі // Помежи нив, пахучих і густих. 15. Така над полем далеч осяйна, // Що серце хоче жити і любити // І поглядом до обрію летіти, // Яким квітує рідна сторона. 16. Прозоро і тихо разючо. // Дорога – струна на стерні. // І променів срібне співзвуччя // Гра гімн на дорозі-струні. 17. В обрій меткі розлетілись дороги. // Хистко тремтить в небесах сонцеграй. // Світло так. Легко і боязно трохи // За цей вересневий, незайманий рай. 18. І щось вологе, моросне на ранок // Холодить душу і мпиняє кров. // І котить сонце, як велику рану, // На ще квітучу молодість дібров.

(*Олексій Довгий*)

Вправа 8. Переписати речення, поставити там, де це необхідно розділові знаки, пояснити пунктуацію при відокремлених означеннях.

1. Його жінка Раїна з роду молдавських господарів Могил зосталась удовою з недолітком сином Єремією. 2. А за ними потяглись хури навантажені всяким добром та повозки, на котрих їхали служники князя Єремії та шляхтич православної віри пан Коноплінський як доглядач княжати Єремії. 3. Курява вкрила на палець навантажені хури понакривані шкурами. 4. Замовк і старий князь втомлений духотою та труською дорогою і почав дрімати. 5. Князь Костянтин втомлений од спеки незабаром ліг долі на простеленому килимі, підмостивши під голову жупан, і швидко заснув міцним сном. 6. Гордий і неласкавий з старшими й вищими за себе Єремія був привітний до челяді. 7. Він лежав горілиць і втопив очі в темно-синій намет неба неначе витканий з чорно-синього шовку і обсипаний брильянтами. 8. Князь Костянтин та Єремія приступили до високої брами причепленої до стовпів-ворітниць. 9. Довгі й темні та сумні коридори зверху закруглені вилися по обидва боки, неначе чорні київські печери. 10. З одного боку, десь далеко-далеко в куточку вгорі, блимало невеличке кругле віконце ніби прокручене свердлом-лопатнем у товстій стіні. 11. Коридор загнувся гострим закутом і знов повився далеко-далеко темний сумний, неначе в катакомбах. 12. Князь Костянтин з Єремією вступили в просторну високу білу світлицю з довгими узькими вікнами в розкішний садок обставлену довгими чорними ослонами з спинками. 13. Попід стінами стояли шафи заставлені здоровими старими книгами та фоліантами; на стінах висіли довгі полиці закладені манускриптами та сувоями пергаменту. 14. Серед світлиці стояв довгий стіл застелений чорним сукном, а на столі стояв високий хрест з чорного дерева, на котрому біліла подоба розп’ятого Христа. 15. Сміливий

хлопець небоязкий на вдачу аж жахнувся і подався назад (*Іван Нечуй-Левицький*).

Вправа 9. Переписати фрагмент тексту, поставити потрібні розділові знаки. Окремо виписати вигуки, звертання та стверджувальні слова, пояснити пунктуацію при них.

Коли розпочалася велика війна моя, всі вони стали полковниками, зродилися мовби з нічого, а я знав їх усіх задовго до Жовтих Вод і Корсуня, любив за їхнє вміння за їхню невпокореність за нестримність і навіть за норовитість, бо ж любиш не того, з ким хочеш до раю, а того, з ким готовий попасти і в пекло. Тепер вони всі мертві: Кривоніс і Нечай Пушкар і Чарнота Ганжа і Бурляй. Шкода говорити! Вже не можуть наблизитися до живих, супроводжують їх віддаля, не можуть подати голосу, але я говорю з ними так само, як з першим писарем моєї потаємної Січі Самійлом з Орка. Гей Максиме кажу я, рано пішов брате від нас, ой рано... А ти Даниле! Чом не поберігся? А великий самоборець Ганжа чи хотів узяти на свої плечі весь світ, як той Атлант? і ти Бурляю який переміг море, а на суші спіткнувся. А Пушкар чистий і чесний як і його дейнеки полтавські – може, ти виявився иайблагороднішим, бо ж бився за справу Богданову, коли налетіли на неї круки, щоб розклювати. А ти Чарното замороко наша й цілого світу, геніальний здобувальник човнів, весел, і зброї, й вогневого припасу, де ти і як, і чом не чутно твого нестримного голосу?

Вони всі говорили часом занадто голосно, не любили пошептів, ненавиділи недомовки. Вони говорили ліпше, ніж знали, навіть не маючи ніяких знань, говорили, як великі оратори, і розумів їх тільки я, а вони розуміли мене. Про своє минуле життя згадувати не любили, бо всі жили сподіваннями на життя майбутнє. Бога поминали, коли їм було незмірно тяжко, і забували, коли ставало легко, хоч бувало те й вельми нечасто. Коли присягалися ложно, згадували бога ще частіше і обачливо сходили з місця, щоб грім кари небесної не влучив у них. Вмирали під хоругвою не королівською, а своєю, бо честь для них була понад усе. Не знали доріг перепон не лякалися просторів хвиль моря й гармат. Привозили повні човни заморської зброї дорогих тканин срібла й золота жіночих прикрас, хоч не мали ніколи коло себе жодної жінки, були молойцями по обітниці й по нужді, а світ ніби ошалів і половину своїх зусиль витрачав на жіноцтво, на його шати примхи забаганки й витребеньки, другу ж свою половину – на можновладців і їхню ненаситну жадобу влади. Налітали на турецькі береги так зненацька, що не чули власного віддиху, і зникали ще швидше, ніж долинали до них стогони й плачі поконаних. Хоч вилітали щоразу на море, жили на землі, знай обкопували свій острів, народжені в землі, були землею, нею ставали по смерті. Ніхто не зустрічав їх з перемогою, зате ніхто не докоряв і за поразки. Життя і смерть судилися їм однаково легкі й прості, а все, що

просте, є водночас і розумне. Сьогодні їмо саламаху на Дніпрі, а завтра їстимемо масні плови в Стамбулі, тож не наїдайтеся занадто дітки мої! Вони не мали нічого свого, навіть півня, який би прокукурікав світанок, і нічого не винні були світові, зате заприсяглися своєму товариству, а товариство те було мов цілий народ і його земля з степами ріками лісами небом і сонцем. <…>

Гаразд був я з ними і не з ними, лиш один раз пішов на море того першого літа, а далі обмежувався самими лиш порадами, знаючи вельми добре норов турецький; гаразд про Січ мою потаємну не знав ніхто й ніколи не здогадався; гаразд я не втратив довіри ні в короля, ні в його наближених, ніхто не чіпав мене, сам Конецпольський, здавалося, забув про свій гнів і тільки перед смертю пошкодував, що не згладив мене з світу; гаразд я прибув до Кракова мовби на запросини самого короля, щоб побільшити число засмучених підданих коло гробу королеви, а вийшло, що мене виманили аж до столиці, щоб сказати прямо й недвозначно, що хтось знає про незнане, хтось вистежував усі ці роки кожен мій порух, і тепер від мого поводження залежатиме, може, й життя отих усіх, хто довірився мені. Чи ж переступлю я через них? Хто переступає через людей через їхні могили через їхні сльози, той переступить і через увесь світ. Чого ж досягне? І де опиниться?

(*Павло Загребельний*)

Вправа 10. У поданих реченнях знайти вставні і вставлені компоненти та поставити відповідні розділові знаки.

1. А дівчинка справді як та квіточка розпукується; таке славне дитяточко, веселе й здорове, на пречудо! (*М. Вовчок*) 2. Правду каже Тарас Шевченко: «Якби ви вчились так, як треба...» продекламував до речі вірші, далі виймає кисет, крекче й моститься вже на снопі сідати: « У мене, знаєте... є така... книжечка...» (*С. Васильченко*) 3. Дідусь цей як ще Оленка вчилась на ногу спинаться жив при Михайлові, було водить Оленку по хаті, а зараз – при Василеві, старшому синові, що поруч з Михайлом і живе, в одстроєній хаті (*А. Тесленко*). 4. Так розполохані хлопці не кожен і пару собі знайшли а більш того що побрели поодинці, кожен думаючи, що йому здавалось лучче; а Антосьо згадав Крутянщину й давнє товариство з Робусинським, і те, як цей осиротів і мусів податись в бурсу, а пішовши, пропав. 5. Вже дівчина здавалось і добре за голову стискала, а все-таки чути було «кир-кир» (*А. Свидницький*). 6. А може межи нами вже такий є, що як вчув за твою пригоду, та вже надумав і собі стратитися? – сказав сивий Лесь (*В. Стефаник*) 7. «Я мушу, ясний графе, заступитись за молодого драгуна, за його щиросерде завзяття, – промовив улесним голосом Лянцкоронський. – Звичайно і хлопи суть християни, тільки іншого розуму, а всі християни вважаються за братів по Христу» (*М. Старицький*). 8. Таким чином ви можете переконатися, що перед вами безперечно пастушка, невинна й наївна пасторальна героїня, що її підв’язка зробилася імпульсом до утворення

мистецького твору, який матиме таке безсумнівне значення для мого героя (*Л. Скрипник*). 9. Він бачимо не дуже нам рад був: схнюрився, люто по нас глянув, відвернувся (*М. Шашкевич*). 10. «Умиватися будемо, ваше благородіє! – знову гукнув сторож, бажаючи видно почути, як балакає «його благородіє», «його благородіє» не забалакало, воно правда порвалось сказати щось, та язик пристав у роті, не повертався, – очі тілько божевільно упилися в сторожа (*П. Мирний*).

Вправа 11. Переписати речення, поставити потрібні розділові знаки. Пояснити пунктуацію відокремлених прикладок та обставин.

1. Тірольська ерцгерцогиня Клавдія вже літня людина поїхала проводити молоду королеву до самої Варшави (*І. Нечуй-Левицький*). 2. На розкішній канапі сидить підклавши під себе ноги озброєний татарин і монотонно наспівує азіатське: «ала-ла-ла» (*М. Хвильовий*). 3. Нарада мовчки мов на засудженого дивилась на Горобенка (*Б. Антоненко-Давидович*). 4. Він поїхав по фронтах і по траншеях додивляючись до всього хазяйським оком (*Ю. Яновський*). 5. У своїх ще повністю неопублікованих спогадах про Остапа Вишню Йосип Гірняк відомий актор «Березоля» оповідає також, як він 1934 будучи в'язнем Ухтпечлагу читав раз перед авдиторією в'язнів-шахтарів оповідання російського гумориста Зощенка (*Ю. Лавріненко*). 6. Отож поробившись так ще два роки Максим зібрав стільки грошей, що міг би вже собі клапоть поля купити, а до його коняку та ще дещо. 7. Обнявшись оповідають одна одній про своє горе й щастя... (*Б. Грінченко*) 8. За ними всіма скривався Гамсун типовий люмпенпролетар вабливий метелик усіх інтелігентів усіх епох кліматі географічних широт і висот (*В. Юринець*). 9. Та й повезла мене мати аж у Київ у військово-фельдшерську школу, бо батько як колишній салдат мав право в ту школу дітей оддавати на «казьонний кошт» (*О. Вишня*). 10. Він лежав на широкому ліжку в кімнаті поруч домашньої каплиці (*П. Панч*).

Вправа 12. Словниковий диктант.

Іридодіагностика, іррадіація, іскровловлювач, ісландсько-датський, іспаномовний, іссик-кульський, історико-археологічний, історично-конкретний, історично зумовлений, історіограф, італо-абіссінський, іхтіозавр, їжак-риба, Йоганнесбург, йодисто-солоний, йоднуватокислий, Йошкар-Ола, йошкаролинець, каблограма, йошкар-олинський, кабардино-балкарський, кабелеремонтний, Кабо-Верде, кавернозно-пористий, кавернометрія, кавітаційно-корозійний, кавообробний, кадмієвмісний, казна-де, казеннокоштний, календарно-астрономічний, каліброміp, кальдера-вулкан, кальцієво-магнієвий, каменебетон, кальцієтермічний, камвольно-прядильний, камеденосний, камер-лакей, каменотес, камерно-вокальний, камер-паж, Кам'янець-Подільський.

Вправа 13. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Амбулаторне лікування; блукаючі вогні; вплутуватися в історію; говорити навмання; рухатися по інерції; якщо вас не затруднить; залізо-бетонні конструкції; грати в кішки-мишки; як з козла молока; летючі ефірні масла; змінюватися в особі; початки математики; довкільне середовище; плід непорозуміння; розмова торкається (кого, чого); цукорний буряк; важковиховуваних дитина; дізнаватися нужду; хождіння про помилування; часткова компенсація; шкуру спустити; цьому передували такі події; яскраве сонце.

Вправа 14. Відредагувати речення.

Пространна конфигурація уровня (6) уявлюється в якості динамних змін тороїдальних полів у площині, которі віддзеркалюють взаємодію сценарійов різноманітних рівнів, которі розгортаються у текстовому світі (охватують прицидентні тексти, поєднують текстові аллюзії, інтирполяції та параллелі). Гіпотизно 6-вимірна модель просторової арганізації значкових конструктів відображає сутність «бленду» світів автора, «прогнозованих адресатів»-інтирпритаторів, світа, створинного у тексті, картин світа персонажей, міфологічной матрикі-аснови, вторичних міфов тощо. В решті, простір типу (7, рівень семіосфери), которий уявляються в якості багатовекторного руха обємних (тороїдальних) енерго-інформаційних квантів значного обсягу в об'ємних координатах («об'єм в об'ємі»), є вербально втіленим енерго-інформаційним континуумом планєти. Формалізовані способи претставлення просторов (6) та (7) на данному етапі осмисленя проблеми не уявлюються можливими у термінах діючого термінологічного апарата й становлять стратегічну перспективу дослідження.

Данні явища лінгвосеміотичного характиру характиризуються обсягом та інтенсивністю, которі пропонується визначати за помощу процедур квантитативної лінгвістики та статичних методів, зокрема, з вурахуванням нових тенденцій в визначенні мовних засобів квантування інформації. В общому, пространні конфігурації зовнішньої та внутрішньої форми мовних значків веявлюються динамними утворенями, кожна з яких, у термінах точних наук, відзначається векторним полем (векторні поля розуміються як носії взаємодій структурних елементів системи). Флуктуації станів систем в межах данних полів передбачують їхні варіативні та вірогіднісні трансформації, послідовності которих задають ***часовий вимір*** їхнього існування.

§ 27. КОМА В СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

У складному реченні кома ставиться:

1. Для відділення речень, що входять до безсполучникового складного речення: *В житі синіли волошки та сокирки, білів зіркатий ромен,*

2. Для відділення речень, що входять до складносурядного речення, напр.: *Один кривавим потом умивається, та робить, та дбає, а другий, ледащо, лінується... або ще п'є...* (Грінченко).

NB! 1. Іноді перед сполучниками сурядності **і, та, а, але, однак** і под. замість коми ставиться крапка, щоб надати більшої самостійності реченням, які могли б бути складовими частинами простого або складносурядного речення, порівняймо: *Острів, як спрут, занурив у море шершаві лаби, приссався до нього, наче хоче спинитись. Але не може* (Коцюбинський).

2. Якщо в складному реченні зі сполучниками **і (й), та (= і)** є спільне повнозначне слово або спільне головне чи підрядне речення, то кома перед сполучниками не ставиться: *На хвилину раптом стихли голоси **і** спинилися тіні* (Смілянський). *Він... розказував, яку в їх селі рибу ловлять **і** яка в їх ріка рибна, що усяка риба ведеться* (Марко Вовчок).

3. Для відокремлення речень, що входять до складного речення з безсполучниковим і сурядним зв'язком: *Синіють води, зеленіє яр, І стеляться сліпучі краєвиди* (Зеров).

4. Для відокремлення речень, що об'єднуються в одне складне речення за допомогою повторюваних сполучників **і...і, ні...ні, або...або, то...то, чи...чи** тощо, наприклад: *І розсвіте, і вийдуть смілі люди, і порохом пропахне сніг і дим,і розсвіте, і всесвіт видно буде,весь світ, всю долю видно стане їм* (Бажан). *Ранок такий-то тихий та ясний придався: ні вітерець не війне, ні хмарка не збіжиться* (Марко Вовчок).

5. Для відокремлення в складнопідрядному реченні підрядних речень, уведених сполучниками або сполучними словами, від головних і від інших підрядних, пор.: *Так тихо сходить місяця підкова. Що аж завмерли гори та ліси...* (Пушик). *І той любов'ю повниться до світу, хто рідну землю має під собою...* (Вінграновський). *Ось чутно, як несе вітер якусь новину з далекого лісу, що синіє за горбочком* (Коцюбинський).

NB! 1. Кома не ставиться перед **як** у висловах **як слід, як треба, як годиться** й под., коли нема ясно визначеного підрядного речення: *Роби **як слід,** то й добре буде.*

2. Комою не відокремлюються одиничні займенники та прислівники, що є, власне, частиною непрямого питання: *Бачив хлопця й не сказав **якого.** Мати повернеться, та не знати **коли**.*

3. При складених сполучниках і сполучних словах **тому що, через те що, для того щоб, незважаючи на те що, після того як, внаслідок того що, замість того щоб** кома ставиться один раз: або перед усім складеним словосполученням, або перед сполучником **що, щоб, як –** залежно від змісту та інтонації, наприклад: *Надворі стало темно, **через те, що** небо заволокло чорною хмарою. Надворі стало темно, **через те що** небо заволокло чорною хмарою.*

4. Кома ставиться перед **як** у зворотах **не хто інший, як...; не що інше, як...**: *Те, що її зацікавило, було **не що інше, як** троє осідланих коней під ґанком вілли* (Коцюбинський).

5. Коли перед підрядним реченням стоять частки **не, і**, то підрядне речення не відділяється від головного комою: *Мене цікавить **не** як це сталося, а які можливі наслідки цього факту* (Пор.: *Мене цікавить **не** те, як це сталося...*).

6. При збігу сполучників перед другим із них кома не ставиться тоді, коли в наступному реченні наявні співвідносні слова **то, так**: ***І якщо** пісня вийде в люди, **То** пломінь серця не згашу* (Малишко). Пор.: *Але коли Ви такі добрі, що не одмовились би перекласти щось із рукопису, то я позволю собі скористуватися з сього **і, якщо** зможу, пришлю Вам рукопис* (Коцюбинський).

Якщо перший сполучник протиставний **(а, але, однак** і та ін.), то кома після нього взагалі не ставиться: *Він прокинувся увечері, ...довго пив чай, **а коли** зовсім стемніло, став збиратися у свою п'яту вилазку* (Первомайський).

Вправа 1. Переписати фрагмент тексту, позначити в ньому сурядні частини.

Регіментарі, перелякавшись «орди», скликали військову раду, і після криків, прокльонів, звинувачень вирішено було відвести табір до Старокостянтинова на зручніше місце і там укріпитися як слід, а військо мало зостатися тут під рукою Вишневецького і стримувати того «мізерного козачка», як звано мене було між панством. Вози Заславського, Конецпольського й інших значних панів мерщій рушили з табору, в темряві ніхто нічого до ладу не міг розібрати, вмить облетіла всіх чутка, ніби регіментарі з своєю кіннотою втікають, лишаючи всіх напризволяще, шляхту і її службу охопив жах, вже їм видавалося, що звідусюди наступають на них козаки з татарами, хоч то наступали на них власна їхня пиха дурна, сваволя, неправда, утиск бідних, і вже тепер ні страх, ні любов до вітчизни, ні гонор, ні погрози, ні кара інфамії – ніщо не могло повстримати цих перестрашених нікчемних вояків, і вони кинулися втікати, почався, може, найганебніший exodus в діях їхніх, втікали, ніким не гнані, забувши про своє шляхетство, про сором, про те, в якім стані лишається Річ Посполита. Заславський тікав до свого Вишнівця, Конецнольський до Бродів, Осторог до Олеська, Вишневенький на простій підводі домчав до свого Збаража, а вже другого дня був у Львові, маючи при собі всього лише двоє людей, що позосталися з усього його війська. Пан Кисіль, покинувши карету свою сенаторську, не зважаючи на подагру, допав коня і втікав наперегінці з молодими шляхтичами. «Біжать усі, і я з ними біжу її скаліченім своїм здоровлі – сам не знаю куди, – скаржився гірко. – О Віслу вже деякі за сей час оперлись».

Боронились тільки німці, найманці з гвардії королівської Оссолінського, та їх була жменька, всі вони погинули, і перед моїм козацтвом став величезний, не бачений ні в яких війнах, покинутий напризволяще табір.

(*Павло Загребельний*)

Вправа 2. Переписати речення, поставити (там, де це необхідно) кому перед сполучником **і**. Пояснити пунктуацію.

1. Такі спомини, вкупі з другими такими споминами, складатимуть хроніку-літопис минулого і це буде важливим джерелом для будучого історика. 2. Говорив, що має під своїм приказом 200 крісів, зовсім певних і ставить до нашої диспозиції в разі потреби. 3. А недавно перед тим був випадок яркої несубординації в тім полку: приїздив з Перемишля нагальний суд, присудив винуватця до смертної кари, приїхав і генерал, котрий присуд затвердив і винуватця розстріляли. 4. В Закутті і Гордині я переночував між моїми шляхтичами. 5. Зійшлася повна хата людей і я з'ясував їм, в чому річ. 6. Мені повірили, бо всі величалися мною, що я свій, з-поміж них вийшов і не цураюся брата шляхтича. 7. Я представив їм, що коли Австрія впала і ми звільнені від присяги, то тепер маємо право на своїй землі свою державу будувати... 8. Як лиш стало на світ заноситися, поїхав я до Корналович і тут при помочі мойого «крікскамрата» з Боснії Миколи Грущака, голови читальні «Просвіти», зібрав поважне віче в сінях читальні. 9. Мені здавалося, що я граю ролю маленького Петра з Ам'єну і накликую народ до української круціяти. 10. Тоді вважали кожного українця зрадником і хто попався в їхні руки з найменшою тінню підозріння, гинув на шибениці як зрадник, коли то кожну невдачу на «полі слави» приписувано зраді українців.

(Із творів *Андрія Чайковського*)

Вправа 3. Переписати речення, поставити пропущені розділові знаки. Пояснити їхній правопис.

1. М'яко котилися хвилі над полем у злотому морі коник дзюрчав у волошках і сивий старенький корівник десь на леваді в сопілку, пасучи корови дударив (*О. Влизько*). 2. За широкими морями, за лісами дрімучими ще й за горами кам'яними в не нашій далекій стороні був колись веселий край розкішний і багатий заворожений злими людьми, зневолений двома неволями (*С. Васильченко*). 3. У селі Вербівці живе чоловік із жінкою, може хто знає Михайло Панасенко (*А. Тесленко*). 4. Славний то край і люди там славні і Солодьки дуже хороше село, тільки невеличке: так попід убіч хати пообгороджувані, коло кожної хати городець і садок (*А. Свидницький*). 5. Ще до сходу сонця сходилися вони до голяра Тимка щонеділі і свята, аби голитися і підстригати чупер (*В. Стефаник*). 6. З'явилися по всій Україні шибениці вогнища криваві палі запалали православні церкви стогоном і голосінням сповнилася рідна земля, та чим дужче шаленіли гнобителі тим з більшою одвагою й самовідданою любов'ю боронив бідолашний люд свій убогий, принижений храм! (*М. Старицький*) 7. Як і тоді, ресторанну музику чути з загальної залі і її звуки енергійно підтримують театральні враження (*Л. Скрипник*). 8. Сиротою носиться вона понад тими бескетами гукає з туги а повітря підхопить її гук і розстилає голосною луною поміж скелями

(*П. Мирний*). 9. Маленький гурток подорожніх притих, не почуєш і слова лише по каютах порожніх іде якась жаска розмова (*Л. Українка*). 10. У неділю було зайдемо до старої Ковбанихи на отченаш то й Маруся, вернувшись із церкви, увійде в світлицю та, не скидавши блават своїх і золотого дівоцького кораблика так і сяде коло віконця (*П. Куліш*).

Вправа 4. У поданому фрагменті тексту виправити неправильно розставлені розділові знаки, обґрунтувати.

Одного дня вранці до камери влетіло п’ятеро людей у білих, халатах і звеліли всім піднести руки вгору, обшукали кожного й звелівши роздягтися зовсім догола, цебто скинути й труси, вигнали в коридор а з коридора наглядач, і черговий корпусу загнали їх до тієї маленької кімнати, де була голярня. В цій кімнатці, збиті як сірники в коробочці, вони мусили чекати кінця трусу. Такий трус вряди-годи нагло отак впадав на ту чи ту камеру – шукали «заборонених речей». Причому те шукання було настирливе, й зворушливо-пильне: обмацували всі рубці, й вузли на одежі, пороли черевики длубалися в підлозі часом навіть зривали плінтуси, тих «заборонених речей» шукаючи. До заборонених речей належали: насамперед голка, яку в’язні називали «господиня» а так як в’язні примудрялися робити «господинь» з цвяшків і навіть із зубчиків гребінця, то цвяшки й гребінці теж були забороненими речами. Але арештантський геній безсмертний і з біса винахідливий – не мавши цвяшків і гребінців в’язні все-таки робили голки, й нитки, й шили, латаючи свої попрілі лахи, – голки вони робили із... звичайних сірників! А нитки – розсмикуючи поділ сорочки а чи рушник, а найчастіше – розпускаючи шкарпетку. Це безмежно ускладнювало тюремникам проблему боротьби з «господинею», бо ж ані сірники ані шкарпетки, ані сорочки поки що ще не входили в номенклатуру, заборонених речей, зазначених в правилах тюремного розпорядку (в своєрідній тюремній конституції, в найважливішім документі країни соціалізму після основної Конституції СССР). Ця конституція номер два підписана самим начальником УГБ НКВД СССР та «залізним наркомом» Ніколаєм Єжовим висить на дверях (але не в камері, а чомусь, в голярні! Бо в камері, бач, в’язні можуть її скурити!). Але геній тюремників теж настирливий – вони не відбирали шкарпеток і сорочок, ні вони шукали саму «господиню», зроблену хай із сірника і шматочок нитки як речовий доказ, а тоді карали винуватця, порушника конституції. Найчастіше ж карали всю камеру, бо винуватець не зголошувався співкамерники ж його не видавали а «стукач» прогавив або боявся смерті в параші. До заборонених речей належали ще будь-які шматочки скла, бо ними можна перерізати артерії, й утекти в смерть, тим самим уникнути слідства та позбавити втіхи тюремного ката, або й слідчого, перервати ті артерії жертві власними руками. Також до заборонених речей належать шматочки олівця та клаптики паперу рівно ж як заборонені не

тільки книжки, й газети а взагалі будь-що друковане чи писане, хай це буде просто старий, і брудний клапоть газети а чи лист...

(*Іван Багряний*)

Вправа 5. Переписати речення, поставити розділові знаки. Пояснити значення сполучника **а**.

1. Ми роздивимо тут по черзі три питання, а власне роль свідомості в процесі поетичної творчості, закони асоціації ідей і прикмети поетичної фантазії а в кінці доторкнемося коротко питання про зв'язок поетичної вдачі з душевними хоробами (*І. Франко*). 2. Журюся й я над річкою… Біжить вона шумить, а в мене бідне серденько і мліє і болить (*Л. Глібов*). 3. Чоловік може бути добрим сім'янином скромною людиною, далекою від усяких зальотів та горобцювання а проте писати такі самі речі, як Кернеренків збірник «В досужий час», що дає критикові нагоду до прикрих для особи автора здогадів (*П. Грабовський*). 4. Вона пригадує, як це обличчя без краю ласкаве, схилялося до неї а дбайливі руки вкривали її тепліше, і тихий материн голос казав: – Спи, моя голубко! Спи, моє серденько! (*Б. Грінченко*) 5. Влучко не любив рушниць і глузливо звав їх пукавками, додаючи, що вони на полюванні тільки полохають дичину а на війні виявляють вояків ворогам (*А. Кащенко*). 6. Тоді глухо кашляє десь чорнобривий паровоз кашляють колеса а Галька одкашлює на помост кров і шепче страшні слова: «Однаково, чи там вмирати, чи тут, однаково...» (*Г. Косинка*) 7. Я все б зробив за сюю плату, та вітри всі порозпускав: Борей недуж лежить з похмілля а Нот поїхав на весілля, Зефір же, давній негодяй з дівчатами заженихався а Евр в поденщики найнявся, – як хочеш, так і помишляй! (*І. Котляревський*) 8. Вправо од нього грав на сонці срібними брижами ставок немов риби купались в ньому а за ставком на другому горбі ховалася в деревах церква… (*М. Коцюбинський*) 9. Чи вона його як уразила в серце, та гордівниця чи він роздумавсь а вже проводить з юлиці Оринку до самої хати і вона на його квітками з города середу дня кидає (*П. Куліш*). 10. От і видужав і дожида доброго чоловіка, щоб йому і господарство, і сестру віддати і вже ні до чого йому діла нема усе тільки книжки чита а Олена за нього усюди по господарству поворочується (*Г. Квітка-Основ'яненко*).

Вправа 6. Переписати, поставити потрібні розділові знаки. Охарактеризувати засоби зв'язку частин складносурядних речень.

1. Сутінки загасили вже червону смугу зорі і на окопи, мов чорна ряса монашки, впала ніч але поручик, заклавши руки в кишені, все ще робив свої десять кроків уперед і назад і пустозоро дивився собі під ноги. 2. Його чад від огню й крові спав з останнім пострілом своєї батареї і тепер, як на похмілля, тільки тріщала голова. 3. На скронях, ніби під помпою, важко пульсувала кров а в ушах усе ще дзвенів гул пострілів і не давав можливості сформувати думки про те, що ввесь час, як муха, дзижчало десь поміж дзвону й

непокоїло, мов хронічний біль. 4. Над окопами стояв приглушений гомін а під Обринчевим лісом, над розвернутою його снарядами землею, лежала причаївшись моторошна тиша. 5. Сильний біль стискував скроні а дуги брів, немов важкі підкови, давили на очі. 6. Ранкова вогкість пронизувала тонке хакі і він дрижав, мов у пропасниці. 7. Снаряди глибами обваленої скелі падали в туман, ніби в море, палили його вогнем, рвали на клоччя, як розлютовані пси сиве хутро ангорських кіз але туман разом із димом від цього ще густішою пеленою вкривав розвернуті рани землі. 8. Вся ділянка, що називалася «пальцями», уже була обернута в глибоко переоране поле і важкі батареї тепер гасали, мов розлютовані пси, по темних захованках лісу. 9. У вогких нетрях громом гриміли розриви а луна котила їх по долині назустріч новим пострілам і новим розривам. 10. Лец-Отаманів відчув, як десь там, усередині, щось неприємно заскімлило в голову почали пхатися зрадливі думки їх обірвали постріли на станції.

(Із творів *Петра Панча*)

Вправа 7. У поданих поетичних фрагментах знайти складносурядні речення і пояснити, якими сполучниками вони поєднані та якою є їхня пунктуація.

1. Будинок здали тоді, // коли вивелись ластів'ята // і покинули свої гніздечка, // а штукатури заповнили необроблені місця. 2. Наступного дня я один зустрів дівчину // і познайомився з нею. // Ми разом дійшли до її будинку. // Ми разом ходили в кіно. // Я зрозумів, що це моя перша й остання любов. 3. Він люб'язно киває мені головою. Вона // усміхається білозубою приємною усмішкою, // і обоє проходять мимо, не зупиняючись. 4. Покажи мені твої руки, // і я скажу, чи ти щасливий. // Поговори зі мною, // і я скажу, чи ти щасливий. 5. В найвищих дерев найвища радість – найдалі // бачити. // В найвищих колосків найважче життя – // їх перш ими обирають люди і птиці. 6. Літай, дитино, люленьки-люлі, // Ходити будеш потім по землі. // Літай, моє малесеньке орля. // Чекає тебе небо і вемля. 7. І чи не тому в людини така летюча душа, // і чи не тому руки її переростають у крила? // І чи не тому розум людини не має жодних // кордонів і меж, сягаючи таких висот і глибин, // які недосяжні для всього сущого па планеті. 8. Люди, які втратили матерів, – сироти, // навіть якщо вони вже стали дорослими. // Пам'ятайте це і бережіть матерів, // щоб не накликати на себе тяжкого болю // після великої втрати... 9. Пізнього зимового вечора я вийшов // на Володимиреьку гірку. // Стояла тиха, морозна погода. // Дніпро ще не замерз, // і від його теплого дихання на вітах дерев // осів чистий і ламкий іній. 10. Тремтить бо евільно розіп'ята тінь Хіросіми, // І жах Бухенвальдів породжує буряний гнів, // І вереск сирен вчувається в снах неспокійних // В спокійні хвилини, в затишних і теплих домах. 11. Фантастична сила природи! У невеличкій // яблуньці вона проявила могутній опір // чорним силам світу – ті, які нищили її, // давно зотліли на полях Європи. 12. Ірж а знищила руйнівне залізо, а земне коріння // над усім цим підняло цвіт і плоди. // Гак

було вічно, і вічно буде так. 13. Дівчата пірнали з пірса, грайливо переверталися // у воді, весело сміялися, а весь пляж мовчки // дивився на них. Усі були вражені, // хоч і не розуміли чим. 14. Зелень туй і кипарисів... // Ідеш гірською стежиною, // ступаєш по теплій сизій землі, а навколо, // а над тобою // барвистий світ, зітканий геніальною рукою // природи. 15. У нього змінився голос, // витончилася хода, поважні стали жести і рухи... // У нього все набрало зверхності, // недосяжності, штучного величчя. 16. Перший радував своєю вродою людей, // другий не привертав їхньої уваги, // хіба що викликав жаль... 17. А коли вони // зрадили своїм словам, // затихли трави і квіти, // заскрипіли дерева, // перестав співати струмочок. 18. Більше не спускався // у той сад місяць, // срібні зірочки // потонули у безодні неба, // а сизий туманець // перевтілився // у темну хмару // та й розвіявся по світу // мороком... 19. Поет жив серед людей, // але вони часто не розуміли його: // люди обурювалися з його поведінки, // сварили за люту прямоту і оголене слово. 20. Легенди оповивають таємницями його образ // і донині, але ніхто не знає, що поет не помер. // Його сховала у своїх глибинах Поезія. // У тих самих, з яких колись і народила.

(*Олексій Довгий*)

Вправа 8. Поставити там, де це необхідно, розділові знаки. Пояснити пунктуацію складнопідрядних речень.

1. Як я уже оповідав люб'язний читальнику, щоб вести ці записки, я усамітнився на пасіці сказавши домашнім що я нездоровий і це не було вигадкою. 2. Люди моєї крові мають у душі щось таке що не перестає їх палити навіть тоді коли ледве дихають. 3. Поблизу немає доріг і це певним чином теж мене заспокоює бо дороги й досі небезпечно хвилюють мене. 4. Попри все попри невсипущість духу мого я таки добився нарешті до дому й осів надовго й надійно. 5. Але коли довго блукаєш світом не раз мрієш дістатися до рідної стріхи яка стане останнім твоїм захистом і притулком. 6. Здається часом що початку й кінця годі шукати маленькому мозкові людському несила охопити той велетенський усесвіт кілець. 7. Я тільки-но заснув саме був час коли найдухмяніше віє нічним леготом і найголосніше цвірчать цвіркуни аж раптом зникли й цвіркуни й легіт. 8. Син же мій мовчки дивився повз мене ніби його манив чудовий краєвид який звідси розгортався. 9. Лише тепер я здогадався що син мій так і не почав розмови якої праг. 10. Кілька днів мене тривожило відчуття провини перед сином і я забув про це тільки тоді коли знову мене оточили спогади – поринув у них залюбки розгортаючи перед собою сувій часу моєї молодості. 11. Я переконався дорогий читальнику що ворога до ворога веде пряма дорога а приятеля до приятеля – довга й заплутана. 12. Коли ж пізнаєш її на собі то й поготів переконаєшся в її силі. 13. Складалося що ніби я був винний у його падінні і регент так собі й подумав як тільки я замістив його на регентському місці.

14. Він же став на місце моє і коли співав то їв мене таким лютим поглядом що мурашки пробігали мені по спині. 15. Коли ми закінчили спів це було не на службі а в час розучування мене покликав священик нашої церкви і я з полегшенням збіг по сходах униз. 16. Ми перемовилися із отцем Василем про те і се і я йому щиросердно оповів що боюся колишнього регента. 17. Більше того був переконаний що він чатує мене надворі отож попросив отця Василя випустити мене через бічні двері. 18. Той моє бажання задовольнив я вислизнув із храму й подався бігцем на цвинтар щоб регент не зміг мене переловити. 19. Сокотали кури плив той заспокійливий настрій вечора коли все вмиротворюється й лагідніє. 20. Я ж заліз назад до свого мешкання і в той час коли вороги мої гаряче про щось радилися зачинив вікно позачиняв двері й позавішував шибки.

(*Валерій Шевчук*)

Вправа 9. Умотивувати функціонування сполучника **тому що** і сполучника **що** зі співвідносним словом **тому**.

1. Іншими словами, знак не є чимось на кшталт контейнера зі своїм ярликом і раз і назавжди визначеним змістовим наповненням, він не є об'єктом, за яким навічно закріпилося певне значення, тому що зв'язок між знаком та його референтом є психічно заангажованим, опосередкованим думкою, сукупністю інтенціонально зумовлених процесів, що відбуваються у свідомості людини і детерміновані її когнітивним досвідом (*І. Голубовська*). 2. Найпотужніше фразеологічне поле утворює лексема *душа*, можливо, тому, що вона належить людині, що живе певний період, з одного боку (*Н. Клименко*). 3. Актуальність статті полягає в тому, що автор вперше вивчає зазначену категорію на матеріалі ранньобарокових панегіриків (*С. Грицина*). 4. Менасивні мовленнєві акти, спрямовані на підвищення статусу мовця, належать до статусно-фіксованих зі спадним статусним вектором, тому що їх реалізація має на меті керування діяльністю й поведінкою співрозмовника, що призводить до зміцнення статусу мовця (*Н. Борисенко*). 5. На думку Лоренса Венуті, виходить друком лише невелика кількість перекладених творів, тому що такі книги несуть фінансовий ризик для видавців, а тому вважаються перш за все носіями культурного капіталу (*М. Гриценко*). 6. Не можна не погодитись із дослідниками мас-медіа в тому, що засоби масової інформації Сполучених Штатів Америки та Великої Британії, які є головними експортерами медійної продукції, мають найбільший вплив на медіа культуру інших країн (*О. Каптюрова*). 7. У цьому скетчі один із героїв хоче затримати божевільного чоловіка, через дивну поведінку, але змінює свою думку, тому що бачить на ньому чорний пояс, що є синонімом звання Дан у японських і корейських бойових мистецтвах: *Mais quand j'ai vu que sa* ***ceinture*** *était* ***noire****…* (*К. Кісьміна*) 8. Оптимальним цей спосіб словотворення можна вважати тому, що він сприяє лаконічності фахової мови та економії мовних засобів, проте зумовлює інколи

незрозумілість та багатозначність відповідних термінологічних одиниць (*Д. Касяненко*). 9. Актуальним це питання є і для перекладознавства, тому що для художнього перекладу ключовим є відтворення основних рис ідіостилю письменника, запорукою чого є не тільки знання лінгвальних властивостей першоджерела, а й розуміння особливостей концептуальної ідіосфери автора (*Н. Котлярова*). 10. Мабуть тому, що, крім своїх поглядів (значить, крім засобу свого знання), критик вносить у свій твір також свій темперамент (значить, засіб свого чуття і навіть хвилевих настроїв) (*І. Франко*).

Вправа 10. Переписати фрагмент тексту. Визначити в ньому вид підрядного речення, пояснити пунктуацію та з'ясувати засоби зв'язку з головним.

Я знайшов її в бурштині: вона була зовсім сліпа, бо жила на підземному доісторичному кроті, а той також був сліпий, бо його прабаба спарувалась, як я писав, з підземним сліпим «печерним мацаратом» з Постоєнської печери, що в той час сягала аж до теперішнього Балтійського океану.

З цієї незначної події розвинулася велика полеміка між газетами «Час» і «Чех», бо «Чех» у відділі «Різне», цитуючи в своєму фейлетоні статтю про відкриту мною блоху, заявив: «Що бог робить – добре робить». «Час», звичайно, з чисто реалістичних позицій розбив мою блоху разом з достойним «Чехом», і від того часу, здавалося, мене покинула щаслива зірка винахідника й відкривача нових створінь. Передплатники «Світу тварин» почали хвилюватися.

Привід до цього дали мої різні дрібні повідомлення про бджільництво і про свійську птицю, де я розвинув свої нові теорії, які викликали справжній переполох, бо внаслідок моїх простих порад розбив параліч відомого пасічника пана Пазоурка і пасічництво на Шумаві й Підкрконошах загинуло. На свійську птицю напала чума, одне слово, все по черзі здихало. Передплатники писали погрозливі листи й відмовлялись від журналу.

Я кинувся до птахів, що живуть на волі. Я й до сьогодні згадую історію з редактором «Сільського обрію», депутатом-клерикалом Иозефом М. Кадлчаком.

Я вирізав з англійського журналу «Country Life» малюнок якогось птаха, що сидів на горісі, і дав йому назву «горішник», так само як з погляду логіки я, без сумніву, написав би, що птах, який сидить на ялівці, це – «ялівник», або «ялівка».

І ось що трапилося: у звичайній поштовій листівці пан Кадлчак напався на мене, що це, мовляв, сойка, а не якийсь там горішник, і що «горішник» – це рабський переклад німецького слова «Eichelhaher».

Я написав листа, в якому виклав цілу теорію про горішника, пересипаючи лист численними лайками та вигаданими цитатами з Брема.

Депутат Кадлчак відповів мені в «Сільському обрії» передовою статтею.

Мій шеф пан Фукс сидів, як завжди, в кафе й читав провінційні газети, бо останнім часом часто шукав у них згадки про мої цікаві статті в «Світі тварин». Коли я прийшов, він показав мені на столі «Сільський обрій» і щось тихо сказав, дивлячись на мене своїми сумними очима, бо його очі тепер завжди мали сумний вираз.

(*Ярослав Гашек*)

Вправа 11. Відредагувати поданий текст, поставити (там, де це необхідно) розділові знаки. Знайти складнопідрядні речення та охарактеризувати їх.

Немає на світі німецькою та російською мовою такої книги, якої б вона не читала, і жодної не пам’ятає. Я запитав причину. Вона послалася на якусь жіночу хворобу, яка відбило у неї пам’ять ще дівчиною. Я простодушно повірив. Тільки помічаю: якісь пошленькіе віршики, читані нею ще дівчиною, вона і тепер читає напам’ять. Після цього мені стало соромно говорити з нею про літературу. А після цього незабаром я помітив, що у них жодної книжки в домі, окроме пам’ятної на поточний рік. Вечорами зимою вона грала в карти, якщо збиралася партія, але це з пристойності, а того й не помічав, що вона була страшенно не в дусі, якщо їй не вдавалося скласти партію. У неї зараз же починала страшно голова боліти. Якщо ж партія збиралася у чоловіка, то вона як ні в чому не бувало сідала біля столу і дивилася в карти гравців, як би в свої власні карти, і це миле заняття часто тривало у неї далеко за північ. Я, як тільки починалася ця бездушна сцена, зараз же йшов на вулицю. Огидно бачити молоду гарну жінку за таким бездушним заняттям. Я тоді зовсім розчарувався; і вона здавалася мені тоді поліпом, або, вірніше, справжньою привілейованої красунею.

І якби тривало її усамітнення ще рік-другий в цьому темному кутку без кровожерливих залицяльників, т. Е. Без левів і Онагр, я впевнений, що вона б здуріла або зробилася б справжньою ідіоткою. Стану полуідіоткі вона вже досягла. А я-то, я-то, простак! Уявив собі, що ось, нарешті, відкрив Ельдорадо. А це Ельдорадо – просто дерев’яна лялька, на яку я згодом не міг дивитися без огиди.

Читаючи цю грізну сентенцію красуням, інший подумає, що я другий Буонаротті в цьому роді. Нічого не бувало. Такий же самий шанувальник, як і будь-який з леопардів, а може бути, ще й неприборкана. А справа в тому, що люблю відкривати мої переконання у всій їх наготі, незважаючи на чин і звання. Разом із тим і я це роблю тепер власне для одного мого художника, а не з наміром друкувати свою думку про красунь. Боже мене борони від цієї дурості. Так мене тоді сестра рідна готова б була повісити па першій осиці, як Юду-зрадника. Втім, вона не красуня, її нема чого боятися.

(*Тарас Шевченко*)

Вправа 12. Словниковий диктант.

Кам’янисто-піщаний, кам’яновугільний, канавокопач, каналоочисний, канально-дротовий, канатопрядильний, канатно-скребковий, кандиль-китайка, канцелярсько-адміністративний, канцерогенний, капіляриметр, капіталіст-підприємець, капіталовкладення, капітан-директор, капролактам, Кара-Богаз-Гол, караван-сарай, Каракалпакія, карамелеутворювальний, карачаєво-балкарський, карбамілхлорид, кардинально протилежний, каро-гнідий, каріотип, каркасно-насипний, карно-процесуальний, кароокий, карта-схема, картографічний, картонно-паперовий, картонорозкрійний, картотека, карусельно-токарний, каса-автомат, касетотримач, каталізатор-фермент, катер-буксир, кататермометр, каучукоподібний, каучук-сирець, кафе-кондитерська.

Вправа 13. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Автомобільне повідомлення; без царя в голові; валом валити; очі увалилися; справа великої важливості; якщо знадобитися; жовторотий пташеня; заключний баланс; дослідний інститут; як бачиться; брехливі заяви; багато безліч; на потік і розграбування; оливкова гілка; травний тракт; розігрувати невинного ягняти; сквітивать борг; тільки і всього; поступатися прохання; плескати вухами; цілеспрямована дія; карбувати виноград; шоколадне асорті; це не по моїй частині; язик свербить.

Вправа 14. Відредагувати речення.

Літиратура над азовських греків (румейська та урумьська) бере витоки з середини XIX – початку XX ст. Она формірувалася в тих же суспільно-політичних умовах, що й українська. Румейські літератори Над азовя пишуть своєю мовою (румейським діалектом новогрецької мови), українською та російською, виконують переводи произвидінь классиків україньської літератури рідною мовой. Перекладальну спадщину грекських письменників Над азовя дослідники розцінюють в якості засобу культурної комунікації між українцями та греками. Одним з самих найулюблиніших україньських поетов, що його твори пирикладали румейським діялєктом новогрекської мови саме найактивніше, є Т.Г. Шевченко. Грецькі поєті Над азовя відчувствують то же саме беспокойство долею свого рідного народу, їм також же само близькі мотіви національно визвольної борьби, патріотичного чуття відповідальності за батьківщину, которі піднімав у своїх власних творах Кобзар. Вірш «Заповіт», который вважається квінт есенцією творчості Т.Г. Шевченка, переклали на румейський діалект новогрецької мови румейські поети Георгій Костоправ та Леонтій Кір’яков.

Пириводи з літературної мови на острівний діалект, да ще й такий, що впродовж довгого тривалого терміна був бесписемним, є рідким явищем, бо, перш за все, перед пирикладачем порушується проблема бракування мовних ресурсів у діалекті. Про те румейські літератори активно займались перекладальною діяльністю, використовуючи при потребі ресурси димотичного різновиду літературної ново грецької мови та мов двох культур, з которими греки Надазов'я безпосередньо контактували – української та російської.

§ 28. ПРАВОПИС КРАПКИ З КОМОЮ (;)

Крапка з комою ставиться:

1. Між поширеними однорідними членами речення, особливо якщо в середині хоч би одного з них є коми: *Привіт тобі, зелена Буковино, Твоїм хорошим горам і гаям; Твоїм одважним, дорогим синам!* (Самійленко).

2. Між реченнями, що входять до безсполучникового складного речення, коли вони поширені або в середині їх уже є розділові знаки:

Та ні, він [І. Франко] був, і є, і завжди буде,
Цей велетень, цей титанічний дух;
Його вогонь не вигас, не заглух, –
Він вкладений навіки в наші груди (Павличко)

3. Між реченнями – частинами складносурядного речення, зв'язаними сполучниками **а, але, проте, однак, все ж таки** (рідше – сполучниками **і, та**), якщо ці речення мають значний обсяг або в середині їх є коми:

І крізь мокру сніговицю
Бачу я вогонь червоний,
Наче сонце, що конає
У молочній білій млі;
А навколо нього мріють
Наче тіні чорних птахів (Леся Українка).

4. Між поширеними однорідними підрядними реченнями, підпорядкованими одному й тому ж головному, особливо коли в середині таких підрядних уже є розділові знаки: *Доводилося вам їздити пізньої весни чи раннього літа по Україні? Міряли ви її безмірні шляхи зелених та рівних степів, де ніщо не забороняє вашим очам виміряти їх і вздовж, і вшир, і впоперек; де одні тільки високі могили нагадують вам про давнє життя людське...; де синє небо, побратавшись з веселою землею, розгортає над нею своє блакитне, безмірно високе, бездонно-глибоке шатро..?* (Панас Мирний).

5. Між групами незалежних речень, коли необхідно вказати межі між ними на відміну від розмежування окремих речень, наприклад: *Щойно полуниця відходить, а вже бурiють вишні-петринівочки, шовковиця сиплеться, а там зажовтіють абрикоси; буває, так наспіє полуниці, то жінкам невправка з нею, тоді оголошується загальна мобілізація, вже й металурги лазять поруч з дітьми по садках...* (Гончар).

Крапка з комою ставиться також у кінці досить великих рубрик переліку.

Вправа 1. Переписати фрагмент тексту, пояснити пунктуацію в реченнях.

Може, воно й так справді, але такі здогадки цілком слабі, цілком зайві та неоправдані яко критична підстава, тим більше, що ніколи не здужають досягти цілі.

Нам годі залазити в межі особистих поводин автора, а тим паче коли його твори не дають до того безперечно слушної підстави; та се не може нас і цікавити серйозно. Чоловік може бути добрим сім'янином, скромною людиною, далекою від усяких зальотів та горобцювання, а проте писати такі самі речі, як Кернеренків збірник «В досужий час», що дає критикові нагоду до прикрих для особи автора здогадів. Тут можна, повторяю, і влучити в точку, але частіш доведеться попадати пальцем в небо з такими підставами критичними.

Спіткавшись з тим або іншим поглядом автора, з тою або іншою хибою його творів, треба вишукувати причин не здогадкових, а твердо угрунтованих, опертих на певні дані, що мали б загальну вагу чи вдачу; треба дивитись після творів, чи має автор хоч дещо з тих неодмінних ознаків, які саме виробляють поета в справжньому значенні слова, без яких навіть сильний природний талан може занапаститись та загинути; тим більше треба володіти такими ознаками людям пересічного хисту. Чи володіє ж ними д. Кернеренко? Що свідчать про се його твори? А свідчать вони, безперечно, про брак трьох основних речей у автора: певної освіти загальнолюдської, тверезого цілокупного світогляду громадського і потрібного розуміння ваги та цілей діяльності поетичної. Без тих трьох речей не буде ніколи поета справдешнього; а якщо в його й талан при тому не яскравий, то годі й думати, щоб його праця мала яку вартість або справляла користь громаді. Брак тих речей – то суще безголов'я для поета чи письменника взагалі, і таку думку ми могли б ствердити відповідними прикладами з історії літературного руху світового. Відси ми розуміємо і слабі та хибні боки творів д. Кернеренка; таку мірку, не кажучи вже про талан, ми завважаемо потрібним прикладати і до всяких інших творів поетичних.

(*Павло Грабовський*)

Вправа 2. У поданих реченнях на місці ком поставити (там, де це можливо) крапку з комою. Пояснити.

1. По якімсь часі прийшла до мене депутація польської організації, щоб скласти між нами якийсь «модус вівенді» на будуче, заявили, що вони хочуть свобідного культурного розвитку і таке інше. 2. За те, що вони поважилися, дістали таку прочуханку, що їм відхочеться, кілька навіть повисло на гілляці, і на тім досить. 3. Подорожні відбилися, розбишаки, ті, що могли рушатися, втікали в ліс. 4. Господи то були просторі, заїзди позаду частоколом огороджені, там були стайні і возівні, а спереду містилась звичайно гостинна і кімнати для приїжджих гостей. 5. Хлібороб, що втік від поганого пана, як прийшов на вольницю князя, діставав шмат землі за двадцять чотири роки без ніякого обов'язку, і тут його не досягла рука попереднього пана, державець за оплатою невеликого чиншу дізнавав опіки й охорони. 6. Старий Плескач, брав із-за образа великий молитвослов і йшов попереду з жінкою, за ними поступала вся сім'я зі старшими дітьми, челядниками й учнями.

7. Один бурсак вспів вирватись тихцем і побіг на замок, побіг босий, бо ніколи було взуватися, другий розбудив ректора, котрий втратив голову і не знав, що робити. 8. В данім случаю, коли би ті гільтаї робили свої нічні екскурсії для наживи, я би, їх викривши, понаганяв, а що вони для наживи не робили того, доказ в тім, що не крали ні парчі, ні адамашка, ні шовку, лиш фіги, горіхи і мед. 9. З одного боку, боялися, щоби ярмарок не попсувався, коли би застрого винуватців покарали, з другого боку, жаль їм було хлопців, і почували зневагу на собі самих і на князеві, якого дуже поважали. 10. Князь так, як добрий хазяїн з конем, поки може робити, то йому дає їсти, а коли не годен уже ногами волочити, то його вижене в степ, вовкам на снідання.

11. А підемо ми з малою силою й нас розгромлять, то краще не зачинати, то роззухвалить ворога ще більше, й тоді запалає полум'я явного повстання по всій Україні. 12. Козаки Косинського жили з міщанами в згоді, був у городі порядок, Косинський з старшиною сидів на замку і тут укладали план дальшої війни. 13. Коби лише коні підживилися, а ми-то якось витримаємо, може, яку звірину дасться сполювати, ось я зараз вийду, лише коней розсідлаю. 14. Взимі мисливство, от ти, лучнику, коли хочеш, то й завтра підемо на лови, лише прилагодь багато добрих стріл, то заведу тебе в таке місце, що не жаль буде труду. 15. Ми гадали зразу, що то його праведна душа при нас з'явилася, а то сам Артем стоїть, як і перше, люлька в зубах, а шабля в руці. 16. Усюди ми бачили весну, та усюди вона інакше виходить: не так у городі, як на селі, не так у горах, як у степу. 17. Та ні, я кину все, заберу свою мізерію і піду на Січ, а ви тут робіть собі, що вам завгодно, вибирайте собі за сотника яку Палажку або Катерину. 18. Увесь курінь знає, що він з дітьми водиться, а йому здається, що ніхто того не бачить і не знає, думає, що радість виключно для нього. 19. Але треба багато праці, бо ніхто нам не поможе, хіба один бог, треба буде добре чуприну нагріти, щоби до осені бути зі всім готовим. 20. Хай ідуть з богом, я відсіля не рушуся і моїх сиріток від себе не дам, а коли на те, то я для себе беру одну хату й зимовиком заживу.

(Із творів *Андрія Чайковського*)

Вправа 3. Переписати речення. Поставити (там, де це необхідно) кому або крапку з комою між однорідними членами речення. Обґрунтувати свій вибір.

1. Чайченко танцював зо всіма брав і мене і Марусю: яка на очі попаде дівчина, ту він і бере. 2. Катря ще звечора усе наготовила убрання прокинулась удосвіта, та чи й спала вона – не знаю; а мені – то все такі сни снилися дивні тієї ночі. 3. Та й одпочити не дає часу підмовляє та підговорює: «хутчій, хутчій!» 4. Що то за парубок хороший роботящий удатний, – се матері втіха від бога, а не син! 5. Він іздригнувся швиденько вхопивсь кинув сокиру взяв Катрю за руку, – знов пустив і знов сокиру підняв. 6. – Я собі б кращого зятя сам не шукав, – знов батько озвався

насунув шапку та й з хати вийшов. 7. Уночі вона мало спала; устане – ні об чім не дбає сяде коло вікна ізложить руки сидить та в віконце дивиться. 8. Тоді я усе згадала собі і те весілля і слова усі Марусині згадала багато чого, що перше знала, та не дбала, – та й сама задумалася: може, воно й справді так. 9. Катря ще любила гуляти на полях по степах по лісі. 10. З того часу усе просилася у черниці просилася та плакала. 11. Змовкне Пилипиха зажуриться, не хилячи голови; мати з Чайчихою про долю та про безталання світове почнуть, зведуть усе на діток своїх... 12. Чайченко усе хворів усе болів від людей наче ховався з хати не виходив хіба пізно, крадькома, за горілкою у чуже село. 13. Його Катря одцуралася, – він усіх за те відцурався людей: і своїх рідних і чужих. 14. Почала я готувати снідання, а черниця за мною у комору, пшона одміряє у глечик одсипає муки у миску сметани у полумисок слив'янку набирає хліб крає; порозчиняла столи достала скатерку, стіл застеляє, – жвава та хапкая. 15. Було, пані кам'яних цяцьок понаставляє чарочок мисочок з зеленого з червоного скла.

(Із творів *Марка Вовчка*)

Вправа 4. Переписати фрагмент тексту, поставити розділові знаки і поділити його на абзаци. Пояснити пунктуацію.

Жовтобрюхи заворушилися і почали розповзатися коли ми наблизилися до їхнього місця то там уже не було жодного тільки на камінні залишилися невеликі криваві смужки Задоволені з того що наші постріли не пропали марно ми зарядили рушниці знову Але ж не можна стріляти в кожного жовтобрюха – тут потрібні були добрі ломаки На жаль окрім кущів шипшини та терну поміж скелями нічого не росло й через те нам довелося вертати вниз де в березі висока лоза Вирізавши собі добрі лозини ми знову полізли на гору тим же видолинком зганяючи зі шляху жовтобрюхів лозинами Але на одному уступі трапився нам такий що нічого не боявся ми підійшли зовсім близько а він усе грівся на сонці розпластавшись на камені

– Не лячно? – скрикнув Семен. – Так на ж тобі! – і він цвьохнув гадину лозиною Жовтобрюх підвів голову скрутився у клубок і роззявивши пащу глянув на нас так що в нас жижки затрусилися Недаром кажуть про тих кому без жаху не можна дивитися в очі «У нього гадючий погляд» бо справді в людини від нього душа холоне і чуб дереться догори Не пам'ятаю як а тільки я також ударив жовтобрюха лозиною Він напружився усім тілом підняв голову ще вище й плигнув на Семена Той як степовик угадав рух гадини й відскочив убік на сусідню скелю Жовтобрюх опустився на те місце де стояв Семен і знову скрутився позираючи на мене але я миттю стрибнув на скелю що була вище жовтобрюха Гад підскочив але вдарився об камінь і знову ліг назад Та не вгамувавшись на тому він поплазував до мене на сторчову скелю наче по рівному Тоді ми із Семеном покидали лозини й давай стріляти в жовтобрюха... І тільки після четвертого пострілу він опустив голову й скрутився у кільце (*Адріан Кащенко*).

Вправа 5. Переписати речення, поставити пропущені розділові знаки (кому або крапку з комою). Обґрунтувати. Пояснити значення сполучника **та.**

1. Бувши зразу догматичною, вона зробилася з часом історичною і науковою та, здається, на сьому ще не зупинився процес її розвою. 2. Учений також не може знівечити в собі впливів свого темпераменту, коли пише учений твір та проте він раз у раз намагається, і то свідомо, систематично зменшити в собі ті впливи; наскільки се йому вдається, від того залежить власне міра його критичної здібності. 3. Хоть стіни білі і вікна ясні та вид навкруги сумний, понурий, поганий: купи хворосту, купи глини, брудні магазини та ще брудніші помешкання людські. 4. Коректор перечитує статтю, а рівночасно розмовляє зі своїм сусідом та проте серед живої розмови він поправляє друкарську помилку, поповнює пропуски, значить, мусить при тім мати почуття того, де тут зложено вірно, а де ні. 5. Герман схапується, щоби створити лісу, і швидко запирає її, скоро візок проїхав та біжить за ним, бо вже чує гавкання довкола, – вже з присп посхапувалися пси і біжать громадою привітати гостя. 6. Перекладені на яку-небудь іншу мову, то значить позбавлені чисто механічної, язикової мелодії, ті слова не говорять нашій фантазії ані нашому чуттю нічогісінько та й у французькім треба бути втаємниченим у спеціальну декадентську містику, щоб знати, що те «lo», повторюване в трьох перших рядках, значить не булькіт горілки крізь вузьку шийку пляшки, а осінню тугу, а те «on-in-an-on» у дальших рядках – то не голос дзвонів, а прим., спомини минувшини або щось подібне. 7. Судія не міг відмовити його просьбі та Казему дорого коштував той досвід, як то небезпечно не міняти пантофлів упору. 8. Слухаємо, – дійсно, у споду, у берега, щось стогне та так страшно, болісно, що нам аж кров застила в тілі. 9. Видно, що він пішки перейшов всю дорогу з Дрогобича та й то перейшов швидко. 10. Тільки ріпники в своїх зароплених сорочках, самі зароплені по очі, ліниво поверталися коло ям, крутячи корбами та теслі цюкали рівностайно своїми топорами о дерево, мов великі жовни.

(Із творів *Івана Франка*)

Вправа 6. Переписати фрагмент тексту і виправити пунктуаційні помилки. Пояснити.

Європу майже тридцять літ роздирала війна найбільші держави, вгрузли в неї, безнадійно пустошили одна одну і не видно було кінця. Тільки Річ Посполита ось уже біля десяти років виглядала, єдиним острівцем спокою, й тиші серед того моря вогню, й смерті шляхта тішилася золотим спокоєм ніхто не заважав їй давити, свого хлопа і коли, вона й згодна була воювати то тільки в своїй землі і не з чужим, ворогом а з своїм власним, з своєвільним і ворохобним плебсом як зволили висловлюватися пани сенатори й сеймові посли.

Але ось Владиславу війна сама йшла до рук і то з кількох боків одразу. Перше: його власна хіть друге: походження королеви Людвіки-Марії з роду Палеологів, які володіли колись Царгородом отож його намір завоювати столицю падишахів освячувався генеалогією третє – дискурс гетьмана Коиецпольського четверте – пророкування; королівських математиків Тітуса Лівія Буратіні й Криштофа Мережевського, які об'явили, що констеляція зірок безперечно вказує на те, що король Владислав мав здолати величезну темпу силу і нарешті п'яте – звабливі виспіви венеціанського посла Джованні Тьєполо який прибув на королівське, весілля ще торішньої зими і хоч Владислав почувався так; зле що навіть відкладав з тижня на тиждень прибуття до Варшави нової королеви, венеціанець все ж пробився до короля скориставшись з давньої їхньої приязні яка почалася ще двадцять років тому коли Владислав подорожував по Європі. У Венеції Джованні Тьєполо був приставлений до польського принца комісаром купецької республіки вмів показати всі приваби цариці Адріатики і відтоді заволодів податливим серцем майбутнього польського владці.

Тьєполо привіз наказ Ради десятьох повести пертрактації з польським королем; чи не зміг би той помогти Венеції; оголосивши війну туркам. Посол обіцяв вісімсот тисяч талярів, привіз листи папи Климента і великого князя Етрурії; у яких всіляко вихваляно військові таланти Владислава, і це так подіяло на короля, що він не зважаючи на всі наслідки тяжкі й небажані без відома сенату й сейму не пробуючи випросити в канцлерів великої печаті коронної і печаті Великого князівства Литовського приватно задекларував війну; пойменував полковників і капітанів, розділив між ними 80 тисяч дукатів і звелів вербувати німецьких найманців.

(*Павло Загребельний*)

Вправа 7. Відредагувати поданий текст та пояснити уживання крапки, коми та крапки з комою.

Минув і Покров.

Нудно простягнувся для обох дівчат непривабливий осінній день, нарешті, і він згас; на дворі стемніло, і тьма огорнула все село. Окрики працівників, гельготанье гусей і качок, мекання овець, мукання корів, всі ці різнорідні звуки, оголошується днем село і надають їй стільки пожвавлення, замовкли; вулиці її спорожніли, і все занурилося кругом в морок і тишу. Тільки вікна хаток освітилися в цій темряві яскравими, червоними вогниками, – то господині готували вечерю.

У великій пекарні о. Григорія було світло, чисто і затишно. Кімнату висвітлювало вельми оригінальне пристосування, що заміняє сучасні канделябри; складалось воно з глиняного незграбною «бабки», що нагадує собою форму високого підсвічники, у верхній частині якого було зроблено безліч дірочок, розташованих вінцем, і в кожну таку дірочку вставлена була довга скіпа. Яскравий вогонь палаючих скіп висвітлював всю хату і надавав

їй затишний і приємний вигляд. Кругом все було чисто прибрано; всі денні роботи були вже закінчені; свині, корови, гуси, качки та інші двоногі і чотириногі мешканці двору давно вже отримали свою вечірню порцію і тепер спокійно відпочивали в сажах, хлівах і обору. Вечеря для господарів теж давно була зварена, видна ще молодиця, яка допомагала Орисі в господарстві, засунула горщики в піч, змусила їх заслінкою, чисто замела всі крихти соломи під «припічок» і, Присівши на край лави, почала чистити собі на ранок картопля. Все було вже готове, чекали тільки запізнілих ярмарочан. Підклавши під себе кожух, баба солодко дрімала на печі, Орися і Галина сиділи за «прядками»; обидві дівчини, зайняті своїми думками, мовчки працювали, молодиця теж задумалася над своєю роботою, в хаті було тихо; чулися тільки одноманітне дзижчання веретен та слабке потріскування палаючих скіп.

Десь далеко збиралися вже козацькі полки, шуміли татарські орди, сперечалися про частку Украйни полковники і гетьмани, але тут все було тихо, спокійно; хвилі бурхливого народного моря ще не доходили сюди. Бути може через день, через два всій цьому селі судилося перетворитися на купу димлячого попелу, в видобуток диких татар, але поки неї ще було тихо, і всякий мирно займався своєю працею, не думаючи про те, що принесе йому завтрашній день.

(*Михайло Старицький*)

Вправа 8. Словниковий диктант.

Кафетерій-кондитерсько-булочна, качаноочисний, качкодзьоб, каюта люкс, кашоподібний, квазіімпульсний, каштаново-бурий, квантово-механічний, квантометр, квартирно-житловий, квартиронаймач, квартплата, кварцит-пісковик, кварц-калієвий, кварцово-рудний, квасовар, квінтесенція, квітково-декоративний, квітколоже, квітогриз, кедрово-листяний, кембро-силурійський, келихоподібний, керамзитобетонний, кераміко-металевий, кератометр, Кесон-Сіті, кизил-ординський, килимоткацтво, кисло-солодкий, кислотопровід, кисневмісний, киснево-ацетиленовий, киснедобувний, кисненосій, китаєзнавець, китайсько-японський, китобій, кишково-судинний, кишкоподібний, кікбоксер, кіловат-ампер, кіловольт, кілограм-сила-метр, кілолітр.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Абсолютна істина; безплатний кредит; варіаційне вичислення; де попало; рух цін; якщо можна так висловитися; жнивна пора; заявляти свою участь; йти своєю чергою; як водиться; лівосторонній рух; мілка фірма; навшпиньки; надавати мужність; харчуватися надією; роздягати обман; садковий господарство; вимоглива відомість; залагоджувати справу;

фрагментарне виклад; клопотання відхилено; цілеспрямований дослідник; годину в годину; швейна промисловість; екстремальні завдання; ясний розум.

Вправа 10. Відредагувати речення.

Харьківський месячнік «Красний шлях» в 1920-ті роки був самим найпродуктивнішим в радянській Україні часописом в полі художнього перекладу. тут публікавалісь і пириводи Колі Зерова, в отдільності фраґмент с поєми «Про природу» («De natura rerum») давнього римського поета і філософа Тіта Лукреція Карла.

Існують посвідчення, що на Соловках Зеров М. встиг повершети многорічну працю над повним україньським пирикладом визначеного твору античной літератури – епічної поеми «Енеїда» Публія Вергилия Марона (про це пише в листах к дружині, останній з которих датований 19 вересня 1937 року), однаково рукопис данного перекладу незберігся чи був усвідомлено знищений. Втрата зеровського перекладу є дуже болісною для української культури. Самий Микола Костьович із особенной відповідальністю відносився до даного перекладу, намагаясь буть що закінчити його навіть в відчайдушно не стерпних умовах Соловецької каторги, вважая, що коли його і пам’ятатимуть нащадки, то іменно за перший повноцінний український переклад «Енеїди». Адже такий переклад необхідний українській літературі для рівноправного розвиття в колі європейських літератур. Зеров навіть шутив, що з оцим перекладом його імя на віки війде в історію, принаймні в якості дрібного коментаря у супровідних нотатках чи виносках вбудь-якій з майбутніх книжок про безсмертного Івана Котляревського – автора славнозвісного переспіву «Енеїди», – що первий український не травестійний переклад «Енеїди» Вергілія приналежить Зерову. В теперішній час боляче усвідомлювати, що до данного духовного подвигу Миколи Зерова ні тюремному начальству на Соловках, ні тим більше тюремникам цілої всієї країни не було жоднісінької справи.

§ 29. ПРАВОПИС ДВОКРАПКИ (:)

1. Якщо перед однорідними членами речення стоїть узагальнювальне слово або словосполучення, що вказує на перелік, то перед першим однорідним членом або словом, яке до нього відноситься, ставиться двокрапка, наприклад: *У густій мряці, білій як молоко,* ***все*** *пропадало: небо, гори, ліси, пастухи* (Коцюбинський).

Несуть пани есаули
Козацькую збрую:
Литий панцир порубаний,
Шаблю золотую,
Три руїниці-гаківниці
І три самопали... (Шевченко).

Заснув, знечувся й коли, і снилися красиві коні: сірі, гніді, вороні (Симоненко).

NB! Двокрапка ставиться перед однорідними членами речення й тоді, коли нема узагальнювального слова, якщо тільки перед переліком робиться попереджувальна пауза, а однорідні члени речення читаються з перелічувальною інтонацією, наприклад: *Та в цю хвилю двері розчинились і ввійшли: якийсь рудобородий в довгому старім плащі подертім; з лірою ж за ним дідок кошлатий, що все кашляв та все очі мружив; іще й третій, що безруко щулився, лиш рукав сорочки теліпався* (Тичина).

2. Двокрапка ставиться між двома реченнями, що входять до складу безсполучникового складного речення, якщо друге речення розкриває зміст першого речення в цілому або одного з його членів, а також указує на причину того, про що йдеться в першому реченні, напр.: *Лаврін не поганяв волів: він забув і про воли, і про мішки й тільки дивився на Мелашку* (Нечуй-Левицький). *Якби його так намалювати, – сказали б: то не чоловік сидить, то – сам сум!* (Панас Мирний). *Ліс іще дрімає, а з синім небом уже щось діється: воно то зблідне, наче від жаху, то спалахне сяйвом, немов од радощів* (Коцюбинський).

Вправа 1. Прочитати фрагмент тексту, узгоджуючи інтонацію з розділовими знаками.

– Та що я, з глузду з'їхав, серденько? Та я б сам себе мусив вилаяти, мій ангеле! На все досить часу, не горить, золотко моє. Коли пан обер-лейтенант вирядить стільки маршових рот, як я, отоді він зможе про щось говорити і не буде нікого даремно турбувати своїм «бігом марш!». Таж я вже дістав у полковій канцелярії наказ, що їдемо завтра, щоб усі збиралися і йшли зараз одержувати зі складу все потрібне на дорогу. А що я зробив? Пішов спокійненько сюди на чверточку винця. Сндиться мені тут дуже гарно, і плювати мені на все з високого дерева. Консерви залишаться консервами, видача — видачею. Я краще знаю склад, ніж пан обер-лей-

тенант, і мені відомо, про що на таких нарадах панів офіцерів у пана полковника говориться. То наш пан полковник уявляє собі тільки в своїй фантазії, ніби на складі є якісь консерви. їх не було ніколи, а склад нашого полку діставав їх у міру потреби в бригаді або позичав у інших полках. Тільки одному Бенешівському полкові ми винні понад триста бляшанок консервів. Хи-хи! Хай собі балакають на нарадах що їм заманеться. Дивіться, які швидкі! Таж їм каптенармус — якщо туди прийдуть – сам скаже, що вони подуріли, адже жодна маршова рота ще не дістала на дорогу консервів. Чи не правда, стара картопле? – звернувся він до штабс-фельдфебеля. Але той або засинав, або в нього вже починалася біла гарячка. Отож він відповів:

– Вона йшла й тримала над собою розкриту парасолю.

Найкраще зробите, – провадив фельдфебель Ванек, – коли махнете на все рукою. Якщо сьогодні в полковій канцелярії сказали, що завтра їдемо, то в це не повинна вірити навіть мала дитина. Хіба ми можемо їхати без вагонів?

(*Ярослав Гашек*)

Вправа 2. Переписати фрагмент тексту, обґрунтувати пунктуацію. Пояснити авторську пунктуацію.

Тоді я сказав: «Іду, щоб повернутися!»

Зима була тепла, як весна. Все пішло в розтопи, цілі озера води в степових балках, зеленіла трава, озимина йшла в ріст. Знамення небесні й земні передвіщали мені тяжку, але славну будущину – чи ж я завагався в заповзятому намірі?

Їхав з Чигирина і повертатися мав туди. Думав же про Суботів. Про грушу в білому цвіті, і про три криниці з солодкою водою, і... про сірі очі під чорними бровами, про шепіт і зітхання. До кого й для кого? Темніє в очах мені ще й досі, як згадаю, і кров тяжко б’ються в серці: відомщення, кари! Забрано в мене все, відібрано, та хіба ж у самого мене? В народу цілого!

Суботів... Чом назвав мій батько сей хутір Суботовом? Занадто просто можна вивести ім’я се від річечки Суби, допливу Тясьмину, що на ній поставлено хутір. Часом мисль наша прагне відірватися піл трактувань буденних і лине в незвідане й таємнича. І ось уже думаю я, чи не назвав батько мій так Суботів тому, що звеселялося йому серце від такої думки про цей притулок, бачив тут спочинок, радість і святковість, які вже справіку обіцяє людям субота?! А може, людина едукована, прочитав десь, як ще візантійський імператор Константин Багрянородний називав Київ Самбатасом, себто Суботовом, мабуть взявши ту назву од хозарів, а прочитавши таке, вирішив і хутір свій теж назвати так само, бо уявлявся він йому маленькою столицею для роду Хмельницьких.

Землю над Тясьмином подарував батькові ще чигиринський староста Данилович, який був тут коронним державцем, згодом гетьман коронний

Конецпольський дозволив її заселити. Чи відав тоді батько, що зродиться з сеї землі?

Я ще не був тоді козак справжній, лиш підкозак, і їхали ми з батьком моїм, сотником гетьмана Конецпольського, повертаючись з-під Києва, ночували в якійсь господі, не знати й де, а вранці опинилися над Россю, десь неподалік од Корсуня, і тоді побачили хутір. Він стояв над річкою і не над річкою, бо мав ще й свої стави, а на них млин гребельний, луг, сінокоси, далі – ниви, гаї. В ставках качата з гусьми плавають, коні пасуться на луці, скот полягав на трави, мов намальований, жайворонки вгорі видзвонюють, а сонце ж то, сонце! Що воно лиш виробляло і по молодому листю, і по травах, і по білому цвіту на старій груші, і по білих стінах чепурних хаток, і по блакитній бані невеличкої церковці. Хутір, та ще й церковця! (Хутір Золотаренків).

(*Павло Загребельний*)

Вправа 3. Переписати речення, виправити допущені пунктуаційні помилки. Пояснити.

1. Пам’ятаю очі, були дві: голодні чорні: жаринки поїзди свистіли, й гули спекулянти сміялися, дзвінко (*М. Рильський*). 2. Я чую пісню мов; крізь сон далекий, Черемош гуркоче мені вчувається щоночі той шелест, листя шум сосон (*Д. Загул*). 3. Тремтіння і: жах перетоплюю на сміливість у; своїх гамарнях слухаю шуми, вітру машин і, дихання коханої женщини бачу хмари землю димарі звірів, і, людей; мацаю речі, нюхаю запахи я такий звичайний що аж, смішно (*О. Слісаренко*). 4. Давно в труні Тарас; і Костомара Грабовський чемний лагідний Плетньов сивіє; розум і холоне кров літа минулі – мов, бліда, примара (*М. Зеров*). 5. Душ блакить пекучо, повна вщерть розгорілась ятриться, любов’ю за життя розплата тільки кров’ю тільки смертю, переможеш: смерть (*В. Еллан*). 6. Ряд, хаток пошарпані подерті мов, старесенькі, бабусі похилились кіллям стіни; затрухнявілі підперті щоб од, вітру не звалились (*В. Чумак*). 7. Юнаки дивітесь на, мене мені тридцять: років але, я проживу ще три, рази по – тридцять з дебелим, тілом червоними щоками гнучким, хребтом і ґумовими ногами (*І. Сенченко*). 8. Горобенко підпер: пальцями скроню прищулив, очі і зрозумів Радченко має стати, за рефлектора що освітлюватиме, його Костеву національну, сторону (*Б. Антоненко-Давидович*). 9. Вона, захворіла пішовши до молодої розплітати косу: й співати сумних пісень пісні були навдивовижу дзвінкі, й жалібні а бабина, горлянка рипуча роки, бабині лежали на її сухих плечах як гаряча, повсть а ніч осіння – холодна (*Ю. Яновський*). 10. Під час, всесвітньої потопи Ковчега збудував не Ной а, гетьман, Дорошенко що й урятував сім пар чистеньких; українців одну, вишневу, кісточку з якої і пішли, на Вкраїні вишневі садки Бровка що дав потім, цілу породу щироукраїнських Рябків; Лисків та Лапків кілька мотків заполочі для вишивання, сорочок шматок

полотна горщик для, борщу кишку для, ковбаси булаву клейноди, й ноти до «Гиля, гиля, сірі гуси»… (*О. Вишня*).

Вправа 4. Переписати текст, поділити його на абзаци та поставити пропущені розділові знаки.

Уже другий день в будинку Лави була незвична метушня через двір до льохів безперестанку бігали дівчата в зеленому споришi прочищали доріжки посипали їх пісочком Вогонь на кухні палав увесь день В печі на великих сковородах смажилися карасі в сметані ковбаси з риби крученики з щупака і в'юни до хріну в полив'яних ринках гускли на вогні підливи з печериць з сморжів і щавлю Довгі листи загнічених пирогів з грибами стояли уже на столах а в садку під грушею на кабицях варилися пісні борщі з вушками карасями черешнянки холодці з вишень з малини і полуниць Гонорова пані хорунжева була знана на весь Чигирин своєю гостинністю і смачними стравами Сьогодні вона сама до всього вникала і пробувала на свій смак. Коли б не петрівка довго б гомонів Чигирин як бездітний хорунжий Лава справив весілля небоги але й у піст гості мусять бути усим задоволені Хоч і не вільно стало козакові в дому своєму жодного напитку на потребу свою держати не тільки меду горілки пива в навіть і браги хорунжий все-таки потайки від корчмаря курив горілку цілу ніч і тепер зачинившись у хижці розливав напої в куманці і дзбани Ярина вже втретє приміряла сукню надівала на голову кораблик озувала жовті черевики але чомусь не милувало все це її очей Стомлено вона присіла до вікна Надворі яскраво світило сонце під вікнами красувались повні жоржини стрілчасті рожі пахучі чорнобривці зелений канупер і листатий любисток Із-за густих дерев визирала церківка на три бані а далі на горі важко сидів замок старости обнесений високими валами До нього звивалася курна дорога по якій скакав вершник Звикла до степових просторів і постійної тиші Ярина почувала себе в місті як на ярмарку Від гармидеру і метушні боліла голова і чомусь тоскно щеміло серце Може тому що ще вчора мав приїхати Максим а його нема й досі Чатують на нього всюди пани і будь-що трапиться в дорозі так і знати ніхто не буде як за тих гайдуків що закопали на хуторі За плечима рипнули двері і вона байдуже оглянулась На порозі стояв замріяний і сумний Остап Він ніби чекав тільки знаку щоб не перейти а перелетіти кімнату до вікна.

(*Петро Панч*)

Вправа 5. Переписати подані речення, трансформувати їх таким чином, щоб у них не вживалася двокрапка, а між однорідними членами уживалася крапка з комою.

1. Оподалік від того гуртка те саме робило молодше покоління Спасівки: діти недолітки, хлоп'ята й дівчата. 2. От чого він доказав своєю піснею: заспокоїв козаків, що вже починали сваритися... 3. Була тут всіляка

збиранина: були татари, волохи і голота самбірська. 4. Їм стало жаль того всього: і рідної хати, рідні, ровесників, рідних піль і левад. 5. Тут містився скарб князя: бочки з дукатами і срібною монетою, скрині з ломаним золотом і сріблом, дорога зброя, кована золотом і сріблом, дорогі турецькі сідла і убори на коней. 6. Сім'я була в нього велика: три жонатих сини, одна замужня дочка та ціла копиця онучат, великих і дрібних. 7. Спочатку Острог ділився на три частини: княжий замок, властивий город і передмістя Застав'я. 8. Тут були також кімнати для приїжджих: шляхти, державців і прихильників князя, які частенько навідувалися до Острога "бити князеві чолом". 9. З ярмарку йшла головна загальна користь для города: з оплат, з мита, з того, що на ярмарок з'їздилися – з подальших околиць, мусили тут довший час жити, звичайно два тижні, і немало лишали грошей для города за право торгування, а в людей за постаєнне, за мешкання, їжу і корм для коней і товару. 10. Костянтин Острозький змобілізував сили і своїх приятелів: Претвича, Вишневенького і Гульського Яна і віддав команду своєму синові Янушеві.

(Із творів *Андрія Чайковського*)

Вправа 6. Переписати фрагмент тексту, змінити речення таким чином, щоб при однорідних членах речення уживалася двокрапка.

Вже зібрали троянди і тепер переробляли їх на оливу; вижали хліб і вдруге скосили конюшину. Журавлі з цеберками працювали з подвійним завзяттям, виливаючи на ішли каламутну воду, щоб підготувати їх до нового засіву. Вже починали збирати смокви і виноград.

Вода в Нілі геть спала, канали обміліли, й від них тхнуло мулом. Над усією країною висіли хмари дрібного пилу, пронизані променями палючого сонця.

Та, незважаючи на це, царевич їхав задоволений. Йому обридло життя покутника в храмі, він затужив за бенкетами, жінками і веселощами.

Місцевість тут, хоч і плоска й покраяна одноманітною сіткою каналів, була досить мальовнича. В номі Габу жили інша людність: не корінні єгиптяни, а нащадки хоробрих гіксосів, які колись підкорили Єгипет і правили ним кілька століть.

Чистокровні єгиптяни зневажали цю купку вигнаних завойовників, але Рамзес ставився до них з прихильністю. Це були люди рослі, сильні, з гордою поставою і мужніми обличчями. Перед царевичем і його почтом вони не падали ниць, як єгиптяни; дивилися на сановників без неприязні, але й без страху. На спинах у них не було рубців від київ, як у єгиптян; писарі побоювалися їх, знаючи, що побитий гіксос відповість ударом на удар, а то й може вбити свого кривдника. Врешті, гіксоси мали особливу ласку в фараона, бо постачали його військо найкращими воїнами.

В міру того як почет наступника трону наближався до міста Пі-Баст, палаци й храми якого ніби крізь тонкий серпанок проглядали крізь хмари пилу, місцевість ставала жвавіша. Широким шляхом і сусідніми каналами везли худобу, пшеницю, городину, вино, квіти, хліб та силу-силенну інших речей щоденного вжитку.

(*Болеслав Прус*)

Вправа 7. Переписати речення, поставити за необхідності пропущені розділові знаки та прочитати, дотримуючись відповідних інтонаційних норм.

1. Ти поспішай_мій друже-пейзажисте_ // Відбий цю мить_цей світ на полотні_// І це повітря, сонячне і чисте. // І цей мороз_що всівся на вікні. 2. Вечірній сад, і голуб на стодолі_// і невимовно радісне_люблю… // Я скучив так без вас, мої тополі_// що не сказать_не висловить жалю… 3. Все у нестримнім і всевладнім плині_// І люди_й трави, й хмари вдалині… // І проліскiв_оцих_що квітнуть нині, // Вже завтра не побачити мені. 4. Коли ж раптово вдарить буря-злива_ // він бій прийме, як рід його велить… // І так буває_виляже вся нива_// а соняшник нескорений стоїть! 5. То звисне над спіненим ланом_// То в сонячнім небі розтане. // І хоч тільки_червень над вами_ // Відчуєте_пахне жнивами. 6. Пташка тужить_пташка лине_// Ніченьку не спить. // Впали росси у долину_// Кличе діток пить. 7. У ніч таку_що вигадай яснішу_// Вбираю серцем всю красу землі_// І цвіт, і промінь_і гудки_і тишу_// І теплий дотик свіжої ріллі… 8. Із криниці дівчина відром // Набирає воду_мить – і переломиться… // Мов разки намиста на гудрон_// Розсипає серпень краплі сонця. 9. Ти маєш все_і вічне і минуще_// Мале_й велике_грішне_і святе… // Вже й космос – твій, щоо за тобою вужча, // Вже й колос – твій_що з прмені росте. 10. А дай мені мужності_доле_// Не зрадить своєї мети_// Убити біду свою болем_// І розумом перемогти. 11. Стою на такій вершині_// Що бачу усе навкруг_// Хто ворог моїй Вкраїні // І хто їй сердечний друг. 12. Стою на такій вершині_// Що всі мені не страшні_ // І ті, що стоять в долині_// І ті, хто у вишині. 13. Ні, не просто мені здалося_// Біла паморозь на траві. // Посивіло моє волосся // Від пожежі у голові. 14. Вона у всьому_в слові_і_зелі_// В сучасності_і в тому, що майбутнє… // Ніщо не перебутне на землі_// І з нас ніхто на ній не перебутний. 15. Зосталось лише слово при мені_// Хистке, як човен_як вода, – текуче. // Воно мене висотує і мучить, // Розстрілює щодня – як на війні. 16. Отак і в житті_сто тенет зайвини // Уперто зірви_обійди_обмини. // І раптом_відчуєш у серці_політ // І глянеш зіркіше і ширше на світ. 17. Я вірю в ніч_коли уже є вечір. // Я жду на паросте_як росте зерно. // Я знаю_мить, досупну для малечі_ // Дорослим зрозуміти не дано. 18. Летять роки_мов тіні_мерехтливо. // Летять, я сам_не відаю_куди… // А перед мене аж по обрій нива_// дай_Боже, сили_чесно перейти! 19. О Боже мій! Невже отак і буде_// Не волі прагнуть_а багатства люде. // Всі речники_борці, як навіжені_// Поки гуляє вітер у кишені… (*Олексій Довгий*)

Вправа 8. Словниковий диктант.

Кілолюмен-година, кілометраж, кілоньютон, кілоом, кілоом-секунда, кілотонна, кількагодинний, кількадесят, кількісно-багатократний, кільчасто-шпоровий, кільцеподібний, кімерійсько-скіфський, кінематографія, кінець кінцем, кінногвардієць, кінно-ручний, кіноактор, кіновиробництво, кінозал, кіноглядач, кіно- і фотоапаратура, кінофотолабораторія, кістково-мозковий, кіт-воркіт, клапаноподібний, клапано-щілинний, клаповухий, класико-романтичний, класично-традиційний, класично правильний, класово-соціальний, клаустрофобія, клеєварка, клеєжелатиновий, клеєподібний, клеїльно-фанерувальний, клептоманка, клерикально-абсолютистський, клінометр, клініко-анатомічний, клінічно-діагностичний, клішограф, клопфер-реле, клоун-стрибун.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Орендна заплата; брати приступом; у найвищому ступені; гробова тиша; духовна їжа; ще який!; жага знань; укладати в дужки; йти на світову; картопля в мундирах; помилкове положення; медичний огляд; найманий вбивця; розпізнавальна фотографія; поживна речовина; розподіл труда; цукрова тростина; торгові накладення; поступатися половину будинку; фінансовий відділ; хапатися за голову; центрострімкі сили; частини мови; кроку не можна зробити; економічний вплив; мова жестів.

Вправа 10. Відредагувати речення.

Щокін Г.В. окремлює так же циклоїдний політичний стиль. Пред'явник цього стилю нахильний до різкої зміни настрою в залежності від зовнішнії ситуації. Виокремлюється підвищеною балаканиною, «перескакуванням» думок, прихильністю незавершувати розпочате діло до кінця. Циклоїдний політик легка піддається під вплив оточувальних, схильний до постійного шукання нових вражень та нових проектів, легкому постановленню контактів (часто поверхових), зміні своїх політичних симпатій, що не сприяє впровадженню стабільної політичної лінії. Типовим представником є М. Хрущов.

Таким образом, стіль вербальної поведінки себе в політиці відповідає деякому типу акцентуацій характера політичного діяча, що виявляється виражальними дискурсивними особливостями. Розрізняють подібні стилі поведінки політиків: параноїдальний, демонстративний, компульсивний, депресивний, шизоїдний, циклоїдний, з которим розповсюдженими в американському політичному дискурсі є перші три типа. Так, для параноїдального політичного стиля притаманним є створення образа ворога, вживання негативно-оцінної лексики та елементів конспірологічного

дискурсу; демонстраційний політичний стиль видрізняється театральністю та ігноруванням деталей; а компульсивний політичний стиль характеризується уживанням стратегії ухильності та униканням висвітлення своєї персональної позиції.

§ 30. ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ТИРЕ (–)

Тире ставиться:

1. Між підметом і присудком, коли останній виражений іменником або кількісним числівником у називному відмінку, а дієслова-зв'язки немає. При цьому присудок може бути як непоширеним, так і поширеним, наприклад: *Бук – дерево. Три та сім – десять. Київ – столиця України. Мистецтво – найкращий педагог* (Гончар). *Пісня і праця – великі дві сили, їм я бажаю до скону служить* (Франко). *І один у полі – воїн* (Дольд-Михайлик).

NB! Перед заперечним присудком, вираженим іменником у називному відмінку з заперечною часткою не, тире звичайно не ставиться, пор.: *Серце не камінь.*

2. Між підметом і присудком, коли один із цих членів речення (або обидва) є інфінітивом: *Говорити – річ нудна. Працювати слід до дна* (Рильський). *Життя прожити – не поле перейти* (Прислів'я).

3. Перед **це (це є), оце, то, ось, (це) значить**, якщо присудок, виражений іменником у називному відмінку або неозначеною формою дієслова, приєднується за допомогою цих слів до підмета: *Гетьман, може, як ніхто інший знав, що любити Україну – це найперше захистити її надійно від усіх ворогів* (Лупій).

NB! Тире ставиться й перед єднальним сполучником (або зрідка після нього) між двома присудками, якщо другий з них виражає щось несподіване або різко протилежне до висловленого першим: *Земля на прощання усміхнулась – і потемніла* (Панас Мирний). *Повечеряємо – і за роботу* (Тютюнник). *Мигне тільки рябенька спинка або гострий шпичастий хвостик – і зникне* (Коцюбинський).

Або – після сполучника: *Я тоді швидко підводжусь і – зирк через комин* (Довженко).

4. На місці пропущеного члена речення, переважно присудка: *Крізь шибку виднілись білі колони тераси, а за ними – квітник* (Коцюбинський).

Без витоку нема ріки,
Як без коріння – крони (Осадчук).

5. Перед узагальнювальним словом, що стоїть після однорідних членів речення: *День, вечір, ніч, ранок – все біле, все тьмяне* (Леся Українка). *Ні спека дня, ні бурі, ні морози – Ніщо не вб'є любов мою живу* (Сосюра).

6. Після переліку, якщо перелік іде за узагальнювальним словом і не закінчує речення: *Сотні й тисячі українських дівчат: колгоспниць, робітниць, студенток, лікарів, інженерів – у сірих шинелях радянських воїнів ідуть на захід* (Бажан).

7. Для виділення прикладок, якщо вони стоять у кінці речення й перед ними можна, не змінюючи змісту, вставити **а саме**: *У своїм невеличкім гурточку він* [Гуща] *завів новину – гуртову працю* (Коцюбинський).

NB! Якщо прикладка є власним іменем, то вона частіше відокремлюється комами: *Обабіч Свирида сиділи Мурий і ще один муляр, Тимко* (Копиленко). *Та друг мій, Ярослав,*

ще й після того не раз був на устах усіх! (Тичина). *Тамарі він чомусь видався схожим на доброго, покривдженого лісовика, Чугайстра, з гуцульської казки* (Мушкетик).

8. Між частинами заперечного порівняння:

...То ж не вовки-сіроманці
Квилять та проквиляють,
Не орли-чорнокрильці клекочуть,
Попід небесами літають,–
То сидить на могилі
Козак старесенький,
Як голубонько сивесенький,
Та на бандуру грає-виграває,
Голосно-жалібно співає (Народна дума).

9. У складносурядних, складнопідрядних реченняях та реченнях з недиференційованим синтаксичним зв'язком, якщо в другому з них подано висновок або наслідок дії першого: *Защебетав соловейко – пішла луна гаєм* (Шевченко). *Вдарив революціонер – захитався світ* (Тичина). *Минали літа – росли сини* (Головко). *Не жди ніколи слушної пори – Твоя мовчанка може стать ганьбою!* (Павличко). *Орач торкнеться до керма руками – І нива дзвонить темним сріблом скиб* (Стельмах).

10. Між частинами безсполучникового складного речення, коли перша частина виражає причину або умову, а друга – наслідок: *...Попадавсь їм багач у руки – вони його оббирали, попадався вбогий – вони його наділяли* (Марко Вовчок).

11. Між предикативними частинами складного речення, зміст яких різко протиставляється:

Ще сонячні промені сплять –
Досвітні огні вже горять! (Леся Українка).

Закрався вечір, одшуміла праця,
Як сльози затремтіли ліхтарі,–
Та діти наші ночі не бояться (Рильський).

12. Між двома або кількома власними іменами, сукупністю яких називається вчення, теорія, науковий закон, напр.: *Фізичний закон Бойля – Маріотта*.

13. Між двома словами на означення просторових, часових або кількісних меж (замість словосполучень із прийменниками **від...до**): *Автотраса Київ – Львів. Навчання на курсах триватиме протягом січня – квітня. Пам'ятки української мови XVI–XVIII ст. Вантаж вагою вісім – десять тонн.*

14. Для виділення поширеної групи вставних слів (або вставного речення), що стоїть у середині речення: *...Топольський – молодий чоловік, але* **– *на думку пана посла* –** *надзвичайно талановитий і солідний* (Маковей). *Опукою згори* **– *аж вітром зашуміло* –** *Орел ушкварив на Ягня* (Гребінка).

NB! Коли після тире стоять слова, що повинні бути виділені комами (наприклад, вставні слова), то перша кома опускається: *Не знать звідки взялись* [орендарі], *наїхали й позбирали панські землі під оренду – **звісно,** за ту ціну, яку самі призначили* (Панас Мирний).

15. Разом із комою для відзначення переходу від підвищення до зниження інтонації в періоді:

Як тільки ясний день погасне
І ніч покриє божий мир,
І наше лихо трохи засне,
І стихне людський поговір, –
Я йду до берега крутого,
І довго там дивлюся я,
Як із-за лісу, з-за густого
Зіходить зіронька моя (Глібов).

16. Як додатковий знак після коми перед словом, яке повторюється для того, щоб зв'язати з попереднім реченням наступне (найчастіше підрядне, яке підсилює, доповнює або розвиває головне): *Шевченківський Палій стоїть на порозі того прозріння, до якого доходить Іван Вишенський у поемі Франка, – на порозі усвідомлення, що тільки в діяльнім служінні своєму народові може бути остаточне виправдання людини, що тільки в ньому вища рація людського існування* (Рильський).

17. Взагалі для означення спеціально підкреслюваної паузи різного змістового й стилістичного характеру: *Увечері кличуть: «Іди до панночки – розбирати»* (Марко Вовчок).

30.1. ТИРЕ У ПРОСТОМУ РЕЧЕННІ

Вправа 1. Переписати речення, поставити (там, де це потрібно) тире між підметом і присудком.

1. Ти непідкупна: чи несуть вісон, чи скриню скарбну! ти суддя; і пташка на руці – з висот, пор білий трон оповіда (*В. Барка*). 2. Я з колишнього Дикого поля, перевитого піснею й житом, де коли й ночувала сваволя, то на ранок прощалась зі світом; (*В. Бровченко*). 3. Самі знаєте, що вісімдесят сяжень то не жарт! 4. Тут гір нема, тільки море зелені, темної, твердої, острої, а береги того моря то густа паморока, що хмарою зноситься над лісом високого гінкого бадилля (*І. Франко*). 5. Гайки то був хутір Талиного батька, заможного козака, сумежно з великим селом Грабівкою (*Б. Грінченко*). 6. Старі будинки ажурові, і кожен камінь вічний слід давно минулої любови, умерлих літ, безсмертних літ. 7.Стерничий мудрий, капітан веселий, матроси не від того, щоб хильнуть. 8. Катеринка на улиці грає, і монета упала з вікна. У людській переспіваній зграї ти одна, ти одна, ти одна!

9. Хіба біль твій дрібний Голгота? Хіба слова твої хрести? 10. Одбира в поросяти дитина малай. Жовта хата. Хазяйка Марина, а хазяїн одчай. 11. Так, ми пролог. У вас і королі, і шибениці, і церкви й картини, а ми лиш проба першої людини, нас тільки вчора зліплено з землі. 12. Ми без'язикі, безіменні ми – німа вода холодного свічада, слизький туман. Ми привидів громада, що непомітно ходить між людьми (*М. Рильський*). 13. Всі ми розіп'яті на хрестах, всі ми покриті ранами. Заповідано нам жорстокий шлях злими коранами (*О. Слісаренко*). 14. Ми тільки перші хоробрі, мільйон підпирає нас (*В. Еллан*). 15. Шляхи твої пошорхлі руки. Над тим, що пишеш, ці хрести і в борознах твоїх не зійшли звуки (*М. Йогансен*). 16. Життя ж це вічна боротьба, і тільки сильними народи куються в нації, ідуть крізь бурі в радісні походи, торують для нащадків путь (*В. Сосюра*). 17. Я робітник в майстерні власних слів, та всі слова я віддаю усім, будую душі викликаю гнів, любов і волю вводжу в кожний дім. 18. Місяця срібний дзьоб там, вдалині, вгорі, місто камінний куб, сум і сон ліхтарі. 19. Це ти така і тепла, і принадна, і над тобою все гудуть дроти (*П. Филипович*). 20. І знов, як перший чоловік, усім тваринам дав я ймення; я зорі сестрами нарік, а місяць побратим у мене (*М. Драй-Хмара*).

Вправа 2. У вірші Світлани Йовенко поставити тире (там, де це необхідно). Обґрунтувати.

Печальний зміст душевних порожнеч
брехні і суєти кінечна з'ява…
Глухий цей кут. У ньому не до втеч.
Себе самого не дури лукаво.
Твій час мина. Йому не супереч.
Судити нас його довічне право.
Роль зіграно. Життя жорстокий скетч.
Удруге не повториться вистава.
То що ж ти й хто? Кому ти руки тиснув?
Що ти любив? Що мав за ненависне?
Які слова сповідуєш вкінець?
Який на людях ти? Який удома?
І що вона, яка твоя утома
чи мужності, чи пошлості вінець?..

Вправа 3. Переписати текст, пояснити випадки факультативного вживання тире. Розкрити роль авторської пунктуації.

На стола поклав бравнінґа й на нього дивився тривожно – редактор Карк. Кожний бравнінґ має свою історію криваву і темну – у нас на Україні, сьогодні: 3 березня року нашого п'ятого... а взагалі – 1922. Кожний бравнінґ має свою історію: темну, як духовне нутро окремої особи...

Історія бравнінґа така: ліс, дорога, втікачі, вороги, і хати, і дерева, і всім байдуже, вже дихати не можна, горять груди і згоряють – згоряють... Постріл... Темна історія. У буржуа відбирали бравнінґи, і вони плакали, а потім у нас одбирали, і ми не плакали – не іронія! – а може хто й плакав... Чого одну людину шкода, а до тисячі мертвих байдуже? Почуття колективізму нема – це не з «азбуки комунізму», повірте!

Проте це не щоденник – це справжня сучасна новеля.

Редактор Карк підвівся, ще раз тривожно подивився на бравнінґа і вийшов.

Із тихої вулиці пішов на клекіт.

Жевріло блакиттю.

Чудово: смердюче, промислове місто велике, але не величне – забуло слобожанське народження, за було слобожанські полки, не утворило американської казки: не йшли будинки в хмари – чудово, воно ховає сьогодні в своїх завулках криваві леґенди на сотні віків.

Редактор Карк дивився на вікна: там Чепіга й теж зацвіла. Йшла синя ніч і налягла на будинки, мабуть, заповнювала коридорне повітря – коридори довгі, темні – установ. А в міщанських домах тукали, мабуть, годинники. Тукали, одмірювали простори по культурних, некультурних віках, згадували революції, не знали революцій – народні бунти, селянські повстання, Хмельниччина, Павлюк, Трясило...

І дивився Карк на небо: там голуба безодня, там кінчається життя, а степи України теж голубі – асоціяція з небом.

Потім повернув додому. Біля цього маґазину – тут тепер державну шоколяду продають – одного зимового ранку він зустрів нову владу. Згадав, як шумувала Україна – хохол упертий чоловік, а може тут десь проходив Сковорода Григорій Савич, великий український філософ, а тепер, кажуть, могила бур’яном поросла й бджоли не гудуть біля дупла, тільки пчілка іноді пролетить, і шумують революції, повстання на Україні знову.

Григорій Савич Сковорода – так російська інтеліґенція любить: Григорій Савич, Ніколай Романович, Владімір Ілліч, Тарас Григорович. І єсть у цьому якась північна солодкість, упертість, і калузькі нетри, і Іван Калита, і московська сила – велика велетенська, фатальна, від варязьких гостей іде. І нема тут вишневих садків – на вишнях у червні проростають зорі – і нема тут лунких дівочих пісень – далеких, а то в заводському посьолку, або коли з сапками йдуть, а за ними з цукроварні ледве-ледве манячить у літні, ясні ночі дим.

(*Микола Хвильовий*)

Вправа 4. Переписати, поставити (там, де це потрібно) тире у неповних реченнях.

1. Коли б свої гроші, то нічого, а то ж людські. 2. Біля колодязя велика калюжа. 3. В тихій жалобі, як похоронна процесія, прослідували сонним селом, біля виїзду на полтавський шлях зупинилися, тихо стали радитися, куди везти. Тимко наполягав, щоб на міст, Марко на колгоспний двір: хай, мовляв, уранці люди посміються… 4. До гатки хлопці добралися благополучно <…> Стиха пересвистуючись, зібралися під вербами аж біля Беєвої гори. 5. «Зараз візьму сундук і на вокзал. На гроші, що залишилися, куплю квиток, на решту подарунки. Марисі кісничків, а батькові пачку цигарок, хай і вони покурять городських». 6. Секретарка підійшла до Уласа і подала йому папірець, потім відступила так, щоб приймальній комісії було видно вступника, а їй доцента, і поштиво стала біля столика… (*Григорій Тютюнник*) 7. Ретельно тіні складено в штахети, і над пустелищем степів, як хвіст скаженої комети, огонь рахманних вечорів (*М. Бажан*). 8. Напишіть: Письменство він врятує від Хвильових, Тичин і Рильських, політику від Чемберленів поезію від солов'їв (*К. Буревій*). 9. Поезія мусить бути одним з чинників поступу загальнолюдського, а в рідному краї зокрема загальнонародного, средством боротьби з світовою неправдою, сміливим голосом за всіх пригноблених та окривджених (*П. Грабовський*). 10. Ми, кохана, пливемо перші, розтинаючи води проток. А за нами з тієї безодні, розпаливши легені котлів, одиниці, десятки сотні навантажених кораблів (*Л. Чернов*).

Вправа 5. Переписати. Пояснити вживання тире в простому реченні. З'ясувати, які члени речення пропущено в неповних реченнях.

1. Проводжала мати сина у солдати, молоду невістку – в поле жито жати (*з Балади*). 2. У голові – дурман, у грудях – згага. 3. А баба учила мене людей прощати, а дід – любити (*П. Мирний*). 4. Двопільний урожай збереться теж дворуке, один – на коровай, а другий – чи ж на круків? 5. В праву руч – лісове подесення, в ліву руч – все степи та степи, перемішане жовте з зеленим, – б'є то попіл, то ключ з-під стопи. 6. Порожнеча, що всіх єднала, зсукалась у нитку, від мандрівки – ні зиску, ні збитку: шва розшилася – ледве тримаються руки, голова підмізинна нездала на штуки, похилилась, бо їй не збагнуть ні вертепних ходів, ні спонуки, ані гри одноосібної суть. 7. Життя ж на два боки, то й руки розкину: ошую – в минуле, десницю – вперед, зоб чути було, як снується хвилина, мов нитка крізь серце: з замету в замет. 8. Зверху – лубець, але зелень зісподу, зокола – голос, всередині ж – біль! 9. І гомінку юрбу внизу на себе ти поділиш, бо в тебе – небо, в тебе – не… бо вже летюче тіло. 10. – Маррі-є-є… – Був поклик солодкий, солодкою – мука (*П. Мовчан*).

Вправа 6. Переписати речення. Знайти з-поміж них неповні й трансформувати їх у повні, поставивши пропущений член речення.

1. Став я на тебе – розгледіть грядуще, та й захолов, скам'янів в онімінні. 2. Подесьбіч – муром житній лан, ошую – золота пшениця. Попереду – росте бур'ян, позаду – грона криці. 3. Збирав праворуч колоски, по ліву руч – осколки, щоб вимолотить потайки одну зернину голки? 4. Ось тут жила колись вдова – від хати й сліду вже немає. 5. І дише жито – марлі білий сніг ворушиться на видиху та вдосі, і ледь помітно, як вужі доріг повзуть під снігом із зими у осінь… 6. А на воді – на шрамі шрам; життя – на латці латка, і блиска голка тут і там, та рветься все спочатку. 7. Ось Мовчанівський гай, там – Воронів криничка, тут – терен, свербивус, там – вибалок, ситняк. 8. Земля і дощ так тиснуть, що розплющать, і тіло, наче борошно, тече, сліди біліють, в клумачкові – гуща. 9. Крізь прорізи білі у чорній стіні, що простором зветься та лісом, ще видно похилу самотність мені, а далі – шовкову завісу. 10. Важче – що не день – ступати, швидше проминає час. 11. Ген – шлях Кіліїмський, тут – скіфські могили, клобук візантійський, татарська стріла однокрила, там – женчик косою висічує вибите жито, тут попіл, полову і сажу сіють на сито. 12. І тіло моє, горілиць на піску простерте, – пилком покривалось, і слухало спиною землю сипку, і чуло глибинність металу. 13. Двері терпляче чекали знайомства, бо хилитались від дотиків світла, в очі пускаючи сонячний простір, в ніздрі – п'янливі пахощі літа. 14. В світі навколишнім все родичалось: зав'яззю – вишня, цвітом – калина, яблуня кору мені відкривала і шелестіла: «Сину мій, сину…» 15. Ти зриш униз, а я – крізь землю в небо. Повітря пожовтив уже пилок, над новотрав'ям стелиться димок, і зрушені синіють перелоги.

(Із поезії *Павла Мовчана*)

Вправа 7. Переписати подані речення і зазначити, у яких випадках тире є обов'язковим, а в яких – факультативним. З'ясувати роль авторського тире.

1. Щоб ми з вершин Чернечої з крутизни нарешті не лукавили Отчизні ні власній, ані братовій – довік (*М. Шевченко*). 2. Площина креслярського картону – осетровим клеєм заґрунтована, ще й новий етюдник на плечі: я – у непромокному плащі (*В. Шевченко*). 3. Об грані гранню сьогодення б'юсь. Об грані – гранню, серцем – об народи, що в горах цех, у травах і воді, і на вуста мої слова зіходять, як пращури, як Київ – молоді (*Б. Чіп*). 4. Я в синь засну сину напишу, що сон – це вічний дар і кін усіх тривань і стовп на древнє луб'я (*М. Царинник*). 5. По вечорах – я на вітрах. Серце з мене вивітрює перший жах, останній птах – твоя засніжена відповідь (*Г. Турков*). 6. І чорний ворон приїжджав – у ніч совину. І їх обох – в сибірський жах, Марію й сина (*В. Терен*). 7. Жінка іде по городу, дзвонить відром голубим. Тиха зоря – на погоду, тихий над хатою дим (*Л. Талалай*). 8. Бо тільки догорю, бо тільки зблідну, знидію, загину, збіднє людство – на одну людину,

осліпне всесвіт – на одну зорю (*П. Скунць*). 9. Я сам по різнотрав'ю степовому рвонув би – тільки сплеск в молочаях, аби не Київ і не ти у ньому, аби любов не терпла на губах (*Ю. Сердюк*). 10. І світ – ідилія сама. І люди – стовпище моголів з кокардами, а серцем голі: кричать, а мова в них німа (*І. Світличний*).

Вправа 8. Переписати, поставити (там, де це необхідно) тире між однорідними членами речення, не з'єднаними сполучниками. Пояснити смислові відношення між ними.

1. Вітер. Не вітер буря! Трощить, ламає, з землі вириває… (*П. Тичина*) 2. Хіба я не крапля мала, що світ необмежний одбила, лиш ґрунту свого не знайшла, лиш крила родимі згубила. 3. Немає гірш, як буть собі нудним. Не гіркість яду кислощі цитрини, не розмахи в оркестрі огнянім, а квиління фальшиве мандоліни. 4. Де я зростав, де слухали мій спів лелеки й чаплі не панфутуристи, де тепле небо, де повітря чисте, де комарі танцюють угорі, де мислі теж легкі, як комарі (*М. Рильський*). 5. Не Рейн, не Волга, не Дніпро, не Висла його сховає вічности ріка (*П. Филипович*). 6. У мисці борщ пісний, холодний жадібно діти дістають, із ложок, звісно, як голодні, на дране пузо собі ллють (*Т. Осьмачка*). 7. І сльози (не мої дубів померклих) моє обличчя й руки кроплять (*М. Драй-Хмара*). 8. Я зріс бур'яном, не на білім паркеті, розпатланий вовк не прилизаний барс. – Немає, немає такої трагедії, яку б я не зміг повернути у фарс (*Л. Чернов*). 9. Ішла юрба, моя юрба, не бруком по серцях! (*М. Бажан*) 10. Зір не привласнює голубить, зір випромінює тепло, і, багатіючи від згуби, не ділить на добро та зло ні обширів земних, ні неба, вбираючи лиш те у себе, що навіть світ переросло: батьків обличчя, день розлуки, пожежу, шибениці тінь, в горшку общипаного крука, прибиті руки на хресті (*П. Мовчан*).

Вправа 9. Переписати речення. Поставити (там, де це необхідно) тире між однорідними членами речення. Пояснити смислові відношення між ними.

1. Я так жив, як не жив. Я любив ненавидів (*О. Довгий*). 2. Нехай плачуть маленькії діти! Нам не плакати треба робить! (*Б. Грінченко*). 3. Усміхнись і піди собі геть по ріллі, одганяючись од куль, як од пчілок… (*П. Тичина*) 4. – Наші перемогли! – вигукнув я і схаменувся... (*А. Кащенко*) 5. Дзвенить земля, як кований копит. Зима прийде і серця не обманить (*М. Рильський*). 6. Ти останню казку докажеш мені і заллєшся плачем. 7. Лиш засвітиш свічки і освітиш нам путь, поки зникнем у млі. 8. Будеш згадувать так: прилетів на коні і постукав в вікно. 9. Підпалимо небо і кинемо душі в повітря! В степах розгнуздаєм сліпого коня. 10. Виходимо босі і коси ми точим, – журба наша, гнів – огневий стрілольот (*Я. Савченко*). 11. Ловили темний крок літературних мод, сплітали для владик вінки нікчемних од і сперечалися, мирилися, змагались… 12. Зелений ряд могил і мрійна далечінь,

що млою синіх крил чарує і зове до еллінських колоній (*М. Зеров*). 13. Б'є молоточком у кришталевий великий дзвін – ку-ку! ку-ку! і сіє тишу по травах. 14. Очі заплющила, голову вбік, взяла разом ногами і без пам'яті мчиться наосліп. 15. Ми таки стрілись на ниві і мовчки стояли хвилину – я і людина. 16. Хтось невідомий, великий майстер, ліпив з сірої маси звірів, людей, птахів, будинки, вежі, городи цілі і пускав їх на волю, щоб заселити небо. 17. І тільки тоді, як сонце втомлялось і од вершечка слави спускалось униз, тіні помалу і обережно простували скорчені члени, росли і лізли все далі та далі. 18. У сні здавалось, що він щось мусить, щось конче мусить зробити й не може. 19. Почув утому і тихо сидів та прислухався, як у порожніх грудях лунало те слово (*М. Коцюбинський*). 20. За тиждень так лацину взнали, що вже з Енеєм розмовляли і говорили все на ус: Енея звали Енеусом, уже не паном домінусом, себе ж то звали – троянус (*І. Котляревський*).

Вправа 10. Переписати подані речення і поставити потрібні розділові знаки. Пояснити пунктуацію при однорідних членах речення з узагальнювальними словами.

1. Кіммерійці сармати парфяни скіфи Азія і Європа в моїй крові дикий шал степів і монастирський ригоризм Європи. 2. Тихі жалі, стогони, плачі й грізний гомін усе стало чутно. 3. І ніхто не згадає про мою власну значимість (коли вже не велич), бо ж до Варшави пробився не просто козак з своїми під помічниками Демком Іванцем та Петром, а чоловік, за яким стояв народ цілий і привіз той чоловік не лише образу свою власну а обурення свого народу. 4. Ятки з бубликами калачами пряниками, прикрасами ось де вона крутилася. 5. І тепер вона, пані Раїна, в розпачі ще тяжчому, ніж від смерті чоловіка, бо загружено найдорожче, що вона має цнота її маленької донечки її чистота і недоторканість. 6. Ми з Мишком робили з біленьких кабанчат воликів та корівок: встромляли у кабанчата дерев'яні палички «ноги роги і хвости» нашої худоби, малий Якимко норовив висмикнути ті «ноги» та «роги», ми відбивалися од нього, Ганна сміялася. 7. «Всі їхні давні права старшинство прерогативи прибутки й інші гідності за їхні вірні послуги від предків наших набуті, а тепер через ті заколоти втрачені на вічні часи в них віднімаємо, зичачи мати тих, яких доля війни позоставила серед живих, за поспільство, обернене в хлопів». 8. Все найдорожче, що мав у серці всі мої спогади болі й радощі душевні вознесіння духу й спокута все пішло з нею навіки, навіки! 9. Озиратися назад зазирати наперед зв'язувати те, що було, з тим, що буде захоплюватися й мудрствувати над подіями або з приводу них все це облишмо справоздавцям з холодною пам'яттю, ми ж прийшли, щоб поєднати ці роз'єднані несправедливо й безглуздо світи. 10. Три речі перевіряються в ділі мужність у бою смирення в гніві любов у нужді.

(*Павло Загребельний*)

Вправа 11. Переписати текст, поставити пропущені розділові знаки. Пояснити вживання тире.

От коли я був на фінській війні так трапився зі мною один случай. Погналися за мною фіни хотіли в полон забрати. Я бачу діло погане, давай тікати. А тут уже хекають ззаді уже за рукав мене хватають. Куди мені діватися? Я раз і вскочив у дупло... А там дерева ростуть не такі як у нас а вп'ятьох не обіймеш. Ну, вскочив я в дупло, сиджу. Вони понюшкували понюшкували і побігли назад. Відлягло в мене від серця закурив я в тому дуплі і думаю що ж мені тепер робити? Серед білого дня до своїх не добратися, треба ночі ждать. Ну, звісно сиджу, жду. Коли так уже перед вечором чую рип-рип, рип-рип, рип-рип! Ідуть. Фіни. Стали біля моєї сосни і один каже: «Ну й холодно ж у нашому бліндажі, хоч собак гони. Давай оцю сосонку звалимо та натопимо». Чую пиляють. Чиргик-чиргик, чиргик-чиргик. І пилка якраз мені на горло йде... А мені ні присісти ні випростатися. Стою заживо уже в труні. Бачу зуби виграють перед самісіньким кадиком, от-от полоснуть по горлу. Що ж, думаю, помру мовчки, як герой... Коли, на моє щастя стався на їхніх позиціях якийсь переполох стрілянина. Вони пилку покинули і латата до себе в окопи. Ну я звичайно виліз і прийшов до своєї частини ще й трофей із собою приніс фінську пилку. Мав навіть подяку від старшини бо пилка виявилася добрячою. Тільки з того часу боюся я всього гострого ножа сокири коси і швайки. А чого боюся? А того, що та проклята пилка таки мене черконула своїми гострими зубами по шиї. Не віриш? Так подивися... Ось і шрамик на шиї... – хизувався Охрім, одгортаючи комір сорочки і показуючи хлопцям шию. Проте, як вони не приглядалися як не присвічували сірниками, ніхто ніякого шрамика не побачив. Тоді всі вирішили що Охрім як завжди бреше, і розіславши під гарбою солому стали вкладатися спати.

(*Григорій Тютюнник*)

Вправа 12. Словниковий диктант.

Клубово-поперековий, книговедення, ключично-грудний, книжково-видавничий, кока-кола, клятвопорушення, книжно-літературний, книжково-журнальний, козеріг, коадаптація, кобальтовмісний, кобальто-нікелевий, кованозварний, ковальсько-пресовий, кодово-імпульсний, кодоімпульсний, кокобацила, кокономорилка, кок-сагиз, коксобатарея, колдоговірний, колективно-договірний, колесоподібний, коли б то, коливально-обертальний, коли-небудь, колібактеріоз, коліє ремонтний, колі-індекс, колінно-важільний, колінчастоногі, колірно-світловий, колодотягач, кололітературний, колор-еквівалент, колосопідіймальний, кольдкрем, колор-індекс, кольорозміна, кольчугалюмінієвий, командно-адміністративний, командно-штабний, командоапарат.

Вправа 13. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

А саме; а інакше; беззастережна капітуляція; вводити в суть питання; говорити здалеку; давноминуле час; ялинкові прикраси; залізнична сітка; законодавство про працю; і справа з кінцем; канцелярський склад; лісові угіддя; магнітне обурення; накладеним платежем; обмінюватися рукостисканнями; живити ніжне почуття; розмова на користь бідних; з кожним днем; туга за вітчизною; поліпшена порода худоби; фізичний знос обладнання; плескати в долоні; колір електрик; години дозвілля; крокувати в ногу; це мене аніскільки не стосується; я думаю! (Зрозуміло).

Вправа 14. Відредагувати речення.

Те що грекський язик вижило по захопленню Візантії турками, вже само собою уражає. Греки в котрий раз виявились у складі багато національної та багато мовної імперії, про те їхній стан було набагато скрутніший, в отлічіє у період римського панування. Як відомо, на протязі перших двох століттів турекського паніння викладання грецької мови усяко ограничувалося. Про те в XVII ст. основну освітню міссію начинають виконувать цирковні школи, а у XVIII ст. викладачі-греки укладають школи вже по всій Греції. Грецька мова не змогла стати знаряддям поширення грецької культури сирид турків та здійснення впливання на їх мистецтво і літератури. Тим не найменше, вона вижила, збирігшись як у книжковій формі (в перву чергу за кордоном та в церквах, де служба велася грецькою мовою часів написання Євангелій, тобто койне), так і у якості розмовної народної мови-димотики з безліччю діалектизмів, котрі уживалися в різноманітних регіонах материкової Греції. Представники великої торгівельної буржуазії куштували поєднати ці два різновиди грецької мови, проте, щоб це сталося, знадобилася проява таких великих учетелів нації, як Адамандіос Кораїс, що задав загальний напрямок, обосновавши ідею так названої катаревуси (очищеної мови). Для того, щоб повернути грецьку мову та перед усім культуру до витоків, вільних від турецьких та других нашарувань і впливань, потрібно було, на думку Кораїса, відродити зв’язки з Західною Європою, у чиїх королівських дворах та університетах збереглася грецька культура і продовжував викладатися аттичний діалект. Кораїсу зумілось зробити мовлення каталізатором культурологічного піднімання, який повернула духовно спустошеній Греції величчя її древньої культури.

30.2. ТИРЕ У СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Вправа 1. Переписати фрагмент тексту. Пояснити вживання тире в реченнях.

Перший день скінчився. Ось так скінчився перший день. Але ж тільки він скінчився формально. Голова, мов заведений мотор, не могла зупинитися, бо господар втратив секрет, як вимкнути іскру,– крізь ту голову гуготіло полум'я думок, женучи шалено. І в той же час не було ніяких конкретних думок, жодної такої, на якій би можна зосередитися, то були уривки, шматки, жорства, порох, закручений у веремію. Було якесь прикре почуття роздвоєності – тіло, обважніле від перевтоми, прагнуло забуття, спокою, а душа, зґвалтована, поривалася геть, і збурений нею мізок палахкотів, тиснув на череп, на скроні... Та помалу Андрій оволодів своїми нервами, опанував роздвоєність – на місце вогненної веремії прийшов легенький смуток і заливав помалу вогонь, гальмував шалений ритм... Минуло трохи часу, й Андрій вже лежав у забутті, гойдався, немов на водах блакитних саг вечорових, на хвилях тихої меланхолії. Згадалась мати... Прийшли брати й обступили його – брати-соколи! Андрій хапався за них серцем і відчував, як тому серцеві осиротілому хотілося криком кричати... А потім, на них – на братів своїх – глядячи, відчув – ставало тепло, й радісно, й певно так... Один обіцяє замчати його літаком «чорт його зна й куди»... Брати-соколи. Ні, тієї віри безмежної ніщо не в силі порушити, бо коли її порушити, то тоді (аж тоді!) прийде смерть, загибель для душі. Поки ж та віра є – ніщо не в силі тієї душі зламати. Брати стояли біля нього муром, і Андрій тримався за них всім серцем. Починав засинати...

Тягучий-тягучий крик і стогін десь торкнувся вуха, й Андрій нашорошився, не розплющуючи очей, – сон спурхнув геть, сполоханий. Андрій прислухався – стогін і здушений зойк повторився... Десь за мурами... Потім той зойк захлинувся, тиша. Тиша. Андрій розплющує очі й дивиться по камері – всі сплять, як побиті. Порозкривані роти, обличчя вкриті крапелинками поту, тіла скоцюрблені в фантастичних позах. Простягнені ноги лежать на чужих обличчях, але вже ніхто не свариться, навіть коли чужий брудний палець ноги потрапив у рот... Сплять... А Андрій не може заснути. Не від страху, ні. Від тяжкого смутку, що обступив душу, як відгомін того таємничого стогону – стогону людини десь, що її ніхто на волі вже не почує, з глибоких підземель, з льохів, де кінчається світ для приречених, де люди відходять у небуття без свідків. І не почує друг, і не почує брат... (*Іван Багряний*)

Вправа 2. Переписати речення, поставити (там, де це необхідно) тире. Пояснити умови його вживання.

1. Після дощу цей пісок ставав липким і вогким, для будування хаток нема краще. 2. Поставиш ногу, обкладеш її піском і виймай потихеньку. 3. Коло хатки можна тин виліпити, а за тином натикати сінинок і сад є. 4. Але раптом встане, подивиться-подивиться і візьме та й повалить усе чисто і своє, і чуже. 5. Битись з ним і не пробуй, перший по силі на всю вулицю. 6. Ворота високі, і там ніби скринька така зроблена. 7. Вітер підхоплює і пішла

телеграма. 8. Вітер чудесний, тільки розсотуй нитки та дивись, щоб на вузликах добре зв'язані були. 9. Він міг би підійти тихенько, так що й не почув би ніхто, але Федько того не любив. 10. Він за ремінь не сердиться, він розуміє, що так і треба. 11. І спокушає якраз у такий момент, коли ні одному чоловікові в голову б того не могло прийти. 12. Мама у себе в покої лежить з пов'язаною головою, вона не виносить бурі і завжди хворіє (*В. Винниченко*). 13. Самотність рвалася з мене, мов дикі коні, я заганяв її назад, тримав щосили, щоб не випустити, не показати нікому, і вся снага йшла на це, а для справи нічого не зоставалося (*П. Загребельний*). 14. Ти важко підняла повіки цвіла соняшникова жовть, і перейшла моя сопілка в живу калиновую плоть (*П. Мовчан*). 15. Поезія це грому гнівне слово, це грому пафос, пристрасний, терпкий, вони втямки лише болиголову, вони лише кануперу втямки (*Є. Гуцало*). 16. Заквітчались скверики нарцисами, вбралася черешня у фату, вкрились верби золотими ризами і на сонце під дощами ждуть (*О. Де*). 17. Тепер я знаю, хто вони, побачив у тому сні людей, зустріч з якими чекала мене в прийдешньому (*В. Шевчук*). 18. Іде він та йде, коли бачить при дорозі стовп, а на стовпі скринька, а в скринці під склом маленька фігурка святого Яна з Непомук (*Я. Гашек*). 19. Пройшов вулицею, піднявся на пагорбок, бачу кінчається село, чорніє ліс (*Г. Базима*). 20. Привиди бродять пустими оселями жити живі вже не можуть в них (*Д. Гладун*).

Вправа 3. Переписати речення, поставити потрібні розділові знаки між частинами складносурядних речень. Пояснити.

1. В Самбірщині, що належала до королівщини, було найбільше малоземельної української шляхти а вона, хоч їй переслідували православну церкву, найзавзятіше її держалася, не дала себе нічим відстрашити. 2. Але не завадило б, якби ми так, зібравшись у гурток, виїхали на конях назустріч було б то і гарно, і почесне і владиці було б це мило, що ми його шануємо. 3. Дехто мав верхового коня напоготівлі інші випрягали з возів а дехто позичав коня в сусіда. 4. Його варта, їдучи, крилась між вербами і ніхто ані з дороги, ані від ліз не міг її завважити (*А. Чайковський*). 5. У сю величну хвилину тихо розгортаються кущі і на галявину виходить Хо. 6. Пани послали мене знайти дітям ялинку на святий вечір я вже другий день шукаю і не можу знайти гарної... 7. Яким рубав а ялинка тремтіла, як у пропасниці. 8. Василько вйокнув на коні і вони побігли підтюпцем, наближаючись до лісу, що чорною стіною стояв перед ними. 9. Хо чує, що на душі в нього стає легше, відрадніше, що більш таких сміливих поглядів і скінчиться його довічна мандрівка і складе він на спочинок свої старі, натруджені кістки... 10. Здорові коструба́ті дуби грізно стояли в снігових заметах їм було байдуже, що бурхав холодний вітер, ішов сніг... 11. Ще здалеку заманячили на дорозі поламані сани зазеленіла присипана снігом ялинка. 12. Петро взяв ялинку на свої сани а поламані сани примостили на Якимових. 13. Скоро лиш

пісок з горішньої пляшечки пересиплеться в долішню перевертають її догори денцем, і пісок знов сиплеться, як досі. 14. Недорогий і дуже простий такий годинник але і з ним чимало замороки раз у раз треба назирати за ним. 15. Старість білим волосом припорошила його голову але він не згортав рук, не кидав праці (*М. Коцюбинський*).

Вправа 4. Переписати речення, пояснити й обґрунтувати, у яких із них можна ставити кому або тире, у яких – лише тире.

1. Толя теж заховався б кудись але мама заборонила йому сидіти біля вікна і через те Толі страшенно кортілось ще посидіти й подивитись. 2. Вони пацають ногами, бовтаються грім тріщить у них над головами але їм те й за вухом не свербить. 3. Хмари над ними такі страшні, що дивитись моторошно а їм те якраз і мило дощ, значить, ще довго буде. 4. Сорочки поприлипали до тіла потік біжить грім тріщить. 5. Він ще дужче маха руками, але постукати боїться бо мама почує. 6. На ньому бархатові курточка й штанці жалко їх. 7. Толі холодно і страшно але він не хоче, щоб його звали бабою. 8. Ніжні, випещені ніжки його спотикаються брудний потік залива бархатові штанці дощ враз вимочує акуратно зачесане волосся й курточку. 9. Ввечері Толя хворий, гарячий лежить у постелі а Федька кладуть на стілець і луплять. 10. Я завтра у школу не піду на річку збираюсь. 11. Толя почервонів як він сміє насміхатись, мурля погане! 12. Як пожаліється він татові йому зададуть! 13. Один хлопець хотів поїхати на кризі та злякався а я завтра поїду. 14. Хлопці теж були вражені от скажений цей Федько! 15. Толі страшно було слухати такі розмови але він не мав сили одійти. 16. Толя їм нічого все є таки не сказав він був хлопчик делікатний, вихований. 17. І солома, і трісочки крутились і десь зникали так вертіло там воду. 18. Той берег пустий, бо туди не можна пройти з вулиці чиїсь мури й тини. 19. Толя розтерявся, хотів бігти назад але не можна перед ним ціла смуга води. 20. В руки стало якось дуже холодно ноги ослабли і сковзнули по льоду.

(*Володимир Винниченко*)

Вправа 5. Виправити неправильно розставлені розділові знаки в реченнях.

1. Зовсім, самостійно мов жменею кинені або як – висушені з глибини зеленого великана окремі колонії так стоять вони розділені, нивами самітно і глядять, гордо на збіжжя що хвилюють навкруги, них. 2. Горстка хаток що відбігла від великого лісу, і властивого села глибше в поля і що, стоїть ось тут розділена лиш садками від себе та горстка має той одностайний, – блідий вид рік-річно. 3. На широкій толоці на рівних полях минав її час ні, майже зростала тут, шила, гляділа за коровами, і волами що паслися перед її очима, – співала пісні або роздумувала над різними казками що їх чула від сеї, або тої і, не забувала. 4. На неї можна було – й дванадцять міхів усадити се їй зовсім не вадило, кидати очима блискавки гордо заломлювати шию і, летіти

чи вгору чи вділ шаленим трапом. 5. В молодих, літах рвався за фірманкою «шалів» як сам оповідав, за кіньми, наймаючись то тут, то там, по панах а пізніше не припадали йому сільські дівчата, до вподоби і його, найкращий – вік перейшов, що й сам, не стямився як і коли. 6. Йому майже, голос відбирало, він – понад усе любив Парасинку а, – Василь батько вже лиш кліпав, мовчки очима. 7. Пан і пані, – прийняли запросини на весілля поблагословили, молодих і вся весільна компанія відійшла до панської кухні де завівся, шумний танець. 8. Йому, однаково чи товар поєний чи ні коби, йому – спрага не, допікала. 9. Але вона – не перейде, в його руки, як він не зміниться се я йому вже раз говорив і ще буду говорити. 10. Бог його, – один знає, як то було все розповідати не можна.

(*Ольга Кобилянська*)

Вправа 6. Переписати подані речення. Пояснити пунктуацію складносурядних речень.

1. Потім погнали того токаря до судових лікарів, а ті довели, що він був при повному розумі і зовсім тверезий, бо, мовляв, коли б він набрався, то ключем не потрапив би в замок костьольної брами. 2. Ті й привели йому одного разу досить пристойно вдягненого чоловіка – вони натрапили на нього в Ланських лісах. 3. Зробив би ти таке десь на вулиці, люди б дивом дивувалися, а в божевільні це як плюнути. 4. Булочка була вже порізана на маленькі шматочки, і поки один із санітарів тримав Швейка за обидві руки, другий вмочав шматочки булки в молоко і годував його, як годують галушками гуску. 5. Його відвезли, а вранці ми вже про це читали в газетах. 6. Замість відповіді міцна рука витягла Швейка в коридор, і поліцай мовчки повів його по сходах на другий поверх. 7. Від цього вивертало геть усі тельбухи – і тоді глухонімий не витримав. 8. В мирні часи такий бідолаха вистрибує собі, як козеня, але як вибухне війна, в нього зразу ж виникає ревматизм і перестають служити коліна. 9. Він переконаний, – усі вони вправно володітимуть зброєю на полі бою і будуть чесні в усіх справах, як воєнних, так і приватних. 10. Тільки гаю час із вами й бачу – це все на вітер.

(*Ярослав Гашек*)

Вправа 7. Відредагувати переклад тексту. Знайти складносурядні речення та однорідні члени речення – пояснити пунктуацію.

Сонце знижується, село на вершини дерев. Небо чисте, вітер теплий. На відкритому місці вітерець відганяє комарів, і від цього на душі зовсім благодать – не чуєш комариного писку над вухом, що не шльопати себе долонею по шиї, що не чешеш розлючено спину і покусані голі ноги. Птахи за день наспівались, втомилися і готуються на спокій. Дерева і трави втомилися – день був жаркий і прободрствовалі вони за день чимало. Кому днем було занадто жарко, виповзає, вилітає, виходить на свої стежки і

дороги, але це не заважає тиші – нічні ходоки не криклива. Для них тиша – добра музика, і вони слухають її затаясь. Втім, яка ж тиша? Кричать в ставку оскаженіло жаби, свистить у траві козодой, свірчать коники. Дрозди за моєю спиною ніяк не можуть влягтися, сперечаються і бурчать втомлено і невдоволено. Покинули небо ластівки, небо спорожніло без них, але скоро будуть світитися зірки. Вечір м'який, вечір ласкавий, зміна дня і ночі проходить без різких коливань, майже непомітно, і ця м'якість приємна для тіла: воно начебто живе днем і готується до ночі. Листя берези ліниво перемовляються між собою, кожен листок, поки є вітер, поспішає повідомити новину, заявити про своє існування. Пролетіла навскоси запізніла ворона – десь тепер їй доведеться ночувати? Всядеться на перший-ліпший сук сосни, потопчеться на місці, подивиться за звичкою в темряву, чи немає поблизу небезпеки, нахохлившись, завмре і так простоїть до ранку.

Добра ніч. День погас, день пішов. Якщо мати чуйні вуха, можна почути, як легкою риссю біжить по стежці лисиця на пошуки видобутку, як, озираючись на всі боки, завмираючи, впріскок пересувається заєць, як годується лось, ламаючи гілки, можна почути легкий шум польоту сови – все легке, тихе, навіть тріск гілок ліг кий, навіть кроки людини, який днем голосно стукав залізними підковами по кам'яній дорозі, легкі: чи то камені раптом стали м'якшими воску, то чи залізні підкови на чоботях поістерлісь, то чи поменшало в ході у людини впевненості.

Можна багато почути, маючи чуйне вухо. У лісовій тиші можна почути і свою тишу. Що там в тебе чути? Які бродять думки в твоїй голові, які хвилюють почуття? Злоба і ненависть через те, що коза сусіда забрела в твій город, або що зародилася любов до кульбабі, до батьківщини, до світу? У таку ніч варто прислухатися до себе, не щоночі ми це робимо, та й не кожна ніч нам це дозволяє. Може, людина живе злобою, невдоволенням, образою і, що найстрашніше, невір'ям? Вважає себе невдахою, все у нього не так, все не виходить, і всередині себе слухаючи, не тишу, а скрегіт зубовний? Нехай прислухається уважніше і почує, так що там почує, побачить в душі світлу галявину і квітка на ній. Розгледіти б цю квітку, не пройти повз, від нього-то, може, все й почнеться, зміниться життя – тільки б розгледіти ...

(*Борис Сергуненков*)

Вправа 8. У поданих реченнях знайти відокремлені означення та поставити відповідні розділові знаки (кому, тире). Пояснити, у яких випадках можливе паралельне уживання, а в яких – лише тире.

1. Сім'я в Йоньки така: старший син Гаврило широкоплечий біловусий здоровань на одну ногу кульгавий (як був ще пастушком – бугай ногу потовк). 2. Середульший Федот дрібноростий чорненький схожий на батька. 3. В 1920 році, після кривавої січі червоних із махновцями, пішла молода красива Уляна у яр по воду. 4. У шапці в сіряку з берданкою за плечима він виринув із-зі верб, як махновець, випросив у Тимка закурити. 5. Високий,

тонкий, з-під картуза чорні кучері пруть, очі гарячі черкеські, дивляться спідлоба. 6. Підперезаний налигачем у гостроверхій старій шапурині він, побрязкуючи занозами, поволеньки збирався на оранку, як той чумак по сіль. 7. Нижня губа її налита соком вишні неспокійно ковзала по верхній, і було таке враження, ніби вона смокче соску. 8. Високий сутулий у брезентовому плащі він ходив із сажнем по полю, заміряв виоране (*Григорій Тютюнник*). 9. Швидкий ковток чи перший чи останній, бо, як друшляк, просвічує корець. 10. Вже репались тугі плафони налляті світлом, соком стель, застряло в горлі грамофона хрипіння, як драглі, густе (*Павло Мовчан*).

Вправа 9. У наведених нижче реченнях знайти відокремлені прикладки та поставити при них кому або тире. Свій вибір обґрунтувати.

1. В центрі села тече річка з дивною, мабуть татарською, назвою Ташань. 2. Велика, вкрита соломою хата притулилася біля яру, поруч з нею хлів, ще далі, в садку, клуня житло для горобців та голубів, що воркують під бантиною у солом'яних кошелях. 3. Коли він підійшов ближче, то пізнав Марка свого однолітка. 4. З дощової мряки виринув Вишневий хутір з два десятки мазанок із зеленими від моху стріхами. 5. Одягне латану чумарочку, смушеву шапку, міллю побиту, чоботи юхтові пришви, незавидна одежа, бідна, а йде він у ній бісів парубок як намальований. 6. Маленький Сергійко син Олени уже бігає по двору, знає, як його звати і чий він є, а баба Сидориха ним не натішиться: – Господи праведний, і в кого воно таке вдалося розбишакувате? (*Г. Тютюнник*) 7. На Аскольдовій Могилі поховали їх тридцять мучнів українців, славних молодих... 8. Тільки й єсть у нас ворог наше серце (*П. Тичина*). 9. Уночі налетіли вони чорний вихор у чорному світі – і заплакали дочки й сини, що батьки їх, батьки їх убиті. 10. В буденщині процвілій і прокислій, у поросі неправди і пліток ви сяєте, як очі блискавок, передчуття грози буйної мислі (*М. Рильський*).

Вправа 10. Поставити пропущені розділові знаки, пояснити вживання двокрапки і тире між частинами безсполучникових речень. З'ясувати, які змістові відношення вони передають.

1. Кожна з цих спеціальностей, а головне – будівництво, вимагала тяглової сили і засобів виробництва хтось мусив цілодобово черпати воду з каналів або переносити каміння з каменоломень туди, де воно було потрібне. 2. Криті ноші Гергора, що їх несли шестеро чорних рабів, завжди супроводжували три прислужники один ніс опахало, другий – міністрові сокиру, а третій – скриньку з папірусами (*Болеслав Прус*). 3. Десь лякливо ждала першої ночі з ним рабиня, за яку заплатив шалені гроші, піддавшись нез'ясованому порухові душі він не квапився. 4. Її спосіб мовлення пасував до її зовнішності рвучкість, недбалість, слова налітають одне на одне, так ніби уста прагнуть якомога швидше виштовхнути їх на волю, щоб знову

замкнутися у мовчанні довгому і впертому. 5. Може, це наклало на нього відбиток на все життя був похмурий, задумливий, дивився на людей недовірливо, не любив базік, задавак, схилявся тільки перед мудрістю і вже змалку поринув у вивчення законів, так ніби хотів цим порятуватися від видимої несправедливості й жорстокості життя, бо ж у людства немає іншої справедливості, окрім тієї, що записана в законах. 6. І знов перемірювали цілі купи тканин, загортали її в них, не шкодували, були божевільно щедрі розкіш і багатство султанського гарему не мали меж! 7. Яничари Гасан-аги незабаром освоїлися в цьому дивному побуті, так само тинялися знудьговано, скрізь всовували свої носи створювалося враження, ніби султанша понатикала своїх людей повсюди. 8. На Гасанових людей валилося все підряд хто вкрав барана, у чий гарем прокрався молодий ходжа, кого таємно втоплено в Босфорі, який посол прибув, а який у дорозі, скільки витратив Коджа Сінан на будівництво джамії Селіма і скільки ще витратить, де збунтувалися кочовики-юрюки, який завбільшки рубін послала султанові мати короля Франціска, щоб Сулейман визволив її сина з полону. 9. Нічого не казав султанові, бо й не до того було Сулейман збирався в похід проти угорського короля, приймав послів, розсилав по всіх усюдах гонців з повелінням санджакбегам і бейлербегам піднімати спахів на священну війну проти невірних. 10. У Мехмеда після народження на лобику висіялося волосся прикмети вказували, що буде з норовом, як кінь, і чіплятиметься до людей (*Павло Загребельний*).

Вправа 11. У наведених нижче реченнях пояснити уживану автором пунктуацію.

1. Вона подібна до трави і вишень, // До теплих рук, що квітами стають. // Поезії не творять і не пишуть – // Поезію, як силу, віддають! 2. У мене, друзі, знаменитий рід. // Мій батько – тесля. Сіяв жито дід. // Кував мій прадід в кузні лемеші, // Та всі були поетами в душі. 3. Тіні і промені – раптом по ниві! // Ранок! І маєвом хлюпнула синь… // Чуєш, говорять дерева красиві? // А, може, то люди? То їх голоси? 4. Мудре слово – то іскра з-під молота. // Молот важко над себе звести. // Рухом схибиш – і череп розколото, // і докупи кісток не знести. 5. Я знов шукав у безладі рятунку. // Я пив отруту хаосного трунку. // А вірш мій кревний – чисте диво з див – // Родився з хаосу і між людьми ходив. 6. Ти маєш все: і вічне, і минуще, // Мале й велике, грішне і святе… // Вже й космос – твій, що за тобою вужча, // Вже й колос – твій, що з променя росте. 7. Бракує слів. Мені бракує слів. // На добрий засів – вистиглий посів. // А нива просить жадібно зерна, // А сонце ркуи простягає – на! 8. Іду і сію, а ростків нема. // Лиш вкину зерно – насіда зима. // Стина росточки лютий холодій, // Навіки палить пелюстки надій. 9. Летить, мов олень, час у відчайдушнім твісті, // Збиває древній пил – аж блискавка з-під ніг, // І крутиться земля у голубому свисті, // І сиплеться з небес гарячий білий сніг. 10. Думок не сій в полову слів – // Згниє і зерно, і

полова, // І перегній пустого слова // Осотом виткнеться з полів. 11. Усе так просто. Так усе непросто. // Вітчизну зрадиш – то вона не про́стить. // Забудеш пісню – втратиш душу чисту. // Споганиш землю – хто ж тобі дасть їсти? 12. Калейдоскопи земель і зірок – // Один закон єднання і тяжіння. // І прах віків, і зведений курок – // Одного древа віти і коріння. 13. Вогонь буття – не попіл у мені. // Вогонь буття – не владний рух металу. // Живи, мій віку, мислю у вогні, // Не дай мене вогневі на поталу. 14. Чимдалі бачу все земніше. // Чимдалі дихаю трудніш. // А серцем прагну не до тиші – // До правди, гострої, як ніж. 15. Неточний порух – і тільки пляма! // Високий купол – безодні жах. // Акорд останній – новітня гама. // Світ на ножах! 16. Гей, натужтесь, серця неогрублені! // Ваша візьме тепер – не колись. // Не раби то, що продані й куплені, – // То раби, що самі продались! 17. Дуже просто бути хліборобом. // Хлібороби – то вже інша суть. // І зернинка не дається даром // Тим, що до землі себе несуть. 18. Все в них мудре, як сама природа. // Як природа – все у них просте. // Як посіють – значить зерно вродить. // Не посіють – кукіль наросте. 19. У світі таке бездоння – // Безкрилих думок рої. // А вік, пригаса в безсонні, // Ятрить почуття мої. // Дорога – ступлю, не видко. // Тривога – іду куди? // І так необачно і швидко // Від радості до біди. 20. Покірний раб народжує раба. // Не дасть він людству генія-предтечі. // Його єдина радість і судьба – // В німій покорі нагинати плечі. 21. Повели. Не сказали, за віщо й куди. // О негаснуча пам’яте! Ніч розбуди! // Бо дороги кругом – всі дороги в крові. // Повели. Не сказали. А самі – живі. // А над стогоном днів піднялися літа. // І за що, і куди – вже ніхто не пита. // Не пита… Бо не скаже у світі ніхто, // Чом за вбитим одним піднімається сто?! 22. І от гойдає штучний світ вона, // Себе перетворивши на потвору. // І вже не треба для планети мору – Її дебільна темінь поглина.

(*Олексій Довгий*)

Вправа 12. Словниковий диктант.

Комароподібний, комбайно-година, комбайнобудування, комедійно-гротесковий, комбінаторно-обчислювальний, комбриг, комедіограф, комедія-буф, комі-зирянин, комплексонометрія, комірчасто-сітчастий, компакт-диск, компаунд-генератор, комплексоутворювання, комптометр, комплексно-системний, композитор-лірик, компресоробудування, комунально-житловий, комунікативно-мовний, конвертиплан, конгеніальність, конвеєрно-будівельний, конеферма, конкретно-історичний, кондвироби, конденсантно-живильний, кондуктометр, конепоголів’я, конкурентоспроможний, конкурс-змагання, коноплебралка, коноплеволокно, консервно-плодоовочевий, контр-адмірал, консолідуватися, консольно-арковий, консорціум-гарант, контрапост.

Вправа 13. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Акціонерний внески; нескінченна дріб; в заставу віддавати; гори долати; робити різноманітним; природний відбір; залізничний квиток; дзвінкий приголосний; уникати покарання; як сірник худий; особиста недоторканність; меблеві кімнати; сподіватися на свої сили; спізнився пасажир; живити повагу; розтискати губи; мимовільне зародження; труїти канат; розуму не прикладу; хижацький лов риби; чого душа забажає; краще не жартувати; це відбувалося давно; виразка шлунку.

Вправа 14. Відредагувати речення.

Чотири книж'я Анатоля Франса про Пьєра Нозьєра – фактично, беллетризирована своя авто-біографія славного французького прозаїка, написана від прибраного імені та, як каже автор, лише з кілька вигаданими епізодами. Назви її частів, которі з'явилися у друкованому вигляді у різні часи, від 1885 до 1922 року, – «Книга мого приятеля» (яка складаєцця з «П'єрової книги» та «Книги Сюзанни», де річ йде про дитинство дочьки головного героя), «П'єр Нозьєр», «Малий П'єр» і «Життя в цвіту» (про П'єрові підліткові роки – аж по його віхід у світ). Переклад данного Франсового твора пера Григорія Кочура, поки не опублікований, мав драматичну історію. Як посвідчують Андрій і Марія Кочурів, Григорій Порфирович починав данний переклад в таборі в Інті – без словників, без нормальних умов для праці. Закінчував перевод уже жив'я в Ірпені. Кілька разів носив до видавництв – і «Радянський письменник» навіть брався друкувати; але через політичні репрессії та підозріле ставлення радянських «органів» до Кочура його Франс так і не вийшов, ані 1959 р., ані в українському 6-томнику А. Франса 1966 р., ані у видавництві «Дніпро» в 1991 р. (цього разу через брак коштів). Тольк в данний час данний, масштабний, Кочурів перекладний проєкт нарешті впритул приблизився до власної реалізації – вже закінчено їво впорядкування і компьютерний набір (зусиллями подруж'я Кочурів), і складання приміток (з данною задачей добре справився молодий перекладач Іван Рябчій), і редактирування (оця прецікава робота припала мені), й зараз текст чекає на державне фінансування по програмі «Українська книга» в видавництві «Ярославів Вал». Тож можна надіятися, що не вдовзі більше півстоліття видавнича одіссея «П'єра Нозьєра» таки скінчиться і український читач відкриє для власного себе данний не відомий переклад Кочура й оцінить його як блискучого перекладача інтеллектуально-іронічної Франсової прози.

§ 31. ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ КРАПОК, ДУЖОК ТА ЛАПОК

КРАПКИ (…)

Крапки ставляться:

1. На позначення перерваності або недокінченості мови: *Я тепер знаю... Але тоді, ви розумієте... Тоді я...я... І ще Аркадій... Ясно вам... Так...* (Корнійчук). *Юнак розплющив очі: синь! Літак... Димки... І височінь* (Тичина).

NB! Крапки ставляться в середині речення при великій паузі, коли далі висловлюється щось несподіване:

Макар Іванович не збрехав: він справді заслаб... від страху (Коцюбинський).

Це за такими, певно, здавна, відколи зорі у Ковші, все плаче й плаче Ярославна – В Путивлі... в музиці... в душі (Костенко).

2. На позначення уривчастості мови від хвилювання, зворушення й узагалі сильних переживань: *Я… я спокійніша... Ти не звертай уваги... так, трохи нерви...* (Коцюбинський). *Плачеш?., в груди б'єш, конаєш... Я конаю, мати, й сам... Ой... нащо ж... малу дитину Доручала... ти... степам...* (Олесь).

NB! У реченнях питальних **і** окличних у таких випадках ставиться знак питання або знак оклику та дві крапки вряд: *Встає народ, гудуть мости, Рокочуть ріки ясноводі!..* (Рильський).

3. На позначення пропуску в цитаті, а також коли цитата береться з середини речення або коли цитоване речення наводиться не до кінця: *Про цей переклад «Іліади» І. Франко сказав: «... се не популяризований, але справді націоналізований наш український Гомер, і то націоналізований так щасливо, що я не знаю нації, яка могла б похвалитися подібною працею»* (Кундзич).

ДУЖКИ [( )]

У дужки беруться:

1. Підзаголовки, пояснення іншомовних та маловідомих слів тощо: *Мова і час (Розвиток функціональних стилів сучасної української літературної мови). Вокатив (кличний відмінок) – форма іменника, що означає особу, до якої звертаються.*

2. Вставні слова та вставні речення, подані як додаткові уваги до тексту:

Там батько плачучи з дітьми
(А ми малі були і голі),
Не витерпів лихої долі,

Умер на панщині!.. (Шевченко).

3. Ремарки в драматичних творах при прямій мові дійових осіб: ***Куниця (хапає її руки і притягає до себе, весь тремтячи від хвилювання).*** *Ольго! Ольго, рідна! Ти жива... ти тут... в таку хвилину!* ***(Плаче, цілує її руки).***

Ольга ***(голубить його голову).*** *Ну, годі-бо, заспокойся, бідний...* (Кочерга).

4. Фрази, що вказують на ставлення слухачів до слів (промови) якоїсь особи: *(Оплески). (Сміх). (Рух у залі).*

5. Прізвище автора, що стоїть після цитати, наведеної з його творів.

6. Знак питання або знак оклику в цитатах для вияву ставлення автора до наведеного ним матеріалу.

NB! 1. а) Кома, крапка з комою, двокрапка й тире не ставляться (крім поодиноких специфічних випадків) перед відкритою чи закритою дужкою, а тільки після останньої.

б) Знак питання, знак оклику та крапки можуть стояти перед закритою дужкою, якщо вони безпосередньо відносяться до слів, узятих у дужки: якщо ці знаки стосуються всього речення, їх ставлять після закритої дужки.

2. При збігу в реченні внутрішніх і зовнішніх дужок можна в разі потреби застосовувати дужки різної форми (круглі та квадратні). При цьому круглі дужки слід ставити в середині квадратних.

3. Після цитати, за якою йде в дужках посилання на автора та джерело, крапки не ставимо, а переносимо її за дужки. Проте, коли безпосередньо перед прізвищем автора є вже дужки, крапки не слід ставити перед посиланням на автора або джерело: *Бувало так, що всю напругу свого таланту Рильський збирав у сонет, і в чотирнадцятьох рядках йому вдавалося дати монументальний образ епохи («Знак терезів – доби нової знак»)* (Павличко).

4. Після закритої дужки, що нею закінчується речення, ставиться розділовий знак, якого вимагає ціле речення, незалежно від того, який знак стоїть перед закритою дужкою.

ЛАПКИ (« »)

У лапки беруться:

1. Цитати, причому й тоді, коли цитата входить до речення як його складник: *...Усім нам, працівникам галузі перекладу, цього «високого мистецтва», за виразом К.І. Чуковського, або «благородного ремесла», як говорить Марія Домбровська, корисно пам'ятати слова О. Твардовського про С. Маршака як перекладача Бернса: «Він зробив його росіянином, залишивши шотландцем». Я б додав ще: «Він зробив його Маршаком, залишивши Бернсом», – бо ж не сама тільки печать національності, а й печать індивідуальності лежить на кожному талановитому перекладі* (Рильський).

2. Слова, що їх не вважають за свої, або що наводяться з відтінком презирливого чи іронічного ставлення до чужого вислову, а також слова, вжиті вперше або, навпаки, застарілі та незвичайні: *Для більшості її* (Л. Українки) *сучасників той дух* (новаторського мистецтва) *нагадував*

«хмару, що сунулась так тяжко по долині», а для нас, «на високості» XX століття, він «одмінився, просвічений нагірним, чистим світлом» (Павличко).

3. Індивідуальні назви заводів, фабрик, клубів, пароплавів, організацій, підприємств, наукових праць, літературних творів, газет, журналів, кінофільмів тощо: *Завод «Арсенал», швейна фабрика «Дитячий одяг», крейсер «Аврора», фірма «Світанок», видавництво «Наукова думка», колгосп «Дружба», «Перехресні стежки» Івана Франка, газета «Слово», кінофільм «Устим Кармелюк».*

NB! 1. У лапки не беруться:

а) Власні назви неумовного характеру: *Львівський політехнічний інститут; Київська обласна лікарня; Українська універсальна товарна біржа; Харківський тракторний завод.*

б) Власні складноскорочені назви установ, управлінь, видавництв і т. ін.: *Дніпрогес, Київенерго, Точелектроприлад.*

в) Назви телеграфних агентств: *Українське інформаційне агентство; агентство Прейса Латіна.*

г) Назви шахт, марок машин, літаків і т. ін., позначені номером або складені з абревіатури та номера: *шахта 3-біс, ВАЗ 21-09, літак Ту-334.*

д) Назви марок машин, виробів, які стали загальновживаними: *форд, макінтош, наган* і та ін.

е) Назви рослин, квітів, плодів: *антонівка, паперівка, конвалія.*

У спеціальній літературі назви сортів рослин пишуться звичайно з великої літери: *яблуня Білий налив, тюльпан Чорний принц, пшениця Новинка* тощо.

є) Назви книжок у бібліографічних списках, у виносках, рецензіях, які наводяться після прізвища автора: *Гончар О. Собор,– К.: Дніпро, 1988.*

ж) Кома, крапка з комою, двокрапка й тире ніколи не ставляться перед закритими лапками, а тільки після них.

з) Знак питання, знак оклику й крапки ставляться або перед закритими лапками, якщо вони відносяться лише до слів, поставлених у лапках, або після лапок, якщо ці розділові знаки стосуються всього речення.

и) Якщо знак питання, знак оклику й крапки стоять перед закритими лапками, то після лапок ті самі знаки не повторюються; неоднакові ж знаки можуть, залежно від змісту, ставитися одночасно й перед закритими лапками, й після них.*Чи знайомі ви з романом Герцена «Хто винен?»* Але: *Невже ти не чув, як кликали: «До зброї, товариші!»?*

Вправа 1. Прочитати текст, зберігаючи під час читання інтонацію, що відповідає розділовим знакам: тире, двокрапка, три крапки. Пояснити їхнє значення.

Андрюшу, мого бідного Андрюшу, призначив цей неможливий ревком сюди, в чека, проти його кволої волі. І Андрюша, цей невеселий комунар, коли треби енергійно розписатись під темною постановою –

– «розстрілять»,

завше мнеться, завше розписується так:

не ім’я і прізвище на суворому життьовому документі ставить, а зовсім незрозумілий, зовсім химерний, як хеттійський гієрогліф, хвостик.

Я:

– Діло все. Докторе Тагабате, як ви гадаєте?

Доктор (динамічно):

– Розстрілять!

Андрюша трохи перелякано дивиться на Тагабата й мнеться. Нарешті, тремтячи і непевним голосом каже:

– Я з вами, докторе, не згодний.

– Ви зі мною не згодні? – і грохот хриплого реготу покотився в темні княжі покої.

Я цього реготу чекав. Так завше було. Але й на цей раз здригаюсь, і мені здається, що я йду в холодну трясовину. Прудкість моєї мислі доходить кульмінації.

І в той же момент раптом передо мною підводиться образ моєї матері...

– ... «Розстрілять»???

І мати тихо зажурено дивиться на мене.

...Знову на далекій міській башті за перевалом дзвенить мідь: то б’є годинник. Північна тьма. В шляхетний дім ледве доноситься глуха канонада. Передають у телефон: наші пішли в контратаку. За портьєрою в скляних дверях стоїть заграва: то за дальніми кучугурами горять села, горять степи й виють на пожар собаки по закутках міських підворотень. В городі тиша й мовчазний передзвін серць.

...Доктор Тагабат нажав кнопку.

Тоді льокай приносить на підносі старі вина. Потім льокай іде, і тануть його кроки, віддаляються по леопардових міхах.

Я дивлюсь на канделябр, але мій погляд мимоволі скрадається туди, де сидить доктор Тагабат і вартовий. В їхніх руках пляшки з вином, і вони його п’ють пожадливо, хижо.

Я думаю: «так треба».

Але Андрюша нервово переходить із місця на місце і все поривається щось сказати. Я знаю, що він думає: він хоче сказати, що так не чесно, що так комунари не роблять, що це – вакханалія і т. д. і т. п.

Ах, який він чудний, цей комунар Андрюша!

(*Микола Хвильовий*)

Вправа 2. Переписати текст і пояснити пунктуацію трьох крапок. З’ясувати, чи є в тексті авторська пунктуація й пояснити.

Тепло і затишно. М’які стіни кокона – твердий захист. Я ще не бачила Нічого, але Ніщо скоро побачить мене. Метелик-одноденка... Декілька годин – довге життя. Нове життя, яке наближається з кожною миттю. Стогін простору стає нестерпним, і я чую його – могутній заклик: «Вперед». Єдине

зусилля – і перший сонячний промінь осяює нову дійсність. Ривок – вона розгортається навколо мене.

Маю крила, отже, можу летіти. Такі великі – пригортаю тремтячий світ. І кораблі на орбіті, про які відомо все. Переплетіння вітряних потоків дарує свободу. Зверху та знизу – два блакитних океани: теплий і прохолодний – два дзеркала відображають те, що пролітає між ними. Безмежний лабіринт без входу і виходу. А це не світ, це – відлуння навколо мене, істоти зі скляними крилами. Різнокольорові мрії вирують у шаленому водоспаді ідей. Миготіння почуттів, коли остання думка помирає під тиском майбутньої. Все навколо – прозорий кришталь, що виблискує нескінченними гранями. Кожну секунду проживати декілька життів. І Сонце...

Знову зміна. Скільки їх було? Відчуваю Його присутність. Поєднання ворожості й сили, направлені на мене. Пташина-Без-Імені. Сталеві пазурі темряви роздирають біле світло. Моє світло. Так боляче: мільйони розпечених цвяхів розбухають зсередини. Знаряддя страху. Вище. Тягне вниз... Ще вище, адже піднятися може лише той, хто падав з найвищої точки. Піднятися туди, де не існує поняття «небезпека», звідки видно земну кулю і мерехтливі пласти думок. Прорватися крізь мильну плівку в нову нереальність. Невже ще один пузир лопнув?

І назавжди спали міцні обручі, що стискали клешнями сумніву. Вперед. До квіткового поля, де солодкий нектар ллється ріками, де спокій і щастя, де можна побачити неіснуючі фарби, де ніщо не обмежує політ; політ не мимо, а скрізь. Прискорення, сповільнення, чергування простору та стиснутих секунд, і кожна квітка промовляє до мене...

Рожева сонячна куля ховається за обрій. Спливає час – ця рухлива модель непорушності. Скоро народиться місяць – невже я його не побачу? Все відчуваю – лінія стає пунктиром. Чую колір і бачу звук. Минуле та майбутнє замикаються в кільце. Спалах – мільйони червоних зірок. Надто яскраве світло. Втекти... Рух і... темрява.

Не темрява – просто сонця немає. Я в центрі, отже, маю світити? Тепло і затишно. Світ у світі. Такий широкий простір, такі далекі межі розвитку. Величезний кокон, але і я збільшуюсь. І зовсім скоро відчую тиск, а світ подарує заклик...

Метелик-одноденка... Як добре, коли один день є вічністю.

(*Бодасюк Олена*)

Вправа 3. Поставити крапку, знак оклику, три крапки. Пояснити пунктуацію трьох крапок у середині речення.

Моє минуле заховалось на горищі. Воно зачаїлося в картонних коробках і дивиться на мене очима вицвілого ведмедика, старої поламаної ляльки, зеленого скаліченого бегемотика, маленького кришталевого янголятка Дивиться і мовчить. Мовчить і припадає пилом

Я нечасто ходжу на горище. Лише тоді, коли сумна, коли за вікном – холод, а у серці – порожнеча, лише тоді, коли погано Тоді я з найменшої коробки дістаю старенький фотоальбом і поринаю у чарівний світ дитинства

Втім, моє дитинство не було таким уже й чарівним. Воно було зовсім не чарівним. Просто воно було моїм. І байдуже, що росла без батька, байдуже, що рідко бачила заклопотану маму. Байдуже Це – не головне Головне, що тоді я могла радіти всьому. У невеличкій квартирі я була щасливішою, ніж у цьому будинку з горищам.

У моєму дитинстві не було ні горища, ні коробок Були тільки мама, бабуся, дідусь та… мандарини на Новий рік. Солодкі-солодкі І всі – мої

Мама казала: «Їж, скільки хочеш!» Але я не їла. Бо «скільки хочеш» – то для жадібних. А я… я ніколи не була жадібною. Я ділила мандарини на чотирьох. Навіть коли не ділилися. Брала ножа, різала пальці, але ділила. Дорослі сміялися над моєю дитячою безпосередністю. А я Я бачила, як вони дивилися на ті мандарини Бо хотіли їх ще більше, ніж я Яке там «не діли»?! Ділила Ділила, бо всі ми їли мандарини лише на Новий рік Ділила, бо хотіла побачити щасливі мамині очі, почути від дідуся: «Молодець яка Правильно порахувала» Ділила, бо знала, що бабуся скаже: «Давай по-братськи!» і поділить неправильно, так, що її «по-братськи» буде менше, ніж моє Тоді я сердилась, а бабуся лукаво посміхалася.

І хоча мені було не втямки, чому дорослі просто не скажуть, що хочуть мандарин, я все одно їх ділила на чотирьох Втім, на чотирьох я ділила все: цукерки і тістечка, яблука і груші А коли виросла, стала ділити на чотирьох радості й печалі, а те, що не ділилося, я різала ножем, як мандарини

На чотирьох

Єдине, що не треба було ділити, – подарунки від Діда Мороза Іграшки Як же я любила іграшки Та замість них під ялинкою завжди знаходила книжки. Гарні, кольорові Але дорослі Про тварин, про птахів, про древніх людей Але ж не дитячі А мені так хотілося Та я мовчала Мовчала, бо не хотіла образити моїх трьох Дідів Морозів. Мовчала і читала. Мовчала і вчилася. Мовчала і ділила мандарини На чотирьох Згодом – на трьох на двох а потім

Загортаю альбом. З коробки на мене дивиться кришталевий янгол Одного року я знайшла його під ялинкою. Не книжку Янгола Мама сказала, що він – мій небесний охоронець, який сидить на плечі і завжди допоможе. Мама сказала

Підходжу до дзеркала Янгола немає

Ні Бреше дзеркало Бреше Сидить янгол на плечі Сидить, і завжди сидітиме Бо мама сказала Сльози

(*Гладун Дарина*)

Вправа 4. Переписати речення та пояснити вживання дужок у них.

1. Чи вона свого чоловіка небіжчика згадає (а вона часто любила його згадувати): «от чоловік був!», – зітхне важко, очі свої бистрі у землю спустить: «ох-ох! тепер його душенька в раю...» 2. – Життя ж твоє, Марусю! – порікувала Катря, розсердившись (от не пустить удова дочку з нами чи що там), А Маруся їй: – А що моє життя? 3. Коли було я за нею піду собі – вона мене і не завважить наче; а заговорю до неї, «годі, годі!» – перехопить мене... у Любчики увійде (я вже було усе веду її попід городами, як із нею, потайно), прийде до Чайченкової хати, подивиться на двері позачинювані, на втихлий двір, постоїть та й додому вертається… 4. Чайчиха тільки сказала: «така вже доля!», – ще поплакала, пожурилася, любо попрощалася з нами (Катрю як обняла вона, Катря аж іздригнулася) та й пішла собі додому горюючи. 5. «Нічого», – одмовив їй (правду одмовив!). 6. Шинкарка ним так заорудувала, що він у неї під тином шинковим днює й ночує, а щоб шинкар не мав на його призри (бо ревнивий шинкар був), то потроху почав Чайченко й пити. 7. – Нащо п’єш багато, не пий! – озвалась вона до шинкаря (а він чарку за чаркою випивав). 8. Не послухаєш нас із жінкою (і вона просить, тільки сама невесела), то діток наших послухай: вони за тобою щодня плачуть. 9. Чи пані свариться, чи б’є (бо хоч пані і не зла була, а все часом попоб’є), чи сам спідницю дарує або хустку – Чайчиха прийме усе мовчки й одійде. 10. Ні, він нас визволить... І її визволить (на мене вже).

(Із творів *Марка Вовчка*)

Вправа 5. У поданих реченнях знайти вставні і вставлені компоненти, поставити відповідні розділові знаки (коми, дужки). Обґрунтувати.

1. Кость ніс за плечима клуночок із харчами, у Віті віддувався в кишені наган «на той випадок, як нападуть бандити». 2. Може п’ятнадцять, а може й сімнадцять – хлопець високий, стрункий, на губі уже ніби щось темніти починає. 3. І справді хлопці незабаром побачили, що дід жартує: очі сяяли вже миролюбно й весело. 4. Конячка дідова, постоявши в задумі кілька хвилин, з власної ініціативи справді нап’ялась і рушила. 5. Так ти дивись тут, Петровичу, поки надійде стара по батькові дід почав величати Валю з того часу, коли довідався, що Валя – редактор, а я на часину на село піду. 6. Виріс Вітя в бойовому наряді: поверх блузки – грізно одвисав наган замість куль у нього, правда, було навтикано жолуддя. 7. – Правду каже Тарас Шевченко: «Якби ви вчились так, як треба...» – продекламував до речі вірші, далі виймає кисет, крекче й моститься вже на снопі сідати: – У мене, знаєте... є така... книжечка... (*С. Васильченко*) 8. Коло Умані чи лучче – в Уманщині і було і є сільце – хоч би й Солодьками його назвати. 9. Кожен проїжджаючий – все то підвода, думають вони, subaqua Sub під, aqua вода – разом підвода – subaqua. 10. В других класах філософії та реториці кричали, скакали; а тут, як

в казані кипіло, тільки крику не було, і чутко було, як чобітьми цокають, та ще й чоботи робились тоді на рипах (*А. Свидницький*).

Вправа 6. Переписати фрагмент тексту, поставити (там, де це потрібно) лапки. Пояснити.

Автомобілі загальмували. Вони дійсно були Туарегами, тільки не паркетниками, призначеними для дефіле по місту, а справжніми всюдиходами, зі встановленими пакетами для бездоріжжя Terrain Tech. Крім того, над решітками радіаторів виступали наварені бампери, а над передніми шибками простяглись захисні сітки. Ззаду кожного автомобіля, на бортах і на дверцятах, зблискували приварені металеві листи. Листова сталь цілком затуляла вікна у задній парі дверцят. Вікна на передніх дверях на дві третини також закривав метал, решта була заґратована сіткою. Завдяки цим змінам елегантний джип від Фольксваген став схожим на щось середнє між німецьким A7V, неповоротким танком часів Першої світової війни, та воєнним всюдиходом Humvee, прототипом ненаситного цивільного паливожера HUMMER.

Щойно танкомобілі спинились, на ґрунт вискочили восьмеро озброєних до зубів чоловіків. Шестеро були кремезними, хоча невисокими неграми – чорні, мов антрацитове вугілля. Ще один на вигляд був типовим японцем: невисокий, худорлявий, з пласким лицем, розкосими очима і рівним рудувато-коричневим волоссям, зібраним у хвіст.

Попереду всіх виступав міцний чолов’яга з кутастим обвітреним обличчям, чорним волоссям, що стриміло врізнобіч, та дрібними, вепрячими очиськами. Зліва через усе лице, починаючи з середини щоки і аж до підборіддя, тягнувся глибокий шрам. Він мав два метри зросту і був увесь укритий опуклими кучугурами м’язів.

(*Макс Кідрук*)

Вправа 7. Переписати речення, виправити допущені пунктуаційні помилки: поставити, де слід, дужки (або коми), лапки і тире.

1. Довелось мені перечитати недавно в одеському журналі По морю и суше критичну замітку д. М. К. на збірник Грицька Кернеренка В досужий час. 2. Я не бачив того збірника як і попередніх творів автора то й не знаю, наскільки справді вони заслугують такої гострої критики. 3. Може воно й так справді, але такі здогадки цілком слабі, цілком зайві та не оправдані яко критична підстава, тим більше, що ніколи не здужають досягти цілі. 4. Брак тих речей то суще безголов’я для поета чи письменника взагалі, і таку думку ми могли б ствердити відповідними прикладами з історії літературного руху світового. 5. А свідчать вони безперечно про брак трьох основних речей у автора: певної освіти загальнолюдської, тверезого цілокупного світогляду громадського і потрібного розуміння ваги та цілей діяльності поетичної

(*П. Грабовський*). 6. Поки мати Марусина жива була, вони так-сяк господарювали; а вже як вона вмерла тільки п’ять год за чоловіком і пожила, то тоді господарство зовсім занепало, бо й не можна було хазяйнувати без господині. 7. Він дуже любив Марусю, завсігди приносив їй якого гостинця, садовив її до себе на коліна як вона була маленькою і так багато розмовляв із нею, як вона підросла. 8. Вона справді була поганенька: шпаруни пообпадали, хворостяна покрівля стелі по землянках не буває погнулась у середину від землі, що на їй було насипано; одно віконце, та й те без шибок, а двері висіли на бік на одній завісі. 9. Байдуже їй було, що ця хата така обідрана: вона здавалась їй чудово гарною, бо ж вона в їй порядкувала й хазяйнувала, як хотіла. 10. Щоб досягти до його, копають глибокі колодязі шахти та й копаються на всі боки попід землею, скрізь таких нір та печер понароблюють (*Б. Грінченко*).

Вправа 8. Словниковий диктант.

Контр-апроші, контрольно-інформаційний, контрапункт, контрастно-конфліктний, контратака, концерт-симфонія, кооперативно-будівельний, копитоподібний, копіювально-розмножувальний, корабель-флагман, кордодром, кореневмісний, коралово-брунатний, коренебульбомийня, коренево-суфіксальний, коритоподібний, коричнево-рожевий, коричнювато-рожевий, коркоподібний, кормозаготівельний, кормокухня, корнет-а-пістон, кородрабка, коронаророзширювальний, корозійноактивний, корозійно-циклічний, кororізка, короткочасний, кортикостероїди, корпускулярно-електричний, косметико-фармацевтичний, космографія, космонавт-дублер, космополітичний, Коста-Рика, костариканець, костогриз, Кот-д’Івуар, котрий-будь, котушково-човниковий.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

А точніше сказати; б’є останню годину; введення закону; гол як сокіл; робити навіювання; єгипетська робота; жорстоко помилятися; займатися мовами; витягувати на світло; як водою змило; помилковий слух; майстер на вигадки; зверхники особи; сповіщати через газети; викладені у письмовій формі; вибухнути гнівом; пальова споруда; вимагати пояснення; умисне образу; фінікова пальма; ходить як втрачений; ціниитель живопису; приватновласницький капітал; шито так крито; щадити вуха; ек що вигадав !; ювелірні вироби; ядрена повітря.

Вправа 10. Відредагувати речення.

Фразеологія займає особенне місто серед виразових засобів мови, адже значення фразеологізмів тісно зв’язане з фоновими знаннями носія мови, з

практическим опітом окремішньої особи, а так же із культурноісторичним традиціями данного народа. Займають місто і такі поняття, которі виражаюцця лиш фразеологічними одиницями, і їх значеня можна пиридати виключно цілим комплексом словосполучень. Тож фразеологія турекської мови являєцця одним з перспективних і досих пір не достатньо досліджених об'єктів в контексті тюркознавчих студій.

Існує два основні підходи к вивчинню фразиологічних одиниць мови. Дослідники, которі роздивляються фразеологію в широкому значенні слова, вони вважають за необхідне включити до числа фразеологічних висловів прислів'я, приказки, окрилені вислови, літературні цитування, усталі вирази побутового вжитку (побажання, прокляття, усталі зрівняння) і складені терміни, бо вони входять до системи мови в готовій формі та мають лексико-семантичну й синтаксичну цілісність. Данний підхід називається широким, його дотримуються такі вчені, як: А. Аксой, Б. Ажнюк, А.Дж. Емре, І. Неджмі, Л. Скрипник, Рагимзаде Н.Р., М. Хенгірмен, М.М. Шанський. Друга група мовознавців вважає, що прислів'я і приказки не входять до складу фразеологізмів. Данний підхід називається вузьким, і його обстоюють такі вчені, як: В.М. Білоноженко, Ю.О. Гвоздарьов, С.І. Ожегов, М.Т. Тагієв. Ми погоджені з думкою, з якою прислів'я та приказки також належать до фразеологічних одиниць, відь вони мають форма словосполучення або речення, володарюють образністю, відображають явища дійсності, відтворюються у мовленні в готовому вигляді, тобто мають всі ознаки, властивої фразеологізмам.

§ 32. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ

Для виділення прямої мови вживаються лапки або тире.

1. Коли пряма мова починається з абзацу, то перед початком її ставиться тире, а в кінці, як звичайно, крапка, знак питання, знак оклику або три крапки – залежно від характеру речення:

Зупинившись у кущах бузку,... Льоня одразу спитав:

— *Ти звідки?*

— *З дому. З Підлісного,– відповіла Яринка.*

— *Маєш якусь справу?*

— *Та... думала тут декого зустріти* (Козаченко).

2. Коли пряма мова йде в рядок, без абзацу, то перед початком її ставимо відкриті лапки, а в кінці – закриті лапки й відповідний до характеру речення розділовий знак: *У цей час я побачила далеко машину і стала показувати в інший бік: «Дивіться, дивіться! Хтось іде!»* (Яновський).

3. Речення, що вказує, кому належить пряма мова («слова автора»), може:

а) Стояти перед прямою мовою; тоді після нього ставиться двокрапка: *Чується немолодий голос хазяйки: «Та двері, двері зачиняйте»* (Шиян).

б) Стояти після прямої мови; у цьому разі після прямої мови ставиться знак оклику або знак питання, або крапки – залежно від характеру речення. Після відповідного розділового знака перед словами автора ставиться тире:

— *Тату! татку! – упізнали діти.*

— *Голуб'ята! – батько простер руки*

(Тичина).

Коли в кінці прямої мови за характером речення повинна бути крапка, замість неї ставиться кома:

– Ось ви, прославлений пііт, чи думали коли-небудь над тим, щоб мову, якою ми ось з вами розмовляємо, ...узаконити на папері. Щоб вона стала поряд з іншими мовами як рівна.

Коли пряма мова подається в лапках, після неї також ставиться тире:

«Як живете?» – в листі своїм княжна його [Т. Г. Шевченка] *запитує* (Білоус). *«Трава – що воно таке?» – запитав мене син* (Драч).

в) Розривати пряму мову; тоді лапки ставляться тільки перед початком та в кінці прямої мови й застосовуються такі правила:

1) Коли на місці розриву не повинно бути ніякого знака або мала бути кома, крапка з комою, двокрапка, тире, то перед словами автора й після них ставиться кома й тире, а пряма мова продовжується з малої літери:

– У мене, – вів своє дід, – сини, двоє, на фронтах (Смілянський).

– Батьку, – мовила тихо, – ви так гарно співали, так гарно... (Загребельний).

«Мамо, – каже старший брат, – ходім додому!» (Марко Вовчок).

2) Коли на місці розриву мала бути крапка, то перед словами автора ставиться кома й тире, а після них – крапка й тире, причому пряма мова продовжується з великої літери:
– Нічого, нічого, Петю, – заспокоював майор. – Мати розуміється на цьому (Іван Ле).

3) Коли на місці розриву мав бути знак питання або знак оклику, то перед словами автора зберігається цей знак і додається тире, а після слів автора ставиться крапка й тире, причому пряма мова продовжується з великої літери:
– А, це ти, Максиме? – зрадів Карпо. – Заходь, заходь! (Коцюбинський).

4) Коли на місці розриву мали бути крапки, то вони залишаються перед тире. Пряма мова продовжується або з великої, або з малої літери, залежно від того, яка літера була б після крапок при відсутності розриву. Після слів автора в першому випадку ставиться крапка й тире, а в другому – кома й тире.
– Ходять тут усякі... – бурмоче дід. – Недавно двоє пройшло (Донченко).

5) Коли одна частина слів автора стосується першої частини прямої мови (що стоїть до розриву), а друга –другої, то після слів автора ставиться двокрапка й тире, причому пряма мова продовжується з великої літери:
– Ходім,– сказав він і спитав: – Чого ж ти мовчиш?

NB! 1. Правила цього пункту застосовуються й до речень, які містять цитати з вказівками, кому ці цитати належать.

2. Діалоги й полілоги можуть подаватися без абзаців; це буває здебільшого тоді, коли їх хтось переказує. У такому разі лише перша репліка подається з абзацу й перед нею ставиться тире, а далі репліки наводяться в лапках; після них перед мовою автора ставиться тире, а перед ними після мови автора – двокрапка:
– Страх, розказує, яке діялось: народу, каже, як на війні, сила- силенна... а кінні наступають, душать. «Розходьтесь!»– гукають. А ті: «Не підемо, давай нам наше... ми за правду» (Коцюбинський).

4. Коли кілька реплік прямої мови йдуть у рядок, без вказівки, кому вони належать, то кожна з них береться в лапки, а між репліками ставиться тире: *«А в тебе земля ще де є?» – «Ні, нема».– «А хата є?» – «Є»* (Панас Мирний).

Перед кожною реплікою (в тому числі й перед першою) можна також ставити тире, тоді кожну парну репліку слід брати в лапки: *– А в тебе земля ще де є? – «Ні, нема». – А хата є? – «Є».*

NB! Лапки, що виділяють якесь слово або кілька слів у кінці прямої мови, зберігаються перед зовнішніми закритими лапками тоді, коли між ними стоїть знак оклику або питання: *«Ти дивився кінофільм «Данило – князь галицький?» – спитав вія товариша.*
Але: *Він сповістив: «Повернувся до Києва на пароплаві «Іван Франко».*

Вправа 1. Переписати речення та пояснити розділові знаки при прямій мові.

1. Коли з старшим себе зострілась, зараз низенько поклонилась та й каже: «Здрастуйте дядюшка!» або: «Здорові, тітусю!» 2. І вздрів Марусю, а вона аж у третіх сиділа, бо старшою дружкою, скільки, було, її не просять, ніколи не хоче: «Нехай, – каже, – другі сідають, а мені і тут добре». 3. От обтерла їх хусточкою, закрилася рученькою та й дума: «Ох, лихо мені тяжке! Лучче б я його не бачила!.. Як то мені його забувати? Тим-то городянські дівчата… у них парубки свої, не такі, як у нас, що ні на що дивитись… Піду швидше додому (а сама ні з місця), стану поратись, робити, то, може, й забуду! Так-то й забуду! Ох, доленько моя лихая!.. Тепер сих горішків ніде не подіваю, так при собі й носитиму, більш ні на що, тільки на пам'ять. Хоч би на сміх вони мені сказали…» 4. «Ох, мені лишенько! – скрикнула Маруся і стрепенулась, як тая рибонька, ускочивши ув ятір. – Хто такий? Про кого ви говорите?» – пита й сама не зна, для чого і об чім. 5. «Та я… ні про кого… не думала… я так… – сказала бідна дівка та й злякалась гріха, що зроду вперше збрехала; а опісля й каже: – Хто б то мене й полюбив?..» 6. «Я, дядьку, не був дуже далеко, – став розказувати Василь. – От як ви мені відкрили світ і розтолкували мені, що й я буду пропащий і чужий вік заїм, коли не знайду за себе найомщика, то думав-думав і трохи з ума не зійшов». 7. Наум, вислухавши його, не стерпів та аж поцілував його у голову і дума: «Що за премила дитина! Недаром його люблю! Такий не пропаде». Далі і пита: «Скільки ж ти жалування получаєш тепер?» 8. «Нехай тобі Бог помага! – сказав Наум; а далі, подумавши, й каже: – Чого ж більше думати?» 9. Довго дивився на них Наум, та все нишком сміється, та дума: «То-то діти!» Далі й каже: «Годі ж годі!» 10. Наум їй і каже: «Сьому, дочко, сама чіпляй, за пояс хустину затикай, та до себе притягай, та слухай його, та шануй; тепер його й поцілуй» (*Г. Квітка-Основ'яненко*).

Вправа 2. Записати речення, розставляючи розділові знаки. Пояснити.

1. Проте, як зауважує П'єр Нора, існує явище так званого bestseller *inattendu* («неочікуваного бестселера»), який отримує разючу популярність серед публіки, для якої він не призначався (*М. Гриценко*). 2. Шкандибав я, шкандибав по кімнатах, потім підсів до неї, кажу: Знаєте що? Давайте я вам розкажу про «штрички-прички». Мовчить. Раз мовчить – я й почав. Про «штрички-прички», тобто про себе. Вона слухала-слухала, мовчки так, уважно, поштиво, таке сидить, як ангел, чисте й добре, а потім вловила момент і каже так ніби й ласкаво, але й не без єхидства Я все це знаю. Це всі знають. Усе місто. Тільки історія цікавіша набагато, ніж ви її розповідаєте. Як то цікавіша? обурився я Як вона може бути цікавіша, коли це історія про мене? Вона вже не ваша, вона живе окремо від вас і належить усьому нашому місту. Право відчуження так вона каже (*П. Загребельний*). 3. Гадюко! прочитав я Ти пам'ятаєш, як прийшов увечері до мене і сказав Сергія

перевели з лікарні у в’язницю… 4. Він скорчився, скривився і квакнув Сергій ладнав петлю, коли до нього ввалилися ти і Зіна… 5. Я запитав Що передати Зіні? Скажи їй засміявся він що в своєму гаремі я відводив їй третє місце. 6. Слухай, Борисе, сказав я давай говорити начистоту Що ти хочеш від мене. 7. А щоб ти сказився! підскочив дід Хетезе Дайте я скажу. 8. Що я вам скажу? звівся той Якщо ви за те, щоб глумилися над дітьми, то женіть мене з колгоспу і з партії під три чорти. Доки сам не пішов. Я не за це воював. У мене немає руки, у мене на четверо ребер менш, аніж в інших людей. Війна вбила і моїх ще не народжених дітей останні слова він сказав пошепки, та їх почули всі. 9. Знайшов я собі п’ятого сина – Петра. Не добив його фашист, так свій вчепився дід раптом знову накинувся на приїжджого Та чи ти хоч нігтя його вартий? Може, ти, стерво, і убієнних синів моїх із колгоспу виключиш? Кажи мені правду, бо спущу з тебе підштаники і кропивою шмагатиму... (*В. Симоненко*) 10. Потім отримую лист Раз так виходить, давайте познайомимося. Я – Симоненко Василь Андрійович, маловідомий і незаслужено забутий… (*Д. Чередниченко*)

Вправа 3. З’ясувати, у яких реченнях неправильно розставлено розділові знаки. Виправити і пояснити.

1. Ось ми з тобою разом, часто говорила вона. І здається, що ніщо в світі не розлучить нас, а прийде така хвилина – і не будемо ми разом». 2. «Не вигадуй казна-чого, хто нас зможе розлучити? – не погоджувався Тимко. 3. «За язик укусися бісова дівчино!» – сміявся тоді Тимко. 4. Доки він у мене в печінках сидітиме?! кричав Йонька, і по його писклявому, аж повискуючому голосу було видно, що сварка йде вже давно і що вона досягла вже тієї вершини, коли старий був здатний на всяку підлість. – Людські діти самі на себе гроші заробляють, а цей сів мені верхи на шию і злізати не думає?!» 5. В садку від яблуні відділилася постать Йоньки, сипонула в темінь іскристою порохнею з люльки. «Це ти, Тимку?» Я». «Куди тебе морока несе опівночі?» «Ятери хочу потрусити». «Удвох давай потрусимо, бо ти такий, що рибу продаси, а грошики прикарманиш. Весло взяв?» «Осьдечки воно». «Ходім». 6. «Чого це ти до другого берега правиш? – Сердито обізвався Йонька, розкурюючи люльку, що малесеньким світлячком то спалахувала, то згасала в ріці поряд із його тінню». 7. Йонька упав на землю, рачки поповз у кущі. «Ря-а-а-туй-те-е-е!» – закричав він, ховаючи поміж лози сухий зад. 8. «А, нічого того не буде, все – бабські вигадки» подумав він тепер, прислухаючись до гомону косарів, що вже розходились по домівках (*Г. Тютюнник*). 9. «Ну, коли так... я не знаходив слів од гніву невідомо й на кого. – Коли так... коли ви все знали... і такі мудрі всі... То чому ж... Чому вчасно не сказали... не попередили?.. Самі мали подбати, а не на мене... Я – молокосос! От!.. І не хочу забивати собі голову вашими історіями, і взагалі! 10. – Ти що! закричав на мене чоловік у сріблястій касці, видно, їхній

брандмейстер, чи як там він називається. Хуліганить задумав? Постригтися закортіло? Хто викликав? (*П. Загребельний*).

Вправа 4. Відредагувати переклад тексту та записати його як діалог.

А хто сказав йому, що цей захист вічна? продовжував Мазепа. Звідусіль я чую, що народ ненавидить його, Запоріжжя вже відклалося від його влади; якщо учинится бунт проти нього, його скинуть з гетьманства, і тоді йому не допоможе Московія, бо вона стоїть за того гетьмана, якого обирає саме козацтво. Та й чому він повинен бути їй краще, ніж інший який гетьман? Хіба Московії не все одно, який гетьман буде на Украйні сидіти? Чи не обороняла ж вона Пушкаренко і Сомко проти Бруховецкого, що не буде обороняти і його проти інших. Ось якщо б він сам пішов за всім народом, тоді можливо ... Ні, перебив його Дорошенко, він не захоче, побоїться. Перед прірвою, ясновельможний гетьман, і сумирний кінь встає дибки! О, якщо б він пішов на це, заговорив натхненно Дорошенко, я б йому поступився свою булаву, аби він возз'єднав без кровопролиття обидві Украйни! Пообіцяти, звичайно, можна і це, зауважив Мазепа. Ні ні! вигукнув гаряче Дорошенко. Кажу тобі, я поступився б її йому назавжди, а сам зайняв би свій «Власний» будинок в Чигирині. Одначе, проти волі козацтва Бруховецкій не всидів би на своєму гетьманстві. Ех, та що там казати про «Паляниця», коли жито ще не посіяно! зітхнув Дорошенко. Ось Польща послала до Туреччини послів, послали і ми, але чия візьме? Дорошенко потер собі лоба і задумався. Можна сподіватися, що польське посольство буде неус-пешно, бо ні до кого так не підходить вислів про осла, навантаженому золотом, як до татарам і туркам. Виконавши першу частину цього положення, Варшава забула про другий, - ergo посольство має бути неуспішно. Ти маєш рацію ... я сам сподіваюся на це, промовив задумливо Дорошенко, чекаю з дня на день з Бахчисарая звісток ... поки не отримаю, не можна буде ні на що зважитися ... але ... ми будемо ще бачитися він підняв голову і встав з місця.

(*Михайло Старицький*)

Вправа 5. Записати діалогічну мову в рядок, поставивши відповідні розділові знаки. Пояснити пунктуаційне оформлення прямої мови, записаної в рядок.

Р и т а. Чого ти такий, Нію? Чого? Ти ще не простив мені, ні?
К о р н і й. Нічого, Рито, нічого... Що ж там прощати? Нічого нема... Нічого.
Р и т а. Ні, ти якийсь став інший... Ти всю дорогу мовчав, тут мовчиш. Що ти думаєш, скажи? Скажи все, я все зроблю, ну, скажи ж...
К о р н і й. Та нічого ж, Ритонько... Нічого... Все це якось не так... Не так все це в нас... От і все...
Р и т а. Що ж не так? Що?
К о р н і й. Ну, все оце... Якось ненормально...

Р и т а. Що ж тут ненормального? Що я люблю свою дитину? Хіба ж ти її не любиш?
К о р н і й. Люблю... А, Рито, люблю... Тільки ми між собою. Та я не знаю... Не так все це. Не повинно так бути...
Р и т а. Що ж між нами?.. Може, ти мене вже не любиш? Ну, говори прямо! Говори.
К о р н і й. О, ні, люблю... А-а, люблю так, що... І сам не думав, що так люблю. І Лесика, і тебе. І от... От це й незрозуміло й ненормально.
Р и т а. Та що ж ненормально? Може, думаєш, я не люблю тебе? Думаєш, зрадила тобі? Це думаєш?
К о р н і й. Ні... Я вірю тобі.. (*Хоче встати).*
Р и т а. Та куди ж ти? В чому ж річ?
К о р н і й. В чому?.. Ха, в чому. Щось ще єсть... А, Рито, тут ти мене не зрозумієш. Тут, я бачу, ти мене не зрозумієш. Ти мене не зрозумієш. І говорить не варто... А, не варто... Ні-ні... (*Хоче встати).*
Р и т а *(не пускаючи).* Та сиди ж, Нію... Чого ж я тебе не зрозумію? Мистецтво? Так?
К о р н і й. Так, мистецтво.
Р и т а. Ну, то чом же я тебе не зрозумію? Чом? Хіба ж я тебе досі не розуміла? Хіба я не була тобі товаришем? Хіба я не боліла твоїми болями й не раділа твоїми радощами? Нію? Хіба ти можеш мені дорікнути? Хіба ж я тебе не любила, не зливала своєї душі з твоєю? Нію? Мужу мій? Навіщо ж таке говорити своїй найближчій людині? Навіщо ж так безумно мучити її й себе? А дитина? Чим же вона винна? Чим її можеш до корити? Що любиш її? Але ж вона не винна за це. Ну, не люби її, викинь на вулицю, забудь, покинь...
К о р н і й. А, якби я міг викинути!
Р и т а. А ти б хотів? І мене хотів би викинути? Хотів би? Ну, викидай... І з чим же ти зостанешся? Ти будеш порожній, бо життя тільки в цьому, це єсть найлюдське. Приймеш холодну, гарну Сніжинку? Красу? Життя, Нію, не в красі, краса в житті, в любові, ось в цьому! (*Показує на Лесика).* Це єсть людське... Нію, Нію, ну, що ж тобою сталося, ти ж мій єдиний, чулий, добрий...

(*Володимир Винниченко*)

Вправа 6. Записати поданий нижче текст як діалог, поставивши відповідні розділові знаки. Пунктуацію пояснити.

Кривоніс побачив, що козакові якісь непереливки, і голосно сказав до Мартина, який щось порався біля сідла Я казав, щоб ти пана сотника покликав. Зараз піду! відказав Мартин і потяг із шатра. А коли залишилися самі, Кривоніс стривожено спитав Чого ти такий збентежений? Це не я, це ви... це вам... Що я, що мені? Радість, пане полковник! Ну, кажи вже! А ви, вашмость, не той?.. Кривоніс часто закліпав очима, на обличчі засмикались

жилки, і враз сердито гримнув Ти що, в піжмурки сюди прийшов гратись? Чорнобильський загін веде пані полковникова! одним духом випалив Кіндрат. Яка така пані полковникова? Який загін? Яр... Яр... Ярина! і він з широко відкритими очима поточився на стінку. Кривоніс докірливо похитав головою, але сказане нарешті дійшло йому до тями, він теж широко відкрив очі і в знемозі опустився на дзиґлик. Що ти сказав? Пані полковникова... Ярина? Жива? Кіндрат радісно закивав головою. І ти сам бачив, говорив? Як оце з вами, пане полковник. Розкажи... В очах йому враз ніби засвітились дві свічечки. Кіндрат розповів усе до дрібничок, але Кривоніс був іще невдоволений Не спіши, не спіши... Ну, кажи, кажи, і аж нахилився вперед, вслухаючись. Враз скинувся стривожено Кажеш, на коні, з самопалом? і похитав головою, а по обличчю пробігла, як тінь, вдоволена посмішка. Так коли ж чекати – сьогодні, завтра? Гадаю, що завтра наженуть, коли тільки Вишневецький не затримає. Вишневецький подався вже на Волинь... Хоч краще буде... Мартине, де ти там запропастився? Я тут, пане полковник! озвався джура знадвору. Покликав пана сотника?

(*Петро Панч*)

Вправа 7. Переписати подані нижче речення та поставити за необхідності відповідні розділові знаки.

1. У матері було все своє земля небо зірки місяць // сонце птахи дерева тварини комахи слова… // І все не таке, як в інших. 2. А окраєць місяця раз по раз сідає променем // на золоті лоби гарбузів. // Розбагатіли! сміється останній журавель // у небі. 3. Стою один посеред поля // І я вже не я стеблина жита. // Око волошки. // Мелодія жайворонка… // Чи буде перецвіт // Стоїть син посеред зернини… 4. Отож не їж уїжно не спи уліжно // як казав Тичина бо Божа Іскра залишить тебе. // І я радію тому що за збігом обставин залишився // на все життя не уїжним і не уліжним. 5. А якщо скажеш що даремно розтринькав свій // час це буде напевне правда. 6. Якщо в тебе є молодший друг повідай йому // всю правду про це. // Якщо в тебе є син не дозволь йому повторити // свою невиправну помилку. 7. До цього вечора // я готувався дуже ретельно // як-не-як, а кібернетичний інтитут! 8. І в моїй уяві постали кіровоградські степи // де я колись мав найбільшу радість у житті // отак само, як мій приятель Іван Сокіл // орати землю засівати її, а потім бачити // як росте з неї буйна паросць // пнеться до сонця, щоб стати хлібом. 9. Завжди, // коли сідаю за стіл // мене охоплю якесь незвичне почуття. // Стіл геніальний витвір людини. // Була епоха яка винайшла стіл // і він у незмінному вигляді // пройшовши крізь сотні століть // став у пригоді нам. 10. Раптово о диво за два кроки від мене // прямо на стежині двоє голубих оченят. 11. Ніхто не знає людини так, // як вона знає саму себе. // Кожна людина // неповторний світ доброго і злого // мудрого і недалекого, ніжного і грубого… 12. Сучасні зайди йдуть з улесливою // посмішкою і красивим

словом. // Сучасні зайди благають віддай свою душу. // Ми вставимо іншу покірнішу і простішу.

(*Олексій Довгий*)

Вправа 8. Словниковий диктант.

Кототерапія, кочівник-монгол, кошикоцвіті, кошторисно-нормативний, крабоконсервний, краболов, краєзнавець, країна-депозиторій, країнознавство, кран-екскаватор, кранівник-екскаваторник, краніографічний, краніологія, кран-маніпулятор, крапельно-рідкий, краплепокажчик, красномовець, крафт-целюлоза, кратно-періодичний, кредитоспроможний, кредитно-банковий, крекінг-процес, кремнійорганічний, кремово-білий, крем-сода, креномер, креп-жоржет, кресляр-конструктор, криваво-червоний, Кривбас, кригоріз, кривотлумачення, кримінально-касаційний, криміногенний, криптографія, кристалічно-зернистий, кристалогідрат, крихкотілий, кришталево-прозорий, кріотурбогенератор, кріохірургія, крісло-гойдалка, кровоносно-судинний, кровоочищувальний, крос-курс, кротодренажний, крохмалисто-цукровий, круглобокий.

Вправа 9. Виправити за необхідності допущені помилки у сталих сполуках слів.

Аналогічний метод; бути більмом в оці; в кінцевому підсумку; губа не дурна; рухоме майно; є про що шкодувати; жорстка трава; заявочний бланк; побиття немовлят; обценьками не витягнеш; променева кістка; марочні вина; на науковій ниві; оборотна валюта; по всьому видно; теревені розводити; з бору та з сосонки; точити ніж; уязвлять самолюбство; фондовані матеріали; клопотання задоволено; квіткові рослини; приватне явище; галаслива життя; екстенсивне землеробство; люта атака.

Вправа 10. Відредагувати речення.

Мова фіксирує стириотипи феміності, народжені спільною свідомістю данного культурного товариства. Під ґендерними стириотипами я розуміємо культурно- і соціально- обумовлені і міцно прикріплені в загальній свідомості думки про черти, атрибути і норми ведіння репрезентантів обох статей. Іменно ґендерні стириотипи приймають участь в формуванні феміності й маскуліності… Дослідження феміності і маскуліності боргує, таким чином, включати описання стириотипів, зв’язаних з ними, і засоби маніфестації цих стириотипів в мові.

Як мужество, так і жінність – це динамні, історико змінні концепти. А. Кириліна каже, що аналіз текстів, звернених до колективного адресата (у першу чергу – текстів ЗМІ), дозволяє виявити, котрі ґендерні стириотипи зустрічаються саме найчастіше на данному історичному відтинку і як

змінюється їхня динаміка в діахронії. Таким образом, дослідження массмедійних текстів позволить проявити тенденції до змін ґендерних стереотипів, а значить, й трансформації національних норм феміності в контексті соціокультурної динаміки громадськості.

Мовні ґендерні стириотипи теперішніх українців обох статтів являються складною системою репрезентаційних стратегій. Залишимо дискусійне питання відносно елементів «прихованого матріархату» у українській культурі й ментальності спеціалістам і зазначимо, що специфіка теперішньой української феміності визначається при наймі двома важливими факторами.

Завдання для самоконтролю.

1. Назвати особливості уживання в сучасній українській мові графічного знака **крапки (.)**.
2. Визначити особливості уживання в сучасній українській мові графічного **знака питання (?)**.
3. З’ясувати умови використання на письмі **знака оклику (!)**.
4. Охарактеризувати особливості функціонування знака **коми (,)** у простому реченні.
5. Самостійно опрацювати із посібника І. Козленко «Українська пунктуація» §11–36; 43.
6. Визначити особливості функціонування знака **коми (,)** у складному реченні.
7. Назвати основні правописні рекомендації до вживання знака **крапки з комою (;)** у сучасній українській мові.
8. З’ясувати умови використання на письмі **двокрапки (:)**.
9. Визначити особливості функціонування **тире (–)** у простому та складному реченнях.
10. Самостійно опрацювати із посібника І. Козленко «Українська пунктуація» §6–10.
11. З’ясувати пунктуаційні та інтонаційні особливості вживання **трьох крапок (…)**.
12. Визначити правила використання на письмі знаків **дужок** та **лапок**.
13. Назвати розділові знаки, які використовуються при прямій мові, та охарактеризувати особливості їхнього уживання.

ТИПОВЕ ЗАВДАННЯ МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ №1

1. Записати правильно

авіа-гідро-локат'Ор

_____;

заключний акт наради з безпеки та співробітництва в європі

_____;

незалежна держава папуа нова гвінея

_____;

країна вранішньої свіжості

_____.

2. Утворити прикметникові словоформи від таких слів:

тиждень		честь	
виїздити		якість	
лестощі		перстень	
щастя		мисль	
користь		форпост	

3. Перекласти українською мовою

бояришник		ограничивающий	
центростремительный		уменьшающийся	
игрок		питающий	
несущее крыло		водоплавающий	

4. Пояснити пароніми, подати у словосполученнях:

авантюристичний – авантюрний

_____

_____

_____

_____;

авторизований – авторський

_____

_____

_____

_____.

5. Навести українські відповідники:

адвокат		ренегат		куліси	
характер		локальний		фактор	

6. Підібрати синоніми (2-3 од.)

Привабливий_____

Зрозуміти_____

Ласкавий_____

ТИПОВЕ ЗАВДАННЯ МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ №2

1. Провідміняти складений числівник 28 763 578

2. Визначити рід іменників:
аерозоль (_), нехворощ (_), бешамель (_), фенхель (_), фланель (_), верф (_), нежить (_), ретуш (_), аташе (_), івасі (_), путасу (_), коала (_), грего (_), барель (_), рантье (_), бенгалі (_), адажіо (_), кольрабі (_), жалюзі (_), консоль (_), сапажу (_), кутюр'є (_), авокадо (_), капітель (_), бязь (_), комі (_), інженю (_), тифозі (_), манго (_), галіфе (_), кімоно (_), Токіо (_), какаду (_), філігрань (_), суміш (_), продаж (_), бері-бері (_), сулгуні (_), фугу (_), жако (_), конферансьє (_), бенді (_).

3. Утворити прикметники жіночого роду: *Джеря, Назар, Едмунд, Ольга, Марія, Сень, Ася, Аріадна, Варка, Жук, Віталій, Андрусь, Терентій*

_____
_____
_____
_____

4. Записати правильно власні назви: *жанж'ак, Добіньє, Маудзедун, даламбер, кім-ірсен, булонь сюрмер, Сахо-сквер, падекале, Рудольф штад, де-Голь, Нуреддін, Салахад-Дін, Вольтерскот, осман Паша, ярпідзайчиком*

_____
_____
_____
_____

5. Навести українські відповідники:

екземпляр	конфуз	конфіденційний
альянс	абсурд	прерогатива

6. Відредагувати:
1. В понеділок Львівський УБОП (управление по борьбе с организованной преступностью) зізвав пресс-конференцію, яка за мету, без сумніву, мала одне – виправдатися перед громадськістю за стрільбу свого співпрацівника у салоні суспільного транспорту._____
_____
_____
_____
_____
_____

ТИПОВЕ ЗАВДАННЯ МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ №3

1. Поставити у реченнях (там, де це необхідно) крапку, знак питання або знак оклику.

1. В моєму серці вмістилася вся Україна І воно не витримало Бо людське А боже У бога немає серця І мислі немає Тільки влада – неосягальна Та що влада, коли перед тобою – земля велика і народ на ній 2. Наложниць м'ясо, очі торжищ – загул Розгул Очам загин Від шепоточків до шептань, від шепотів до шепотань – там люта й дика чингісхань

2. Поставити (там, де це необхідно) розділові знаки. Підкреслити однорідні члени речення.

1. Він її вчив потай діда тих усіх штук яких навчився від дідуся бо дідусь усе говорив що це не жіноче а козацьке діло. 2. Тоді він утікав або до діда в пасіку або в тернину звідки не вийшов би ні за що в світі хоч не раз бував дуже голодний.

3. Дібрати приклади однорідних членів речення (ОЧР) з узагальню вальним словом (УС) до таких схем:

1. УС – ОЧР
2. ОЧР – УС
3. УС: ОЧР, – УС
4. УС: ОЧР –…
5. УС – ОЧР – УС
6. УС, а саме: ОЧР, …

4. Утворити складносурядні речення за такими схемами:

1. [ ], [ ], [ ] – одночасність;
2. [час] – [ ];
3. [ ] – [ ] – протиставлення;
4. [ ]: [доповнення].

5. У поданих реченнях поставити пропущені кому або тире. Там, де можливе паралельне вживання – поставити: (,/–)

1. Толя теж заховався б кудись але мама заборонила йому сидіти біля вікна і через те Толі страшенно кортілось ще посидіти й подивитись. 2. І солома, і трісочки крутились і десь зникали так вертіло там воду. 3. Ввечері Толя хворий, гарячий лежить у постелі а Федька кладуть на стілець і луплять. 4. Він ще дужче маха руками, але постукати боїться бо мама почує.

6. З'ясувати, у яких реченнях неправильно розставлено розділові знаки. Виправити і пояснити.

1. Ось ми з тобою разом, часто говорила вона. І здається, що ніщо в світі не розлучить нас, а прийде така хвилина – і не будемо ми разом». 2. «Не вигадуй казна-чого, хто нас зможе розлучити? – не погоджувався Тимко. 3. «За язик укусися бісова дівчино!» – сміявся тоді Тимко. 4. «Чого це ти до другого берега правиш? – Сердито обізвався Йонька, розкурюючи люльку, що малесеньким світлячком то спалахувала, то згасала в ріці поряд із його тінню».

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексієнко, Л. А., Зубань, О. М., Козленко, І. В. [та ін.]. (2013). *Сучасна українська мова: Морфологія* : підручник. Київ.
2. Багмут, А. Й. (2001). Сучасна мовленнєва дійсність: орфоепічні норми і мовленнєва діяльність. *Загальна та експериментальна фонетика*: Зб. наук. праць і матеріалів, 143–145.
3. Бевзенко, С. П. (1991). *Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови*: Навчальний посібник. Київ.
4. Бурячок, А. А. (1984). *Довідник з українського правопису*. Київ.
5. Валгина, Н. С. (1983). *Трудные вопросы пунктуации*. Москва.
6. Дзюбишина-Мельник, Н. Я., Дужик, Н. С., Єрмоленко, С. Я. [та ін.]. (2000). *Культура мови на щодень*. Київ.
7. Єрмоленко, С. Я. (Ред.). (2005). *Довідник з культури мови*. Київ.
8. Загнітко, А. А. (2001). *Теоретична граматика української мови: Синтаксис*. Донецьк.
9. Лещенко, Т. О. (2020). *Український правопис: новації та варіації* : наочно-навчальний посібник. Полтава.
10. Німчук, В. В., Пуряєва, Н. В. (Упор.). (2004). *Історія українського правопису XVI–XX століття*: хрестоматія. Київ.
11. Козленко, І. В. (2004). *Сучасна українська мова: Морфеміка*. Київ.
12. Козленко, І. В. (2009). *Українська пунктуація* : навчальний посібник. Київ.
13. Мазніченко, Є. І., Македон, В. Є., Шарабанова, С. В. [та ін.]. (2019). *Український правопис*. Київ.
14. Масенко, Л. Т. (1999). *Мова і політика*. Київ.
15. Масенко, Л. Т. (2004). *Мова* і *суспільство*: *Постколоніальний вимір*. Київ.
16. Мойсієнко, А. К., Бас-Кононенко, О. В., Берковець, В. В. [та ін.]. (2013). *Сучасна українська мова: Лексикологія. Фонетика* : підручник. Київ.
17. Німчук, В. В. (2002). *Проблеми українського правопису XX – початку XXI ст.ст*. Кам'янець-Подільський.
18. Огієнко, І. (1927). *Нариси з історії української мови: система українського правопису: популярно-науковий курс з історичним освітленням*. Варшава.
19. Пазяк, О. М., Сербенська, О. А., Фурдуй, М. І. [та ін.]. (2001). *Українська мова. Практикум*. Київ.
20. Пилинський, М. М. (1976). *Мовна норма і стиль*. Київ.
21. Пономарів, О. Д. (1999). *Культура слова. Мовностилістичні поради* : навч. посіб. для студ. гуманіт. спец. вищих закладів освіти. Київ.
22. Пономарів, О. Д. (2000). *Стилістика сучасної української мови* : підруч. для студ. гуманіт. спец. вищих закл. освіти. Тернопіль.

23. Розенталь, Д. Э. (1984). *Справочник по пунктуации*. Москва.
24. Русанівський, В. М. (Ред.). (2003). *Український правопис: проект*. Київ.
25. Савченко, І. С. (2008). *Пунктуація сучасної української мови* : навч. посіб. для студ. вузів. Черкаси.
26. *Український правопис: Так і ні: Обговорення нової редакції «Українського правопису»*. (1997). Київ.
27. Фаріон, І. (2004). *Правопис – корсет мови?* Львів.
28. Шапиро, А. Б. (1966). *Современный руський язык. Пунктуация*. Москва.
29. Шевельов, Ю. (1998). *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941). Стан і статус*. Чернівці.
30. Ющук, І. П. (1994). *Практикум з правопису української мови*. Київ.

Словники:

1. Ахманова, О. С. (1969). *Словарь лингвистических терминов*. Москва.
2. Білодід, І. (Уклад.). (1970–1980). *Словник української мови*. (В 11-ти т.). Київ.
3. Боярова, Л. Г., Войнов, В. К., Дудка, О. О. (Уклад.). (2002). *Тлумачний словник української мови*. Харків.
4. Бурячок, А. А., Гнатюк, Г. М. (Уклад.). (1999). *Словник синонімів української мови*. (У 2-х т.). Київ.
5. Ганич, Д. І., Олійник, І. С. (1985). *Словник лінгвістичних термінів*. Київ.
6. Головащук, С. І. (2003). *Словник наголосів*. Київ.
7. Головащук, С. І. (2008). *Орфографічний словник складних слів української мови*. Київ.
8. Головащук, С. І. (Уклад.). (1999). *Орфографічний словник української мови : близько 125 000 слів*. Київ.
9. Головащук, С. І. (2001). *Російсько-український словник сталих словосполучень*. Київ.
10. Головащук, С. І., Русанівський, В.М. (Ред.). (1989). *Словник-довідник з правопису та слововживання*. Київ.
11. Головащук, С. І. (2010). *Словник-довідник з українського літературного слововживання*. Київ.
12. Гринчишин, Д. Г. (Ред.). (2010). *Короткий тлумачний словник української мови*. Київ.
13. Гринчишин, Д. Г., Єрмоленко, С. Я. (Ред.). (1989). *Словник труднощів української мови : близько 15000 слів*. Київ.
14. Гринчишин, Д. Г., Сербенська, О. А. (2008). *Словник паронімів української мови*. Київ.
15. Дубчинський, В. В. (Ред.). (2006). *Сучасний тлумачний словник української мови : 65 000 слів*. Харків.
16. Єрмоленко, С. Я. (Уклад.). (1999). *Новий російсько-український*

словник-довідник: Близько 100 тис. слів. Київ.
17. Єрмоленко, С. Я. (Ред.). (2006). *Словник іншомовних слів: тлумачення, словотворення та слововживання*. Харків.
18. Жайворонок, В. В. (2004). *Велика чи мала літера? Словник-довідник*. Київ.
19. Жайворонок, В. В. (2006). *Знаки української етнокультури*: словник-довідник. Київ.
20. Їжакевич, Г. П. (Уклад.). (2004). *Українсько-російський словник*. Київ.
21. Караванський, С. Й. (1993). *Практичний словник синонімів української мови*. Київ.
22. Кириченко, І. М. (Ред.). (1953–1963). *Українсько-російський словник*. (У 6-ти т.). Київ.
23. Коврига, Л. П. (Уклад.). (2006). *Новітній російсько-український словник*. Харків.
24. Коломієць, М. П., Молдова, Л. В. (1998). *Словник іншомовних слів*. Київ.
25. Морозов, С. М., Шкарапута, Л. М. (Уклад.). (2000). *Словник іншомовних слів*. Київ.
26. Полюга, Л. М. (2007). *Словник синонімів української мови*. Київ.
27. Пономарів, О. (1997). *Фонеми Г та Ґ. Словник і коментар*. Київ.
28. Пустовіт, Л. О. (Уклад.). (2000). *Словник іншомовних слів*. Київ.
29. Скопненко, О. І., Цимбалюк, Т. В. (Уклад.). (2006). *Сучасний словник іншомовних слів*. Київ.
30. Яременко, В. В., Сліпушко, О. М. (Уклад.). (2008). *Новий тлумачний словник української мови*. (У 3-х т.). Київ.

Навчальне видання

СТРОКАЛЬ Олександр Миколайович

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК З УКРАЇНСЬКОЇ ОРФОГРАФІЇ

Українською мовою

Друкується за авторською редакцією

Формат 60х84 1/16. Папір офсет. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 21,0. Тираж 500 прим. Зам 18-06.

Видавництво та друк
ФОП Іванченко І.С.
пр. Тракторобудівників, 89-а/62, м. Харків, Україна, 61135.
тел.:+38(050/093) 40-243-50.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготовників та розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 4388 від 15.08.2012 р.
www.monograf.com.ua

Олександр СТРОКАЛЬ (27.11.1984) – кандидат філологічних наук, викладач Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Автор дисертаційного дослідження ***«Індивідуально-авторське слово в системі художнього ідіолекту (на матеріалі поетичних творів П. Мовчана та В. Коломійця)»*** та понад 70 наукових праць, опублікованих в Україні, Болгарії, Угорщині, США, частина з яких увійшла до міжнародних наукометричних баз (SCOPUS, INDEX COPERNICUS). Спеціаліст із питань поетики, ідіостилю, словотвору, граматики та редагування.

Член **Асоціації європейських журналістів**, член редколегії журналу **«The trypillian civilization journal»** (USA), шеф-редактор збірника наукових праць **«Мова та історія»**, заступник голови **Ради молодих учених Академії наук вищої освіти України**.

Нагороджений Медаллю святих Кирила та Мефодія (2018), Орденом Святого Рівноапостольного князя Володимира Великого III-II-I ступенів (2019), Нагрудним знаком «Знак Пошани» Київського міського голови (2019), відзнакою НАН України «За професійні здобутки» (2019).